

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu №1: “Fövqəladə hallar və
onların xarakteristikası”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdiri
_____ **Elçin Əliyev**
“___” yanvar 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti

Mövzu № 1: “Fövqəladə hallar və onların xarakteristikası”

Keçirmə vaxtı : 8 saat

Keçirmə üsulu : Mühazirə

Keçirmə yeri : auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələrə “Mülki müdafiə” fənninin tədrisini izah etmək, Mülki müdafiə üzrə rəhbər sənədlərlə və onların tələbləri ilə tanış etmək.
2. Dinc və müharibə dövründə yaranan fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və anlayışı barədə tələbələrə məlumatlandırmaq.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə hallarda mülki müdafiənin rolu və vəzifələri
Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu,
“Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan
Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193
nömrəli Qərarı, onların məzmunu və tələbləri.
2. Fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və
anlayışı.

Ədəbiyyat : - Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan
Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193
nömrəli Qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”;
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərəcə hazırlığını yoxlayıram.

Dərsin mövzusunı, məqsədini, sualları çatdırıram.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual.Fövqəladə hallarda mülki müdafiənin rolu və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu, “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli Qərarı, onların məzmunu və tələbləri.

1931-ci ilin mayında tibbi xidmət generalı fransız Corc Sant-Pol Parisdə “Cenevrə Regionu Assosiasiyası” təşkilatını yaradır. Sonralar o Beynəlxalq Mülki müdafiə Təşkilatına (BMMT) çevrilir.

“Cenevrə regionu” anlayışı altında müharibə zamanı əhalinin bəzi kateqoriyaları (qadınlar, uşaqlar, xəstələr və qocalar) sığınacaq tapa biləcək neytral zona, yaxud açıq şəhər nəzərdə tutulurdu.

Son illərdə insanların təhlükəsizliyinin təminatı kəskin hal almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sahələrdə qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır.

Elmi-texniki tərəqqinin yüksəlişi, mürəkkəb sistemlərin tətbiqi ilə elmi-texniki və istehsalat fəaliyyətinin miqyasının genişlənməsi, onların istismarında riskin artması insanların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə və istehsalatın normal fəaliyyətinə təhlükə yaradırlar. 1988-ci ildən Azərbaycan müharibə şəraitində yaşayır.

Bütün bunlarla əlaqədar gələcək mütəxəssislərə müasir sülh dövründə və silahların tətbiqi zamanı istehsalatda insanların həyat fəaliyyətinin və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək biliyi, bacarığı vermək günün vacib məsələsidir.

Mülki müdafiə insanın ətraf mühitdə təhlükəsizliyi və sağlamlığının qorunması haqqında elmdir.

O, təhlükəli və zərərli amilləri aşkara çıxarmalı və eyniləşdirməli, insanın mühafizəsinin metod və vasitələrini, yollarını zərərli və təhlükəli amillərin minimum dərəcəyə qədər azaldılmasını araşdırmalı, dinc və müharibə dövrü baş verən qəza hallarının, fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirləri hazırlamalıdır.

Mülki müdafiənin müharibə vaxtındakı rolu xüsusilə böyükdür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, əmin-amanlıq dövründə MM-in rolu təbii fəlakətlərin, böyük istehsalat qəzalarının nəticələri ilə mübarizədə xeyli artmışdır.

Böyük maddi itkilər və insan tələfatına səbəb olan (AES-də, dəmir yolunda, güclü təsirli zəhərli maddələrdən istifadə olunan müəssisələrdə baş verən qəzalar və tez-tez baş verən təbii fəlakətlər və s.) fəvqəladə hadisələr göstərir ki, indi mövcud olan şəraitdə insanları və onların yaşadığı mühiti fəvqəladə hallarda mühafizə etmək üçün, insanların psixoloji, mənəvi cəhətdən əsaslanmış səmərəli formada hazırlanması məsələlərini tamamilə yenidən qurmaq lazımdır, xüsusilə əmin-amanlıq dövründə fəvqəladə hal olan MM tədbirlərinə yenidən baxılmalı və onun vəzifə və yollarını yenidən qiymətləndirmək lazımdır. Bu məsələ indiki iqtisadi münasibətlərin keçid dövründə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1992-ci il iyulun 31-də "Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə 73 sayılı fərmanı və 1998-ci il aprelin 18-də "Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 700 sayılı fərmanı imzalanmışdır.

Yuxarıda göstərilənlər bu Əsasnamə və Qanunda öz əksini tapmışdır. Yeni Əsasnamə və Qanunda respublikada mülki müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələrini habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, eləcə də məsul şəxslərin və bütün vətəndaşların mülki müdafiə üzrə vəzifələri müəyyən edilmişdir.

“Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli Qərarının tələbləri:

Dövlət və qeyri-dövlət ali, orta ixtisas məktəbi tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə mülki müdafiənin öyrədilməsi.

- Mülki müdafiə fənni - ali məktəblərdə əyani, qiyabi və axşam şöbələrinin bütün tələbələrinə öyrədilməsi məcburi olan fənn sayılır və tədris planlarına xüsusi fənn kimi daxil edilir.

- Ali məktəblərin tələbələrinə mülki müdafiə fənni qüvvədə olan proqramlara müvafiq tədris edilir.

Tələbələrə MM öyrədilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək və ali məktəblərdə aldıkları ixtisasa müvafiq olaraq, obyektlərin sabit işinin təmin edilməsi üsullarını öyrənmək;

- ümumtəhsil məktəblərinin II, V, VI siniflərində mülki müdafiə fənni üzrə məşğələlər aparmağı bacarmaq.

- xüsusi fənn olmaqla mülki müdafiə üzrə məşğələlər bütün ali təhsil məktəblərinin yuxarı kurslarında bir semestr ərzində keçirilir.

- mülki müdafiə fənni imtahan verməklə qurtarır.

Mülki müdafiə fənninin öyrənilməsində tələbələr aşağıdakıları bilməlidir:

- istehsalat sahəsində həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminini;

- istehsalat sahələrində insanlar üçün təhlükə törədən amilləri;

- istehsalat sahələrində bədbəxt hadisələrin araşdırılmasını və təhlilini;

- fəvqəladə hallar, onların baş vermə səbəblərini;

- fəvqəladə hadisələrin xəbərdar edilməsinin növlərini və vasitələrini;

- davranış qaydalarının əhaliyə çatdırılması üsullarını və yollarını;

- fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin prinsiplərini və üsullarını;

- fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərini;

- zədələnmə ocaqlarında qəza-xilasetmə və digər təxirə salınmaz işləri;

- fəvqəladə hallarda iqtisadiyyat obyektlərinin iş dayanıqlığının təmin edilməsi yollarını və üsullarını;

- zədələnmiş insanlara ilk tibbi yardımın göstərilməsini.

Bacarmalıdır:

- istehsalat sahələrində bədbəxt hadisələrin araşdırılması və aktın tərtib edilməsini;

- istehsalat sahələrində təlimatların aparılmasını;

- istehsalat sahələrində işçilər üçün təhlükə törədən amillərin aradan qaldırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsini;

- istehsalat qəzalarının və fəlakətlərin proqnozlaşdırılmasını;

- ehtimal olunan fəlakət barədə əhalinin xəbərdar edilməsinin təşkilini;

- əhalinin fəvqəladə hallarda mübarizəyə və mühafizəyə hazırlanmasını;

- fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin ardıcılığının təşkilini;

- zədələnmiş insanlara ilk tibbi yardım göstərilməsini.

Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
Qəbul edilmişdir: 30 dekabr 1997-ci il, № 420-IQ.

Maddə 1. Əsas anlayışlar

Bu Qanunda aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

1) mülki müdafiə - dinc dövrdə və ya müharibə dövründə əhalinin (Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin) və ərazinin (Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüduqları daxilində torpaq, su və hava məkanının, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin, habelə ətraf mühitin) təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir;

2) mülki müdafiə sistemi - mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi həvalə edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, qüvvə və vasitələrin, xüsusi fondların, rabitə, xəbərdarlıq və informasiya təminatı sistemlərinin məcmusudur;

3) fəvqəladə hadisə - insan tələfatına, insanların səhhətinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir;

4) fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması - fəvqəladə hadisələrin baş verməsi təhlükəsinin maksimum azaldılmasına, belə hadisələr baş verəcəyi hallarda isə insanların və onların sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurula biləcək ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına yönəldilən və əvvəlcədən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir;

5) fəvqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması - insanların həyatının xilas edilməsinə və sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurulan ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına, fəvqəladə hadisələrin yayılmasının qarşısının alınmasına yönəldilmiş və fəvqəladə hadisələr zamanı həyata keçirilən qəza-xilas etmə tədbirləri və digər təxirəsalınmaz işlərdir.

Maddə 3. Mülki müdafiənin təşkil edilmə prinsipləri

Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə ümumdövlət müdafiə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla aşağıdakı prinsiplər əsasında təşkil edilir:

1) ərazi prinsipi (mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində təşkil edilməsi);

2) fərqli və kompleks yanaşma prinsipi (Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə tədbirlərinin ayrı-ayrı bölgələrin, şəhərlərin, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin hərbi-strateji, iqtisadi və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla planlaşdırılması və əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi);

3) kütləvilik və məcburilik prinsipi (mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün əhalisini əhatə etməsi və məcburi xarakter daşması);

4) daimi hazırlıq prinsipi (Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə sisteminin fəvqəladə hadisələr zamanı dərhal və səmərəli fəaliyyətə başlamağa hazır vəziyyətdə olması);

5) dərhal xəbərdarlıq prinsipi (baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr haqqında Azərbaycan Respublikasının əhalisinə dərhal məlumat verilməsi);

6) qarşılıqlı əlaqə prinsipi (mülki müdafiənin təmin edilməsində iştirak edən Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının və mülki müdafiə qüvvələrinin sıx və uzlaşdırılmış fəaliyyət göstərməsi).

Maddə 5. Mülki müdafiənin məqsədi

Mülki müdafiənin məqsədi aşağıdakılardır:

- 1) fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması məqsədi ilə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- 2) fəvqəladə hadisələr zamanı mümkün olan ziyan və itkilərin həcmnin maksimum azaldılması;
- 3) fəvqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması.

Maddə 6. Mülki müdafiə sahəsində dövlətin vəzifələri

- 5) mülki müdafiə sisteminə rəhbərlik etmək, mülki müdafiə sisteminin strukturunu, tərkibini, onun iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsi, maliyyə və maddi-texniki təminatı qaydasını müəyyən etmək, habelə onlara dair məsələləri vaxtında həll etmək;
- 6) mülki müdafiə üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayırmaq və bundan əlavə, mülki müdafiə fondları yaratmaq, bu mənbələrin vəsaitlərindən məqsədli və düzgün istifadə olunmasını təmin etmək;
- 7) fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə vəsaitləri ehtiyatı yaratmaq;
- 9) mülki müdafiə üçün kadrların hazırlanmasını təşkil etmək və həyata keçirmək;
- 10) dinc dövrdə və ya müharibə dövründə fəvqəladə hadisələrdən müdafiə olunma qaydalarını və vasitələrini əhaliyə öyrətmək;**
- 11) əhaliyə mülki müdafiə tədbirlərinin öyrədilməsini təşkil etmək, əhalini fərdi və kollektiv müdafiə vasitələri ilə təmin etmək;**
- 13) fəvqəladə hadisələr zamanı insanların həyat və sağlamlığının qorunması üçün mülki müdafiə obyektlərini daim hazır vəziyyətdə saxlamaq və həmin obyektləri insan həyatı üçün zəruri ləvazimatın toxunulmaz ehtiyatı ilə təmin etmək;
- 15) insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yarada biləcək fəvqəladə hadisələr barəsində əhalini vaxtında xəbərdar etmək, belə hadisələrin nəticələrinə və onların aradan qaldırılması üçün görülmüş tədbirlərə dair əhaliyə tam və obyektiv məlumat vermək;
- 18) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdən əhalini köçürmək və onları müvəqqəti yaşayış yerləri ilə təmin etmək, ümdə qəza-xilasetmə işlərini və sanitariya-gigiyena tədbirlərini həyata keçirmək, ictimai asayişin bərpa olunmasına və qorunmasına yardım etmək, bitki və heyvanların xilas edilməsi üçün tədbirlər görmək;
- 19) fəvqəladə hadisələrdən zərər çəkmiş əhalinin sosial müdafiəsi üçün lazımi tədbirlər həyata keçirmək;
- 21) mülki müdafiə tələblərini pozan şəxsləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş məsuliyyətə cəlb etmək.

Maddə 7. Mülki müdafiə sahəsində hüquqi şəxslərin vəzifələri

Mülki müdafiə sahəsində mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin aşağıdakı vəzifələri vardır:

- 1) iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarında mülki müdafiə sahəsində zəruri tədbirləri nəzərdə tutmaq və həyata keçirmək;
- 2) işçilərin (təhsil alan şəxslərin) fəvqəladə hadisələrdən müdafiəsi üzrə tədbirləri maliyyələşdirmək;
- 3) fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə vəsaitləri ehtiyatı yaratmaq;
- 4) fəvqəladə hadisələr haqqında yerli xəbərdarlıq sistemini yaratmaq və onu daim saz vəziyyətdə saxlamaq;

5) işçiləri (təhsil alan şəxsləri), habelə bilavasitə yaxınlıqda yerləşən ərazidə yaşayanları, baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr barəsində xəbərdar etmək, insanları təhlükəsiz yerə köçürmək;

6) mülki müdafiə planlarına uyğun olaraq mövcud qüvvə və texnika ilə ilkin qəzaxilasətmə işlərini təşkil etmək və həyata keçirmək.

Hüquqi şəxslərin mülki müdafiə tədbirlərində iştirakı, fəvqəladə hadisələrdən müdafiə olunma vasitələri ilə onların təminatı qaydasını, formasını və şərtlərini Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Maddə 8. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının vəzifələri

Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etmək;

2) fərdi və kollektiv müdafiə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmaq;

3) fəvqəladə hadisələrdən əsas müdafiə üsullarını və vasitələrini öyrənmək və bilmək;

4) fəvqəladə hadisələr zamanı müəyyən olunmuş davranış qaydalarına əməl etmək;

5) ilk tibbi yardım göstərilməsi qaydalarını öyrənmək və onu tətbiq etməyi bacarmaq;

6) mülki müdafiə işarələrini bilmək və onlara uyğun hərəkət etmək;

7) baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr barəsində müvafiq dövlət orqanlarına və qonşulara məlumat vermək;

8) mülki müdafiə sahəsində onlara tapşırılmış vəzifələri vicdanla yerinə yetirmək.

Maddə 9. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları

Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aşağıdakı hüquqları vardır:

1) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdə zəruri təhlükəsizlik tədbirləri haqqında tam və obyektiv məlumat almaq;

2) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdə fərdi və kollektiv müdafiə vasitələrindən istifadə etmək;

3) fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınmasında və nəticələrinin aradan qaldırılmasında müəyyən olunmuş qaydada iştirak etmək;

4) mülki müdafiə məsələləri ilə bağlı müvafiq dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək və ya yazılı təkliflər vermək;

5) fəvqəladə hadisələr nəticəsində səhhətinə və əmlakına dəymiş ziyanə uyğun ödəncələr almaq;

6) fəvqəladə hadisələr baş vermiş ərazilərdə yaşamağa və işləməyə görə müavinətlər almaq.

Bu maddənin birinci hissəsinin 6-cı bəndində nəzərdə tutulan müavinətlərin növləri və məbləği Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Maddə 10. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhəlinin hazırlanması

Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhəlinin hazırlanması qaydasını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Fəvqəladə hadisələr zamanı davranış qaydaları əhəliyə iş və yaşayış yeri üzrə, habelə tədris müəssisələrində öyrədilir.

Mülki müdafiə sisteminin, həmçinin hüquqi şəxslərin rəhbər və mütəxəssislərinin hazırlanması ali və orta ixtisas tədris müəssisələrində, ixtisas artırma müəssisələrində, xüsusi təlim kurslarında və bilavasitə iş yeri üzrə həyata keçirilir.

Maddə 20. Mülki müdafiə sahəsində fəaliyyətin qanuniliyinə nəzarət

Mülki müdafiə sahəsində fəaliyyətin qanuniliyinə, obyekt, qüvvə və vəsaitlərdən səmərəli və təyinatı üzrə istifadə edilməsinə idarə nəzarətini Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

Mülki müdafiə sahəsində qanunların eyni cür və dürüst icra və tətbiq olunmasına Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və ona tabe olan prokurorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada nəzarət edirlər.

Maddə 21. Vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların məsuliyyəti

Bu Qanunun tələblərinin pozulmasında təqsirli olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

«Mülki müdafiə haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Qəbul edilmişdir: 18 aprel 1998-ci il, № 700.

2-ci sual. Fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və anlayışı.

Bəşər cəmiyyətinin inkişafına nəzər saldıqda bütün tarixi dövrlərdə fövqəladə halların baş verdiyi məlum olur. Tarixi faktlar göstərir ki, fövqəladə halların əksəriyyəti həyat fəaliyyətinin pozulması, çoxsaylı insan ölümü, təbii aləmdə ciddi dəyişikliklərin yaranması ilə, insanlara və ətraf mühitə böyük ziyan dəyməsi ilə nəticələnmişdir. İnsan cəmiyyətinin ilk dövrlərində fövqəladə hallar, əsasən, təbii xarakter daşımış və kortəbii fəlakətlərlə əlaqədar olmuşdur.

Fövqəladə hadisələr dolayı iqtisadi zərəri - zədələnən və onların işi ilə bağlı kooperasiyada olan müəssisələr dayanarkən məhsul istehsalının azalması və işçilərin xilasetmə işlərinə cəlb edilməsi ilə əlaqədar olaraq məhsulların maya dəyərlərinin artması və bu kimi analogi cavab reaksiyalarının verilməsi ölkə daxilində iqtisadi və sosial vəziyyətin pisləşməsi, bir çox hallarda isə ağırlaşması ilə nəticələnə bilər.

FH yaranma səbəblərinə, yayılma surətinə və miqyasına görə dərəcələnilir.

Yaranma səbəblərinə görə fövqəladə hadisələr təbii, ekoloji, texnogen və sosial - siyasi mənşəli fövqəladə hadisələr kimi təsnif edilir.

Fövqəladə halların inkişaf mərhələləri:

Bütün növ fövqəladə hadisələr öz inkişafında 4 mərhələdən (fazadan) keçirlər:

1. Normal vəziyyətdən və ya haldan fərqlənən halların əmələ gəlməsi və onların toplanması. Bu hal bir neçə sutka, ay, bəzi hallarda - illərlə və on illərlə davam edə bilər.

2. Fövqəladə hadisənin əsasında olan vəziyyətə təkan vermək.

3. Fövqəladə hadisənin baş vermə prosesi - bu zaman əhaliyə, obyektlərə, ətraf mühitə mənfi təsir edən risk faktorlarının (enerjinin və ya maddənin) azad olması prosesi gedir.

4. Azalma, sönmə mərhələsi - baş vermiş fövqəladə hadisənin qalıq faktorlarının təsirinin azalması. Bu mərhələ təhlükə mənbəyinin qarşısının alınmasından (azaldılmasından), lokallaşdırılmasından onun nəticələrinin tam aradan qaldırılması müddətini əhatə edir. Bu mərhələnin müddəti illərlə davam edə bilər.

I. FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏRİN TƏSNİFATI

Fövqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların səhhətinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir.

Fövqəladə hadisələr qiymətləndirilməsinə və onlara qarşı adekvat tədbirlər görmək üçün tiplərinə, növlərinə, miqyasına, nəticələrinin ağırlığına, habelə, digər əlamətlərinə görə təsnif edilir.

Əgər, ehtimal olunan bütün fəvqəladə hadisələri cəm halında götürsək, onda onları iki növə ayırmaq olar.

- **Münaqişəli;**
- **Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələr.**

Münaqişəli fəvqəladə hadisələrə:

- hərbi toqquşmalar;
- ekstremist siyasi mübarizə;
- sosial partlayışlar;
- milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- terrorizm;
- tüğyan edən cinayətkarlığı aid etmək olar.

Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələr:

- təbii;
- ekoloji;
- texnogen xarakterli növləri nəzərə çarpır.

Belə hadisələri onların mənşəyinə, xassələrinə görə xarakterizə edən bir çox əlamətləri üzrə qruplaşdırıb, təsnif etmək mümkündür.

Respublikamızın ərazisində bütün bu növ fəvqəladə hadisələrin baş vermə ehtimalı mövcuddur.

Təsir dairəsinə (miqyasına) və nəticələrinin ağırlığına görə, fəvqəladə hadisələr:

1. Lokal (qismən);
2. Obyekt miqyaslı (səciyyəli);
3. Yerli;
4. Regional;
5. Dövlət əhəmiyyətli (milli);
6. Qlobal xarakterli ola bilər.

Lokal (qismi) hadisələr - iş yerindən (iş sahəsindən), mənzildən kənara yayılır. Zərərçəkənlərin sayı 10 nəfəri keçmir.

Obyekt miqyaslı hadisələr - sənaye obyektində, bina və ya qurğu hüduqlarında məhdudlaşır. Həlak olanların sayı 10 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 100-dən 1000-ə qədərdir.

Yerli hadisələr - ancaq yaşayış məntəqəsinin, təkcə bir şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir. Həlak olanların sayı 100-dən 1000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 10.000-dən 125.000-ə qədərdir.

Regional fəvqəladə hadisə - bir neçə sənaye və ya kənd təsərrüfatı rayonlarını, bütünlüklə şəhəri və onun ətraflarını əhatə edir. Həlak olanların sayı 1.000-dən 25.000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 125.000-dən 500.000-ə qədərdir.

Dövlət əhəmiyyətli (milli miqyaslı) fəvqəladə hadisələr – respublikanın xeyli ərazilərini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələrə

deyilir. Həlak olanların sayı 25.000-dən 1.000.000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 500.000-dən 20.000.000-a qədərdir.

Qlobal fövqəladə hadisələr – bir ölkənin ərazisində məhdudlaşmır və qonşu dövlətlərin də ərazilərinə yayılır. Həlak olanların sayı 1.000.000-dan artıq, zərər çəkən əhalinin sayı 20.000.000-dan artıq.

Təsir dairəsindən (yayılma miqyasından) əlavə, fövqəladə hadisələr baş verən insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş (köçürməyə məruz qalan) əhalinin sayına, habelə, dəymiş zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

Obyektlər üzrə, mənsubiyyətinə görə:

- Tikintidə.
- Sənayedə.
- Mənzil və kommunal məişət sahələrində.
- Kənd təsərrüfatında.
- Meşə təsərrüfatında.
- Nəqliyyatda (hava, su, yerüstü və yeraltı) olur.

Universitetin yerləşdiyi ərazidə aşağıdakı fövqəladə hadisələr baş verə bilər:

- zəlzələ, yanğın, kimyəvi maddələrlə zəhərlənmə, subasma, yoluxucu xəstəliklərin yayılması, terror aktları, müharibə dövrünün fövqəladə hadisələri.

Bunlar əsasən qəflətən baş verir və çox vaxt insan tələfatına səbəb olur, ətraf mühitə mənfi təsir göstərir.

Belə hallarda öz təhlükəsizliyini qorumaq üçün insanların əsas əlacı - fəlakətli hadisələrdən mühafizəyə hazır olmaq, belə hadisələr baş verərkən - düzgün davranmağı, hadisədən sonra isə onun nəticələrini aradan qaldırmaq üçün fəaliyyət göstərməyi bacarmalıdırlar.

Fövqəladə hallar bölünür:

- Sülh dövrünün fövqəladə hallarına.
- Müharibə dövrünün fövqəladə hallarına.

Sülh dövrünün fövqəladə hallarına aid edilirlər:

- təbii;
- texnogen;
- bioloji;
- ekoloji;
- sosial xarakterli FH.

Təbii xarakterli fövqəladə hadisələrə aid edilirlər:

Geofiziki FH:

- zəlzələ;
- vulkan püskürmələri

MeteorolojiFH:

- 11-12 ballıq fırtına, 12-15 ballıq qasırğa;
- leysan yağışlar;
- iri dolu;
- quraqlıq;
- güclü qar;
- güclü qar çovğunu;
- güclü buzlaşma, donvurma.

Hidroloji FH:

- suyun səviyyəsinin qalxması (daşqınlar) və düşməsi,
- su hövzələrinin daşması;
- yeraltı suların səviyyəsinin qalxması (subasma).

Geoloji FH:

- Sel;
- Sürüşmə;
- Torpaq uçqunu;
- Qar uçqunu (marxallar);
- Yerin yuxarı qatının köçməsi.

Geniş miqyaslı kortəbii yanğınlar - meşə yanğınları, yeraltı yanğınlar, zəmi və çöl yanğınları da təbii fəlakət sayıla bilər.

Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələr:

- Binaların qəflətən uçması;
- radioaktiv maddələrin yayılması ilə baş verən qəzalar;
- istehsalat qurğularının və ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən AES qəzalar;
- ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən mühəndis - təcrübə nüvə qurğularında qəzalar;
- kimyəvi təhlükəli obyektlərində GTZM ətrafa yayılması ilə baş verən qəzalar;
- bakterioloji və bioloji maddələrin hazırlanması, istehsalı, saxlanması, daşınması ilə məşğul olan elmi - tədqiqat müəssisələrində həmin maddənin ətrafa yayılması ilə baş vermiş qəzalar;
- su nəqliyyatında baş vermiş qəzalar;
- iri miqyaslı avtomobil qəzaları (fəlakətləri);
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnən və axtarış-xilasetmə işləri tələb edən aviasiya fəlakətləri;
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnmiş, dəmir yolu xətlərinin dağılması, qatarların (metropoliten vaqonlarının) relslərdən çıxması, yaşayış məntəqələrində dağıntılara səbəb olmuş qəzalar;
- insan itkiləri, sahil sularının, daxili su hövzələrinin zəhərləyici maddələrlə çirklənməsi ilə nəticələnən su qovşaqlarında baş vermiş qəzalar;
- yaşayış məntəqələrinə yaxın ərazilərdə nəql edilən maddələrin dağılması və ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnən kəmərlərdə baş vermiş qəzalar;
- elektrik sistemlərində baş vermiş qəzalar;
- təmizləyici qurğularda baş vermiş qəzalar;
- hidrodinamik qəzalar;
- su bəndlərinin dağılması;
- yanğın təhlükəli obyektlərdə baş vermiş partlayışlar nəticəsində əmələ gələn yanğınlar.

Bioloji fəvqəladə hadisələr:

- epidemiya;
- epizotiya;
- epifitotiya.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələr:

Ekoloji fəvqəladə hadisələr 4 növə bölünürlər:

1. Atmosferin (məhətin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.
2. Hidrosferin (su məhətinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.
3. Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.
4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələr:

- hərbi toqquşmalar;
- lokal və sosial - milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- aclıq;
- iri miqyaslı tətillər;
- kütləvi iğtişələr, talanlar, yanğınların törədilməsi, tüğyan edən cinayətkarlıq;
- terror aktları.

Bir növ fəvqəladə hadisələr digər fəvqəladə hadisələrin yaranmasına səbəb ola bilərlər.

Müharibə dövrünün fəvqəladə halları.

Hərbi fəvqəladə hadisələr - döyüşlərin aparılması ilə əlaqədar və ya onların nəticəsində əmələ gəlmiş fəvqəladə hadisələrdir.

Döyüşlərin aparılması ilə əlaqədar olan fəvqəladə hadisələr bölünürlər:

- Adi qırğın vasitələrdən istifadə etməklə;
- kütləvi qırğın vasitələrindən istifadə etməklə.

Təbii xarakterli fəvqəladə hadisələrə aid edirlər:

Geofiziki fəvqəladə hadisələr:

Zəlzələ- yerin dərinliklərində, tərkində dağ sıxurların yerdəyişməsindən, kəskin sürətdə dağılmasından, yer qabığının müəyyən səthinin titrəməsi nəticəsində yerin altında və üstündə çatların əmələ gəlməsindən ibarətdir. Bu zaman yaranan təkanlar və titrəyişlər binalara öz təsirini göstərir. Zəlzələ ocağı həndəvərində yeraltı təkanın gücü ən çox olan sahəyə zəlzələ mərkəzi deyilir.

Zəlzələ 12 ballıq Rixter cədvəli (şkalası) ilə ölçülür.

Zəlzələlərin təsnifatı

Zəlzələ ocaqları müxtəlif dərinliklərdə yerləşir. Onların əksəriyyəti yer qabığında 20-30 km dərinlikdədir. Bununla belə dərinliyi 700 km-ə çatan ocaqların da varlığı inkar edilmir. Belə ocaqlarla əlaqədar zəlzələlər dərin fokuslu adlanır. Zəlzələnin intensivliyi yer səthində titrəyişin dərəcəsini göstərir və balla ölçülür. Ölkəmizdə 12 bala bölünmüş seysmik cədvəldən (şkaladan) istifadə olunur. Bu cədvələ görə zəif zəlzələlərin intensivliyi 2-3 bal, güclü zəlzələlərininki 5-6 bal, çox güclülərininki 7 bal, dağıdıcı zəlzələlərininki 8 bal, viranedicisi zəlzələlərininki 9-10 bal, katastrofik zəlzələlərininki 11-12 bal sayılır.

Daha dəqiq desək:

- 1 bal- hiss olunmayan;
- 2 bal- çox zəif;
- 3 bal- zəif;
- 4 bal- orta mülayim;

- 5 bal- nisbətən güclü;
- 7-bal- çox güclü;
- 8 bal- dağıdıcı;
- 9 bal- viranedicisi;
- 10 bal- məhvedicisi;
- 11 bal- katastrofik;
- 12 bal- dəhşətli katastrofik zəlzələ sayılır.

1 bal gücündə zəlzələni insanlar hiss etmir, ancaq seysmik cihazlar qeyd edir. 2 bal gücündə zəlzələni adi şəraitdə bəzi adamlar hiss edir. 3 bal zəlzələni hərəkətdə olan adamlar hiss etmir. Əhalinin ancaq sakit şəraitdə olan qismi hiss edir. 4 balı zəlzələdə qab-qacaq, pəncərə şüşələri silkələnir, qapılar cırıldayır. 5 balda binalar tərpənir, mebel hərəkətə gəlir, pəncərə şüşələri, divarların malası çatlayır, yatanlar oyanır. 6 balda titrəyişləri hamı hiss edir, divarlardan asılmış şəkillər və malalar qopur yerə düşür, binalar zədələnir. 7 balda daş binaların divarları çatlayır, antiseymik və taxta binalar zədələnmir. 8 balda dağların iti yamacları çatlayır, heykəllər aşır, binalar möhkəm zədələnmir. 9 balda daş binalar bərk zədələnmir və ya uçub dağılır. 10 balda torpaqda iri çatlar, yarıqlar əmələ gəlir, sürüşmə və uçqunlar baş verir, daş binalar dağılır, dəmir yollarda relslər əyilir. 11 balda yer üzərində enli yarıqlar açılır, çoxlu sürüşmə, uçqun hadisələri baş verir, daş binalar tam dağılır. 12 balda torpaq son dərəcə parçalanır, çoxlu çatlar, sürüşmələr, uçqunlar baş verir, şlalələr əmələ gəlir, çay dərələrinin qabağı kəsilir, göllər yaranır, çayların məcrası dəyişir. Bütün binalar uçub dağılır.

Yaranma səbəbləri.

Zəlzələnin baş verməsi üçün ilkin şərtlərdən biri də, yerin altında kövək süxurların olmasıdır. Yerin mərkəzinə tərəf irəlilədikcə temperatur artır. Nəticədə süxurlar nisbətən yumşaq olur və burada zəlzələnin yaranması üçün az imkan olur. Zəlzələ ona görə də yerin üst qatlarına yaxın zonalarda cəmləşir. Bəzi hallarda zəlzələ yerin 700 km dərinliyinə qədər işləyə bilirlər. Əgər iki lay toqquşarsa, onda sıxlığı yüksək olan yüngül layı aşağıya yerin dərinliyinə itələyir.

Zəlzələlər həmçinin vulkan püskürməsi nəticəsində də yarana bilirlər. Ancaq burada baş verən zəlzələnin tektonik enerjisi məhduddur.

Zəlzələ zamanı Yerdə müxtəlif dalğalar yaranır. Bu dalğalar bütün yer kürəsinə yayılır və seysmoloqlar tərəfindən yerin istənilən nöqtəsində ölçülə bilər. Bu dalğalar yerin üst qatında baş verən dağıntılara səbəb olur.

Demək olar ki, zəlzələlərin hamısı tektonik zəlzələlərdir. Planetimizin daxilində təsir edən daxili qüvvələr tədricən toplanır və hər hansı bir yerdə süxurların müqavimətə qabiliyyətindən artıq olduqda, həmin süxurların birdən-birə parçalanması və ya çatlaması baş verir. Parçalanma, hər tərəfə yayılmaqda olan və öz yolunda rast gələn maddələri rəqsi hərəkətə gətirən elastik dalğalar yaradır. Süxurların ilk parçalanma yeri zəlzələnin mərkəzi olur. Mərkəzdə zəlzələ həmişə qısa müddətli olur. Ən güclü təkanlar da belə bir neçə saniyə davam edir. Yalnız Çilidə olan zəlzələlər bir neçə on saniyə davam edib. Toplanmış enerjinin azad olması sürətlə baş verir: enmə, qalxma, üfiqi istiqamətdə sürüşmə və ya mürəkkəb hərəkətlə parçalanma müstəvisi boyu uzunu yayılır.

Yer daxilində zəlzələyə səbəb olmuş ilk hərəkətin baş verdiyi yerə "hiposentr" deyilir.

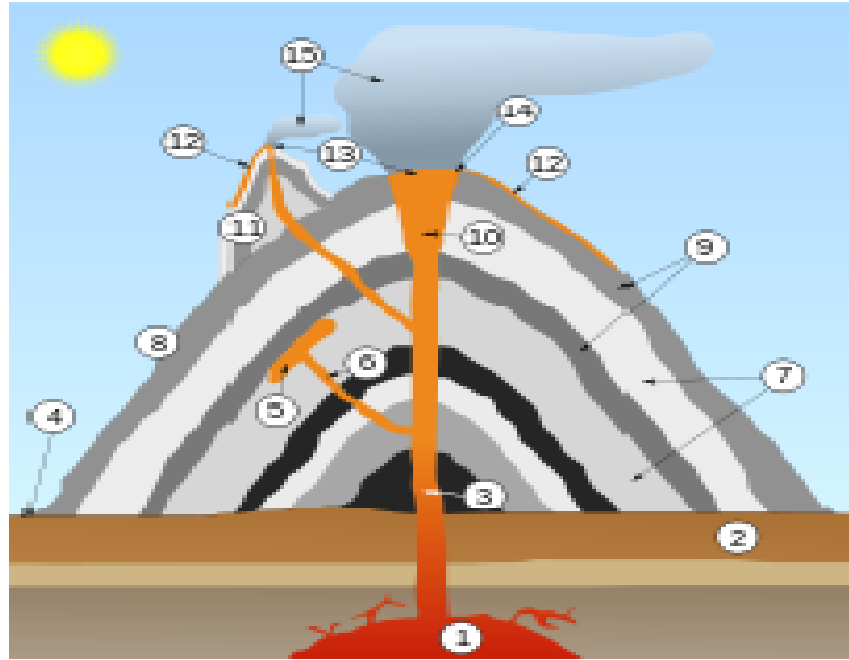
Zəlzələ ocağının Yer səthinə perpendikulyar proyeksiyası "episentr" adlanır.

Vulkan püskürmələri

Vulkan püskürməsi - vulkanın qızğın qırıntıların, külün yer səthinə atması, maqmanın (yer kürəsinin içində ərgin halda olan kütlə) sürətlə çıxması, hansı ki yer səthinə axdıqdan sonra lavaya çevrilir.

Vulkan püskürməsi müvəqqəti - bir neçə saatdan bir çox illər müddətində ola bilər.

Vulkan püskürməsi geofiziki fəvqəladə vəziyyətlərə aid edilir, hansılar ki təbii fəlakətlərə gətirə bilər.

Stratovo vulkanın en kəsiyi:

1. Böyük maqma kamerası	9. Vulkan zamanı yaranan lava qatı
2. Yerin üst qatı	10. Boğaz
3. Kanal	11. Püskürdücü qıf
4. Bünövrə	12. Lava axını
5. Yataq	13. Ağızlıq
6. Budaq yol	14. Krater
7. Vulkandan yaranan kül qatı	15. Soyuq kül
8. Yan tərəf	

Rinjani vulkanın püskürməsi (1994)

Vulkan – xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar (vulkanik bombalar) püskürdən, yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturdur. Vulkan yerin daxilində baş verən geoloji dəyişiklik nəticəsində maqmanın xaric edilməsi ilə müəşaiət olunur.

Vulkan sözü qədim Roma mifologiyasında od tanrısı Vulkanın adından götürülmüşdür.

Vulkanla məşğul olan elmə vulkanologiya deyilir.

Vulkanlar təsnifləşdirilir:

- formasına görə (şit və ya stratovulkanlar);
- aktivliyinə görə (hərəkətdə olan, yatan, sönmüş);
- yerinə görə (yerüstü, sualtı, buzaltı).

Yerin 100 km dərinliyində təxminən 1000 və 1300°S arasında temperatur mövcudur. Bu istiliyin təsirindən ərimiş daş qarışığı özülü plastik formaya malik maqmaya çevrilir. Damcı formalı maqma 50 km dərinliyinə yığılır. Təzyiq çoxaldıqca maqma yarıqlarla hərəkət edərək litosferaya daxil olur. Bu yolla yerin üzünə çıxmış maqmaya lava deyilir.

Vulkan partlayışı zamanı təkcə közərmiş mayelər yox, həm də bərk və qaz halında olan maddələr xaricə çıxır. Əksər hallarda vulkanlar konus şəklində olurlar. Vulkanın forması başqa şəkillərdə də ola bilər.

Püskürmədən sonra vulkanın aktivliyi ya dayanır, ya da o min illər boyu "mürgüləyir". Bu zaman vulkanın özündə və ətrafında olan ərazilərdə maqmatik özəyin soyuması ilə müşaiət olunan aktivlik saxlanılır. Belə adlanan, postvulkanik dövr baş verir. Buraya fumarol, term, qeyzərləri misal göstərmək olar.

Vulkanların formaları:

- Qalxanvari vulkan;
- Gunbəzi vulkan;
- Qatlı vulkan;
- Mürəkkəb vulkan.

Vulkanların növləri:

- Sönmüş vulkan;
- Sönməmiş vulkan - aktiv vulkan.

Vulkan ətrafa təsiri:

Vulkan püskürməsi genişmiqyaslı dağıntılara, insan itkilərinə və təbii fəlakətlərə gətirib çıxara bilər.

İnsan itkilərinə və dağıntılara səbəb olan amillər aşağıdakılardır:

- Vulkan püskürməsi nəticəsində qızğın qırıntıların ətrafa atması, onların insanları, yaşayış ərazilərinə zədə etməsi;
- maqmanın (yer kürəsinin içində ərgin halda olan kütlə) sürətlə çıxması və ətrafa yayılma nəticəsində təbiətə ziyan vurması və tikililərin dağılması;
- külün yer səthinə atması, onun ətraf ərazilərdəki evlərin damlarına düşərək, onların uçmasına, elektrik xətlərinin qırılmasına, su ilə qarışdıqda - betona bənzər maddənin alınmasına, təyyarələrin mühərriklərinə daxil olduqda - onların sıradan çıxmasına (hava məkanını iflic vəziyyətinə sala bilər- İslandiyaadakı vulkan Avropanın hava məkanını iflic vəziyyətinə salmışdır);
- vulkan püskürməsi zamanı əmələ gəlmiş qazlarından, daşlardan və küldən ibarət piroklastik adlanan axınlar (sürəti 700 km/s. çatır), hansılar ki əsas insan itkilərinə səbəb olur.

Vulkan püskürməsi müvəqqəti - bir neçə saatdan bir çox illər müddətində ola bilər.

Çox güclü və böyük həcmli vulkanar “supervulkan” adlanırlar. Onların nəticələri uzunmüddətli təsirə, global iqlim dəyişikliyinə, təbiətə, heyvanlar aləminə böyük itkilər verməyə qadirdirlər.

Meteoroloji fəvqəladə hadisələr:

- 11-12 ballıq fırtına, 12-15 ballıq qasırğa;

Qasırğa (Tufan) - çox şiddətli külək və leysan yağışları ilə səciyyəvidir. O, dəniz və quru üzərində atmosferin kəskin dəyişməsi nəticəsində baş verir.

Fırtınalar (tufan, tayfun) güclü küləklər nəticəsində meydana gələn təbii hadisələrdən biridir. Yağışla birlikdə əsən şiddətli küləklər tufan, quraq və yağışsız havada əsən küləklər isə tayfun adlanır.

İldırım – bulud topalarından elektrostatik yüklərinin boşalmasıdır, ani şimşək, qəfil və çox güclü səslə müşayiət olunur.

İldırım boşalması böyük gərginliyin yaranması ilə xarakterizə olunur. Onun temperaturu 300 000 dərəcəyə qədər yüksəlir. İldırım vurması zamanı ağac parçalana və hətta yana bilər. Ağacın parçalanmasına səbəb ağacın daxilindəki nəmişliyin ani olaraq, buxarlanması nəticəsində baş verir.

İldırımın birbaşa insanın üstünə düşməsi ölüm ilə nəticələnə bilər. Hər il dünyada ildırım vurmasından təxminən 3000 insan həlak olur.

İldırım zərbəsi adətən hara dəyir? Statik elektrik boşalması müqavimətin ən aşağı səviyyədə olması nəticəsində baş verir. Beləliklə, ən yuxarı yüksəklikdə olan obyekt ilə bulud topası arasında məsafə azdırsa, deməli elektrik müqaviməti də aşağıdır. Buna uyğun olaraq da, ildırım zərbəsi ilk növbədə ən hündürdə olan obyektə (ağac, dirək və s.) dəyir.

Tufan və ildırım baş verdiyi zaman tədbirlər:

İldırım o zaman təhlükəlidir ki, qığılcımdan sonra göy gurultusu müşahidə olunsun. Bu halda dərhal təhlükəsizlik tədbirləri görün. Əgər kənd yerindəsinizsə, pəncərə, qapı, baca, ventilyasiya dəliklərini bağlayın. Sobanı yandırmayın. Çünki yüksək temperaturlu qazların müqavimət qüvvəsi aşağı olur. Telefon ilə danışmayın: ildırım bəzən simlərin üzərinə də düşür.

İldırım çaxan zaman elektrik daşıyıcılarına, ildırım keçiricilərə, damdakı novlara, antenaya yaxınlaşmayın, mümkün qədər televizor, radio və digər elektrik cihazlarını söndürün.

Əgər meşədəsinizsə, meşənin alçaq ağaclıq yerinə sığının. Hündür ağacların, xüsusilə şam, palıd və qovaq ağacının yanında gizlənməyin.

Su hövzəsi, yaxud onun sahilində dayanmayın. Sahildən kənarlaşın, hündür yerdən aşağı düşün.

Düzənlikdə və ya daldalanmağa yer olmayan bir ərazidəsinizsə, yerə uzanmayın. Bununla bütün bədəninizi elektrik cərəyanının təsiri altında qoyursunuz. Dayaz bir yerdə, yarıqda və ya digər təbii bir dərinlikdə əyləşin, əlləriniz ilə ayaqlarınızdan tutun.

Qasırğa - isti iqlim qurşağında, ani təzyiq fərqlərindən qaynaqlanan və sürəti saatda 100-150 km-ə qədər çata bilən çox şiddətli küləklər.

Zəlzələdən sonra ikinci yerdədir.

Küləklər necə yaranır?

Külək fərqli temperatur mərkəzləri arasında əmələ gələn hava axınıdır. Atmosferdəki fərqli temperaturlar fərqli hava təzyiqləri əmələ gətirdiyinə görə, hava davamlı olaraq yüksək təzyiqdən alçaq təzyiqə doğru yer dəyişir. Təzyiq mərkəzləri, yəni atmosferdəki temperaturlar arasındakı fərq əgər çox olarsa, hava axını, yəni külək güclü olur, bu da böyük dağıntılara səbəb olan qasırğaları əmələ gətirir.

Qasırğalar Asiyanın cənub sahillərində və Avstraliyanın Sakit okean sahillərində Tayfun sayılır.

Tropik bir siklonun qasırğa olaraq adlanıla bilməsi üçün küləyin sürətinin heç olmasa 117 km/saat olması lazımdır. Ümumiyyətlə, qasırğalar saatda 240 km-dən çox sürətlə malikdirlər. Qasırğalar həm də böyük dəniz dalgalarına və dənizin qabarmasına da gətirib çıxarır. Qasırğalarla birlikdə yağış da gəlir. Tropik bir külək qurşağının orta yağış miqdarı 75-150 mm-dir. Belə yağışlar ciddi sellərin meydana gəlməsinə də səbəb olur.

BMT-nin fəlakətlərin təhlükəsini azaltma üzrə beynəlxalq strategiya çərçivəsində hazırladığı hesabatla görə, 2008-ci ildə daha çox Myanmada baş verən "Nərgiz" qasırğası can alıb. Nə az, nə çox, 138 min nəfər həyatdan məhrum olub, yüz minlərlə insan evsiz-eşiksiz qalıb. "Nərgiz" Myanmaya 4 milyard dollar ziyan vurub.

Leysan yağışlar

Leysan - qısamüddətli atmosfer yağıntısı. Adətən yağış halında qəflətən düşür. Intensivliyi adətən 1-3 mm/dəq və daha çox olması ilə fərqlənir. 1-2 saat müddətində olur. İldırımlarla və küləyin qısamüddətli güclənməsi ilə müşahidə olunur.

Yağışlar nəticəsində dağ çaylarında suyun səviyyəsi qalxır və əhali üçün ciddi problemlər yaradır, su kəmərlərini yararsız hala salır, yolları dağdır və orada nəqliyyatın hərəkətini çətinləşdirir, körpülərə ciddi ziyan dəyir.

Dünyada ən güclü Leysan Havay adalarında (21 mm/dəq, 1913) olmuşdur.

Azərbaycanda isə Zaqatala rayonunda (10,7 mm/dəq, 1959) müşahidə edilmişdir.

İri dolu

Dolu dənələri 1 mm-dən az qalınlığa malik olmayan şəffaf buz qatlarından ibarətdir.

Dolu dənələri həddən artıq soyumuş buludda təsadüfi olaraq donan ayrı-ayrı damcıların yaranması nəticəsində meydana gəlir. Sonradan bu damcılar onlarla toqquşan digər donmuş dənələr hesabına iri ölçülər almağa başlayır.

Dolu dairəvi və ya qeyri-düzgün formalı buz hissəciyi olub, diametri 5-50 mm, bəzən daha böyük ölçüdə ola bilər. Ölçüləri 130 mm-dək, çəkisi isə 1 kq-a qədər olan dolu dənələrinə də rast gəlmək mümkündür.

Dolu adətən ilin isti dövrlərində sıx toplanmış bulud topasından yağır. Düşən dolu qatı bəzən bir neçə santimetrə çatır. Dolunun yağma müddəti isə bir neçə dəqiqədən yarım saata qədər çəkir. Əsasən yağma müddəti 5-10 dəqiqə, bəzi hallarda isə 1 saata qədər çata bilər.

Dolunun vurduğu ziyan.

Dolu yağmuru geniş ölçüdə əkinçilik sahələrinə, binalara və nəqliyyat vasitələrinə zərər verir. Dolu xüsusən kənd təsərrüfatına ciddi ziyan vurur. İnkişaf etməkdə olan əkinçilik məhsulları üzərinə düşdüyü zaman dəyən ziyanın nəticələri böyük olur. Bu ziyanın miqyası dolu dənələrinin iriliyi, sıxlığı və yağma müddəti ilə bağlıdır.

Dolu hadisəsi hər yerdə və hər mövsümdə, xüsusilə yaz və yay mövsümlərində müşahidə olunur. Dolu yazda nə qədər gec yağsa, zərəri o qədər böyük olur. Dolu əkinlərin məhv olması, tərəvəz və meyvələrin yararsız vəziyyətə düşməsi ilə yanaşı - iri və xırda buynuzlu heyvanların ölümünə də səbəb ola bilər.

Dolunun meydana gətirdiyi zərərlər quraqlıq, sel kimi digər meteoroloji fəlakətlərdə olduğu kimi geniş miqyaslı olmasa da, yetərincədir. Dolu bitkilərin inkişaf və böyümə mərhələsində yağdığı zaman gənc çiçək, yarpaq və meyvələri qoparır və məhv edir, ağaclara zərər vuraraq, onların gələcək illər üçün səmərəsini xeyli aşağı salır.

Quraqlıq

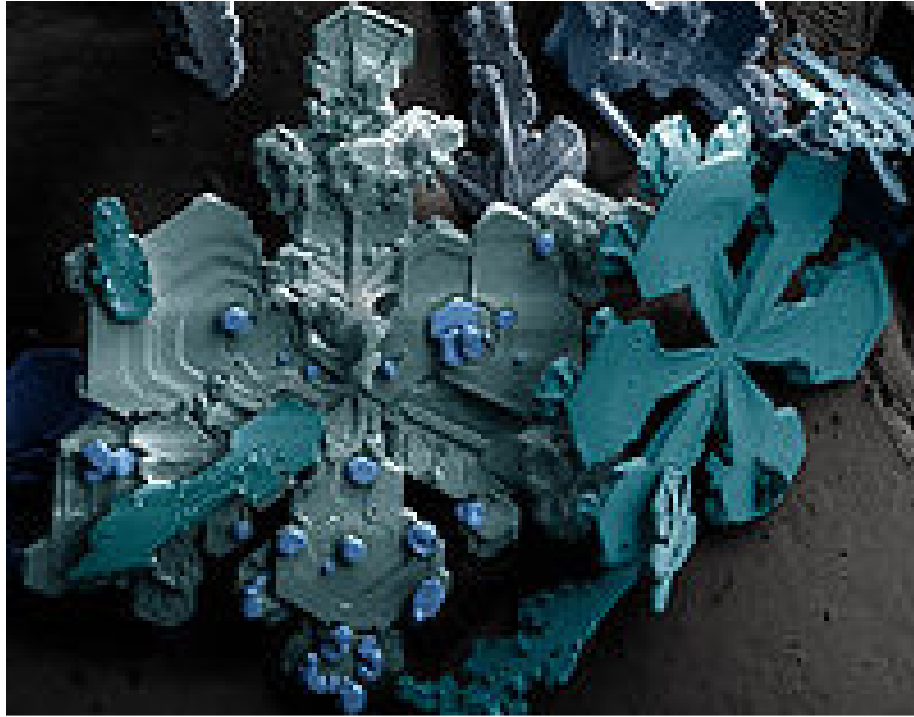
Quraqlıq - havanın yüksək hərəretinin və rütubətinin aşağı səviyyəsi zamanı uzun müddətli yağışın yağmaması nəticəsində torpaqda nəmişliyin ehtiyatının azalmasına səbəb olur ki, bu da məhsuldarlığın azalmasına və ya məhv olmasına gətirib çıxarır.

Havanın istiliyi, quruluğu buxarlanmanın səviyyəsini yüksəldir (atmosfer quraqlığı əmələ gəlir), torpaqda su ehtiyatı artmadığı şəraitdə su ehtiyatı azalır (torpaq quraqlığı əmələ gəlir.) Tədricən çaylar, göllər, bulaqlar, çeşmələr quruyur və hidroloji quraqlıq yaranır.

Güclü qar.

Qar — çox kiçik buz kristallarından ibarət atmosfer yağıntısı.

Elektron mikroskop altında böyüdülmüş qar dənəcikləri.

Qar, havanın soyuq olduğunu göstərir.

Güclü, küləklə yağan qar nəticəsində yollar buz bağlayır, nəqliyyatın hərəkətini iflic edir. Yollarda tıxaclar yaranır. Komunal, rabitə xidmətlərin işi pozulur, kənd təsərrüfatının işində çətinliklər əmələ gəlir.

Elektrik naqillərinin qırılmasına gətirib çıxarır.

Çoxlu sayda təyyarə reysləri təxirə salınır.

Çox güclü qar görüntünü məhdudlaşdırır. Ağaclar zədələnir.

Güclü qar çovğunu

Qar çovğunu - güclü külək zamanı çoxlu qarın yağması, qarın yer üzərində külək vasitəsi ilə aparılaraq, yer səthinə çatıb hərəkətsiz qalmasıdır.

24 m/san-dən çox sürətlə hərəkət edir. Çovğun yerüstü, aşağı və ümumi növlərə ayrılır. Yerüstü və aşağı çovğunlar zamanı yeni yağmış qar sovrulur. Ümumi çovğun zamanı isə yerdə olan qar sovrulmaqla eyni zamanda qar yağır.

Ağacların kökündən çıxaraq insanların üzərinə aşma təhlükəsi yarandığından, parklar bağlanır, təmir-tikinti işləri dayandırılır.

Güclü külək elektrik dirəklərini aşırır, naqilləri sıradan çıxarır, ağacları aşırır. Kəndlərin bəzilərində evlərin dam örtüyünü atır. Dağlıq ərazilərində yerləşən yaşayış məntəqələri isə 10 -25 sm qar yağır.

Azərbaycanın şimal bölgəsinə ən çox qar Qubanın Xinalıq kəndi ərazisində yağır. Qarın qalınlığının 22 santimetr olduğu bildirilir. Qusarin Dağlıqləzə kəndinin ərazisində isə 15 santimetr qalınlığında qar yağır. Şimal bölgəsində havanın temperaturu 10 dərəcəyə qədər aşağı düşür.

Şəki ərazisi də güclü qar yağan ərazi hesab edilir. Bəzi dağlıq hissələrdə qarın hündürlüyü 20 sm-ə çatır. Güclü küləklə müşayiət olunan qar bölgədə bəzi fəsadlara da səbəb olur. Regional elektrik şəbəkəsinin məlumatına görə, güclü külək və əraziyə düşən yağıntı bölgənin bəzi rayonlarında elektrik xətlərinin qırılmasına səbəb olur.

Güclü buzlaşma, donurma.

Şaxtalı hava - havanın və torpağın temperaturu 0°S-dən aşağı düşən haldır.

Buzlaşma - donmuş su. Qışda sular donub buz olur. Buz bağlamaq (tutmaq) - buzla örtülmək, donmaq. Suyun üzü buz bağlayır. Axar çayları buz tutur. Ətrafda nə varsa, donub buz bağlayır.

Buza dönmək:

- 1) bərk üşümək, soyuqdan donmaq dərəcəsinə gəlmək;
- 2) tamamilə soyumaq.

İnsanlar düşünür ki, qış fəslində əsasən texnogen xarakterli baş verə biləcək fəvqəladə hallardan qorunmaq lazımdır. Onlar əsasən qaz sobaları və elektrikdən istifadədə təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməklə öz işlərini bitmiş hesab edirlər. Lakin unutmaq olmaz ki, texnogen proseslərlə yanaşı təbiətdə baş verə biləcək hər hansı bir fəlakət onların sağlamlığına, həyat və təsərrüfat fəaliyyətlərinə mənfi təsir edə bilər.

Qış fəslində olduğundan insanlar soyuq hava şəraitində sırsıra, sallaq buzlar, donma, nəqliyyatda hərəkət və digər təhlükəli vəziyyətlərlə rastlaşırlar. Havanın kəskin soyuması, şaxtanın düşməsi və qar örtüyünün əmələ gəlməsi insanların sağlamlığına mənfi təsir edir, onların şikəst olmasına və hətta ölümünə də səbəb ola bilər.

Qış fəslində ənənəvi xəstəliklərdən (soyuqdəymə, qrip) əlavə müxtəlif qış zədələri də geniş yayılır. Onların əksəriyyəti bilavasitə sərt şaxtalarla əlaqədardır. Bu da sırsıra və sallaq buzlar kimi zədə təhlükəsi yaradan faktorların əmələ gəlməsi ilə müşayiət olunur.

Bina və evlərin üzərində sallanan buz kütlələri insanlara çox ciddi zərər yetirə bilər, hətta onların ölümünə də səbəb ola bilər. Bunun qarşısını almaq üçün qış və yaz aylarında müntəzəm olaraq binaların damları vaxtı-vaxtında təmizlənməlidir. Əhali isə evlərin yaxınlığından keçdikdə xüsusən ehtiyatlı olmalı və təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməlidirlər.

Sallaq buzlar qədər sırsıralar da insanların həyatı üçün çox təhlükəli hesab olunur.

Belə ki, sırsıra döyüclənərək bərkimiş və sürüşkən səth və ya buz qatı əmələ gətirməklə qış fəslində baş verən yol-nəqliyyat qəzalarının yaranmasına səbəb olur.

Nəzərə alsaq ki, soyuq və şaxtalı havalarda insanların tələsməsi və sürüşkən yerlərdə hərəkət edərkən yararlı olmayan ayaqqabıları geymələri müxtəlif sınıqların, əzələ dartınmalarının və kəllə-beyin travmalarının almaları ehtimalını daha da artırır.

Qarın yağması, külək, temperaturun tez-tez dəyişməsi və yolların buz bağlaması qış zədələnmələrinin artması üçün münbit şərait yaradır.

Sallaq buzun başınızın üzərinə düşməsi və ya sırsıraya yıxılaraq başın zədələnməsi beyin silkələnməsinə gətirə bilər.

Müxtəlif mexaniki zədələrlə yanaşı qış sizə həm də aşağı temperaturun təsirindən termik zədəni yetirə bilər. Söhbət donmadan gedir. Donma sizə yalnız şaxtalı hava zamanı deyil, həm də temperaturun sıfır dərəcəyə yaxın olduğu halda belə zərər yetirə bilər. Bunun üçün bir neçə amilin olması kifayətdir: rütubətli hava, aşağı temperatur və soyuq külək.

Donmaya əsasən ayaq və əl barmaqları, burun, qulaqlar və yanaqlar məruz qalır.

Hidroloji fəvqəladə hadisələr:

Suyun səviyyəsinin qalxması (daşqınlar) və düşməsi.

Daşqın- ərazinin sürətlə su qatı ilə örtülməsidir və bu zaman ərazinin xeyli hissəsini müəyyən müddətə su basır. Səbəbi adətən, leysan yağışları və qarın sürətlə əriməsidir.

Belə hal su qovşaqları, su-elektrik bəndlərinin zəlzələ, müharibə, terror və digər səbəblərdən yarılması nəticəsində də baş verə bilər ki, bu zaman xeyli ərazi, yaşayış məntəqələri su altında qalır.

Daşqın çayların su rejimində hər il təkrar olunan dövr. Qarın və buzların əridiyi, yağışın ən çox yağdığı vaxtda olur. Daşqınlar çay hövzəsinin yerləşdiyi ərazinin fiziki-coğrafi, iqlim şəraitindən asılı olaraq çaylarda rejim fazasıdır və bu il ərzində əsasən yaz və payız fəsilələrində baş verir. Müstəsna hallarda ayrı-ayrı dövrlərdə də ola bilər.

Çayların suyunun artması, səviyyəsinin qalxması, yatağın tamamilə su altında qalması, bəzən də sahilləri basması ilə səciyyələnir. Çayların illik axımının 60-80%-ə qədər daşqın dövrünə düşür.

Sahildən çıxan çay və ya dəniz suyu qurunu, ətrafı basır. Güclü yağışlardan sonra çayda daşqın əmələ gəlir.

Daşqın zonası - çaykənarı və ona bitişik ərazidə yerləşən və daşqın nəticəsində su basmasına məruz qalan torpaq sahəsidir. Daşqın zonasını müəyyən etmək üçün əlli ildən bir təkrarlanmaq ehtimalı olan daşqın əsas götürülür.

Daşqın zonalarının hüdudları, sahil mühafizə zolaqları çayın daşqınının gücünə uyğun təyin edilir. Bu ərazilərdə təbiətdən istifadəyə və təsərrüfat fəaliyyətinə məhdudiyyətlər və qadağalar müəyyən edilərək, onların tətbiq edilməsi xüsusi rejimə uyğun həyata keçirilir.

Daşqın zonaları və onların mühafizə zolaqlarının hüdudlarında daşqın zonası rejimi barədə əhali məlumatlandırılır və ona müvafiq olaraq hər bir zolaqda torpaqdan istifadə üzrə tövsiyələr verilir.

Su hövzələrinin daşması.

İqlim dəyişiklikləri şəraitində Kür və Araz çaylarının Azərbaycandan keçən hissəsində suyun səviyyəsinin yüksəlməsi və daşqınlar nəticəsində su hövzələrinin mühafizə bəndlərinin dağılması ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətdir.

Fəlakət zonasında yaranmış vəziyyət əhaliyə ziyan vuru, mümkün ekoloji qəzalara səbəb olur.

Respublikamızda aprel-may aylarında çayların daşması və mənsəbinin dəyişməsi, böyük ərazilərin su altında qalması nəticəsində münbit torpaqlara, eləcə də həmin ərazilərin flora və faunasına ziyan dəyir.

Su hövzələrindəki suyun böyük miqdarda, həcmdə olması mühafizə bəndlərinin dağılması zamanı ətraf əraziləri su qatı ilə örtür, çoxlu insan və digər canlıların həyatına, təbiətə böyük təhlükə yaradır. Yollar dağılır, nəqliyyat tunelləri su ilə dolaraq, keçilməz olurlar.

Yeraltı suların səviyyəsinin qalxması (subasma).

Yer səthindən dərinədə, süxurların məsamələrində, laylar arasında və başqa boşluqlarda yerləşən suya yeraltı su deyilir.

Yeraltı suların müxtəlif növləri var. Bunlardan məsamə suyu, məsamə-lay suyu, məsamə-çat-lay suyu, lil suyu, torpaq suyu, arteziyan suyu, vulkanik su, geyzer suyunu göstərmək olar.

Yeraltı suların təsnifatı: Yeraltı sular mənşəyinə, yaşına, yatım şəraitinə, kimyəvi tərkibinə və digər xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif siniflərə bölünür.

Atmosfer çöküntülərinin süxurların məsamələri və çatlarından süzülüb, başqa bir layda toplanması nəticəsində infiltrasiya sularının yığılı əmələ gəlir.

Yeraltı suların qalxması nəticəsində subasma əmələ gəlir və həmin fəsadlar daşqınlara gətirib çıxarır.

Geoloji fəvqəladə hadisələr:

Sel - sel adətən qəflətən başlayır. Güclü leysan yağışları, bəzən də qarın sürətlə əriməsi nəticəsində dağ yamaclarından axıb tökülən su özü ilə gil, qum, çınqıl, daş və hətta qaya parçaları gətirir, qarşısına çıxan hər şeyi- ağacları, binaları, qurğuları dağıdır, əkin sahələrini, körpüləri, bir sıra hallarda sənaye və kənd təsərrüfatı tikililərini məhv edir. Selin başlanmasını gördükdə, ərazinin hündürlüklərinə qalxmağa çalışın. Binada olduqda - yuxarı mərtəbələrə, evin damına qalxın.

Sel hadisələrinin yaranmasına əsas səbəb ərazinin fiziki-coğrafi şəraiti, o cümlədən, oroqrafik-geomorfoloji quruluşu - iqlim, torpaq, bitki örtüyü və hidrometeoroloji proseslər təşkil edir. Sellər çay suları olan və olmayan dərələrdə qəflətən yağan şiddətli yağışlar və ya temperaturun artması ilə qısa müddətdə sürətlə əriyən qar suları hesabına yaranır. Bəzən faza rejimi kimi baş verən daşqınlara sel hadisəsi kimi baxırlar. Bu düzgün deyil.

Sel və daşqın hadisələrini fərqləndirmək lazımdır. Daşqınlar çay hövzəsinin yerləşdiyi ərazinin fiziki-coğrafi, iqlim şəraitindən asılı olaraq çaylarda rejim fazasıdır və bu il ərzində əsasən yaz və payız fəsilələrində baş verir. Müstəsna hallarda ayrı-ayrı dövrlərdə də ola bilər. Sel və daşqın axımlarını fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də odur ki, sel axımlarında gətirmə-aşınma materialları daha çox üstünlük təşkil edir və sellərin 1m³ su kütləsinin təxminən 65-70%-i gətirmə materialları, qalanını su kütləsi təşkil edir. Daşqınlarda isə bu əksinədir.

Sel axımları tərkibindəki maddələrinin həcminə görə 3 yerə bölünür:

Sulu-daşlı sellər;

Sulu-palçıqlı sellər;

Daşlı-palçıqlı sellər.

Sellər növlərinə görə 2 yerə ayrılır:

- Turbulentli sellər;

- Strukturlu sellər.

Turbulentli sellərdə gətirmə materialları daha az olur (30-40%) və sel axımının dağıdıcı təsirinə görə strukturlu sellərə nisbətən zəif olur.

Strukturlu sellər daşlı-palçıqlı və ya sulu-palçıqlı olmaqla onların 1m³ kütləsində gətirmə materialları daha çox üstünlük təşkil edir.

Torpaq sürüşməsi - torpağın alt və ya üst qatının müəyyən qədər kəskin yer dəyişməsidir.

Torpaq sürüşmələri dağ süxurları, torpaq kütlələrinin dağ yamacları, yarğanlar, çay, göl, dənizlərin sıldırım sahilləri boyu öz ağırlığının təsiri altında sürüşərək yerini aşağıya doğru dəyişməsidir.

Sürüşmənin xarakteri və onun təhlükəlik dərəcəsi yerin geoloji qatlarının xüsusiyyətlərindən və necə yerləşdiyindən asılı olur. Sürüşmələr təbii hadisələrin və ya insan fəaliyyətinin nəticəsində torpağın yuyulması, yaxud aşınması prosesləri sayəsində baş verir və daha çox zəlzələ və fırtına zamanı müşahidə edilir.

Sürüşmə kütlələri müxtəlif süxurlardan təşkil olunur ki, onlar arasında tarazlığın pozulması davamlığın zəifləməsinə səbəb olur. Sürüşmələrin yaranmasına təbii və süni (antropogen) faktorlar səbəb ola bilər. Təbii faktorlara yamaclarda sıldırımların böyüməsini, onların torpaqda olan əsasının su kütlələri ilə yuyulmasını, seysmik təkanları, süni və ya antropogen faktorlara isə yol çəkilməsi zamanı yamacların dağıdılması, meşələrin qırılmasını aid etmək olar.

Beynəlxalq statistik məlumatlara görə, sürüşmələrə 80% antropogen faktorlar səbəb olur. Sürüşmələr 10° və daha çox bucaq altında olan yamaclarda baş verir. Gilli süxurlara malik zonalarda isə həddindən çox nəmişlik hətta 5-7° bucaq altında sıldırım olduqda belə sürüşmələrə gətirib çıxara bilər.

Sürüşmələr hadisənin miqyasına, baş vermə yerinə, sürüşmə prosesinin gücünə, mexanizminə və aktivliyinə görə təsnif edilir.

Miqyasına görə sürüşmələr iri, orta və kiçik həcmli olur.

İri sürüşmələr adətən təbii faktorların təsirindən baş verir və yamac boyunca yüz metrnlərlə sahəni əhatə edir. Sürüşmənin cismi çox zaman öz monolitliyini qoruyub saxlayır.

Orta və kiçik həcmli sürüşmələr isə daha kiçik ölçülərdə olur və çox zaman antropogen faktorların təsirindən yaranır.

Sürüşmənin miqyası prosesə cəlb olunan sahə ilə xarakterizə olunur.

Miqyasına görə sürüşmələr bu cür təsnif edilir:

- Nəhəng - 400 ha və daha çox,
- Çox böyük - 200- 400 ha,
- Böyük - 100-200 ha,
- Orta - 50-100 ha,
- Kiçik - 5-50 ha,
- Çox kiçik - 5 ha **sahəni əhatə edir.**

Gücünə görə torpaq sürüşmələri kiçik, orta, böyük və çox böyük ola bilər və yerini dəyişən süxur **kütlələlərin həcmi ilə** xarakterizə olunur. Bu kütlələrin həcmi 100 kubmetrdən bir milyon kubmetrədək dəyişə bilər.

Torpaq sürüşmələri, sellər və uçqunlar təsərrüfatlara, tikililərə, təbii mühitə böyük ölçüdə zərər verməklə itkilərə səbəb olur və insan həyatı üçün təhlükə törədir. Onların əsas zədələyici faktorları hərəkət edən və yerini dəyişən dağ süxurlarıdır.

Onların təsiri nəticəsində binalar, tikililər dağılır, kənd təsərrüfatı obyektləri, meşə massivləri süxur layları ilə örtülür, çayların yataqlarının və təbii landşaftın dəyişməsinə, insanların həlak olmasına səbəb olur. Bir çox hallarda bu təhlükəli geoloji hadisələr

dağlıq yerlərində yerüstü nəqliyyat üçün təhlükə yaradır, körpülərin dayaqlarını, relsləri, avtomobil yollarını zədələyib dağıdır, elektrik və rabitə xətlərini, neft kəmərlərini, hidroelektrik stansiyalarını, yaşayış məntəqələrini sıradan çıxarır.

Sellər, torpaq sürüşmələri və uçqunların törətdiyi nəticələrin həcmi aşağıda göstərilən göstəricilərlə müəyyən edilir:

- sürüşmə zonasında olan əhalinin sayı;
- həlak olan, yaralanan və evsiz qalan insanların sayı;
- təbii fəlakət zonasında olan yaşayış məntəqələrinin miqdarı;
- dağılmış və zədələnmiş xalq təsərrüfatı obyektlərinin, sosial- mədəniyyət və səhiyyə obyektlərinin miqdarı;
- su və süxur kütlələri altında qalmış kənd təsərrüfatı sahələrinin ölçüsü;
- ölmüş kənd təsərrüfatı heyvanlarının sayı.

Sürüşmə və sel təhlükəli zonalarda yaşayan əhali bu təbii hadisələr, onların xarakteristikası, istiqamətləri haqqında məlumatlı olmalıdırlar. İnsanların öncədən məlumatlandırılması hadisə baş verdikdə yarana biləcək stress hallarının və panikanın qarşısını alır.

Yaranan təhlükə haqqında məlumat hidrometeoroloji xidmətlər və digər müvafiq qurumlar tərəfindən daxil olur. Burada ötürülən məlumatın vaxtında təyinat yerinə çatması çox vacibdir. Əhalinin xəbərdar edilməsi müəyyən edilmiş qaydada sirenlərin, radio, televiziyanın köməyi ilə, eyni zamanda regional xəbərdar etmə sistemləri tərəfindən həyata keçirilir.

Sel, torpaq sürüşməsi və uçqun təhlükəsi olduqda müəyyən zaman çərçivəsində əhalinin, kənd təsərrüfatı heyvanlarının və avadanlıqların təhlükəsiz yerə təxliyəsi həyata keçirilir. Öncədən təxliyə həyata keçirilərkən, tərk edilən mənzillərdə qalan, özünüzlə apara bilmədiyiniz qiymətli əşyaları nəmişliyin təsirindən qorunan bir yerdə qoymanız, qapı - pəncərələri kip bağlamanız lazımdır. Elektrik xətlərini ayırın, qaz və suyu bağlayın, tezalısan və zəhərli maddələri evdən çıxarıb ilk düşən imkanda zirzəmilərdə və ayrıca çalalarda basdırın.

Əgər öncədən xəbərdarlıq olmayıbsa, əhali baş verən təhlükənin yaxınlaşdığını gördükdə evdəki qiymətli əşyalar haqqında düşünməyərək sərbəst sürətdə təhlükəsiz yerə doğru hərəkət etməlidir. Bu zaman yaxınlaşan təhlükə haqqında qonşularınızı xəbərdar etməlisiniz.

Təhlükədən tez uzaqlaşmaq üçün yaxınlıqda olan təhlükəsiz yerə doğru hərəkət yolunu bilmək lazımdır. Bu yollar təhlükənin hərəkət istiqamətini bildirən proqnozlar əsasında müəyyən edilir. Yolda hərəkət edərkən xəstə insanlara, yaşlılara, uşaqlara kömək etmək lazımdır.

Torpaq sürüşmələri geoloji fəlakətlərin ən təhlükəli növlərindən biridir.

1911 - ci ildə Pamir dağlarında baş verən zəlzələ böyük bir sürüşməyə səbəb oldu. Nəticədə 2.5 milyard kubmetr torpaq sahəsi sürüşdü. Usoy qışlağı əhalisi ilə birlikdə torpaq kütləsinin altında qaldı. Sürüşmə kütlələrinin Murqab çayının qarşısını kəsməsi nəticəsində yaxınlıqda olan Saraz qışlağı yeni yaranmış gölün dərinliyində qaldı. Bu cür böyük təbii fəlakətlər tez-tez baş verməsə də çox ağır nəticələrə səbəb olur.

3 aprel 2010-cu il. Peruda 400 nəfərlik kəndin əhalisi torpaq sürüşməsi nəticəsində torpağın altında qaldılar. Kimsə xilas oluna bilib, ancaq əsas əhali uçqunun altında qaldı.

Torpaq uçqunu- dağ, torpaq uçqunlarının baş verməsinə intensiv yağışlar, yeraltı təkanlar adətən səbəb olur. Dağ uçqunlarının baş verməzdən bir neçə saat əvvəl ərazidə yer altı təkanlar hiss edilə bilər. Zəlzələ yerin alt qatının aktivləşməsinə, dağların müəyyən hissəsinin uçmasına səbəb olur.

Yağışlar iri qayaların alt hissəsini yuyaraq, torpaqla onların arasındakı qatı yumşaldır, qayanın ağırlığı, kütləsi onu saxlayan qüvvəyə üstün gələrək, yerindən tərpədir və aşağı düşür.

Dağ uçqunu nəticəsində dağ çaylarının qarşısı kəsilir, yeni su yataqları yaranır. Həmin su yataqlarının həcmi artdıqca ətrafda yaçayan əhaliyə təhlükə artır. Ərazidən keçən nəft-qaz kəmərləri və digər kommunikasiya xətləri dağılır, ətraf mühit çirklənir.

Uçmuş qaya parçaları və torpaq şose yollarını bağlayır, bu da nəqliyatın hərəkətinin məhdudlaşdırmasına səbəb olur.

Qar uçqunu (marxallar)- bütün yüksək dağlıq sahələrdə müşahidə edilir. Bəzən güclü marxallar həcmi milyon kubometrə çatan qar uçqunu şəklində geniş ərazini əhatə edib çoxlu maddi zərərə, tələfətlərə səbəb olur.

Qar uçqunu– 20-30 m/s sürəti ilə hərəkət edən qar kütləsidir. Qar uçqunu böyük dağıntılara səbəb olan uçqun öncəsi hava dalğasının yaranması ilə müşayiət olunur.

Qar uçqununun yaranmasının səbəbi uzun müddət yağan qar, intensiv qar ərیمəsi, dağ və hava titrəmələri ilə nəticələnən zəlzələ, partlayışlar və digər insan fəaliyyətidir.

Qar uçqunu binaların, mühəndis qurğularının dağılmasına səbəb ola, qarın altında qalmış yollar və qar cığırıları örtülə bilər. Qar uçqununa məruz qalmış dağ kəndlərinin əhalisi, turistlər, alpinistlər, geoloqlar və digər kateqoriyadan olan insanlar zədələr ala, qalın qar altında qala bilərlər.

Mümkün qar uçqunu ərazilərindən uzaq olmaq məsləhətdir. Onlara əsasən meyilliliyi 30° və daha çox olan ərazilərdə rast gəlinir. Əgər yamacda ağac və kol yoxdursa bu hal meyillilik 20° -dən çox olduqda da baş verə bilər. Meyillilik 45° -dən çox olan yerlərdə isə qar uçqunu demək olar ki, hər dəfə qar yağandan sonra baş verir.

Qar uçqunu təhlükəsi varsa, qar uçqununun mümkün istiqamətlərində nəzarət təşkil edilir. Yaranmış qar yığınlarının düşməsi üçün süni şərait yaradılır, müdafiə qurğuları qurulur, xilasedici vasitələr hazırlanır və xilasetmə işi planlaşdırılır.

İstənilən havada meyilliliyi 30° -dən çox olan dərələrdən keçmək məsləhət deyil. Meyilliliyi 20° -dən çox olan dərələrdən isə qar yağandan yalnız 2-3 gün sonra keçmək olar. Qar uçqunun ən təhlükəli vaxtları yaz və yay mövsümləri, səhər saat 10-dan günəş batanaqədərdir.

Yenicə yağmış qar bizə çox yüngül görünür, amma onun bir kubmetri 50- 60 kq çəkiyə malikdir. Çoxdan yağmış qarın bir kubmetrinin çəkisi 300-400 kq-dır. Yazda qar örtüyünə su hopur, bu da çəkinin iki dəfə artmasına səbəb olur.

İri ölçüdə qar uçqunu düşdükdə, məsələn, həcmi 100 min m^3 olduqda, onun çəkisi 70 min ton ola bilər. Uçqun dayandıqda, qar o qədər sıxlaşır ki, hətta onu güclü buldozərlə təmizləmək mümkün olmur.

Qar uçqununun 3 növü müəyyən edilir:

- **Qarlı uçqunları** - onun müəyyən düşmə kanalı olmur. Çox zaman bir neçə yüz metr ölçüsü olan qarlı yamac qopub, aşağıya sürüşür.

- **Novlu qar uçqunları** - meşəsiz oyuqlar, çökəkliklərlə mütləq bir məcra ilə hərəkət edir.

- **Atlanan qar uçqunları** - qayaların, buzluqların çıxıntılarından sərbəst sürətdə dərənin dibinə düşür.

Qar uçqunu təhlükəsinin əlamətləri.

Dağlara gedən istənilən insan qar uçqunu təhlükəsinin əsas əlamətlərini bilməlidir:

- köhnə qarın hündürlüyü, köhnə qar süxurlardakı ayrılıqları doldurur, kolluqları yerə yatırıb hamar, sürüşkən səth əmələ gətirir.

Köhnə qarın hündürlüyü nə qədər çoxdursa, qar uçqunu ehtimalı da bir o qədər çoxdur.

- dağın üst örtük səthinin vəziyyəti: dağ meşələri, sıx kolluqlar, iri qayaların saxlayıcı təsiri hamıya məlumdur, kiçik qayalar qarın aşağı qatlarının yumşalmasına və onun süxurlara yapışmasına səbəb olur;
- yeni yağan qarın hündürlüyü, yeni bərk qar yağan zaman onun sorulmaz %;
- yeni yağan qarın görünüşü;
- qar yağmanın intensivliyi, müəyyən bir vaxt ərzində yağan qarın miqdarı ilə müəyyən edilir, qarın 10-12 saat müddətdə 50 sm artması qar uçqununa səbəb olur;
- qarın çökməsi qar örtüyünün stabilizasiyasına səbəb olur. Bu prosesin sürəti 0°C selsidə daha çox olur;
- sürəti saniyədə 7-8 metrə çatan külək qar "lövhələrindən" uçqunlara səbəb olur;
- havanın temperaturu - qışın soyuq dövründə qar örtüyünün temperaturu mənfi qalır, havalar isindikdə günəş radiasiyası qarın üst qatını əridir, qar suyu qar qatının daxilinə nüfuz edir və onu ərimə nöqtəsinə qədər qızdırır, belə olduqda sərbəst su qar örtüyündə "sürtgü yağı" rolunu oynayır, islanmış qardan qar uçqununun yaranmasını asanlaşdırır.

Bundan başqa qar uçqununa heyvanlar, yüksək səs, silah səsi və insan da səbəb ola bilər.

Qar uçqunu baş verdiyi zaman tədbirlər:

Əgər uçqun çox hündürdən gəlsə, cəld qaçaraq uçqunun yolundan çəkilin və təhlükəsiz bir yerə, qayaların altında gizlənin.

Əgər uçqundan qaçmaq mümkün deyilsə, üstünüzdə olan əşyaları atın və üfqə vəziyyət alın, dizlərinizi qarnınıza sıxın və gövdənizi uçqunun hərəkəti istiqamətində əyin. Burunuzu və ağzınızı əlcək, şərf, yaxalığınız ilə bağlayın. Uçqunun sürətinin az olduğu tərəfə çəkilib, uçqunun mümkün qədər üst hissəsinə çıxmağa çalışın. Uçqun dayanan kimi üz və sinənizin ətrafında əliniz ilə boş zona yaratmağa çalışın; bu nəfəs almağa kömək edə bilər. İmkan olarsa, yuxarı tərəf hərəkət etməyə çalışın (yuxarı istiqaməti ağzınızdan tökülən tüpürcək vasitəsi ilə təyin edə bilərsiniz). Qar uçqununa düşərkən əlləriniz, ayaqlarınızla üzünə hərəkətləri edin. Bu sizə qarın səthində qalmağa kömək edir. Uçqunun altında qalanda qışqırmayın. Çünki qar səsi keçirmir və bu kimi digər hərəkətlər yalnız sizin gücünüzü, oksigeni və istiliyinizi əlinizdən alacaq. Özünüz üzərində nəzarəti itirməyin. Unutmayın ki, sizi axtarırlar (uçqun altından 3 və hətta 5 gündən sonra xilas olunmuş insanlar var).

Uçquna düşəndə yatmamağa çalışın.

Yerin yuxarı qatının çökməsi- yer qatının yuxarı hissəsinin çökməsinə səbəblər müxtəlifdir. Yerin yuxarı hissəsinin hərəkəti təbiətdə gedən proseslər və insan tərəfindən keçirilən texniki amillərdir. Yerin altından çıxarılan su, neft, qaz boşluqların əmələ gəlməsinə və yerin yuxarı hissəsinin həmin boşluqlara çökməsi ilə nəticələnir. Yer üzərində təhlükəli dərinliklər əmələ gəlir ki, bu da insanların normal yaşayışına maneçilik törədir, bədbəxt hadisələrə səbəb olur.

Geniş miqyaslı kortəbii yanğınlar - meşə yanğınları, yeraltı yanğınlar, zəmi və çöl yanğınları da təbii fəlakət sayıla bilər.

Yanğın- od insanların nəzarətindən çıxdıqda səhlənkarlıq üzündən, bəzən də istehsalat qəzası və təbii fəlakət üzündən baş verir.

Məişət yanğınları - bu zaman alov yanan materialların növündən asılı olaraq sürətlə yayılıb müxtəlif dərəcədə ziyan törədir.

Meşə yanğınları - əsasən kortəbii hadisələrlə yayılan yanğına deyilir. Meşə yanğınları ən çox əhalinin təqsiri üzündən baş verir (meşədə tonqal qalamaq, ov etmək, ot çalmaq). Meşə yanğını zamanı canlı və ölü örtük, töküntü, yarpaq, budaqlar, meşə döşəniyi yanır.

Meşə yanğınları meşə təsərrüfatına böyük ziyan vurur: çoxlu oduncaq məhv olur, meşənin tərkibi pisləşir, ağacların boy artımı zəifləyir, heyvanat aləmi məhv olur. Meşə yanğınlarına qarşı mübarizə meşə təsərrüfatları tərəfindən yerinə yetirilir.

Meşə yanğınlarının əsas baş vermə səbəbləri:

- meşədə təhlükəsizlik tədbirləri görülmədən ocaq qalanması;
- qalanan ocağın söndürülmədən tərk edilməsi;
- söndürülməmiş siqaret və ya kibriti meşəyə atılması;
- meşədə gecə gəzintisi zamanı, fakeldən istifadə edilməsi;
- şüşə qırıqlarını meşəyə tullaması- şüşə qırıntılarından çıxan şüaların meşədə əks olunması ilə yanğın baş verir;
- uşaqların meşədə odla oynaması, əyləncə məqsədi ilə təhlükəsiz şəraitdə ocaq qalması.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr.

Texnogen fəlakət - insan tələfatı, insanların sağlamlığının pozulması, obyektlərin dağılması, yaxud məhv edilməsi, həmçinin ətraf mühitin çirkləndirilməsi ilə nəticələnən nəhəng qəzaya deyilir.

Texnogen qəza dedikdə isə nəqliyyat, tikinti, sənaye obyektlərində və texniki sistemlərdə baş verən, insan həyatı və sağlamlığına təhlükə yaradan və texnoloji proseslərin pozulmasına, dağıntılara səbəb olan, həmçinin ətraf mühitə ziyan vuran təhlükəli hadisələr başa düşülür.

Texnogen qəzalar texnogen obyektə böyük həcmli qəzalardır ki, nəticədə ekoloji dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bu hadisələr təsərrüfata böyük ziyan vurmaqla yanaşı insan həyatına təhlükə yaradır.

Qəza dedikdə müəyyən şərtlər daxilində insanın həyat fəaliyyətinə zərər vura bilən hadisə və proseslər nəzərdə tutulur.

Yayılma miqyasına nəinki fövqəladə hal yaranan ərazinin ölçüsü, eyni zamanda dolayışı ilə onun əmələ gətirə biləcəyi bütün sosial-ekoloji nəticələr - rabitə, su təchizatı və sistemlərinin pozulması, təmir işlərinin aparılması, yaxud zədələnmiş bina və tikintilərin sökülməsi də daxildir.

Antropogen (texnogen) xarakterli qəzalar - buraya sənaye, nəqliyyat və digər kommunikasiya sistemlərində baş verən qəzalar, partlayışlar, bina, tikintilərin uçması, antropogen xarakterli uçqunlar daxildir.

Təhlükə "insan - ətraf mühit" sisteminin yetkin olmaması ilə şərtlənir və onların xarakteristikası üst-üstə düşmədikdə yaranır. Təhlükə ilə insan daima üzləşir. Əvvəllər bu təbii xarakterli təhlükələr - təbii fəlakətlər, insanların vəhşi heyvanlarla, zəhərli həşəratlarla qarşılaşması kimi hallar idisə, zaman keçdikcə, texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq bura texnogen mənşəli təhlükələr də daxil oldu. Texnogen təhlükələr texniki sistemlərdə qəza, yanğın, partlayış və bu kimi formalarda təzahür edir. Bu hadisələrin baş verdiyi ərazidə olan insanlar isə xəstəliklər və müxtəlif ağırliq dərəcəsi olan travmalar ala bilər.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələrə iri istehsalat qəzaları, sənaye müəsisələrində partlayışları, enerji sistemlərində, mühəndis şəbəkələrindəki qəzaları, hidrotekniki qurğularda, kommunal təsərrüfat obyektlərində qəzaları misal göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasında yüksək dərəcədə texnogen təhlükələr mövcuddur ki, bunlar da müxtəlif növ fövqəladə hadisələrin başlıca mənbələri hesab edilir.

Texnogen qəzalar formaca bir-birindən fərqlənsələr də mahiyyətcə hamısı insan tələfatı, ətraf mühitin çirklənməsi, müəyyən iqtisadi itkilərə səbəb olan gərgin sosial-ekoloji şəraitlə nəticələnir. Texnogen qəza və ekoloji fəlakətlərin miqyasın qiymətləndirilməsi zamanı ölənlərin və zərər çəkənlərin ümumi sayı, ətraf mühitə dəyən ziyanın xarakteri, iqtisadiyyata vurulan zərər və maliyyə itkiləri hesablanaraq dəyərləndirilir.

Ətraf mühit və insan həyatı üçün ən çox təhlükə törədən nəqliyyatda baş verən texnogen qəzalardır ki, bunlar da ətraf mühitə zərərli kimyəvi və radioaktiv maddələrin atılması ilə müşahidə olunur. Ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ən çox ekoloji problem yaradan təhlükəli maddələrin daşınması ilə əlaqədar baş verən bəzi texnogen qəzaları buna misal göstərə bilərik.

Nəqliyyatda baş verən fəvqəladə halların əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onların formalaşma tempidir. Təcrübəyə əsasən, davam etmə müddətinə görə (əmələgəlmə səbəbindən tutmuş kuliminasiya nöqtəsinə qədər) bütün fəvqəladə halları iki qrupa - «partlayışlı» və «rəvan» fəvqəladə hallara bölmək olar. Birinci tip fəvqəladə hadisələrin davam etmə müddəti bir neçə saniyədən bir neçə saata qədər ola bilər. Belə ekstremal hallara neft və qaz kəmərlərində baş verən qəzaları misal gətirmək olar.

Nəqliyyatda baş verən texnogen qəzalardan biri də 1989-cu il iyulun 3-dən 4-nə keçən gecə Başqırdıstan Respublikasında baş vermişdir. Bu texnogen qəzanın əmələ gəlmə mərhələlərinə nəzər salaq. Həmin gecə neft daşıyan Qərbi Sibir - Ural Povoljye boru-kəməri xəttində çat əmələ gəlmiş və təzyiq altında axan yüngül karbohidrogen məhsulları ətrafa dağılmışdır. Kəmərdə baş verən texniki qəza nəticəsində ətrafa, təxminən 11.000 tona yaxın neft məhsulu axmışdır. Çat əmələ gələn yerdən dəmir yolu xəttinə qədər olan məsafə 300-500 metr təşkil etməsinə baxmayaraq, qarşı-qarşıya hərəkət edən iki qatarın keçməsi zamanı təsadüfi yaranan qığılcımdan karbohidrogen məhsulları buxarları ilə hava qarışığının partlayışı baş vermişdir. Texnogen fəlakət nəticəsində 573 nəfər həlak olmuş, 693 nəfər isə yaralanmışdır.

Ümumi fəvqəladə hallar içərisində öz ağır sosial-ekoloji nəticəsi ilə seçilən texnogen (antropogen) qəza və fəlakətlər 15-20% təşkil edir. Magistral neft-qaz kəmərlərində, dəmir yolu nəqliyyatında, müxtəlif tikinti sahələrində, kimyəvi obyektlərdə, daş kömür şaxtalarında baş verən texnogen qəzalar daha ciddi sosial-ekoloji nəticələrə gətirib çıxarır. Təkcə, 1991-1995-ci illərdə boru-kəmərlər nəqliyyatında, xüsusən neft kəmərlərində, orta hesabla, hər il 20 min müxtəlif kateqoriyalı qəza qeydə alınmışdır ki, bu da torpağın və təbii su hövzələrinin çirklənməsinə, eləcə də 1mln. ton neft itkisinə səbəb olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, ekoloji qəzaların yaranmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri də açıq neft və qaz fontanları, eləcə də səmt qazlarının çoxsaylı məşəlləridir.

Nəqliyyatda baş verən fəvqəladə hallaradan biri də 1994-cü ildə Rusiya Federasiyasının Komi Respublikası ərazisində Xaryaqa-Usinski neft kəmərinə baş vermiş qəzadır.

Qəza nəticəsində 80 min ton neft ətrafa dağılaraq 69 ha ərazini çirkləndirmişdir.

Miqyasına görə regional fəvqəladə hal hesab edilən nəqliyyat hadisələrindən biri də 1997-ci ildə Saratov vilayətinin Ternovka qəsəbəsində Samara-Tixoretskaya neft kəmərinə baş vermişdir. Hadisə zamanı ətraf mühitə 1500 ton (quru hissəsinə), su obyektlərinə isə 600 ton neft dağılmışdır ki, nəticədə həmin ərazilərdə təhlükəli ekoloji şərait yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, statistik araşdırmalara görə təkcə, 1994-1998-ci illərdə dünyada hər gün sənişin və yük qatarlarında 8-15 iri qəza baş vermişdir. Dəmiryol maqistrallarında baş verən qəzalar zamanı əsas sosial-ekoloji təhlükə mənbəyi həssas (odətəhlükəli, partlayıcı, kimyəvi) yüklərin daşınması ilə əlaqədar olmuşdur. Hələ 1979-cu ildə Kanadanın

Massisauqa şəhərində dəmir yolunda baş verən qəza nəticəsində ətraf mühitə çoxlu xlor dağılaraq 125 km² ərazidə fövqəladə ekoloji şərait yaratmışdır ki, bunun nəticəsində də dövlət, təhlükəli olan bu ərazidən 240 min insanı evakuasiya etməyə məcbur olmuşdur. Hesablamalara görə hadisə zamanı yaranan ümumi ekoloji zərər 1 mln. funt strelinq həcmində olmuşdur.

Araşdırmalara əsasən demək olar ki, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkələrin tikinti və nəqliyyat sektorunda baş verən qəzaların sayının artmasının əsas texnoloji səbəbləri aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- əsas istehsal fondlarının köhnəlməsi və aşınması;
- istehsal və texnoloji intizamın zəifləməsi;
- mövcud texnologiyanın tələbata cavab verməməsi;
- bəzi müəssisələrdə zəruri normativ-hüquqi bazanın olmaması;
- fövqəladə halların fəaliyyətdə olan xəbərdarlıq sisteminin tələbata cavab verməməsi.

Bütövlükdə tikinti və nəqliyyatda baş verən texnogen və antropogen mənşəli ekoloji qəzalar ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ciddi təhlükə törədən sosial-ekoloji nəticələrə səbəb olur. Ona görə ki, texnogen və antropogen mənşəli qəzalar nəticəsində təbii ekosistemlərin tarazlığının pozulması və bioaləmin çoxlu komponentlərinin məhv edilməsi, bəzən bərpa olunmaz xarakter daşıyır. Müxtəlif ölkələrin tikinti və nəqliyyat sektorlarında texnogen qəzaların çoxalması ətraf mühitin qorunması və insan sağlamlığının bərpasına qoyulan xərclərin artımına səbəb olur.

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələrə aşağıdakilər aid edilir:

- binaların qəflətən uçması;
- radioaktiv maddələrin yayılması ilə baş verən qəzalar;
- istehsalat qurğularının və ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən AES qəzalar;
- ərazinin radioaktiv çirklənməsi ilə müşahidə edilən mühəndis - təcrübə nüvə qurğularında qəzalar;
- kimyəvi təhlükəli obyektlərdə GTZM ətrafa yayılması ilə baş verən qəzalar;
- bakterioloji və bioloji maddələrin hazırlanması, istehsalı, saxlanması, daşınması ilə məşqul olan elmi - tədqiqat müəssisələrində həmin maddənin ətrafa yayılması ilə baş vermiş qəzalar;
- su nəqliyyatında baş vermiş qəzalar;
- iri miqyaslı avtomobil qəzaları (fəlakətləri);
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnən və axtarış-xilasetmə işləri tələb edən aviasiya fəlakətləri;
- çoxsaylı insan itkiləri ilə nəticələnmiş, dəmir yolu xətlərinin dağılması, qatarların (metropoliten vaqonlarının) relslərdən çıxması, yaşayış məntəqələrində dağıntılara səbəb olmuş qəzalar;
- insan itkiləri, sahil sularının, daxili su hövzələrinin zəhərləyici maddələrlə çirklənməsi ilə nəticələnən su qovşaqlarında baş vermiş qəzalar;
- yaşayış məntəqələrinə yaxın ərazilərdə nəql edilən maddələrin dağılması və ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnən kəmərlərdə baş vermiş qəzalar;
- elektrik sistemlərində baş vermiş qəzalar;
- təmizləyici qurğularda baş vermiş qəzalar;
- hidrodinamik qəzalar;
- su bəndlərinin dağılması;
- yanğın təhlükəli obyektlərdə baş vermiş partlayışlar nəticəsində əmələ gələn yanğınlar.

İstehsalat qəzaları - çox təhlükəlidir. Güclü istehsalat qəzası - sənaye müəssisələrində, nəqliyyat vasitələrində və digər obyektlərdə istehsalat prosesinin gözlənilmədən pozulması ilə əlaqədar maddi sərvətlərin məhv olunmasına deyilir. İnsan tələfatı ilə nəticələnən qəza halları fəlakət adlanır. Neft və qaz mədənləri, neftayırma və neft emalı zavodları, habelə güclü təsirli zəhərləyici maddələr işlədilən, saxlanılan digər obyektlər istehsalat qəzaları ehtimalına görə təhlükəli obyektlər sayılır. Belə obyektlərdə qəzalar adətən partlayış və yanğınlarla müşayiət edilir, xeyli tələfata, maddi itkilərə səbəb olur. Güclü təsirli kimyəvi zəhərli maddələrin ətrafa yayılması ilə baş verən istehsalat qəzaları daha fəlakətli sayılır.

Radiasiya qəzası - atom qurğusunda və ya radioaktiv maddələrin daşınması zamanı baş verən, eləcə də insanlar və ətraf mühit üçün müəyyən dərəcədə təhlükəli radiasiyanın meydana çıxması ilə müşayiət olunan hadisədir.

Atom elektrik stansiyalarındakı qəza radioaktiv zəhərlənmənin, çirklənmənin baş vermə şəraiti ilə fərqlənir. Nüvə partlayışı olmadığı üçün bu zaman zərbə dalğası əmələ gəlmir, dağıntılar olmur. İşıq şüalanmasının olmaması səbəbindən yanğınlar baş vermir. Ancaq radioaktiv zəhərlənmə, nüfuzedici radiasiya həmin qayda ilə öz təsirini göstərir.

Radioaktiv maddənin heç bir xarici əlaməti yoxdur. Radioaktiv çirklənməni xüsusi dozaölçən (dozimetrik) cihazların vasitəsi ilə aşkar etmək mümkündür.

Ərazinin radioaktiv çirklənmə dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi ilə xarakterizə edilir və rentgen- saatla (R/s) ölçülür.

İnsanları radioaktiv zəhərlənmədən, radioaktiv çirklənmədən mühafizə etmək üçün onları ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, nəfəs orqanlarına, gözlərinin selikli qışalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır. Bu məqsədlə radiasiya əleyhinə daldalanacaqlardan, sığınacaqlardan istifadə olunur.

Radiasiya qəzalarının xronikası:

- 13.10.1960-cı il - Sovet sualtı gəmisinin nüvə reaktorunda qəza- 13 nəfər sualandı;
- 12.02.1965-ci il- Severodvinsk ş. atom sualtı gəminin aktiv zonasını yükləyərkən, personalın səhlənkarlığı nəticəsində reaktor özbaşına işə düşüb - bütün ətraf ərazilər radioaktiv çirklənməyə məruz qalıblar;
- 08.09.1967-ci il- “Lenin komsomolu” atom sualtı gəmisinin 1-ci və 2-ci bölmələrində baş vermiş yanğın nəticəsində şüalanmadan 39 nəfər həlak oldu. Kəsilmiş reaktor bölməsi “Novaya zemlya” adasının yanında dənizin dibinə atıldı.
- 08.03 1968-ci il - nüvə silahı ilə silahlanmış K-129 Sovet sualtı gəmisinin batması nəticəsində 97 nəfər həlak oldu.
- 24.05.1968-ci il. Şimal Donanmasının K-27 atom sualtı gəmisinin reaktorunda qəza baş vermiş, ekipajın üzvləri şüalanmışdılar. 5 nəfər hospitalda ölmüşdür. Gəmidən nüvə yanacağını boşaltmadan buksirlə “Novaya zemlya” adasının yanına apararaq, dənizdə batırmışdılar.
- 26.07.1973-cü il. Pleseks poliqonunda “Kosmos-3M” raketdaşıyıcısının yanacaq komponentlərini boşaldıqdan, partlayış baş vermişdir. Radioaktiv komponentlərdən 9 nəfər həlak olmuş, 10 nəfər hospitala yerləşdirilmişdir.
- 12.08.2000-ci il. Rusiyanın “Kürsk” atom sualtı gəmisi qəza nəticəsində Barensovo dənizində batmışdı. 118 nəfər ekipaj üzvü həlak oldu.

Kimyəvi qəza- istehsalat obyektlərində baş verən və dərhal insanlara, avadanlıqlara və ətraf mühitə ciddi zərərli təsir göstərən hadisədir. Kimyəvi maddələrin qəza halında ətrafa yayılması heç bir iyə və rəngə malik olmayan zəhərli buludun əmələ gəlməsi ilə nəticələnə bilər.

Kimyəvi qəza, istehsalatda texnoloji proseslərin pozulması, insanların həyatı və sağlamlığı üçün qorxulu olan təhlükəli kimyəvi - zəhərli maddələrin saxlandığı anbarların, onları nəql edən boru xətlərinin, daşıyan nəqliyyat vasitələrinin zədələnməsi, qəzalılıq vəziyyətə düşməsi nəticəsində atmosfərə yayılması hadisəsidir.

Tərkibində xlor, ammoniyak, fosgen, sianid, sulfat turşusu maddələrin olduğu bu cür kimyəvi zəhərli məhsullar əsasən kimya müəssisələri, sellüloz kağız emalı kombinatları, mineral gübrələr istehsal edən, həmçinin qara və əlvan metallurgiya zavodları, pivə zavodları, şirniyyat fabrikləri, meyvə - tərəvəz anbarlarında tədarük olunub saxlanılır.

Kimyəvi qəzanın insanlar və heyvanat aləmi üçün əsas təhlükəsi - orqanizmin normal fəaliyyətinin pozulması və bəzən də genetik dəyişmələrə səbəb olması ehtimalıdır ki, bu da müəyyən situasiyalarda kimyəvi təhlükəli maddələrin nəfəs orqanları, dəri, selikli qişa, yaralar və həmçinin qida vasitəsilə canlı orqanizmə keçməsi yolu ilə baş verir.

Bioloji fəvqəladə hadisələr.

Bioloji fəvqəladə hadisələr - bu elə bir haldır ki, mənbənin əmələ gəlməsi nəticəsində müəyyən bir ərazidə insanların normal həyat və fəaliyyət şəraiti pozulur, infeksiya xəstəliklərinin yayılması təhlükəsi əmələ gəlir, kənd təsərrüfatı heyvanlarının, bitkilərin məhv olması təhlükəsi yaranır.

Epidemiya - hər hansı bir yoluxucu xəstəliyin insanların arasında ölkədə, rayonda, kollektivdə kütləvi halda geniş yayılması və fəvqəladə hadisə mənbəyi olmasıdır.

Epidemiya yerli və gətirilmə ola bilər. Epidemiya bir neçə ölkəni, qitəni və ya bütün yer kürəsini əhatə etdikdə pandemiya, birdən-birə baş verdikdə eksploziv, yaxud epidemik alovlanma adlanır.

Epidemiya ilə mübarizə bu istiqamətdə təşkil olunur: infeksiyanı zərərsizləşdirmək və ya tamamilə məhv etmək (taun tulyaremiya xəstəliyi zamanı gəmiriciləri qırmaq, xəstələri təcrid etmək); xəstəlik törədiciləri yoluxma yolunda dizenseksiya və dizenfeksiya üsulları ilə məhv etmək; əhali arasında xəstəliyə qarşı kütləvi peyvənd etməklə immunitet yaratmaq.

Yoluxucu xəstəliklər insanlar arasında ardı kəsilmədən yayılır. Onların artması iqtisadi itkiyə və ölkədə epidemik şəraitin pozulmasına səbəb olur.

Məlumdur ki, mikroorqanizmlər çox tez çoxalma qabiliyyətinə malikdirlər, onlar yüksək dəyişilmə, uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olub, xarici təzyiqlərə qarşı möhkəm olurlar.

İnfeksion xəstəliklər insanın heyvanlar aləmindən ayrıldığı və növ kimi təşəkkül tapdığı andan müşayiət edir. Cəmiyyət əmələ gəldikcə və insanın sosial həyat tərzini inkişaf etdikcə bir çox infeksiyalar kütləvi yayılmışdır.

İnfeksion xəstəliklərin bütün dövrlərdə çox geniş yayılması milyonlarla insanın ölümü ilə nəticələnmiş, həm də insan ömrünün qısalmasının əsas səbəbi olmuşdur. Keçmişdə insan ömrü 20-30 ildən artıq deyildi. Afrikanın bəzi rayonlarında indi də 35-40 ildir.

İnfeksion xəstəliklər insan xəstəliklərinin patogen virusların, bakteriyaların, ibtidailərin törətdiyi geniş qrupdur.

Xüsusi təhlükəli yoluxucu xəstəliklər:

- vəba;
- təbii çiçək;
- taun;
- qarayara;
- sibir xorası;
- tulyaremiya;
- tetanus;
- sarı qızdırma;
- quduzluq;
- tif epidemiyası;
- qızılca;
- vərəm;
- epidemik parotit;
- «B» viruslu hepatit.

Tetanus — kəskin infeksiion xəstəlikdir. Törədici — sinir sisteminə çox güclü təsir edən ekzotoksin buraxan sporlu çöpdür. Ümumi və yerli tetanus olur. Ümumi (yayılmış) tetanus ağır keçir və ölüm faizi yüksək olur (40-60%).

Vəba — ağır ümumi intoksikasiyası nazik bağırsağın zədələnməsi, su-duz mübadiləsinin pozulması ilə gedən kəskin infeksiion xəstəlikdir; çox qorxulu infeksiyalar qrupuna aiddir. Törədici — vəba vibrionudur (son vaxtlar Əl-Tor tipi).

Əl-Tor vəbasının xüsusiyyəti — keçirilmiş xəstəlikdən sonra uzun müddət vibronqəzdirmə, xəstəliyin silinmiş formaları, Əl-Tor vibrionlarının əlverişsiz amillərinin təsirinə çox davamlı olmasıdır. Vibrion ət, balıq məhsullarında və tərəvəzdə otaq temperaturunda 2-5 gün yaşayır. Vəba ən çox süd, su kəmərinin və açıq su hövzələrinin suyu ilə yayılır.

Havanın temperaturu düşdükdə və su mənbələri donduqda belə vəba vibrionları qışdan salamat çıxıb bilər.

Hərgah bir yerdə epidemiya varsa, həkimlərimizdən tələb edirik ki, tezliklə bunun qarşısını alsınlar.

“Ebola” virusu

“Ebola” virusu — keçici Ebola hemorragik qızdırmasının səbəbi olan virusdur.

Virus tər, qan, tüpürcək yolu ilə yayılır. Virusun qarşısını almaq üçün heç bir vaksın mövcud deyil. Xəstəliyin simptomları qızdırma, baş ağrısı, qusma və ishaldır. Bəzi insanlarda göz, qulaq və burun qanaxmaları müşahidə edilir.

Əvvəllər bu virusun yayılması 2002-ci ildə qeydə alınıb ki, həmin vaxt Uqanda və Konqoda 57 nəfər ölüb. 2007-ci ildə isə Konqoda virus 187 nəfərin həyatına son qoyub. Virusun ən son yayılması 2014-cü ildə olub.

Virus ilk dəfə nə vaxt peyda olub?

"Ebola" virusuna ilk yoluxma faktı hələ 1976-cı ildə qeydə alınıb. Həmin il Sudanın Nzara bölgəsində və o zamankı Zairin Yambuku rayonunda (indiki Konqo Demokratik Respublikası) ilk virusa yoluxma halları aşkar edilib. Yeni epidemiyaya Yambuku yaxınlığındakı Ebola çayının adı verilib. Epidemiya, əsasən Mərkəzi və Qərbi Afrikanın tropik meşələrə yaxın kənd ərazilərində yayılmağa başlayıb. Sonuncu yayılma dalğası isə bu ilin martından etibarən Qərbi Afrika, xüsusilə Qvineya, Sierra Leone və Liberiyada başlanıb.^[2]

"Ebola" virusu Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən "bəşər tarixinin ən qəddar virus xəstəliyi" adını alıb. Bu virusun beş müxtəlif tipi var və ona yoluxanların həyatda qalma şansı 25%-dən 90%-dək dəyişir. "Ebola" virusuna qarşı hələlik heç bir təsdiq edilmiş peyvənd növü mövcud deyil.

Bu virus necə yayılır?

- "Ebola" virusu insanlara, əsasən qan və digər bədəndaxili mayelər, eləcə də həmin virusun daşıyıcısı olan heyvanlardan keçir. Yarasa, meymun və digər heyvan növləri bu virusun daşıyıcısı ola bilər;
- dəfn mərasimlərində ölü insana toxunmaq yolu ilə də "Ebola"ya yoluxmaq mümkündür;
- virusun inkubasiya müddəti (infeksiyaya yoluxma anı ilə xəstəliyin əlamətlərinin müşahidə olunması arasındakı müddət) iki gündən 21 gün arasında dəyişə bilər;
- insanlar qanlarında və daxili orqanlarında bu virusu daşıdıqları müddət ərzində infeksiya daşıyıcısı hesab olunurlar

Epizotiya

Böyük bir ərazidə çoxsaylı kənd təsərrüfatı heyvanları arasında yoluxucu, infeksiyon xəstəliklərin adı səviyyəni keçərək yayılması.

Epizotiya heyvanların çoxalmasının qarşısını alan faktorlardan biridir. Heyvanlar arasında bruselyoz, tuberkulyoz, grip xəstəlikləri ən təhlükəli sayılır.

Epizotiya təsərrüfat, rayon, vilayət və ya ölkəni əhatə edə bilər. Epizotiya törədicilərin mənbəyi, yoluxmaların eyni vaxta düşməsi, yoluxma hallarının sayı, xəstəlik qeydə alınan təsərrüfatlar arasındakı məsafə ilə xarakterizə edilir. Epizotiya dabaq, taun xəstəliklər zamanı baş verə bilər.

Epifitotiya - kənd təsərrüfatı bitkilərinin infeksiya xəstəliyinin geniş yayılması və ziyanvericilərin təsirinə məruz qalmasıdır. Taxılda pas və sürmə xəstəliyi, kartofda fitoftora xəstəliyi. Epifitotiyanın səbəbləri epizootiyada olduğu kimidir.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələr.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

Ekoloji fəlakət zonalarında ətraf mühit bərpa olunmayan dəyişikliklərə məruz qalır və bu zonalarda insanların sağlamlığının əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi müşahidə edilir, ümumi və uşaq ölümü halları isə artmaqda davam edir.

Ekoloji fəvqəladə hadisələr 4 növə bölünürlər:

1. Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (iqlimin kəskin dəyişməsi, şəhərlərdə kəskin oksigen azlığı, ozon qatının pozulması);

Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- kosmik tozlar;
- vulkanların fəaliyyətindən;
- küləyin torpağa və dağlara təsirindən.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- istehsalat müəssisələrinin atmosfərə atdığı zərərli maddələrdən;
- elektrik stansiyalarının fəaliyyəti;
- nəqliyyat vasitələrinin atmosfərə atdığı maddələrdən;
- meşələrdə odla ehtiyatsız davranışdan.

2. Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (su mənbələrinin quruması, çirklənməsi və su ehtiyatlarının kəskin sürətdə azalması).

Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

- su ehtiyatlarının azalması;
- suyun çirklənməsi.

Su ehtiyatlarının azalması- su ambarlarında suyun səviyyəsinin düşməsi, çayların yox olması və göllərin quruması.

Müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər.

- meşələrin qırılması;
- səhraların əkilməsi;
- bataqlıqların qurudulması;
- mal-qaranın nəzarətsiz otarılması;
- suyun istifadəsinin çoxalması.

Suyun çirklənməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- suyun səviyyəsinin qalxması;
- sel;
- sahillərin yuyulması;
- yağıntılarla çirklənməsi.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- istehsalat sahələrindən axıdılan sular;
- suya atılan və axıdılan maddələrdən;
- kənd təsərrüfatı istehalı səbəbindən.

3. Yer (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr.

Yer (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi iki səbəbdən baş verir:

a) təbii səbəblərdən:

- torpaqların yuyulması;
- küləyin təsirindən;
- şoranlanma;
- torpaq sürüşməsi, dağılması, yarğanların əmələ gəlməsi.

b) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar səbəblərdən:

- ağır metallarla, radioaktiv elementlərlə, kimyəvi və üzvi maddələrlə çirklənməsi;
- antisanitariya səbəbindən torpaqların çirklənməsi;
- torpaqların tükənməsi;
- bataqlıqların əmələ gəlməsi;
- səhraların əmələ gəlməsi.

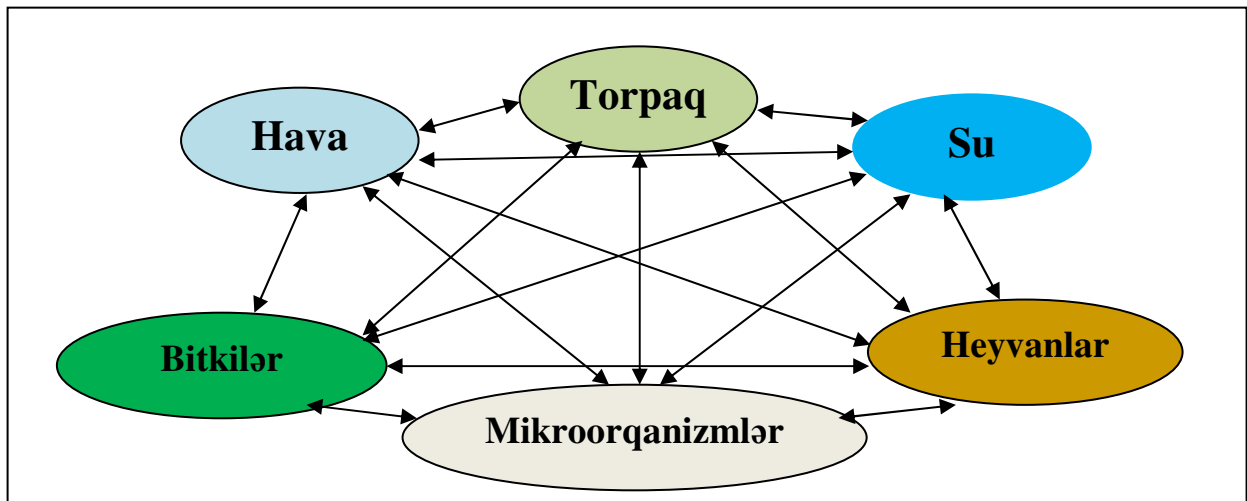
4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (yaşayış mühitinin dəyişməsinə həssas olan heyvan və bitki növlərinin yox olması, yerin bitki örtüyünün məhv olması).

Yer kürəsində canlı orqanizmlər yaşayır - bitkilər, heyvanlar, mikroorqanizmlər. Onlar Yer kürəsinin canlı qabığıdır.

Yer kürəsinin canlı qabığının dəyişməsi təbii səbəblərdən və insan fəaliyyəti ilə əlaqədar baş verir. Bu yaşayış mühitinə həssas olan heyvanların, bitkilərin yox olmasına, böyük ərazilərdə bitkilərin məhv olmasına, heyvanların kütləvi ölümünə səbəb olur. Canlı mühit bərpa olma qabiliyyətini itirir.

Canlı və cansız təbiət daim əlaqədədirlər.

Canlı və cansız təbiətin əlaqələri

Bunların birində dəyişiklik baş verdikdə ekoloji tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır.

İndiki zamanda canlı və cansız təbiətə ən güclü təsiri insan göstərir. Antropogen təsir - insanın bilavasitə orqanizmlərə və ya onların yaşayış mühitinə təsiridir. İnsan ovçuluqla və əkinçiliklə məşğul olduğdan o təbiətə təsir etməyə başlayıb. XIX əsrin ortalarından intensiv sənaye inkişafı baş verib ki, bu ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olub. XX əsrin sonuna istehsalat sahələrinin, yeni texnologiyaların əmələ gəlməsi və kənd təsərrüfatının inkişafı nəticəsində insanın hava mühitinə, suya və torpağa təsirini çoxaldıb. Bir çox hallarda insan fəaliyyəti ətraf mühitin çirklənməsinə və canlıların məhfinə səbəb olur. Bu öz nəticəsində insanın özü üçün təhlükə yaradır.

Yer kürəsinin canlı qabığı insanın müxtəlif fəaliyyətinin təzyiqi altındadır və insan canlılar varlığı üçün qoruyucu tədbirlər görməlidir.

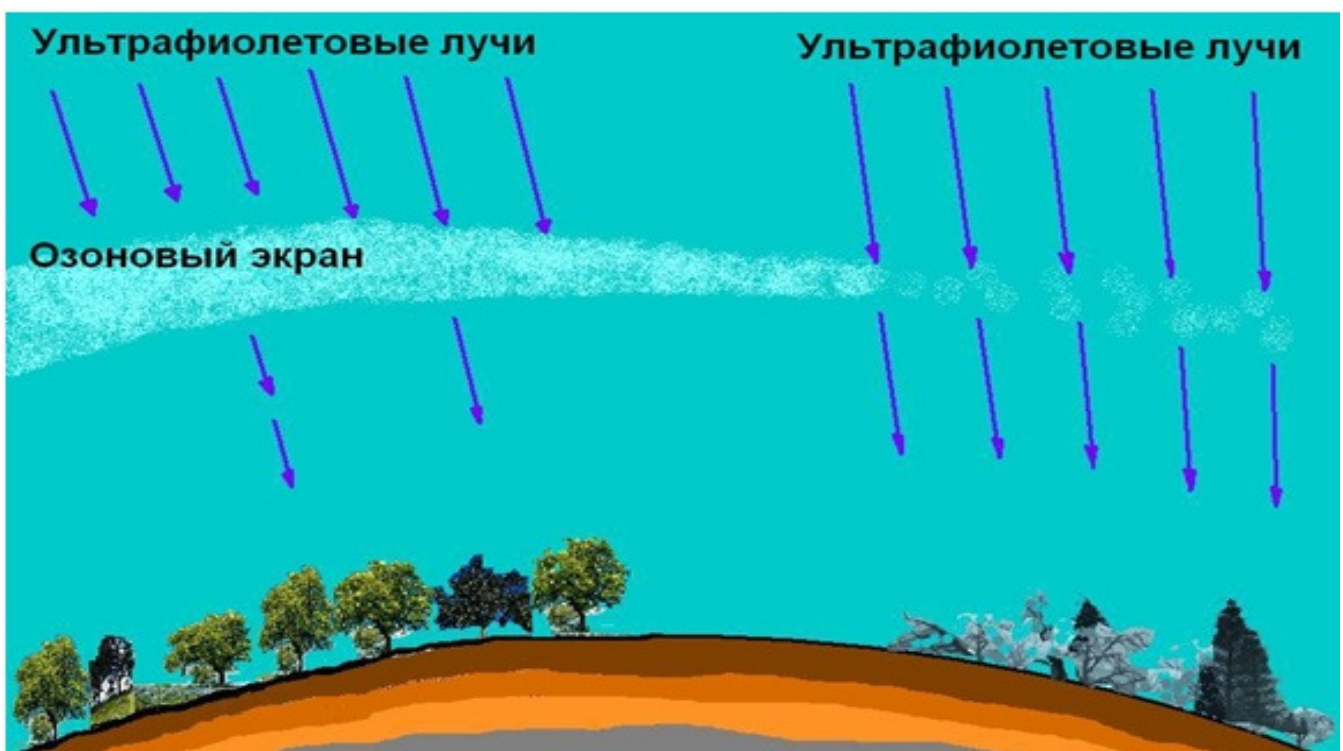
İnsan fəaliyyəti səbəbindən ətraf mühitin ekoloji çirklənməsi nə ilə nəticələnir:

- təbii ehtiyatların azalması;
- ozon qatının dağılması;
- iqlimin dəyişməsi;
- heyvanların və bitkilərin məhv olması;
- torpağın, yer təkinin və səthinin dəyişməsi və dağılması;
- obyektlərin intensiv dağılması;
- məhsuldarlığın düşməsi;
- məhsulun keyfiyyətinin düşməsi;
- insan sağlamlığının və maddi rifahının pisləşməsi.

Parnik effekti

Ozon qatının dağılmasının mənfi nəticələri

Güclü meşə, çöl, tarlaların yanması da ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrə aid edilir.

Meşə yanğını

Marallar suda dayanaraq, meşə yanğından qorunurlar.

Meşə yanğını - alovun idarəolunmaz, təbii qaydada meşə sahələrində yayılmasıdır. Meşələrdə yanğınların baş verməsi təbii və antropogen səbəblər ilə fərqlənir. Ən çox meşələrdə geniş təbii yanğınlar ildırımlardan baş verirdi. Geniş yanğınları hətta kosmosdan da müşahidə etmək olur.

Cavan meşələrdə, harda ki yaşıllıqlar çoxdur, çox yaşlı və quru ağaclar olan meşələrdən ildırımdan yanğınların baş verməsi ehtimalı azdır.

Beləliklə, təbiətdə insanlara qədər özünəməxsus tarazlıq var idi. Meşə yanğınların ekoloji təsiri meşələrin təbii təzələnməsində idi.

Hazırda təbii yanğınların (ildırımından) həcmi 7%-8%, yəni meşə yanğınlarının böyük hissəsi insan fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Çöl yanğınları

Çöl yanğını- təbii, nəzarət edilməyən yanğının bitki örtüyü üzərində yayılmasıdır. Yayılmasına görə meşə yanğınlarından daha sürətlə yayılır. Yerin təbii mühitinə - bitki örtüyünə və heyvanlar aləminə çoxlu ziyan verir, insanlara iqtisadiyyat obyektlərinə təhlükə yaradır.

Söndürülməsi meşə yanğınlarına nisbətən yanğınsöndürən maşınların hərəkətinə az çətinlik olduğuna görə daha asandır.

İldırımlar və digər təbii faktorlar çöl yanğınlarına daha az səbəb olurlar.

Mənzərəli sahələrdə yanğınlar- kor-təbii yayılan yanğınlardır və ətrafda hər şeyi məhv edirlər. Tarlalara, yaşıllıqlara ciddi təhlükədir.

Yanğınların səbəbi adətən insan laqeydliyi olur - siqaretdən, kibritdən və uşaqların oyunlarından. Episentridə olan yüksək temperatur yaxında olan hər bir şeyi alovlandırır.

Böyük miqdarda tüstülənmə əmələ gəlir ki, insanların, heyvanların tüstüdən boğulmasına gətirir.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələr

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələr- hansı bir ərazidə əmələ gəlmiş təhlükəli sosial və ya sosial-siyasi durumdur ki, yaranmış vəziyyət insanların, cəmiyyətin, dövlətin maraqlarına təhlükə yaradır, çoxsaylı insan və maddi itkilərlə nəticələnir.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələrə aid edilir:

- hərbi toqquşmalar;
- lokal və sosial - milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- aclıq;
- iri miqyaslı tətillər;
- kütləvi iğtişaşlar, talanlar, yanğınların törədilməsi, tüğyan edən cinayətkarlıq.
- terror aktları.

Bir növ fəvqəladə hadisələr digər fəvqəladə hadisələrin yaranmasına səbəb ola bilərlər.

Sosial - iqtisadi fəvqəladə hadisələrər baş verdiyi ərazinin sahəsinə, xəsarət alanların sayına və itkilərin ölçüsünə görə təsnif olunurlar:

Terror aktları- partlayışların, yanğınların, insanların qorxudulmasına və insan ölümü təhlükəsinin yaranmasına, maddi itkilərin baş verməsinə, ekoloji fəlakətin əmələ gəlməsinə və digər ağır hadisələrin baş verməsinə yönəldilmiş hərəkətlərdir.

Terror aktlarının məqsədi:

- dövlət, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, beynəlxalq təşkilatların qərar qəbul etməsinə qeyri-qanuni təsir göstərmək;
- radioaktiv, partlayıcı, kimyəvi və bioloji təhlükəli maddələrin oğurlanması;
- şəxsi və millətlər arası münasibətlər zəminində kütləvi ixtişaşların törədilməsi;
- içtimai asayişin pozulması;
- fasiləsiz iş texnoloqiyaı ilə işləyən, şəhərlərin əhalisinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərdə, nəqliyyatda və səhiyyə müəssisələrində icazəsiz və qəflətən işin dayandırılması.

Terror aktları:

- sənişin avtobuslarında törədilmiş terror aktları;
- sənişin və yük qatarlarında törədilmiş terror aktları;
- hava nəqliyyatında törədilmiş terror aktları;
- metropolitəndə törədilmiş terror aktları;
- sənişin daşıyan dəniz bərəsində törədilmiş terror aktı;
- mülki şəxslərə və hərbiçilərə qarşı törədilmiş terror aktları;
- mülkü və dövlət obyektlərinə qarşı törədilmiş terror aktları.

1980-cı illərin sonlarından başlayaraq, Ermənistan dövlətinin və nüfuzlu erməni diasporasının maliyyə və təşkilatı yardımı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terror təşkilatları, “Terrorizmlə mübarizə” bölməsi “erməni terrorizmi alt bölməsi” Azərbaycana qarşı terror müharibəsinə başlamışlar.

Faktlar göstərir ki, SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış Ermənistan Respublikası dövlət səviyyəsində terroru dəstəkləyərək, təcavüzkar siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri kimi qəbul etmişdir.

Azərbaycanda törədilən terror aktları:

1994-cü ildə Bakı metropolitenində iki terror aktı törədilib:

- 19 mart tarixdə saat 13.00-da metronun “20 yanvar” stansiyasında qatarın 1-ci vaqonunda partlayış baş verdi. Terror aktı nəticəsində 14 nəfər həlak oldu, 49 nəfər yaralandı.
- 3 iyul tarixdə səhər saat 08.30-da metronun “28 may” və “Gənclik” stansiyaları arasında qatarın 2-ci vaqonunda partlayış baş verdi. Terror aktı nəticəsində 14 nəfər həlak oldu, 58 nəfər yaralandı.
- 16 sentyabr 1989-cu il tarixdə “Tbilisi-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. 5 nəfər həlak oldu, 25 nəfər yaralandı.
- 18 fevral 1990-cu il tarixdə Bakı-Laçın avtotrassasının 105-ci km. “Şuşa-Bakı” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. Çoxlu insan həlak oldu.
- 11 iyul 1990-cı il tarixdə “Tərtər-Kəlbəcər” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladırıb. 14 nəfər həlak oldu, 35 nəfər yaralandı.
- 10 avqust 1990-cı il tarixdə “Tbilisi-Ağdam” marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladıldı. 20 nəfər həlak oldu, 30 nəfər yaralandı.
- Həmin gün də “Şəmkir-Gəncə” yolunda Xanlar rayonunun ərazisində Nadel kəndinin yaxınlığında “LAZ” markalı 43-80 AQF dövlət nömrə nişanlı avtobus partladıldı. 17 nəfər həlak oldu, 26 nəfər yaralandı.

- 30 noyabr 1990-cı il tarixdə Xankəndi hava limanının yaxınlığında sərnişin avtobusunun partladırması nəticəsində 2 nəfər həlak oldu, 11 nəfər yaralandı.

Bu siyahıya bir çox digər terror aktlarını əlavə etmək olar.

Müharibə dövrünün fəvqəladə hadisələri.

Hərbi xarakterli fəvqəladə hallar, onların əhaliyə və obyektlərə təsiri.

Nüvə partlayışının zədələyici amilləri. Kimyəvi zədələnmə ocağı, onun xarakteristikası. Bioloji zədələnmə ocağı, onun xarakteristikası.

Hərbi fəvqəladə hadisələr - döyüşlərin aparılması ilə əlaqədar və ya onların nəticəsində əmələ gəlmiş fəvqəladə hadisələrdi.

Bu zaman hərbi xarakterli fəvqəladə hadisələrin mənbəyi:

- Adi qırğın silahların, vasitələrin yüksək dəqiqliklə istifadəsi.
- Kütləvi qırğın silahlar.

Adi qırğın silahlar aid edilir:

- atıcı silahlar;
- artilleriya, mühəndis qurğuları;
- gəmi silahları;
- raket qurğuları;
- aviasiya silah və sursatları, hansılarda ki partlayıcı maddələrdən istifadə edilir.

Dəqiq nişanalma və idarəolunan vasitələrindən istifadəsi mühüm rol oynayır.

İqtisadiyyat obyektlərinin yerləşməsi stasionar olduğu üçün düşməyə onların məhv edilməsi üçün koordinatlarının, zəif yerlərinin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Bu günə adi silahlar yüksək effektdə maliq qırıcı vasitələrdir və onların istifadəsi əhalinin məhvə və iqtisadiyyat obyektlərinin dağıdılmasına gətirəgəkdir.

Kütləvi qırğın silahları

Kütləvi qırğın silahları, onların növləri, təyinatı.

Kütləvi qırğın silahları və yaxud yüksək dağıdıcı qabiliyyətə malik silahlar kütləvi insan qırğına və dağıntılara gətirən silahdır.

Onların növləri aşağıdakılardır:

1. Nüvə silahı.
2. Kimyəvi silah.
3. Bakterioloji (bioloji) silah.

Nüvə silahı- kütləvi qırğın silahlarının içərisində ən güclü zədələmə xassəsinə malikdir. Nüvə silahında müxtəlif nüvə reaksiyaları nəticəsində ayrılan enerjiden istifadə olunur. Onun istifadəsi tikililərin dağılması, yanğınların, şua xəstəliyinin əmələ gəlməsi ilə müşahidə olunur.

Onun təsiri daxilə zəncirvari reaksiya nəticəsində əmələ gələn enerjiyə əsaslanır. Nüvə silahının **partlayış gücü trotil ekvivalenti** ilə xarakterizə edilir.

Trotil ekvivalenti - partlayış enerjisi nüvə silahının partlaması nəticəsində alınan enerjiyə bərabər (ekvivalent) adi partladıcı maddənin (trotilin) tonla miqdarına deyilir. Müxtəlif nüvə silahının gücü bir neçə milyon tona (meqatona) qədər olur. Nüvə partlayışı həm zədələyici təsirinə, həm də müxtəlif amillərin zərərli təsirinə görə adi döyüş sursatlarından fərqlənir.

Nüvə silahı ilk dəfə 1945-ci ilin avqustunda ABŞ tərəfindən təyyarədən atom bombası atmaqla Yaponiyanın Xirosima və Naqasaki şəhərlərində tətbiq olunmuşdur. Nəticədə 313000 nəfərdən artıq dinc sakin həlak olmuş, 238000 nəfərdən artıq xəsarət almışdır.

Nüvə silahını hədəfə çatdırmaq üçün müxtəlif növlü raketlərdən, təyyarələrdən, sualtı gəmilərdən, habelə artilleriya toplarından istifadə etmək mümkündür. Tətbiqi məqsədindən və basqın hədəfinin xarakterindən asılı olaraq nüvə silahı kosmosda, havada, yerdə, yer altında, suda və su altında partladıla bilər.

Nüvə silahının istifadəsi zamanı yaranmış vəziyyət.

Nüvə zədəsinin mərkəzindəki ərazi, harada ki nüvə silahı tətbiqi nəticəsində insanların, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi və məhv edilməsi, binaların, qurğuların, kommunal-energetik xətlərin, nəqliyyat qovşaqlarının və digər obyektlərin dağılması və zədələnməsi baş verir.

Nüvə silahından qorunmaq üçün düzəldilmiş sığınacaq və daldalanacaqlardan istifadə edilir.

Nüvə silahının partlayışı nəticəsində 5 cür zədələyici amillər (zərərli təsir) əmələ gəlir.

Bunlar aşağıdakılardır:

SS	Amillər	Düşən enerji
1	Zərbə dalğası	50%
2	İşıq şüalanması	35%
3	Nüfuzedici radiasiya	4%
4	Radioaktiv zəhərlənmə	10%
5	Elektromagnit impulsu	1%

Göründüyü kimi, zədələyici amillərin hər birinin müəyyən təsir qüvvəsi, həcmi var.

Nüvə silahının zədələyici amillərinin təsir xüsusiyyətləri

Zərbə dalğası- partlayış mərkəzindən hər tərəfə çox yüksək (səsdən iti) sürətlə və yüksək (bir neçə on minlərlə dərəcədə) temperaturla yayılan sıxılmış hava təzyiqlə tikililərin dağılmasına, insanların ölümünə gətirib çıxarır.

Zərbə dalğasının zədələyici təsirini xarakterizə edən əsas parametrlər:

- dalğanın ön həddindəki (cəbhəsindəki) izafi təzyiq;
- dalğanın sürət təzyiqi;
- izafi təzyiqin təsir müddətidir.

İzafi təzyiq yaranmış maksimal atmosfer təzyiqi ilə zərbə dalğasından əvvəlki normal atmosfer təzyiqinin fərqi bərabərdir.

İzafi təzyiq hər kvadrat santimetrə düşən kiloqram-qüvvə (kq/sm^2) ilə ifadə edilir. İzafi təzyiq həmçinin, N/m^2 və ya Pa ilə ölçülür.

$$1 \text{ N}/\text{m}^2 = 1 \text{ Pa} \qquad 1 \text{ kPa} \approx 0,01 \text{ kq}/\text{sm}^2$$

Zərbə dalğasının zədələyici təsiri sursatın gücündən, partlayışın növündən və partlayış mərkəzindən (episentrdən) olan məsafədən, yerin relyefindən asılı olur.

Məsələn, 20 kilotonluq (ktn) nüvə silahının zərbə dalğası 1 km məsafəyə - 2 saniyə, 2 km-ə - 5 saniyə, 3 km məsafəyə - 8 saniyə ərzində çatır; 3 meqatonluq partlayış zamanı isə bu müddətlər müvafiq surətdə 0,5; 2 və 3 saniyə olur.

Zərbə dalğasının insanlara bilavasitə və dolaylı ola bilər.

Bilavasitə təsiri zamanı havanın təzyiqinin ani qalxması nəticəsində kəskin zərbə kimi qəbul edilir və sınıqlara, daxili orqanların zədələnməsinə və qan damarlarının partlamasına səbəb olur.

Dolaylı təsir nəticəsində insanlar binaların və qurğuların qırılmış parçaları ilə, daşlarla, ağaclarla, şüşə qırıqları ilə və digər əşyalarla zədələnmə bilirlər. Dolaylı təsir bütün zədələrin 80% təşkil edir.

Mühafizə olunmayan adamlar:

- $0,2-0,4 \text{ kq}/\text{sm}^2$ ($20-40 \text{ kPa}$) izafi təzyiq zamanı yüngül zədələnməyə, kontuziyaya;
- $0,4-0,6 \text{ kq}/\text{sm}^2$ ($40-60 \text{ kPa}$) nəticəsində orta dərəcəli zədələnməyə, huşun itirilməsinə, eşitmə orqanlarının zədələnməsinə, əl-ayağın çıxmasına, daxili orqanların zədələnməsinə;
- $0,6-1 \text{ kq}/\text{sm}^2$ ($60-100 \text{ kPa}$) nəticəsində ağır dərəcəli zədələnməyə;
- $1 \text{ kq}/\text{sm}^2$ (100 kPa) artıq olan izafi təzyiq nəticəsində çox ağır dərəcəli zədələnməyə məruz qalırlar.

Belə zədələnmələr adətən ölümə nəticələnir.

Zərbə dalğasının təsirindən qorunmaq üçün xəndəklərdən, yeraltı binalardan, habelə yerin relyefindən də (çala, dərə, meşə) müəyyən dərəcədə istifadə etmək mümkündür.

Xəndəklər zərbə dalğasının təsirini 1,5-2 dəfə, daldalanacaqlar 2-3 dəfə, sığınacaqlar 3-5 dəfə azdır,

İşıq şüalanması- nüvə partlayışında zəncirvari reaksiya nəticəsində od kürəsinin saçdığı gözə görünən ultrabənövşəyi və ultraqırmızı güclü şüa enerjisi selindən ibarətdir.

Əmələ gələn yüksək temperaturun (on minlərlə dərəcədə) təsir sahəsində olan tikililər, tezalısan maddələr, insanın üst paltarı alovlanır, bədənində açıq yerlərində yanıqlar əmələ gəlir, gözlərin müvəqqəti və ya daimi korluğu olur. İşıq şüalanması bir anda yayılır və qısa müddətdə (nüvə silahının gücündən asılı olaraq) 10-20 saniyə müddətində olur və təsir göstərir.

İşıq şüalanmasının zədələyici təsiri işıq impulsundan, yəni işıq şüalarına nisbətən şaquli yerləşmiş səthin hər bir kvadrat santimetrinə bütün şüalanma ərzində düşən işıq enerjisinin miqdarından asılı olur. Işıq impulsunun ölçü vahidi olaraq ks/m^2 və yaxud kal/sm^2 qəbul edilmişdir. Müxtəlif sahələrdə yaranan işıq impulsunun kəmiyyəti nüvə partlayışının gücündən, növündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur. Təsirinin qısa müddətinə baxmayaraq işıq şüalanması xeyli uzaq məsafələrdə bədənində açıq yerlərində yanmalara,

gözlərin müvəqqəti və ya daimi korluğuna, müxtəlif materialların alovlanmasına, kömürləşməsinə və ya əriməsinə, yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, mədənlərdə yanğınlara səbəb ola bilər.

Məsələn, havada gücü 1 mln. tonluq nüvə partlayışı zamanı 4 kal/sm^2 işıq impulsu - 19 km; 10 kal/sm^2 - 15 km; 16 kal/sm^2 - 10 km məsafədə mövcud olur ki, nəticədə müvafiq sürətdə bədənə açıq hissələrində yanıqlar baş verə bilər.

İnsan orqanizminə təsirinin ağırlıq dərəcəsinə görə yanıqlar 4 dərəcəyə ayırılmalıdır.

- **Birinci dərəcəli** yanıq zamanı dəri qızarır, şişkinləşir, ağrılı olur. Orqanizm üçün təhlükəli deyil, ağrılaşmadan sağalır.

- **İkinci dərəcəli** yanıqlar zamanı içi açıq rəngli məhlulla dolu suluqlar yaranır və xüsusi müalicə tələb olunur.

- **Üçüncü dərəcəli** yanıqlar zamanı dərinin daha dərin qatları zədələnir.

- **Dördüncü dərəcəli** yanıqlar zamanı dəri kömürləşir.

Üçüncü və dördüncü dərəcəli yanıqlar ölümlə nəticələnə bilər.

İşıq şüalanması qeyri-şəffaf materiallardan (divar, taxta, bina) keçə bilmir. İşıq şüalanması yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, tarlalarda güclü yanğınlara törədənə bilər. İşıq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur. Qatı duman, yağış və qar onun təsirini 10-20 dəfə zəiflədir. Sığınacaqlar və daldalanacaqlar işıq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir. İşıq şüalanmasının düz təsirindən hər bir kölgə yaradan maneənin arxasında qorunmaq olar.

Nüfuzedici radiasiya- ionlaşdırıcı şüalanma nüvə partlayışı anında partlayış yerindən ətrafa yayılan, gözə görünməyən γ qamma-şualar və neytron selidir.

Adi nüvə partlayışı zamanı neytronlar γ qamma-şuaların 30%, neytron sursatının partlayışı zamanı isə - 70-80% təşkil edir.

Nüfuzedici radiasiyanın təsir müddəti 10-15 saniyədir, təsir məsafəsi partlayışın mərkəzindən (episentridən) 2-3 km.

Radiasiya təhlükəsi simvolu

Üzərində radiasiya təhlükəsi nişanı olan hər hansı naməlum əşya tapılan zaman dərhal Fövqəladə Hallar Nazirliyinin 112 xidmətinə məlumat vermək lazımdır.

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri ondan ibarətdir ki, qamma-şualar və neytronlar canlı toxumaların molekullarını ionlaşdırır. Bu isə insan və digər canlıların orqanizmində maddələr mübadiləsinin pozulmasına, hüceyrələrin və müxtəlif üzvlərin həyat fəaliyyətinin dəyişməsinə, yoluxucu xəstəliklərə qarşı orqanizmin mübarizə qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur. Xəstəliyin əlamətləri müəyyən müddətdən sonra aşkara çıxır, xəstəliyin gedişi orqanizmin aldığı şüanın dozəsindən asılı olur.

Neytronlar, bundan əlavə, bəzi əşyaların atomları ilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq, metalda və texnikada yönəldilmiş aktivliyi yarada bilər.

Nüfuzedici radiasiyanı xarakterizə edən əsas parametrlər:

- γ qamma-şualarına üçün - doza və dozanın gücüdür;
- neytronlar üçün - axın və axının sıxlığıdır.

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir və Qrey (Qr), Rentgen (R), Rad. ölçü vahidləri ilə ölçülür.

1 qr. – 100 rad; 1 R.- 0,95 rad.

Şualanma- ionlaşdırıcı radiasiyanın bioloji obyektlərə təsiridir.

Udulan dozanın miqyasından asılı olaraq, insanlar şua xəstəliyinə tutulurlar:

I-ci yüngül dərəcəli - D = 100-200 rad (1-2 qr.);

II-ci orta dərəcəli - D = 200-400 rad (2-4 qr.);

III-ci ağır dərəcəli - D = 400-600 rad (4-6 qr.) ;

IV-ci çox ağır dərəcəli - D - 600 rad (6 qr.) yuxarı.

Təhlükəsiz radiasiya dozaları:

- sülh dövründə təhlükəli obyektlərdə işləyənlər - bir il ərzində 5R, (həmin obyektlərin yaxınlığında yaşayanlar bir il ərzində 0,5 R);

müharibə dövründə:

bir dəfəlik doza 4 gün ərzində 50 R;

çoxdəfəlik dozalar:

- bir ay ərzində 100 R;

- üç ay ərzində 200 R;

- bir il ərzində 300 R təşkil edilir.

Müxtəlif sıx və qalın materiallar nüfuzedici radiasiyanın təsirini 2 dəfə zəiflədir:

- Polad - 2,7 sm.

- Beton - 10 sm.

- Torpaq - 14 sm.

- Su - 23 sm.

- Ağac - 30 sm.

Bunlara yarımməzəiflətmə qatı deyilir.

- Üstü örtülmüş xəndək – 40 dəfə,

- Mühafizə üçün uyğunlaşdırılmış zirzəmi isə 400 dəfə nüfuzedici radiasiyanın təsirini zəiflədir.

Neytron seli tərkibində hidrogen olan maddələrdə (suda, parafində, betonda) daha çox zəifləyir.

Nüfuzedici radiasiyanın təsirindən qorunmaq üçün onun təsirini 200 - 5000 dəfə azaldan mülki müdafiənin mühafizə qurğularından istifadə olunur.

1,5 metr qalıqlığında torpaq qatı nüfuzedici radiasiyanın təsirindən tam qoruyur.

Radioaktiv zəhərlənmə- yerdə nüvə partlayışı baş verəndən sonrakı anlarda radioaktiv zərrəciklər odlu kürənin tərkibində olur. Odlu kürə buxara və tüstüyə bürünərək, hündürə qalxır və bir neçə saniyədən sonra 1700°S-də topa buludlara çevrilir. Hündürə qalxan hava axınları yerdən toz-torpağı göyə qaldırır (ona görə o göbələk formasında olur) onları radioaktiv buludla birlikdə aparır. Yuxarı qalxan toz-torpaq radioaktivləşir. İri toz buludlarının bir hissəsi bilavasitə partlayış rayonunda yerə çökür.

Qalan hissəcikləri isə buludun tərkibində qalır və hava axınları vasitəsilə partlayış mərkəzindən kilometrərlə məsafələrə aparılır və hərəkət istiqamətində radioaktiv maddələr yerə tökülür.

Radioaktiv maddələrin buludda olan mənbəyi nüvə silahının tərkibində olan və partlayış zamanı istifadə edilməyən uran, plutoni və radioaktiv izotoplardır. Onların torpağa təsiri nəticəsində istiqamətləşdirilmiş aktivlik əmələ gəlir. Həmin radioaktiv maddələr obyektlərin üstünə düşərək, bölünürlər və ionlaşdırıcı şualanma əmələ gətirərək, faktiki olaraq zədələyici amil olurlar.

Radioaktiv çirklənmənin parametrləri radiasiya ilə ölçülür (insanlara təsirinə) və şüalanma dozasının gücü ilə - radiasiyanın səviyyəsinə (ərazinin və obyektlərin çirklənməsi səviyyəsinə) görə. Bu parametrlər zədələyici amillərin kəmiyyət xarakteristikalarıdır- radioaktiv maddələrin dağılması ilə müşahidə olunan radioaktiv çirklənmənin, nüvə silahı partladılması nəticəsində radioaktiv çirklənmənin və nüfuzedici radiasiyanın.

Radioaktiv zəhərlənmənin dərəcəsi asılı olur:

- partlayışın növündən;
- partlayışın gücündən;
- partlayışdan sonra keçən müddətdən;
- partlayış mərkəzinə qədər olan məsafədən;
- meteoroloji şəraitdən;
- yerin relyefindən.

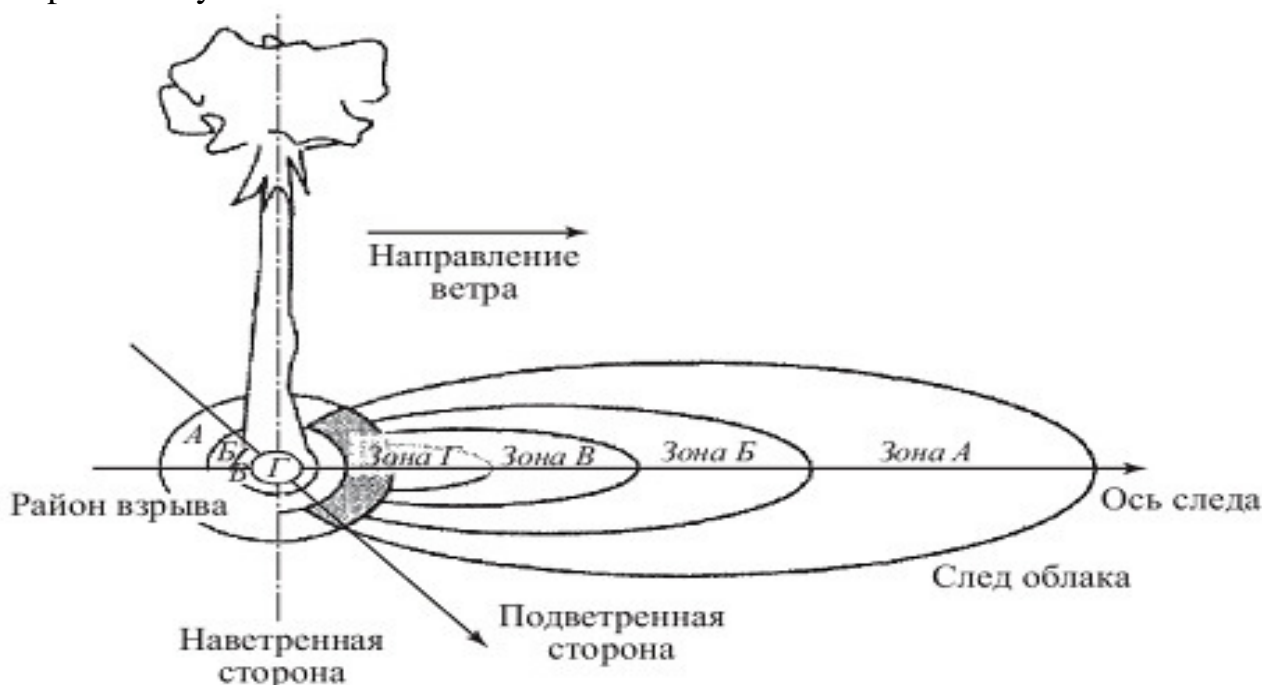
Radioaktiv zəhərlənmə başqa zədələyici amillərdən aşağıdakıları ilə fərqlənir:

- zəhərlənmənin böyük sahəni əhatə etməsi - minlərlə və on minlərlə kvadrat-kilometr;
- zədələyici təsirin uzun müddət - günlərlə, həftələrlə və hətta aylarla qalması və təsir göstərməsi;
- radioaktiv zəhərlənmənin rəngi, iyi və başqa xarici əlamətləri olmadığı üçün - çətin aşkar edilməsi;
- qeyri-sabit xarakterli olur.

Radioaktiv maddələrin fasiləsiz olaraq parçalanması sayəsində zəhərlənmiş ərazinin ölçülərinin müəyyən müddət ərzində azalmasıdır.

Radioaktiv çirklənməyə məruz qalmış ərazi iki sahəyə bölünür: partlayış sahəsi və buludun izi.

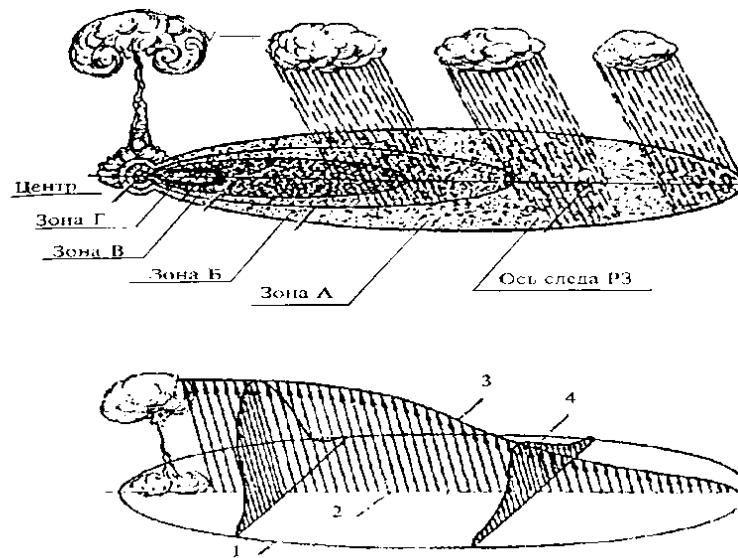
Radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalmış ərazi (radioaktiv zəhərlənmiş ərazi) formaca ellipsə bənzəyir.

Şəkil 1. Radioaktiv çirklənməyə məruz qalmış ərazinin nüvə partlayışı rayonunu və buludun hərəkəti istiqaməti üzrə sxemi.

Buludun xarici sərhədlərində radiasiyanın səviyyəsi müvafiq olaraq 8, 80, 240, 800 rad/saat.

Ərazinin radioaktiv çirkləntisini əmələ gətirən radioaktiv çöküntülər nüvə partlayışından sonra 10-20 saat ərzində buluddan yerə tökülürlər.

Şəkil 2. Radiasiyanın səviyyəsinin buludun izi ilə bölüşdürülməsi: 1- radioaktiv buludun izi; 2- izin oxu; 3- radiasiyanın səviyyəsi buludun izinin eni ilə.

Zəhərlənmənin gücünə görə radioaktiv zəhərlənmə zolağını adətən dörd zonaya bölünürlər:

Zona A - mülayim (zəif) zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zonanın xarici sərhədində - 40 rad. və daxili sərhədində 400 rad. ilə xarakterizə edilir. **A** zonasının sərhədi zəhərlənmə zolağının bütün sahəsinin 70-80 % -dir.

Zona B - güclü zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zonanın xarici sərhədində - 400 rad. və daxili sərhədində 1200 rad. ilə xarakterizə edilir. **B** zonasının sərhədi zəhərlənmə zolağının bütün sahəsinin 10 % -dir.

Zona V - təhlükəli zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zonanın xarici sərhədində - 1200 rad. və daxili sərhədində 4000 rad. ilə xarakterizə edilir.

Zona Q - çox təhlükəli zəhərlənmə zonası. Radioaktiv maddələrin zonanın xarici sərhədində - 4000 rad. və daxili sərhədində 7000 rad. ilə xarakterizə edilir.

Müəyyən müddətdən sonra radiasiyanın səviyyəsi tədricən azalır. Bu, radioaktiv maddələrin öz-özünə parçalanıb qeyri-aktiv maddələrə çevrilməsi nəticəsində baş verir.

Radioaktiv maddələrin heç bir xarici əlaməti (rəngi, iyi) yoxdur, zəhərlənməni ancaq xüsusi doza ölçən (dozimetrik) cihazlar vasitəsilə aşkar etmək mümkündür. Ərazinin zəhərlənmə dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi (yəni gücü) ilə xarakterizə edilir və rentgen - saatla (R/s) ölçülür.

Radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə etmək üçün insanları ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, burunun, gözlərin selikli qişalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır. Bu məqsədlə radiasiya əleyhinə daldalanacqlardan, sığınacaqlardan istifadə olunur. Fərdi mühafizə vasitələri (əleyhqaz, respirator, tozdan qoruyan parça maska, habelə pambıqlı tənzif sarğı) tənəffüs üzvlərini zəhərlənmədən etibarlı surətdə qoruyur. Bədənin səthini adi paltarlarla da mühafizə etmək mümkündür.

Elektromaqnit impulsu (EMİ) - nüvə partlayışı anında külli miqdarda qamma - kvantlar və neytronlar yaranır və ətrafa yayılır. Bunlar ətraf mühitin atomları ilə qarşılıqlı təsirə qoşularaq elektromaqnit sahələri yaradır. Təsir müddəti bir neçə milli saniyə olur. Nəticədə hava və yeraltı rabitə - kabel xətlərində, elektrik xətlərində, radiostansiyaların antenalarında qısa müddətli, lakin güclü cərəyan və gərginlik əmələ gətirir ki, bunlar da radioelektron cihazlarını, xarici xətlərə qoşulmuş elektrik qurğularını sıradan çıxarır.

Bəzi hallarda elektrik avadanlıqları ilə işləyən insanları da zədələyə bilər. Buna elektromaqnit impulsu deyilir. Elektromaqnit impulsunun zədələyici amili partlayış mərkəzinin bir neçə kilometrliyində müşahidə olunur.

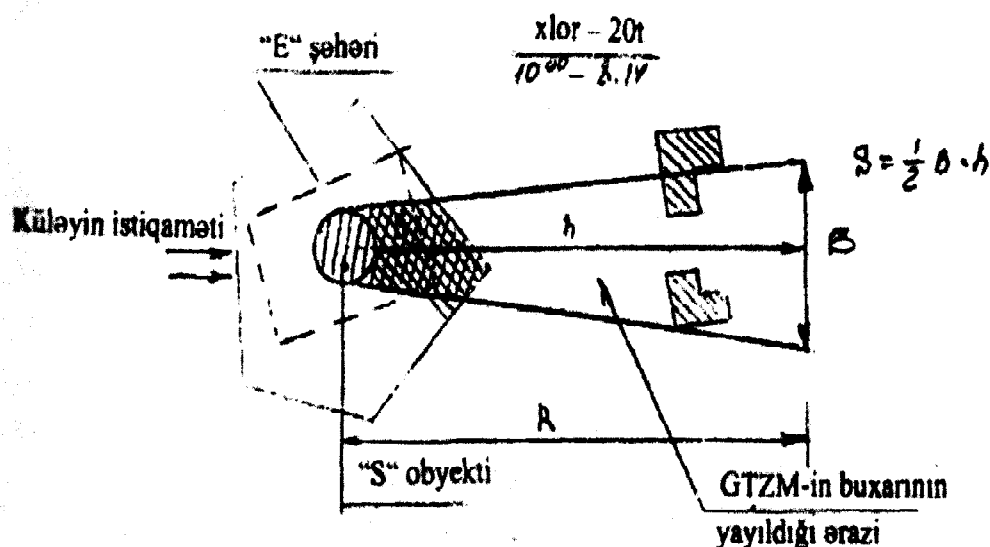
Elektromaqnit impulsundan ən effektiv müdafiə üsulu- elektrik təminatı və idarəetmə xətlərinin, radio və elektrik aparatları xətlərinin ekranlaşdırılması, qoruyucu avtomat tərtibatlarından istifadə edilməsidir.

Kimyəvi silahlar.

Kimyəvi silah kütləvi qırğın silahlarından biridir. Onun təsiri zəhərli döyüş kimyəvi maddələrin istifadəsinə əsaslanır. Onların əsasını zəhərləyici maddələr (ZM) və toksinlər təşkil edir. ZM - hərbi sənaye və xalq təsərrüfatı obyektlərini, qoşunları, əhalini sıradan çıxaran, yaxud onların döyüş və əmək fəaliyyətinin zəifləməsinə, insanların və heyvanların zədələnməsinə, habelə bitkilərin məhvəinə səbəb ola bilən xüsusi kimyəvi birləşmələrdən (zərərli maddələrdən) ibarətdir.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı o əraziyə deyilir ki, orada kimyəvi silahın (ZM) və ya güclü təsirli ZM (GTZM) təsiri nəticəsində həmin ərazidə əhalinin, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi baş verir. Kimyəvi zəhərlənmə ocağının ölçüləri zəhərləyici maddələrin işlədilməsi miqyasından, onların növündən, tətbiq edilmə üsulundan, meteoroloji şəraitdən və yerin relyefindən asılı olur.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı iki zonaya bölünür- ZM-lə bilavasitə zəhərlənən əsas zonaya və ZM-nin buxar və ya aerosolları yayılan ikinci zona.

Şəkil 1.11, b. GTZM-rin yaratdığı kimyəvi zədələnmə ocağı

ZM müdafiə olunmaq üçün sənaye əleyhqazlarından və xüsusi respiratorlardan istifadə olunur.

Zəhərləyici maddələr və onların təsnifatı.

Zəhərləyici maddələr - kimyəvi birləşmələrdirlər ki, müəyyən zəhərləyici və fiziki-kimyəvi xassələrə malikdirlər. Onları döyüş şəraitində istifadə etdikdə canlı qüvvəni (insanları) zədələyir, havanı, paltar, texnikanı və ərazini zəhərləyirlər.

Hərbi məqsədlərlə bitkiləri zəhərləyici kimyəvi maddələr herbisid, defoliant və desikant maddələrdə tətbiq edilə bilər ki, bunlar dənli bitki əkinlərinin, meşələrin, məhv olmasına kənd təsərrüfatı heyvanlarının zəhərlənməsinə səbəb olur.

Zəhərləyici maddələr kimyəvi silahın əsasını təşkil edirlər.

Zəhərləyici maddələr zəhərlənmiş hava ilə nəfəs aldıqda, ZM dəri üzərinə və selikli qişaya düşdükdə, həmçinin zəhərlənmiş yeyinti məhsullarından və sudan istifadə etdikdə insanları və heyvanları zədələyir. Ona görə onların seçilməsi və tətbiqi üsulları yerli şəraitdən, ZM-in xassələrindən və qarşıya qoyulmuş məqsəddən asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Kimyəvi silah təyyarə bombalarında, top güllələrində, mayesi tökülə bilən təyyarə cihazlarında və müxtəlif tərtibatlarda ərazini zəhərləmək üçün, damcı-maye halında zəhərləmək üçün buxar və aero-zol (tüstü, duman) şəklində tətbiq edilə bilər.

Zəhərləyici maddələr küləyin istiqamətində on kilometrə məsafəyə yayıla bilən zəhərli bulud yaradır.

Havanın zəhərlənmə təhlükəsinin dərəcəsi ZM-in qatılığı və mühafizə olunmayan adamın zədələndiyi vaxtla müəyyən edilir.

Ərazinin və ya obyektin zəhərlənmə dərəcəsi düşən ZM-in miqdarından asılıdır və ZM-in qramlarla miqdarının 1 m^2 səthə nisbəti ilə ifadə olunan zəhərlənmə sıxlığı ilə müəyyən edilir.

Zəhərləyici maddələrin təsnifatı.

Müasir ZM orqanizmə:

- fizioloji təsiri;
- toksikliyi (zədələmə ağırlığı);
- tez təsiretməyi;
- dayanıqlığı **ilə təsnif olunurlar.**

Kimyəvi silahın ən vacib xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- maddi sərvətləri məhv etmədən canlı qüvvəni zədələmək imkanı;
- ZM-in maddi sərvətlərə təsiri onların zəhərlənməsi ilə məhsudlaşır ki, bu da onlardan istifadəni çətinləşdirir;
- geniş sahələri zədələmək və zədələyici təsirini uzun müddət saxlamaq qabiliyyəti;
- zəhərlənmənin sürətlə baş verməsi və zədələnmənin ağır olması;
- istehsalının nisbətən ucuz başa gəlməsi.

Məlum olan bütün zəhərləyici maddələr orqanizmə təsirinin xarakterinə görə (toksikoloji təsnifatına), döyüş təyinatına və ərazidə zəhərlənmənin davamlığına görə (taktiki təsnifatı) qruplara ayrılır.

Bir sıra ölkələrin cəbhəxanalarında müasir zəhərləyici maddələri toksikoloji təsnifatına görə bu qruplara ayırmaq mümkündür.

Fizioloji təsirinə görə ZM 7 qrupa bölünürlər:

SS	ZM qrupları	ZM adları
1	Sinir iflicedici təsirli (fosforlu üzvü) ZM	Zarin Zoman V-qazlar
2	Ümümzəhərləyici təsirli ZM	Sianid turşusu Xlorsian
3	Dərini zədələyən (rezobrtiv təsirli) ZM	Texniki (kükürlü) iprit Saf iprit Azotlu iprit (trixlortriethylamin) Lüizit
4	Boğucu təsirli ZM	Fosgen Difosgen

5	Qıcıqlandırıcı təsirli ZM	Adamsit Si-ES
6	Psixokimyəvi təsirli ZM	Bi-zet (BZ) LSD (Lizerkin turşusunun törəmələri) Psilosibin Tremorin Meskain
7	Gözyaşardıcı təsirli ZM	Xlorasetofenon Brombenzilsianid Xlorpikrin

1. Sinir iflicedici təsirli (fosforlu üzvü) ZM - kimyəvi strukturuna görə fosforlu-üzvü maddədir (FÜM).

Belə maddələrə **Zarin, Zoman** və **V - qazlar** aiddir.

Zarin və Zoman rəngsiz (və ya sarımtıl rəngli), səciyyəvi iyli mayelərdir; bunların xüsusi çəkisi vahiddən bir qədər artıqdır (1,02-1,1). Bu maddələr üzvi əridicilərdə, o cümlədən yağlarda və yağaoxşar maddələrdə yaxşı, suda isə zəif həll olunur, havada tez bir zamanda ölümcül konsentrasiyalı buxar törədir. Yay vaxtı ərazini maye damcıları zarin 8 saata, zoman isə bir sutkaya qədər müddətə zəhərləyə bilər. Zarinin buxarları havadan 4,77 dəfə, zomanınkı isə 6,33 dəfə ağırdır. Zarinin ikinci buludunun zədələyici təsiri 4-7 saatadək, sinir iflicedici ZM qrupuna aid digər maddələrininki isə onların bütün buxarlanması dövründə davam edir. Suaxmazlarda zarinin zəhərləyici təsiri 25 sutkayadək, zomanınkı isə 2,5 ayadək qalır.

V - qazlar suda zəif, üzvi əridicilərdə, yanacaq, sürtgü materiallarında yaxşı həll olunan rəngsiz mayedir. Rezin-texniki məmulatlara və böyük lak örtüklərə yaxşı hopur.

Yavaş buxarlandırıcı üçün (20°S -də 10^{-3} mq/l) ərazidə uzun müddət qalır. V - qazın kimyəvi adı fosforiltioxolinlərdir.

V - qazlar, Zoman, Zarin davamlı ZM-dir.

Fosforlu üzvü ZM (FÜZM) tətbiq edilərkən zəhərlənmə adətən maye damcılarının dərinin səthinə düşməsi hallarında, yaxud həmin ZM-in buxarları tənəffüs yollarından keçərkən baş verəcəkdir.

Fosforlu zəhərli maddələrin konsentrasiyası $5 \cdot 10^{-7}$ mq/l-dən az olan hallarda 5-6 saat müddətində əleyhqazsız qalmaq mümkündür.

2. Ümumzəhərləyici təsirli ZM - əsasən tənəffüs üzvlərindən keçib orqanizmin ən vacib sistemlərinə sürətlə təsir göstərən tezbuxarlanan kimyəvi birləşmələrdir.

Zəhərləyici maddələrin bu qrupuna **Sianid turşusu** və **Xlorsian** aiddir.

Sianid turşusu həddən artıq zəhərlidir. Turşunun buxarı ilə nəfəs aldıqda və ya o dərinin zədələnmiş hissəsinə düşdükdə ölümlə nəticələnir. Sianid turşusunun buxarları paltarlara yaxşı hopur (sığınacağa daxil olarkən nəzərə alınmalıdır) və ümumzəhərləyici təsir göstərir.

Deqazasiya - əsasən hava dəyişmə yolu ilə aparılır.

Xlorsian - kəskin iyli, sudan ağır rəngsiz mayedir. 13°S -də qaynayır, mənfi 7°S -də bərkiyir. 20°S -də buxarların maksimal konsentrasiyası 3300 mq/l-dir. Suda məhdud miqdarda (7%), azotlu, üzvi maddələrdə (spirt, efir), yağ və lipoidlərdə yaxşı həll olunur.

Xlorsian sianid turşusundan 2-4 dəfə az zəhərlidir. Qıcıqlandırıcı təsire malikdir. İlk qıcıqlandırma konsentrasiyası 0,0025 mq/l, güclü yaşıma və bəbəklərin spazmasma səbəb olan dözülməz konsentrasiya 0,06 mq/l-dir. Bundan artıq konsentrasiyalar sianid turşusunun təsirində olduğu kimi orqanizmin ümumi zəhərlənməsi ilə nəticələnir.

Xlorsian davamsız zəhərli maddədir.

3. Dərini zədələyən (rezobrtiv təsirli) ZM - elə zəhərli birləşmələrdir ki, onlar hətta ən cüzi miqdarda bədənin dəri örtüyünü zədələyə bilirlər.

Zəhərləyici maddələrin bu qrupuna **Texniki (kükürlü) iprit, Saf iprit, Azotlu iprit (trixlortriethylamin)** və **Xlorsian** aiddir.

Saf iprit - Kimyəvi təmiz iprit - zəif gənəgərçək iyli şəffaf, yağlı rəngsiz mayedir. Üzvi əridicilərdə, yağ və yağaoxşar maddələrdə yaxşı, suda xeyli zəif (10°S -də - 0,07) həll olunur.

Ərzaq məhsullarına, məsaməli materiallara, boyaq örtüklərinə, rezin-texniki məmulatlara asanlıqla hopur və onların uzun müddətli zəhərlənməsinə səbəb olur. Ərazi uzun müddət: yayda - 7 sutka, qışda bir neçə həftə zəhərli qalır.

İprit suda yavaş hidroliz olunur və neytrallaşır (zəhərsizləşir). Qələvilərin təsirindən ipritin hidrolizi sürətlənir.

Xlorlu əhəng, xloraminlər və sulfidlər ipriti tez zərərsizləşdirir.

İprit təmasda olduğu orqanlara və toxumalara (tənəffüs yollarına, gözlərə, dəri, mədə - bağırsaq sisteminə) təsir edir, bədənin zədələnmiş yerindən qana sorulması nəticəsində isə ümumzəhərləyici təsir göstərir. Bədənin səthinə düşən iprit damcıları 7 dəqiqədən sonra dərinin alt qatlarına keçir. 20-30 dəqiqə ərzində isə heç bir ağrı hissi törətmədən orqanizmdə tamamilə sorulur. İprit davamlı zəhərli maddədir.

4. Boğucu təsirli ZM - elə maddələrə deyilir ki, onlar xüsusən ağciyəyə toxumalarını zədələyir, orqanizmin digər toxumalarına güclü təsir göstərmirlər.

Boğucu təsirli zəhərli maddələr qrupuna **Fosgen** və **Difosgen** aiddir.

Son zamanlar Fosgen güclü təsirli zəhərli maddələrə (GTZM) şamil edilir.

Fosgen- ağ ciyərlərə təsir göstərir, onlarda şiş əmələ gətirir, nəticədə orqanizmin oksigenlə təchizatı pozulur. Havada 0,006 mq/l qatılıqda ölümlə nəticələnir. Fosgenlə nəfəs aldıqda ağızda şirin dad, sonra öskürək, baş gicəllənməsi və ümumi zəiflik hiss olunur. Zəhərli zonadan çıxdıqdan sonra adətən 2-12 saat ərzində adam özünü yaxşı hiss edir. Bu dövr gizli dövr adlanır. Bundan sonra insanda kəskin dəyişiklik baş verir. Əgər vaxtında həkim yardımı göstərilməsə, ölümlə nəticələnmə bilər.

Deqazasiya – havadəyişmə və yaxud ammoniyak iyləməklə mümkündür.

Difosgen- qaynama temperaturu 128°S olan mayedir, Fosgenə nisbətən yavaş buxarlanır, havadan 7 dəfə ağırdır. Yayda ərazini açıq yerlərdə - 1 saata, meşəlik yerlərdə isə bir neçə saatadək zəhərləyir. Difosgen suda pis həll olunur, bu zaman xlorid turşusu və karbon qazı yaratmaqla parçalanır. Difosgen su hovuzlarını zəhərləmir.

Difosgen zəhərləyici xassələrinə görə fosgenə oxşayır. O, davamsız zəhərləyici maddələrə aiddir.

5. Qıcıqlandırıcı ZM- (Sİ-ES) və Adamsit aid edilir. **Sİ-ES** suda pis həll olunan rəngsiz maddədir. O, spirtə bir qədər, asetonda, dioksanda, metilxloriddə, etilasetatda, benzolda isə yaxşı həll olunur. Aerosol şəklində tətbiq edilir.

Sİ-ES maddəsinin ümumi zəhərliliyi zəifdir, lakin o, qızdırıcı təsirə malikdir ki, bu da asqırtıya, öskürəyə, gözlərdən bol yaş, burundan selik axmasına, tənəffüsün çətinləşməsinə səbəb olur. Bunlardan başqa, dəriyə gicəltkən kimi qasıdırıcı təsir göstərir, yüksək konsentrasiyalarda ürək bulanması və qusma törədir. Sıradan çıxarıcı orta konsentrasiyası 0,001 - 0,005 mq/l-dir. Gözyaşardıcı maddələr gözlərin burun-qırtlağın selikli qişalarını qıcıqlandırır, bu isə gözdən yaş axması, bəbəklərin spazması, burundan güclü selik axması ilə nəticələnir. Bunlar tərkibində haloid olan üzvi maddələrdir. Belə maddələrdən əsasları xlorasetofenon və brombenzilsianiddir.

Adamsit yaşımtil rəngli bərk maddədir, suda həll olunur, üzvi əridicilərdə, xüsusən qızdırılarkən və asetonda yaxşı həll olunur. Yavaş buxarlanması və pis həll olunmasına görə torpağı uzun müddət zəhərləyə bilər. Suda parçalanmır, qələvi maddələr onun suda hidrolizini sürətləndirir və nəticədə fenassazin oksidi yaranır.

Adamsitin 1,41 mq/l konsentrasiyası olan havada 2 dəq. və ya 0,28 mq/l konsentrasiyalı havada 20 dəq. qalarkən ölümcül zəhərlənmə baş verir.

6. Psixokimyəvi təsirli ZM

- Bi-zet (BZ)
- LSD (Lizerkin turşusunun törəmələri)
- Psilosibin
- Tremorin
- Meskain

Bi-zet - suda həll olunmayan ağ kristal tozdur. Bi-zet orqanizmə tənəffüs və mədə-bağırsaq yolları ilə keçir.

LSD - rəngsiz bərk kristal maddədir, suda zəif, üzvi əridicilərdə yaxşı həll olunur. Bu maddənin duzları davamlı məhlullar yaratmaqla suda yaxşı həll olunurlar.

Orqanizmə tənəffüs yolları ilə təsir edəcəyi daha çox ehtimal olunur. Mədə-bağırsaq yolları ilə zəhərlənmə də mümkündür.

7. Gözyaşardıcı təsirli ZM- Xlorasetonfenon bənövşə və ya meşəgilası iyi verən bərk maddədir. Üzvi əridicilərdə yaxşı həll olunur. Suda hətta qaynadılarkən də dağılmır. Müsbət 20°S-də buxarlanması 0,105 mq/l-ə bərabərdir, buxarları havadan 5,3 dəfə ağırdır. Yayda ərazidə bir neçə gün təsirini saxlayır.

Brombenzüsid - acı badam iyli, rəngsiz, yaxud sarımtıl kristal maddədir. Suda demək olar ki, həll olunmur, üzvi əridicilərdə isə yaxşı həll olunur. Suda hidroliz olunmur, torpaqda bir ayadək qala bilər. Spirtin su məhlulunda natrium-sulfidlə reaksiyaya qoşularaq zəhərsiz maddəyə çevrilir.

Bakterioloji silah.

Bakterioloji silah (BS) - kütləvi qırğın silahlarının bir növüdür.

Bu silah bakterial vasitələrlə və onları tətbiq etmək üçün işlədilən döyüş sursatına, cihaz və tərtibatlara deyilir.

Bakterioloji silah (BS) əsasən xəstəlik törədən mikroblar və onlardan alınan zəhər-toksinlər təşkil edir.

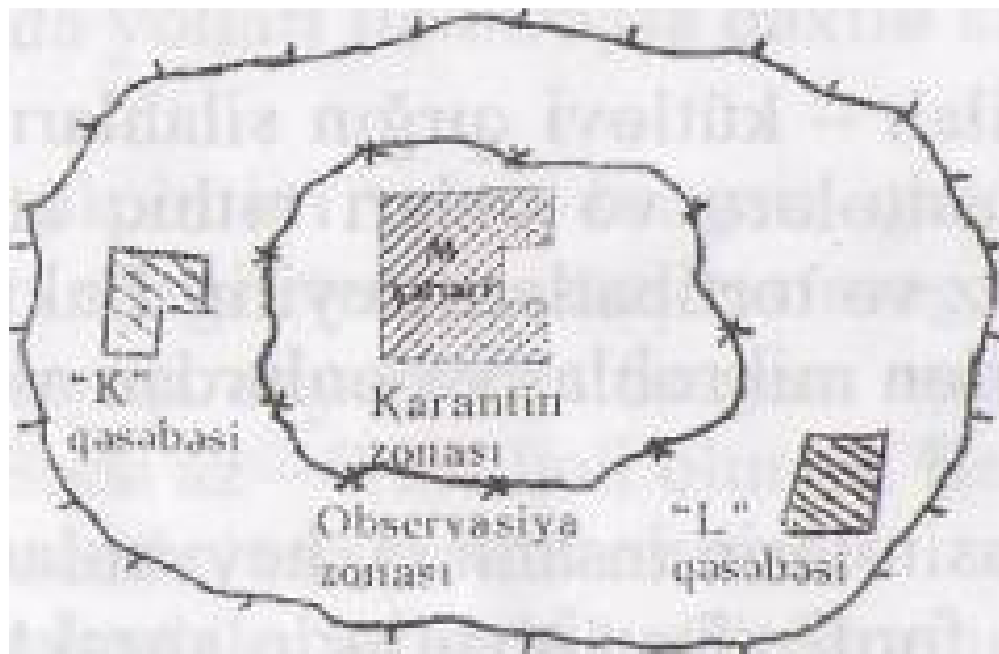
Bakterioloji vasitələrin insanlara, heyvanlara və bitkilərə zədələyici təsiri bir sıra fərdi xüsusiyyətlə xarakterizə edilir. Onların hətta çox kiçik dozaları belə yoluxucu xəstəlik törədə, yaxud insanları və heyvanları zəhərləyə bilər. Bir çox xəstəliklər xəstə adamdan sağlam adama keçir, insanlar və heyvanlar arasında tez yayılır. Xəstəlik törədən mikroblar və toksinlər müəyyən müddət xarici mühitdə və ya yoluxmuş həşəratlar, gənələr və gəmiricilərdə qala bilər. Bakterioloji vasitələrin zədələyici xassələrindən biri də onlarda inkubasiya və ya gizli təsir dövrünün olmasıdır.

Düşmən bakterioloji vasitələri təyyarə bombaları, top güllələri, raketlər və içərisinə maye, yaxud quru halda mikrob və zəhər qatışığı (reseptur) doldurulmuş xüsusi konteynerlər və cihazlar vasitəsilə ata bilər. Onları zəhərlənmiş daşıyıcılar da (həşəratlar, gənələr, gəmiricilər) yayı bilər.

Bakterioloji silahın tətbiqi nəticəsində şübhəsiz ki, şəhərlər və başqa yaşayış məntəqələri, dəmir yolu qovşaqları, limanlar, su təchizatı mənbələri, həmçinin kənd təsərrüfatı bitkiləri, əkilmiş tarlalar zədələyə bilər.

Xəstəliyin yayılmasının ən sadə üsullarından biri havanın yoluxmasıdır. İçərisində bakterioloji vasitələr olan hərbi sursat havada duman və ya tüstüşəkilli aerosol buludu yaradır. Onun zədələyici təsiri tətbiq edilən xəstəliktörədicidən, ərazinin relyefindən, meteoroloji şəraitdən asılıdır.

İnsan və heyvanlar təkcə bakterioloji vasitələrin tətbiq edildiyi zaman deyil, buluddan ayrılmış aerosol hissəciklərinin zədələyici xüsusiyyətlərini saxlaya bildiyi vaxtdan asılı olaraq, bir neçə saat, gün, həftə, hətta ay müddətində də zədələnə bilər. Ona görə üzərinə həmin hissəciklər düşmüş əşyalara toxunduqda və ya yoluxmuş yeyinti məhsullarından və ya sudan istifadə edildikdə zədələnmək olar.

Şəkil 3 Bioloji zədələnmə ocağı

Bioloji silahlarda, əsasən taunun, vəbanın, Sibir yarasının, tulyaremiyanın, brüseliyozun, melioidozanın sarı və başqa isitmə növlərinin, təbii çiçəyin, psitmakozanın (ornitlozanın), səpmə və qarın yatalağının, qripin, malyariyanın dizentiriyanın törədiciləri olan müvafiq mikroorqanizmlərdən, viruslardan, bakteriyalardan, göbələklərdən istifadə olunur.

Bioloji silahlar da, eynilə kimyəvi silahlar kimi hədəfə müxtəlif raket, artilleriya, fəqas, mərmir, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını, rəqib milli valyutasını yoluxdurmaqla, istehlak bazarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş ərzaq ixrac etməklə, ayrı-ayrı təşkilatlara bu maddələrlə yoluxdurulmuş məktub göndərməklə çatdırılır ki, sonrakı mərhələdə artıq o, kimyəvi silahdan fərqli olaraq eskalasiya, zəncirvari reaksiya doğuraraq epidemiya şəklində yayılır.

Bakterioloji silahın tətbiqi nəticəsində bioloji zədələnmə ocağı yarana bilər.

Bioloji zədələnmə ocağı o əraziyə deyildir ki, orada bakterioloji silahın tətbiqi nəticəsində insan, heyvan və bitki tələfatı olsun.

Bioloji zədələnmə ocağı yaranan yerdə karantin və müşahidə rejimləri tətbiq olunur (şəkil 3).

Yoluxucu xəstəlik yayan həşəratlar bir yerdən başqa yerə keçdikləri üçün bakterioloji yoluxmanın ilk sərhədləri də genişlənir və deməli, yoluxucu xəstəliklərin yayılma təhlükəsi artır.

Profilaktika aparmaq və lazımi tədbirləri görmək üçün bakterioloji vasitələrin vaxtında aşkar edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti var. Düşmənin bakterioloji silahdan

istifadə etdiyini zahiri əlamətlərə, bu vasitənin hansı yoluxucu xəstəlik törədəcəyini isə laboratoriyada aparılmış tədqiqatlara görə müəyyən etmək olar.

Bakterioloji vasitələri olan hərbi sursat partladıda boğuş səs eşidilir, ətrafa iri qəlpələr yayılır, torpaq və bitki üzərinə damcılar və tozşəkilli maddələr çökür. Bəzən təyyarələrdən müxtəlif yüklərin - konteynerlərin, kisələrin, bağlamaların atıldığı da müşahidə etmək olar. Yoluxucu xəstəlikiyayan həşəratlar tətbiq edildikdə, hərbi sursatların partladığı yerdə əvvəllər təsadüf edilməyən xeyli miqdarda həşərat və gənə toplaşa bilər.

Düşmənin bakterioloji vasitələr tətbiq etdiyi rayonlarda insanlar arasında kütləvi epidemiya, həmçinin mal-qaranın qırılması halları baş verə bilər.

Bunun qarşısını almaq üçün observasiya və karantin-postları təyin edilir.

Observasiya - epidemiya ocağında yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən təcrid etmə -məhdudlaşdırma və müalicə-profilaktika tədbirləri sisteminə deyilir.

Tibb bölmələri təcili profilaktika və müalicə tədbirləri görür. Əgər bütün əhali təhlükəli yoluxucu xəstəliklə mübarizə aparsa, bu tədbirlərin effektiv nəticəsi olar.

Həkimin və ya başqa tibb işçisinin göstərişi ilə yaşayış yerini, ictimai istifadə yerlərini, yeyinti məhsullarını, suyu, qab-qacağı, paltarını, ayaqqabısını, yorğan-döşəyi, mebeli dezinfeksiya etmək lazımdır.

Xəstəliyin qarşısını alan profilaktika peyvəndlərindən və dərman qəbulundan imtina etməyin.

Düşmənin bakterioloji silahının təsirinə məruz qalmış rayonda hakimiyyət orqanları xüsusi karantin rejimi yaradırlar və həmin rayona gediş-gəliş qadağan edilir.

Karantin - bakterial yoluxma ocağını təcrid etmək, xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq və aradan qaldırmaq məqsədilə yerinə yetirilən, epidemiya rejimli profilaktika tədbirlər sistemidir. Karantin dövründə əhalinin vəzifəsi qoyulmuş qaydalara ciddi riayət etməkdir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, bütün tədbirlər insanların həyatını və sağlamlığını mühafizə etmək üçün görülür.

Dezinfeksiya - xəstəlik törədən mikroorqanizmlərin məhv edilməsi və ya zərərsizləşdirilməsidir. Dezinfeksiyanı həm infeksiya ocağında, həm də profilaktika məqsədilə aparırlar.

Nə vaxt aparılmasından və məqsədindən asılı olaraq infeksiya ocağında aparılan dezinfeksiya cari və son dezinfeksiyaya bölünür.

Cari dezinfeksiyanı infeksiyalı xəstənin, yaxud infeksiya gəzdirənin olduğu bütün müddətlərdə xəstənin çarpayısı yanında və onun ətrafında aparılır. Cari dezinfeksiyada məqsəd infeksiyanı yayılmağa qoymamaqdır. Dezinfeksiya məqsədilə xlorlu əhəng, xloramin, dioxloramin, fenol, formalin, krezol və digər maddələr işlədilir. Eyni zamanda bu məqsədlə qaynatmadan, yandırmaqla və isti buxardan da istifadə etmək olar.

III. Yekun hissə - 5 dəq.

Tələbələrə dərsin məqsədinə nail olunmasını elan edirəm, növbəti dərs üçün tapşırıqlar verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Mülki müdafiənin müasir dövrdə rolu nədən ibarətdir?
2. Mülki müdafiə fənnin öyrənilməsində tələbələr nələri bilməlidirlər, nələri bacarmalıdırlar?
3. Mülki müdafiə Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar, onların məzmunu?

4. Mülki müdafiənin təşkil edilmə prinsipləri, onların məzmunu, mülki müdafiənin məqsədi?
5. Mülki müdafiə sahəsində dövlətin vəzifələri nədən ibarətdir?
6. Mülki müdafiə sahəsində hüquqi şəxslərin vəzifələri nədən ibarətdir?
7. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının vəzifələri nədən ibarətdir?
8. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları hansılardır?
9. Fövqəladə halların təsnifatı, onların yaranma səbəbləri və ümumi anlayışı?
10. Miqyasına görə Fövqəladə hadisələr hansılardır, onların məzmunu?
11. Təbii xarakterli fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
12. Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
13. Bioloji fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
14. Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələr, onların baş vermə səbəbləri?
15. Sosial - iqtisadi fövqəladə hadisələr, onların məzmunu?
16. Nüvə silahının nədir və onun istifadəsi zamanı hansı vəziyyət yaranır?
17. Nüvə silahının zədələyici amillərinin təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
18. Zərbə dalğası və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
19. Işıq şüalanması nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
20. Nüfuzedici radiasiya nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
21. Radioaktiv zəhərlənmə nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
22. Elektromaqnit impulsu nədir və onun təsir xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
23. Radiasiya səviyyəsinin buludunun izi, zəhərlənmə zolağının zonalarının xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
24. Kimyəvi silah nədir və onun yaratdığı zəhərlənmə ocağı necə təsfir olunur?
25. Zəhərləyici maddələr və onların qısa təsnifatı?
26. Bakterioloji vasitələrin zədələyici təsiri hansı xüsusiyyətlə xarakterizə edilir?
27. Bioloji zədələnmə ocağı nədir və orada aparılan işlər nədən ibarətdir?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Mülki müdafiənin müasir dövrdə rolu nədən ibarətdir?

İnsanların təhlükəsizliyinin təminatı son illərdə kəskin hal almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sahələrdə qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır.

Elmi-texniki tərəqqinin yüksəlişi, mürəkkəb sistemlərin tətbiqi ilə elmi-texniki və istehsalat fəaliyyətinin miqyasının genişlənməsi, onların istismarında riskin artması insanların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə və istehsalatın normal fəaliyyətinə təhlükə yaradırlar. 25 ildən artıqdır ki, Azərbaycan müharibə şəraitində yaşayır.

Bütün bunlarla əlaqədar gələcək mütəxəssislərə müasir sülh dövründə və silahların tətbiqi zamanı istehsalatda insanların həyat fəaliyyətinin və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək biliyi, bacarığı vermək günün vacib məsələsidir.

Mülki müdafiə (MM) insanın ətraf mühitdə təhlükəsizliyi və sağlamlığının qorunması haqqında elmdir.

O, təhlükəli və zərərli amilləri aşkara çıxarmalı və eyniləşdirməli, insanın mühafizəsinin metod və vasitələrini, yollarını zərərli və təhlükəli amillərin minimum dərəcəyə qədər azaldılmasını araşdırmalı, dinc və müharibə dövrü baş verən qəza hallarının, fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirləri hazırlamalıdır.

MM-in müharibə vaxtındakı rolu xüsusilə böyükdür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, əmin-amanlıq dövründə MM-in rolu təbii fəlakətlərin, böyük istehsalat qəzalarının nəticələri ilə mübarizədə xeyli artmışdır.

2. Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin əsas vəzifələri hansılardır?

Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- fəvqəladə halların nəticələrindən əhəlinin və xalq təsərrüfatının mühafizə edilməsi;
- sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı, sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı barədə və belə şəraitdə davranış qaydaları haqqında əhəlinin vaxtında xəbərdar edilməsi;
- fəvqəladə halların nəticələri aradan qaldırılması məqsədi ilə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi;
- mülki müdafiə sistemi rəhbər heyətinin, idarəetmə orqanları və qüvvələrinin fəvqəladə hallarda mühafizəyə və fəaliyyətə hazırlanması, habelə müvafiq mühafizə və fəaliyyət üsullarının əhəliyə öyrədilməsinin təşkili;
- sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda xalq təsərrüfatı sahələrinin, müəssisələrin, idarə və təşkilatların sabit fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin, xüsusən mülki müdafiənin mühəndis-texniki və digər tədbirlərinin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində iştirak etməkdir.

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu №2: “Fövqəladə hallarda
Dövlət Sisteminin rolu və vəzifələri”**

“Təsdiq edirəm”
Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
Mülki müdafiə kafedrasının
müdiri _____ Elçin Əliyev

“___” yanvar 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti

Mövzu № 2: **“Fövqəladə hallarda Dövlət Sisteminin rolu və vəzifələri”**

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələrə Fövqəladə hallarda mülki müdafiənin rolu və vəzifələri, ümumi məqsədli xidmətləri, qüvvələri, konsepsiyasının əsas məsələləri barədə məlumatları çatdırmaq.
2. Fövqəladə hallarda fəaliyyət göstərən Dövlət sistemi, onun vəzifələri izah etmək.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi, onun vəzifələri.
2. Fövqəladə hallarda mülki müdafiənin idarə edilməsi.
Hərbi ləşdirilməmiş mülki müdafiə xidmətləri, qüvvələri.

Ədəbiyyat: - Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- “Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 1992-ci il tarixli, 239 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunı, məqsədini, sualları çatdırıram.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi, onun vəzifələri.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1992-ci il iyulun 31-də "Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə 73 sayılı fərmanı və 1998-ci il aprelin 18-də "Mülki müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 700 sayılı fərmanı imzalanmışdır.

Yeni Əsasnamə və Qanunda respublikada mülki müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələrini habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, eləcə də məsul şəxslərin və bütün vətəndaşların mülki müdafiə üzrə vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki müdafiəsi - sülh və müharibə dövrlərində respublikanın ərazisində əhali və xalq təsərrüfatını təbii fəlakətlərin, həmçinin güclü qəzaların nəticələrindən, habelə müasir qırğın vasitələrinin (bundan sonra "təbii fəlakətlərin, güclü qəzaların nəticələri və müasir qırğın vasitələrinin təsiri" ifadəsi "fövqəladə hallar" adlandırılacaq) təsirindən mühafizə məqsədilə dövlət, təsərrüfat, hərbi idarəetmə orqanları tərəfindən bütün vətəndaşların iştirakı ilə həyata keçirilən sosial və müdafiə tədbirləri sistemidir.

Mülki müdafiə üzrə dövlət funksiyalarını Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə sistemi yerinə yetirir. Buraya bütün idarəetmə orqanları, müxtəlif mülkiyyət formalarına aid olan birliklər, müəssisələr, idarələr, təşkilatlar və digər obyektlər, onların qüvvə və vasitələri daxildir. Onlar sülh və fövqəladə hallarda respublikanın bütün ərazisində mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təşkil edirlər.

Azərbaycan Respublikası Mülki müdafiəsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- fövqəladə halların nəticələrindən əhəlinin və xalq təsərrüfatının mühafizə edilməsi;
- sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı, sağlamlığı üçün təhlükə yarandığı barədə və belə şəraitdə davranış qaydaları haqqında əhəlinin vaxtında xəbərdar edilməsi;
- fövqəladə halların nəticələri aradan qaldırılması məqsədi ilə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi;
- mülki müdafiə sistemi rəhbər heyətinin, idarəetmə orqanları və qüvvələrinin fövqəladə hallarda mühafizəyə və fəaliyyətə hazırlanması, habelə müvafiq mühafizə və fəaliyyət üsullarının əhəliyə öyrədilməsinin təşkili;
- sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda xalq təsərrüfatı sahələrinin, müəssisələrin, idarə və təşkilatların sabit fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin, xüsusən mülki müdafiənin mühəndis-texniki və digər tədbirlərinin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində iştirak etməkdir.

Sadalanmış vəzifələrin hamısı vacibdir və kompleks həll edilməlidir. Mülki müdafiə ərazi-istehsalat prinsipi üzrə təşkil edilir. Bu, o deməkdir ki, mülki müdafiənin bütün tədbirləri həm icra hakimiyyəti xətti üzrə, həm də istehsalat və təsərrüfat fəaliyyətinə rəhbərlik edən nazirlik və idarələr xətti üzrə planlaşdırılır və yerinə yetirilir.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında danışdıqda, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 30 aprel 1992-ci il tarixli 239 nömrəli Qərarı nəzərdə tutulur.

Həmin qərara əsasən:

1. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Ümumittifaq Dövlət Sistemində Azərbaycan Respublikası Dövlət Məhəlli Sistemi yenidən təşkil edilərək Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi yaradılmışdır.

2. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında təqdim olunan Əsasnamə təsdiq edilmişdir.
3. Fövqəladə halların qarşısının alınmasına və nəticələrinin aradan qaldırılmasına respublikanın bütün qüvvələrini cəmləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarına Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə vəzifələr həvalə edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası yaradılmışdır.
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında təqdim olunan Əsasnamə təsdiq edilmişdir.
6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasına qəza-xilasetmə, qəza-bərpa işlərinin və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi zamanı rabitə və xəbərvermə şəbəkəsindən ilk növbədə üstünlüklə istifadə etmək ixtiyarı verilmişdir.
7. Azərbaycan Respublikasının müvafiq Dövlət orqanlarına tapşırılmışdır ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti ilə birlikdə respublika şəhərləri və rayonları icra hakimiyyəti orqanlarının iştirakı ilə fövqəladə hallar rayonlarında həyat təminatı obyektlərində bərpa işlərinin aparılması üçün müvafiq tikinti, ixtisaslaşdırılmış və quraşdırma təşkilatlarının tərkibində qəza-bərpa dəstələrinin yaradılması qaydasını müəyyənləşdirilib Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.
8. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Rabitə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti ilə birlikdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin və digər əlaqədar nazirliklərin və baş idarələrin iştirakı ilə respublika rayon və şəhər icra hakimiyyəti orqanlarını təsərrüfat orqanlarını, habelə əhalini yaranmış fövqəladə hallar və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasının gedişi barədə məlumatlandırmaq üçün fəaliyyət göstərən xəbərdarlıq və müntəzəm məlumatlandırma sisteminin (o cümlədən bilavasitə kütləvi informasiya vasitələri ilə) səmərəliliyini yüksəltmək sahəsində tədbirlər görülmüşdür.
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sisteminin qəza-xilasetmə və qəza-bərpa daimi hazırlıq dəstələrinin fəaliyyətinin hüquqi və maliyyə əsaslarını müəyyən edən normativ sənədlər hazırlanmışdır.
10. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası və Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi respublikanın digər əlaqədar nazirliklərinin və baş idarələrinin iştirakı ilə fövqəladə halların qarşısının alınması, belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin maddi-texniki təminatı, maliyyələşdirilməsi, bu tədbirlərdə iştirak edən vətəndaş və təşkilatların əməyinin ödənilməsi, zərərçəkənlərə göstərilən kömək, vətəndaşların məşğələlərə xüsusi məşqlərə cəlb edilməsi ilə, habelə lazımi elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin aparılması qaydalarına dair Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.
11. «Azəravtonəqliyyat» Konserni, Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsi, Azərbaycan Hava Yolları Dövlət Konserni «AZAL» Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi İdarəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə Hallar Üzrə Komissiyasının tələbi ilə öz vəsaiti hesabına fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına lazımi qoşun hissələrinin, xüsusi dəstələrin, qrupların və yüklərin fəlakət rayonlarına və geriye daşınmasını ilk növbədə təmin edilməsi barədə tapşırıq verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə Komissiyasına zəruri hallarda bu məqsədlər üçün Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin, Müdafiə Nazirliyinin, habelə digər nazirliklərin və baş idarələrin nəqliyyat vasitələrini cəlb etmək ixtiyarı verilmişdir.

12. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının heyəti təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

Ümumi müddəalar

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar (FH) üzrə Komissiyası aşağıdakı məqsədlərlə yaradılır:

- Respublika ərazisində güclü qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiyalar və epifitotiyalar zamanı respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının, Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Dövlət Sistemi qüvvə və vasitələrinin daim fəaliyyətə hazırlığının təmin edilməsi;
- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında respublikanın bütün səviyyəli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
- xilasetmə və qəza-bərpa işlərinə, əhalinin həyat və təminatı üzrə tədbirlərə və fəlakət rayonlarından köçürülməsinə rəhbərlik edilməsi.

Komissiya Nazirlər Kabinetinin daimi orqanıdır və öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarlarını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını və digər normativ aktları, habelə bu Əsasnaməni rəhbər tutur.

Komissiya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir və onun şəxsi tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Fövqəladə hallar üzrə Komissiyaya Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavinlərindən biri başçılıq edir.

Komissiyanın əsas vəzifələri

- Fövqəladə halların qarşısının alınmasına, güclü qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində dəyən ziyanın azaldılmasına, təhlükə potensialı istehsalatlarda işin etibarlılığının yüksəldilməsinə, xalq təsərrüfatı obyektlərinin və sosial sahələrin ehtimal olunan Fövqəladə hallara davamlılığının təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin planlaşdırılması, işlənilməsi və həyata keçirilməsi;

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin yaradılması onun orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə hazır saxlanması:

- profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması problemlərinin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırmaların, təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsinə, fövqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək üçün nəzərdə tutulan dəstələrin saxlanması və təminatına, fəlakət rayonuna və zərərddilərə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərin ödənilməsindən ötrü respublika-maliyyə və maddi-texniki təminat sistemi yaradılması üzrə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müzakirəsinə verilməsinin təşkili;
- Fövqəladə hallar barədə məlumatların, xəbərlərin toplanması və mübadiləsi, belə halların nəticələrinin aradan qaldırmaqdan ötrü qüvvə və vasitələr ayrılması məsələləri üzrə

nazirliklər, baş idarələr, hərbi hissələrin və donanmanın komandanlığı, ictimai təşkilatlar və hərəkatlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili;

- regional fəvqəladə halların yaranması və genişlənməsi dövründə, həmçinin onların nəticələri aradan qaldırılan dövrdə fəaliyyətə rəhbərlik etmək.

Komissiyanın funksiyaları və hüquqları

Komissiya ona həvalə edilən vəzifələrə müvafiq olaraq:

a) gündəlik fəaliyyətində aşağıdakı işləri təşkil edir və əlaqələndirir;

- Fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlığın yüksəldilməsi, əhəlinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, sənaye, energetika, nəqliyyat, rabitə, sosial və mədəni-məişət obyektlərinin fəvqəladə hallarda işinin etibarlılığı və davamlılığının artırılması üzrə respublika nazirliklərinin, baş idarələrinin və digər idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini;

- ehtimal olunan fəvqəladə halların və onların nəticələrinin proqnozlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticəsində yarana biləcək təhlükəli zonaların və gözlənilən ziyanın müəyyənləşdirilməsi işlərini;

- təhlükə potensialı obyektlərdə qəzaların qarşısının alınmasına, belə hallar baş verərkən, həmçinin təbii fəlakət, epidemiya, epizootiya və epifitotiya hallarında ehtimal olunan ziyanın azaldılmasına yönəldilmiş profilaktik tədbirlər sisteminin hazırlanması üzrə işləri;

- ehtimal olunan qəzaların, təbii fəlakətlərin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması işlərini;

- profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə əhəlinin təhlükəsizliyinin təmin olunması probleminin kompleks halda həlli üzrə elmi, elmi-texniki araşdırmaların, təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsinə, fəvqəladə hallarda fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş dəstələrin saxlanması və təchizat məsrəflərinin ödənilməsinə, qəzalar, təbii fəlakətlər, epidemiya, epizootiya və epifitotiya nəticələrinin aradan qaldırılması və zərərديدələrə yardım göstərilməsinə lazım olan xərclərdən ötrü maliyyələşdirmə, maddi-texniki təminat və maddi sərvətlər ehtiyatları sisteminin yaradılması üzrə işləri;

- fəvqəladə halların qarşısının alınması və onun nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində ictimai təşkilatların və müvafiq təcrübəyə malik şəxslərin iştirakı üçün şərait yaradılması işlərini;

- Azərbaycan Respublikası əhəlisinin fəvqəladə hallarda fəaliyyətə hazırlanması üzrə işləri;

- Komissiyanın səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə qanunvericilik aktlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının və digər normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət işlərini;

- fəvqəladə halların profilaktikası, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində digər dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi və ondan istifadə olunması, Komissiyanın səlahiyyətləri dairəsində xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq işlərini;

b) Fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sisteminin işinə rəhbərlik edir;

v) xilasətmə və qəza-bərpa işlərinin səmərəli surətdə icrasından ötrü tələb olunan müasir texnikanın, avadanlıqların, mexanizm və materialların istehsal edilməsi və alınmasını, təhlükəli texnogen və təbii hadisələrin müşahidəsini, onlara nəzarət sisteminin genişləndirilməsini, əhəlinin mühafizəsini və fəvqəladə hallarda normal həyat fəaliyyətini təmin edən vahid elmi-texniki siyasətin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir;

q) Azərbaycan Respublikasının ərazisində əhəlinin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə potensialı xalq təsərrüfatı obyektlərinin və hərbi xarakterli obyektlərin yerləşdirilməsinin, həmçinin belə obyektlərin bağlanması, konservasiya və ya ləğv edilməsinin, yaxud

işinin dayandırılmasının məqsədəuyğunluğu məsələlərini nəzərdən keçirir və müvafiq qərar qəbul edir;

ğ) Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin komandir-qərargah və ixtisas təlimlərinin keçirilməsini təşkil edir;

d) Fövqəladə hallarda idarəetmə üzrə və belə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə respublika əhəmiyyətli mütəxəssis kadrların hazırlanması və onların ixtisaslarının artırılması işinin təşkilinə rəhbərlik edir;

e) Fövqəladə hallar yaranması barədə xəbərdarlığı, belə halların xarakteri və miqyası, nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinin gedişi barədə lazımi idarəetmə orqanlarına və əhaliyə məlumatların çatdırılmasını təşkil edir;

ə) Azərbaycan Respublikasının ərazisində regional fövqəladə hallar yaranarkən xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik edir;

j) zərər çəkmiş əhaliyə lazımi sosial yardım göstərilməsi, onun həyat təminatı, fəlakət rayonlarından köçürülməsi işlərini təşkil edir və əlaqələndirir;

z) maliyyə və maddi-texniki ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını, həmçinin təşkilatların və vətəndaşların verdikləri, o cümlədən, xaricdən göndərilən yardım xarakterli materialların və maliyyə vəsaitinin uçotunu və bölüşdürülməsini təşkil edir və ona nəzarət qoyur;

i) qəza və fəlakətin səbəblərinin aşkar edilməsi üzrə Komissiyanın işində iştirak edir;

k) müvafiq təcrübəsi olan ictimai təşkilatların və vətəndaşların (o cümlədən, xarici ölkə vətəndaşlarının) fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirlərində iştirakına şərait yaradılması üzrə işləri təşkil edir.

Komissiya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- Özünün səlahiyyətləri dairəsində, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı şəklində verilən qərarlar qəbul etmək;

- Komissiyanın səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin digər orqanları, nazirliklər, baş idarələr, təşkilatlar, müəssisələr, konsernlər və assosiasiyalar tərəfindən aparılan müzakirələrində iştirak etmək;

- adamların həyatının və sağlamlığının qorunması, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə respublikada fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyətə dair qüvvədə olan qanunlarda, normativ aktlarda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin yerlərdə vəziyyəti barədə nazirlik, baş idarə rəhbərlərinin, fövqəladə hallar üzrə şəhər və rayon Komissiyaları sədrlərinin məlumatlarını dinləmək və müvafiq qərarlar qəbul etmək;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Respublika Dövlət Sistemində («Azərdövlətfövqəlfəaliyyət sistemi») daxil edilmiş qüvvə və vasitələrin hazırlanmasına nəzarət etmək;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda Azərbaycan Dövlət Sistemində daxil edilmiş qüvvə və vasitələri müəyyən olunmuş qaydada lazımi xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin yerinə yetirilməsinə cəlb etmək;

- regional fövqəladə hallar baş verərkən Azərbaycan Respublikasının ərazisində xilasetmə və qəza-bərpa işlərinin aparılmasına bilavasitə rəhbərlik etmək;

- fövqəladə halların yaranması təhlükəsi meydana çıxarkən, sahə tabeliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki xalq təsərrüfatı obyektlərinin işini müvəqqəti dayandırmaq;

- Respublika xalq təsərrüfatının aparıcı mütəxəssislərini təhlükə potensialı obyektlərdə ekspertizalar keçirilməsi və belə obyektlərin təhlükəsizliyinə nəzarət üzrə tədbirlərə cəlb etmək;

- Fövqəladə vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının 4 fevral 1992-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinin və 2-ci maddəsinin «a» bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının təbii fəlakət rayonunda fövqəladə vəziyyət tətbiq etmək barədə təkliflər vermək.

Komissiyanın işinin təşkili

Gündəlik fəaliyyətində Komissiya öz işlərini Komissiyanın sədri tərəfindən təsdiq edilən iş planı əsasında yerinə yetirir.

Komissiyanın iclaslarında fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət məsələləri müzakirə edilir. Komissiya öz səlahiyyətləri dairəsində qərarlar qəbul edir ki, bu qərarların icrası bütün respublika nazirlikləri, baş idarələri, icra hakimiyyəti orqanları, həmçinin sahə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təşkilatlar, müəssisələr, idarələr üçün məcburidir. Komissiyanın iclasları arasındakı dövrdə lazımi qərarlar Komissiyanın sədri tərəfindən qəbul edilir və müvafiq göstərişlər şəklində icraçılara çatdırılır. Fövqəladə hallar yaranarkən qəzanın, təbii fəlakətin, epidemiyanın, epizootiyanın və epifitotiyanın növündən, miqyasından və nəticələrindən asılı olaraq Komissiyanın heyətindən operativ qruplar yaradılır və onlara fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına rəhbərlik etmək həvalə olunur.

Komissiyanın Sədri Komissiyaya tapşırılan vəzifələrin və funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır. Komissiyanın üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparır. Komissiyanın və onun aparatının işini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq surətdə Komissiyanın Sədrinə aşağıdakı hüquqlar verilir:

- fövqəladə hallar zonasında ictimai asayişin mühafizəsini, xeyli maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər toplanmış yerlərin, əhalinin həyat fəaliyyətini təmin edən obyektlərin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin mühafizəsini gücləndirmək;
- fövqəladə hallar zonasına vətəndaşların gəliş-gedişi üzrə xüsusi rejim qoymaq;
- fövqəladə halların qarşısının alınması və ya nəticələrinin aradan qaldırılmasından ötrü lazımi nəqliyyat vasitələrini, tibb, xilasetmə, bərpaetmə və digər qüvvə və vasitələri cəlb etmək;
- fövqəladə hallar zonasında fəaliyyət göstərərkən və belə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün bütün lazımi maddi-texniki, tibbi, ərzaq və digər dövlət və sahə ehtiyatlarından və mənbələrindən istifadə etmək;
- lazım gələrsə fövqəladə hallar zonasındakı müəssisələrdə, təşkilatlarda (idarə tabeliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) xüsusi iş rejimi tətbiq etmək, onların ehtiyatlarından fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üçün, habelə əhalinin həyat fəaliyyətinin xüsusi rejimini təmin etməkdən ötrü istifadə etmək;
- əmək qabiliyyətli əhalini fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq işlərinə cəlb etmək.

Azərbaycan Respublikası Dövlət orqanlarının fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə funksiyaları müəyyən edilmişdir:

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

- Azərbaycan Respublikası nazirlikləri və baş idarələrinin, dövlət birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturlarının istehsalatda təhlükəsizliyin yüksəldilməsi, qəza və faciələrin, təbii və ekoloji fəlakətlərin epidemiya və epizootiyanın qarşısının alınmasına, onların nəticələrinin zəiflədilməsinə və aradan qaldırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətini əlaqələndirmək.
- Təbii fəlakət və qəza nəticələrinin aradan qaldırılması üçün fondlar yaratmaq.

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında qarşılıqlı yardım məsələləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın təşkili.

Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyası:

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişafına yönəldilmiş elmi araşdırmalar aparılmasına dövlət yardımı göstərmək, belə araşdırma və elmi tədqiqatların aparılmasını təşkil etmək və əlaqələndirmək.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti Komitəsi:

- Tikintidə təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, şəhərlərin və yaşayış məntəqələrinin təbii təsirlərdən mühafizəsinə xidmət edən tədbirlər işləyib hazırlamaq.
- Fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda qəza-bərpa işlərinin təşkil olunmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının aqrar-sənaye kompleksinə daxil olan nazirliklər və baş idarələr:

- (Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Sənaye Birliyi)
- Epizootoloji, fitopatoloji və toksikoloji nəzarəti təşkil etmək və həyata keçirmək, öz sahələrində təbii və ekoloji xarakterli fövqəladə halları proqnozlaşdırmaq, onların nəticələrini qiymətləndirmək.
- Epizootiya və epifitotiyaların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri təşkil etmək və həyata keçirmək.
- İxtisaslaşdırılmış dəstələrin epizootiya və epifitotiyaları aradan qaldırılmağa hazırlığını və bu işlərdə iştirakını təmin etmək.

Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, “Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti

- Rabitə və əhəlinin xəbərdarlıq vasitələrini daim hazır halda saxlamaq. Fəaliyyətdəki xəbərdarlıq sisteminin və baş vermiş fövqəladə hallar və onların nəticələrinin aradan qaldırılmasının gedişi barədə nazirliklərə, baş idarələrə, respublikanın icra hakimiyyəti orqanlarına, həmçinin əhəliyə müntəzəm məlumat çatdırmaq sisteminin (o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələrinin) səmərəliliyini yüksəltmək üzrə tədbirlər hazırlamaq.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi:

- Silahların və hərbi texnikanın saxlanması, istismarı və daşınması ilə əlaqədar fövqəladə halların aradan qaldırılması işlərini təşkil etmək.
- Qoşunlar (silahlı qüvvələr) yerləşdirilən rayonlarda radiasiya şəraitinə, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) şəraitə nəzarət etmək.
- Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasında, müxtəlif qəzalar, təbii və ekoloji fəlakətlər, epidemiya rayonlarına hərbi-nəqliyyat vasitələrinin qüvvələrilə maddi ehtiyatların daşınmasında iştirak etmək.
- Qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Fövqəladə Hallar Nazirliyi:

- Fövqəladə hallar təhlükəsi yaranan və baş verən şəraitdə əhəlinin fəaliyyətə hazırlanmasının təşkili və ona nəzarət, qəzaların, təbii və ekoloji fəlakətlərin nəticələrindən əhəlinin mühafizə olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsi.
- MM-ni idarəetmə, xəbərdarlıq və rabitə sisteminin daimi hazırlığını təmin etmək, fövqəladə hallar təhlükəsi yaranarkən və belə hallar baş verərkən fəaliyyət qaydası barədə əhəliyə məlumat vermək.
- Azərbaycan Dövlət fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminə daxil olan mülki müdafiə qüvvələri və vasitələrinin hazırlığına nəzarət etmək.

- Azərbaycan Dövlət fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminə daxil olan mülki müdafiə qüvvələri və vasitələrindən istifadə olunmasının planlaşdırılması, qəza-xilasətmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və idarə edilməsi, fövqəladə hallarda əhalinin həyat təminatının təşkili, Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətinin təminatını və vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı onların qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil etmək.
- Su təsərrüfatı obyektlərinin və hidrotexniki qurğuların vəziyyətini və onlarda fövqəladə hallar yaranarkən ehtimal edilən nəticələri proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək.
- Ekoloji tələbləri və fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyəti nəzərə almaqla, belə halların qarşısının alınması və suların mühafizəsi tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş su təsərrüfatı işlərini əlaqələndirmək və bu işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.
- Təhlükə potensialı su təsərrüfatı obyektlərinin və su mənbələrindəki hidrotexniki qurğuların istismarı zamanı ehtiyat işlərinin görülməsini təşkil etmək, onların təbii fəlakətlərdən və texnogen qəzalardan dağılmasının nəticələrini aradan qaldırmaq.
- Su anbarlarının vəziyyətinə operativ nəzarəti təşkil etmək.
- Seysmik dayanıqlıq tədbirlərini nəzərə almaqla, su təsərrüfatı obyektlərinin tikilməsi üzrə işlərin əlaqələndirilməsini və həyata keçirilməsini təmin etmək.
- Su təsərrüfatı obyektlərində və hidrotexniki qurğularda qəza-bərpa işlərinin yerinə yetirilməsində iştirak etmək;
- Texniki təhlükəsizliyin təmin edilməsi, qəza və fəlakətlərin qarşısının alınması məqsədilə Komitənin təşkilatı strukturuna daxil olan bölmələrin təhlükə potensialı obyektlərə və istehsalatlara nəzarətini təkmilləşdirməyə yönəldilmiş fəaliyyətini əlaqələndirmək;
- Obyektlərdə və istehsalatlarda qəza nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək;
- Respublikanın ərazisində müəssisələrin, obyektlərin və istehsalatların sənaye təhlükəsizliyi və yeraltı sərvətlərin qorunması tələblərini nəzərə almaqla yerləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikası DİN:

- Fövqəladə hallarda ictimai asayiş təmin etmək. Qəza-xilasətmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsində hərbiləşdirilmiş yangınsöndürən bölmələrin qüvvələrilə iştirak etmək.
 - Yol-nəqliyyat hadisələrinin, yollarda və xalq təsərrüfatı obyektlərində qəzaların, ~~yanğınların~~ profilaktikası və qarşısının alınması.
- Qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Dövlət Maddi-Texniki Təchizat Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Maddi Ehtiyatlar Komitəsi, Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti:

- Fövqəladə halların sosial - iqtisadi nəticələrinin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi.
- Fövqəladə halların qarşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması və zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərilməsi üzrə işlərin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi.
- Fövqəladə halların maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi.
- Fövqəladə halların qarşısının alınması üzrə işlərin təminatından ötrü lazımi sığorta və ehtiyat fondlarının, maddi vəsait ehtiyatlarının yaradılması.
- Zərər çəkmiş əhalinin gündəlik tələbat malları ilə təchizatını təşkil etmək.

- Sənaye və ekoloji təhlükəsizlik üzrə tələbləri nəzərə almaqla xalq təsərrüfatı obyektlərinin respublika ərazisində yerləşdirilməsi işlərini əlaqələndirmək (Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsi).

Azərbaycan Respublikasının Ekoloji və Təbiəti sərvətlər Nazirliyi::

- Respublikada ekoloji şəraitdə nəzarəti təşkil etmək, onun yaxşılaşdırılması üzrə tədbirləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək.
- Fövqəladə halların ekoloji nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə işlərə metodiki rəhbərlik göstərmək.
- Təhlükəli istehsalatlar yerləşdirilən, intensiv təsərrüfat fəaliyyəti aparılan rayonlarda, o cümlədən güclü qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı ekoloji şəraitin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması işlərini təşkil etmək.
- Respublikanın ərazisində müəssisələrin, obyektlərin və istehsalatların ekoloji təhlükəsizlik tələblərini nəzərə almaqla yerləşdirilməsi və tikilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək.
- Respublikanın ərazisində monitorinqi, ətraf mühitin radioaktiv və kimyəvi zəhərlənməsinin proqnozlaşdırılmasını təşkil etmək və yerinə yetirmək.
- Təbii hidrometeoroloji hadisələrin baş verməsi ehtimalını və bununla əlaqədar olaraq yarana biləcək fövqəladə halların miqyasını proqnozlaşdırmaq və bu barədə xəbərdarlıq etmək.
- Müxtəlif qəzalar və təbii ekoloji fəlakətlər rayonlarında radioaktiv çirklənmələrə və kimyəvi zəhərlənməyə operativ nəzarəti və bunların ən dəqiq (presizion) ölçülmələrini təşkil etmək.
- Azərbaycan Dövlət fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət Sisteminin idarəetmə orqanlarını hidrometeoroloji məlumatlarla təmin etmək.
- Respublikanın meşələrində fövqəladə hallar yaranması ehtimalını proqnozlaşdırmaq.
- Respublikanın meşələrində fövqəladə hallar yaranmasının qarşısını almaq və nəticələrini aradan qaldırmaq tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi.
- Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi daimi hazırlıq qüvvələrinin heyətinə daxil edilmiş sahə qəza-xilasedici bölmələrin qüvvələri ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsində iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi:

- Respublikada sanitariya və epidemioloji şəraitə nəzarəti təşkil etmək və həyata keçirmək.
- Fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji şəraiti proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək, epidemiya əleyhinə tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirmək.
- İxtisaslaşdırılmış təcili tibbi yardım dəstələrinin daimi hazırlığını təmin etmək, fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda təcili tibbi yardım göstərilməsi işlərini təşkil etmək.

Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi və dövlət konsernləri, tərkibində nəqliyyat vasitələri olan konsern və idarələr («AZAL», «Azəravtonəqliyyat», Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi, dövlət konsernləri, Azərbaycan Dəmir Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti, Xəzər Gəmiçiliyi İdarəsi, Azərbalıqsənaye):

- Nəqliyyatda qəza və fəlakətlər baş verməsinin qarşısının alınması və onların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini təşkil etmək.
- Fövqəladə halların aradan qaldırılması işləri üçün lazımi qüvvə və vasitələrin, maddi-texniki ehtiyatların daşınmasını, köçürülmə tədbirlərini nəqliyyatla təmin etmək.

- Fövqəladə hallar baş vermiş rayonlardakı qəza-xilasetmə, qəza-bərpa işləri və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılmasında idarə dəstələrinin qüvvələri ilə onların taktiki-texniki imkanları daxilində iştirak etmək.

- Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, dövlət komitələri və baş idarələri, respublikanın dövlət birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturları

Nazirliklərin və baş idarələrin obyektlərində qəzaların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin təşkili və yerinə yetirilməsi.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi daimi hazırlıqlı qüvvələrin heyətinə daxil edilmiş idarə tabeli hərbişmiş və peşəkar qəza-xilasetmə bölmələrinin qüvvələri ilə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə iştirak etmək.

Azərbaycan Respublikasının ixtisaslaşdırılmış dövlət tikinti birlikləri, konsernləri, assosiasiyaları və digər təşkilati-istehsalat strukturları:

- İxtisaslaşdırılmış dəstələrin qüvvələri ilə fövqəladə hadisələr rayonlarında həyattəminatlı obyektləri bərpa etməklə qəza-bərpa işlərində iştirak etmək.

- İstehsalat obyektlərində qəza və fəlakətlərin qarşısının alınması tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təşkil etmək.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti fövqəladə komissiyasının tərkibi müəyyən edilmişdir.

Komissiyaın sədri- baş nazırın müavini Şərifov Abiq Qoca oğlu təyin edilib.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi haqqında Əsasnamə

Bu Əsasnamə Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələrini, təşkilini və iş qaydalarını müəyyən edir.

Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sistemi□ fövqəladə halların qarşısının alınması, belə hallar yarandıqda isə, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xalq təsərrüfatında ziyanın azaldılması məqsədilə təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Fövqəladə hallar yaranarkən respublikanın ərazisində adamların həyatının və sağlamlığının, maddi və mədəni sərvətlərin, təbii mühitin mühafizəsi üzrə bir sıra iqtisadi və hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsi, bunlardan ötrü uzunmüddətli məqsədyönlü proqramların işlənilib hazırlanması və yerinə yetirilməsi, elmi araşdırmaların və təcrübə-konstruktor işlərinin təşkili;

- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinin müşahidə və nəzarət üzrə respublika Sisteminin etibarlı işinin təmin edilməsi, müxtəlif fəlakətlər baş verməsi ehtimalının proqnozlaşdırılması, təhlükə potensialı obyektlərin vaxtında aşkar edilməsi, əmək təhlükəsizliyi tələblərini ödəməyən istehsalatların yenidən qurulması, yaxud bağlanması üzrə lazımi tədbirlər görülməsi, xalq təsərrüfatı obyektlərində və sahələrində, əhalinin həyat təminatı sistemlərində işin dayanıqlığının artırılması, maddi-texniki vasitələr, tibbi avadanlıq və dərmanlar, ərzaq ehtiyatları və digər xüsusi ehtiyatların yaradılması;

-Azərbaycan Dövlət sistemi idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallarda fəaliyyətə yüksək hazırlığının, baş vermiş hadisələrin xarakterini, miqyasını və ehtimal olunan nəticələrini düzgün qiymətləndirməklə çevik fəaliyyətinin, müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarını və əhalini fövqəladə halların törənməsi və ya baş verdiyi barədə

operativ xəbərdar edilməsinin, qüvvə və vasitələrin fəlakət rayonlarına vaxtında yeridilməsinin təmin olunması;

- Fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ötrü axtarış-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi;

- Fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması məsələlərində qarşılıqlı yardım məqsədi ilə digər dövlətlərlə qarşılıqlı fəaliyyətin və xarici ölkələrlə əməkdaşlığın təşkili.

Azərbaycan Dövlət Sistemi respublikada müəyyən edilmiş inzibati-ərazi bölgüsünə və sahələrarası dövlət birlikləri idarələrinin, dövlət konsernləri və assosiasiyalarının strukturuna müvafiq olaraq ərazi və xalq təsərrüfatı vəsilələrini əhatə edir.

Sistemin ərazi və sahə vəsilələrinin konkret strukturları Respublika nazirlikləri, baş idarələri, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti, şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunur və bu vəsilələr haqqında Əsasnamələrlə təsbit edilir.

Bu zaman, adətən, hər bir vəsilə rəhbər orqanlardan, gündəlik idarəetmə orqanlarından, təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət edən qüvvələr və vasitələrdən, fövqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvə və vasitələrdən, rabitə və xəbərdarlıq sistemindən, digər maddi-texniki vasitələrdən, həmçinin tədris müəssisələri və elmi-tədqiqat təşkilatlarından ibarət olur.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin rəhbər orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası;
- Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə komissiyası;
- Şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanlarının fövqəladə hallar üzrə komissiyaları;
- Xalq təsərrüfatı obyektlərində yaradılan obyekt fövqəladə hallar komissiyası (OFHK);
- Respublikanın nazirlikləri və baş idarələrində yaradılan sahə fövqəladə hallar komissiyası (SFHK).

Fövqəladə hallar üzrə komissiyalara aşağıdakı şəxslər başçılıq edirlər:

- Azərbaycan Respublikasında—baş nazirin müavinlərindən biri;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasında—baş nazirin müavini;
- Respublikanın şəhərlərində və rayonlarında—icra hakimiyyəti başçılarının birincimüavini;
- Xalq təsərrüfatı obyektlərində—baş mühəndislər.
- Nazirlik və baş idarələrdə sahə rəhbərlərinin müavini.

Fövqəladə hallar üzrə komissiyalarda ştatlı struktur bölmələr (komissiya aparatı) yaradıla bilər. Belə bölmələrin tərkibi Respublika Nazirlər Kabineti, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabineti, icra hakimiyyəti orqanlarının başçıları, nazirlik və baş idarələr tərəfindən, işin həcmindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Fövqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları onlara tələbat və təşkili üçün müvafiq baza olarkən yaradılır.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin vahid məqsədləri nəzərə alınmaqla fövqəladə hallar üzrə bütün səviyyələrdən olan komissiyaların əsas funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- tabeliyindəki müvafiq ərazilərdə, sənaye sahələrində, xalq təsərrüfatı obyektlərində Azərbaycan Dövlət Sisteminin və onun vəsilələrinin fəaliyyətinə rəhbərlik etmək;
- fövqəladə halların qarşısının alınması, müxtəlif qəzaların, təbii fəlakətlərin vurduğu ziyanın azaldılması üzrə tədbirlər işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək, fövqəladə

hallarda təhlükə potensialı istehsalatlarda və xalq təsərrüfatı obyektlərində işlərin etibarlılığını təmin etmək;

- tabeliyindəki ərazidə (obyektlərdə) təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini daimi müşahidə və nəzarəti, fəvqəladə hallar yaranması ehtimalının və onun nəticələrinin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsini təşkil etmək;

- fəvqəladə hallar yaranarkən idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinə daim hazırlığını təmin etmək;

- profilaktika tədbirlərinə, qəza-xilasetmə və qəza-bərpa dəstələrinin saxlanmasına və təchizatında, fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına və zərərddidlərə yardım göstərilməsinə çekilən xərclərin ödənilməsindən ötrü maliyyə və maddi-texniki ehtiyatlar yaratmaq;

- tabelidəki ərazi fəvqəladə hallar komissiyalarının fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətlərini əlaqələndirmək;

- qonşu regionların fəvqəladə hallar üzrə komissiyaları ilə hərbi komandanlıqla, ictimai təşkilatlar və hərəkətlərlə fəvqəladə hallar barədə məlumatların toplanması və mübadiləsi, lazım gəldikdə isə belə halların qarşısının alınması üçün qüvvə və vasitələr göndərilməsi məsələləri üzrə qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etmək;

- fəvqəladə hallar yaranarkən və genişlənərkən, onların nəticələri aradan qaldırılarkən fəaliyyətə rəhbərlik etmək;

- tabelidəki ərazilərdə, xalq təsərrüfatı obyektlərində fəvqəladə hallar yaranarkən beynəlxalq yardımı bilavasitə bölüşdürmək və ondan istifadə etmək.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- fəvqəladə hallar üzrə bütün səviyyədə olan ərazi komissiyalarının növbəti xidmətləri;
- nazirliklərin, baş idarələrin, xalq təsərrüfatı obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətləri;
- bütün səviyyədə olan mülki müdafiə qərargahları;
- respublika xilasetmə dəstələrinin və fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəlb olunan könüllü ictimai təşkilatların növbətçi xidmətləri.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin rəhbər orqanları və gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

Təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət qüvvə və vasitələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Geologiya Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Geodeziya Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlətmədənnəzarət Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Standartlar İdarəsinin qüvvələri;

- Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Dövlət Sanitariya Nəzarəti qüvvələri (respublika gigiyena və sanitariya mərkəzi);

- Azərbaycan Respublikasının baytar xidməti qüvvələri (Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Məhsulları Nazirliyi);

- müşahidə və laboratoriya nəzarəti xidmətləri (idarələri), həmçinin Azərbaycan Respublikasının profilli elmi-tədqiqat təşkilatlarının, nazirliklərinin, baş idarələrinin və Elmlər Akademiyasının təbii mühitə nəzarətlə məşğul olan və müşahidə və laboratoriya nəzarəti sisteminə (MLNS) daxil edilmiş idarələri;

- Azərbaycan Respublikası Hidrometeorologiya Komitəsinin hidrometeoroloji və geliofiziki təbii hadisələr barədə xəbərdarlıq, təbii mühitin radioaktivliyini və çirklənməsini müşahidə qüvvələri, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının seysmik müşahidələr və xəbərdarlıq xidməti qüvvələri və Azərbaycan Respublikası Dövlət

Təbiəti Mühafizə Komitəsinin təbii mühitə zərərli maddə düşməsi mənbələrinə nəzarət qüvvələri;

- Azərbaycan Aerokosmik agentliyinin müşahidə qüvvələri.

Təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət sisteminin əsas vəzifələri bunlardır;

- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini daimi müşahidə və nəzarət etmək, fəvqəladə hallar yaranması ehtimalını, həmçinin onların nəticələrini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

- təbii mühitin vəziyyəti barədə məlumatlar toplamaq və onu ümumiləşdirmək;

- kor-təbii hadisələrin baş verməsi və genişlənməsini, həmçinin hidrometeoroloji, geofiziki və ekoloji nəzarəti proqnozlaşdırmaq və müşahidələr aparmaq;

- xalq təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması zamanı sənaye və ekoloji nəzarəti proqnozlaşdırmaq və müşahidələr aparmaq;

- xalq təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi, modernləşdirilməsi və yenidən qurulması zamanı sənaye və ekoloji təhlükəsizliyə nəzarət etmək;

- seysmik rayonlarda tikinti normativlərinin gözlənilməsinə və tikintinin keyfiyyətinə nəzarət etmək;

- istehsal qüvvələrinin, sənaye sahələrinin və onların obyektlərinin inkişafı və yerləşdirilməsi üzrə və perspektiv planların və sxemlərin ekoloji ekspertizası;

- təbii ehtiyatlardan istifadə olunması və təbii obyektlərin istismarına nəzarət;

- təbii fəlakətlərin, texnoloji qəza və fəlakətlərin ekoloji nəticələrini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək;

- epizootiyalar və epifitotiyalar yaranması və yayılması ehtimalını proqnozlaşdırmaq.

Fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvə və vasitələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- nazirliklərin və baş idarələrin hərbişmiş və hərbişməmiş qəza-xilasetmə, qəza-bərpa, yanğınsöndürən və digər dəstələri;

- Azərbaycan Respublikası fəaliyyətdə olan tikinti, xüsusi və quraşdırma təşkilatları, nazirlik və idarələrinin tikinti bölmələrinin bazasında yaradılan qəza-bərpa dəstələri;

- respublika Səhiyyə Nazirliyinin, habelə digər nazirliklər və baş idarələrin təcili tibbi yardım xidməti idarələri və dəstələri;

- təcili baytar yardımı və bitkilərin mühafizə xidməti dəstələri;

- Azərbaycan Respublikası FHN Dövlət Yangından Mühafizə Xidmətinin yangından mühafizə hissələri;

- MM-in qoşun hissələri, ərazi və ixtisaslaşdırmış dəstələri; «Azərbaycan Hava Yolları» Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin müvafiq xidmətləri;

- Azərbaycan Dəmir Yol İdarəsinin bərpaetmə və yanğınsöndürmə qatarları;

- «Xəzərneftqaz» birliyinin, «Azərneft» birliyinin Xəzərgəmiçiliyi idarəsinin, Azərbaycan Sənaye birliyinin qəza-xilasetmə xidmətləri;

- «Azəravtonəqliyyat» Dövlət Konserninin, respublika nazirlik və idarələrinin nəqliyyat bölmələrinin avtonəqliyyat vasitələri;

- digər könüllü ictimai təşkilatların qüvvələri.

Azərbaycan Dövlət Sistemində daxil edilmiş bütün bu qüvvə və vasitələr bütövlükdə fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr və vasitələr sistemini təşkil edir.

10. Azərbaycan Respublikası FHN yangından mühafizə qurumunun müxtəlif nazirlik və baş idarələrin hərbişdirilmiş mədən-xilasetmə, qaz-xilasetmə xidmətlərin və digər belə peşəkar xidmətlərin, Azərbaycan Respublikası MM-in qoşun hissəsinin bazası əsasında, respublika nazirlikləri və baş idarələri ilə razılaşdırılmaqla, daimi hazırlıqlı qəza-xilasetmə bölmələri yaradılır ki, bu bölmələr Azərbaycan Dövlət Sistemi tərəfindən həm

respublikanın müxtəlif regionlarında, həm də yardım məqsədilə respublikanın hüduqlarından kənarda fəvqəladə halların nəticələrini operativ surətdə məhdudlaşdırmaq və aradan qaldırmaq üzrə onların imkanları daxilindəki işlərə cəlb edilə bilər.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin informasiya idarəetmə sistemi onun işini informasiya ilə təmin edir və aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fəvqəladə hallar üzrə Komissiyasının respublika İnformasiya Hesablama Mərkəzi;
- Azərbaycan Respublikasının əhalisinə xəbərdarlıq sistemi;
- Naxçıvan MR informasiya-hesablama mərkəzi;
- Azərbaycan Respublikası nazirliklərinin və baş idarələrinin hesablama mərkəzləri;
- Azərbaycan Respublikası şəhərləri və rayonlarının hesablama mərkəzləri;
- fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldıran qüvvələr və vasitələrin (qoşun hissələri, hərbişdirilmiş və hərbişdirilməmiş dəstələri) idarəetmə məntəqələri;
- informasiya mərkəzləri (təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətini müşahidə və nəzarət sisteminin ilkin məlumat toplama mərkəzləri);
- rabitə və məlumatvermə vasitələri.

Azərbaycan Dövlət Sistemi informasiya-idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları bunlardır:

- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarət sistemindən alınan məlumatların kompleks öyrənilməsi, o cümlədən baş vermiş fəvqəladə hallar barədə xəbərdarlıq, belə xəbərlərin seçilməsi və aidiyyəti üzrə abonentlərə (istifadəçilərə) çatdırılması;
- Sistemin abonentlərindən (istifadəçilərindən) alınan məlumatların toplanması və öyrənilməsi;
- Azərbaycan Dövlət Sisteminin müxtəlif vəsilələri arasında, həmçinin bütün səviyyələrdən olan fəvqəladə hallar üzrə komissiyalar və fəvqəladə halların nəticələrini aradanqaldırma qüvvələri və vasitələrinin idarəetmə məntəqələri, habelə təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarət sisteminin idarəetmə məntəqələri arasında məlumat (informasiya) mübadiləsini təşkil etmək.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin fəaliyyəti fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə tədbirlərin planlaşdırılması, hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Mövcud şəraitdən asılı olaraq sistemi üç iş rejimi müəyyən edilmişdir:

- gündəlik iş rejimi—normal sənaye istehsalı və radiasiya şəraitində, həmçinin normal kimyəvi, bioloji (bakterioloji), seysmik, hidrometeoroloji şəraitdə, epidemiya, epizootiya, epifitotiya olmayan hallarda sistemin işi;
- yüksək hazırlıq rejimi—sənaye istehsalı və radiasiya şəraiti, kimyəvi, bioloji (bakterioloji), seysmik və hidrometeoroloji şərait xeyli pisləşdikdə, həmçinin fəvqəladə hallar yaranması ehtimalı haqqında proqnoz alınarkən sistemin işi;
- fəvqəladə rejim—fəvqəladə hallar yaranarkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən sistemin işi.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin, onun vəsilələrinin bu və ya digər rejimə keçirilməsi haqqında qərar fəvqəladə hallar üzrə müvafiq komissiyalar tərəfindən konkret şərait nəzərə alınmaqla qəbul edilir.

Vəziyyətdən asılı olaraq Azərbaycan Dövlət Sistemi və onun vəsilələri müxtəlif rejimlərdə işləyə bilər.

Azərbaycan Dövlət Sistemi müxtəlif rejimlərdə işləyərkən aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

a) gündəlik iş rejimində:

- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinin müşahidə və nəzarət edilməsi;
- fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, fövqəladə hallar baş verərkən əhalinin təhlükəsizliyini artırmaq və xalq təsərrüfatı itkilərini azaltmaqdan ötrü dövlət, dövlətlərarası uzunmüddətli birməqsədli proqramların və qabaqlama (preventiv) tədbirlərin yerinə yetirilməsi;
- Azərbaycan Dövlət Sistemi idarəetmə orqanlarının qüvvə və vasitələrinin fövqəladə hallar üçün fəaliyyətə hazırlanması, hazırlığın təkmilləşdirilməsi və lazımi səviyyədə saxlanması, fövqəladə hallarda mühafizə üsullarının və fəaliyyət qaydalarının əhaliyə öyrədilməsi.

b) yüksək hazırlıq rejimində:

- Azərbaycan Dövlət Sisteminə, fövqəladə hallar üzrə komissiyalara rəhbərliyi bilavasitə öz üzərinə götürmək, lazımi hallarda şəraitin pisləşməsi səbəblərini aşkara çıxarmaq və onu proqnozlaşdırmaq üçün operativ qruplar yaratmaq;
- növbətçi-dispetçer xidmətini gücləndirmək;
- təbii mühitin və təhlükə potensialı obyektlərin vəziyyətinə müşahidə və nəzarəti gücləndirmək, fövqəladə halların yaranması ehtimalını və onun nəticələrini proqnozlaşdırmaq;
- əhalinin mühafizəsi və xalq təsərrüfatı obyektlərinin dayanaqlığının artırılması üçün tədbirlər görmək;
- güman edilən halların nəticələrini aradan qaldırmaqdan ötrü nəzərdə tutulan qüvvə və vasitələrin hazırlıq dərəcəsini yüksəltmək, lazım gələrsə onları ehtimal olunan fəaliyyət rayonlarına göndərmək.

v) fövqəladə rejimində:

- əhalinin mühafizəsini təşkil etmək;
- fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasını təşkil etmək;
- işlərə bilavasitə rəhbərlik etmək üçün operativ qrupları fövqəladə hallar baş vermiş rayonlara göndərmək;
- işləri yerinə yetirmək üçün qüvvə və vasitələri fövqəladə hallar baş vermiş rayonlara göndərmək;
- fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda təbii mühitin vəziyyətinə daimi nəzarəti gücləndirmək.

Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasını fövqəladə hallar üzrə komissiyalar təşkil edirlər. Adətən, fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına bilavasitə aşağıdakı komissiyalar rəhbərlik edir:

- nəticələri istehsalat binalarından kənara yayılmayan qismi fövqəladə hallarda—fövqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları;
- nəticələri obyektin ərazisindən kənara yayılmayan obyekt miqyaslı fövqəladə hallarda—fövqəladə hallar üzrə obyekt komissiyaları (ehtiyac olarsa, şəhər, rayon və sahə komissiyaları operativ qruplarının iştirakı ilə);
- fövqəladə halların yayılması hüduqlarından asılı olaraq nəticələri şəhərin (rayonun) və ya regionun ərazisindən kənara yayılmayan fövqəladə hallarda—fövqəladə hallar üzrə icra hakimiyyəti orqanlarının və ya Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin komissiyası;
- nəticələri respublikanın ərazisindən kənara yayılmayan regional fövqəladə hallarda - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin fövqəladə hallar üzrə Komissiyası.

Azərbaycan Dövlət Sistemi və onun vəsilələri müvafiq surətdə respublika büdcəsindən və yerli büdcələrdən, ayrılan xüsusi fondlar hesabına nazirliklərin və baş idarələrin mərkəzləşdirilmiş fondlarından, həmçinin müəssisələrin sosial-iqtisadi inkişaf

fondlarından maliyyələşdirilir. Göstərilən fondların sərəncamçıları müvafiq fəvqəladə hallar üzrə komissiyalardır.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin hər bir səviyyəli vəsiləsi fəvqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə işlərin maddi-texniki və maliyyə təminatını müstəqil surətdə təşkil edir.

Fəvqəladə halların qarşısının alınması işlərinə cəlb olunmuş təşkilatların xərcləri onları işə cəlb etmək barədə qərar verən orqanın hesabına ödənilir.

Əhaliyə fəvqəladə hallardan mühafizə üsullarının öyrədilməsi müstəqil surətdə, iş, yaşayış və təhsil yerlərində aparılan məşğələ və məşqlərdə, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmaqla və xüsusi təlimlər keçirməklə təşkil edilir.

Azərbaycan Dövlət Sisteminin təşkilini təkmilləşdirmək, sistemin idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrinin hazırlığını və hazırlanmasının keyfiyyətini yoxlamaq məqsədilə hər il onun vəsilələrində planlaşdırılmış təlimlər və məşqlər keçirilir.

2-ci sual. Fəvqəladə hallarda mülki müdafiənin idarə edilməsi. Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə xidmətləri, qüvvələri.

Yeni Qanuna və Əsasnaməyə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında Mülki Müdafiə işinə ümumi rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsinə respublikanın Baş Naziri bilavasitə rəhbərlik edir və mülki müdafiənin qarşısında duran vəzifələri həyata keçirməyə daim hazır olması üçün məsuliyyət daşıyır.

Mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq və həyata keçirilməsini təşkil etmək, habelə icraya nəzarət məqsədilə Respublika Nazirlər Kabinetində fəaliyyət göstərən Fəvqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmış və bu nazirlik digər sahələrlə yanaşı mülki müdafiəyə gündəlik rəhbərlik edir.

Yerlərdə mülki müdafiəyə bilavasitə aşağıdakılar rəhbərlik edirlər:

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında - Muxtar Respublikanın Baş Naziri;
- şəhərlərdə, rayonlarda, kənd və qəsəbələrdə-müvafiq icra hakimiyyəti başçıları və onların nümayəndələri;
- təsərrüfat birliklərdə və obyektlərdə - onların rəhbərləri və sahibkarları.

Mülki müdafiənin vəziyyəti üçün həmin şəxslər tam məsuliyyət daşıyırlar və bu onların vəzifə borcuna daxildir. Onlar rəhbərliyi qərargah, xidmətlər və başqa dövlət orqanları vasitəsilə yerinə yetirirlər.

Mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq, həmin plandan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsini təşkil etmək və onların icrasına nəzarət üçün yerlərdə mülki müdafiə qərargahları yaradılır. Mülki müdafiə sistemində təsərrüfat obyektləri (müəssisələr) mühüm yer tutur. Təsərrüfat obyektləri (müəssisələr) mülki müdafiənin təşkilində vacib rola malikdir və əsas mərhələdir.

Bütün mülki müdafiə tədbirlərinin bünövrəsi məhz burada qoyulur. Obyekt dedikdə idarə, müəssisə, təhsil müəssisəsi və digər müəssisələr nəzərdə tutulur.

Obyektdə (məktəblərdə, universitetlərdə) mülki müdafiənin təşkil edilməsi və vəziyyəti üçün bu obyektin rəhbəri (direktor, rektor) məsuliyyət daşıyır. Mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi barədə müəssisə rəhbərinin əmr və sərəncamlarını obyektin bütün vəzifəli şəxsləri hökmən icra etməlidirlər.

Obyektlərdə mülki müdafiə - fəhlə, qulluqçu, gəncləri, tələbələri (şagirdləri) qabaqcadan müasir qırğın vasitələrindən mühafizəyə hazırlamaq, obyektin fəvqəladə hallarda sabit işləməsi üçün şərait yaratmaq və vaxtında xilas etmə və digər təxirəsalınmaz

işlər (X və DTİ) görmək, təbii fəlakət və istehsalat qəzalarının nəticələrini ləğv etmək üçün yaradılır.

Obyektin rəhbərinə mülki müdafiə üzrə kömək göstərmək məqsədilə onun müavinləri (köçürmə, mühəndis texniki hissəsi, maddi-texniki təchizat, qərargah üzrə və s.) olur.

Obyektin mülki müdafiə rəhbərliyinin yanında mülki müdafiə Qərargahı yaradılır;

Qərargah mülki müdafiənin idarəetmə orqanı olub, obyektə mülki müdafiə məsələləri üzrə bütün əməli fəaliyyətin təşkilatçısıdır. Qərargah mülki müdafiə üzrə ştatlı işçilərdən və öz əsas işindən ayrılmayan vəzifəli şəxslərdən təşkil edilir.

Mülki müdafiənin xüsusi tədbirlərini yerinə yetirmək, bu məqsədlə qüvvə və vasitələr hazırlamaq, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparılarkən mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün yerlərdə mülki müdafiə xidmətləri yaradılır.

Obyektlərdə xidmətlərin vacib rolu vardır. Onlar obyektin şöbələri, təşkilat və laboratoriyaları əsasında yaradılır. Xidmətlərin rəisləri obyektin baş mütəxəsisləri, istehsalat rəhbərlərindən təyin edilir.

Mülki müdafiənin xidmətləri yerli şəraiti, həll edilən məsələlərin həcm və xüsusiyyətlərini, xidmət yaratmaq üçün lazımi maddi bazanın, qüvvə və vasitələrin olmasını nəzərə almaqla müvafiq icra hakimiyyəti başçılarının qərarı və obyekt rəhbərlərinin əmrləri ilə yaradılır. Mülki müdafiənin əsas xidmətləri bunlardır: rabitə və xəbərdarlıq; tibbi; yanğından mühafizə; ictimai asayışı mühafizə; sığınacaq və daldalanacaqlar; mühəndis; avtomobil nəqliyyatı; maddi-texniki təchizat; ticarət və energetika; kimya və radiasiyadan mühafizə və s.

Lazımi hallarda və müvafiq baza olduqda digər xidmətlər də yaradıla bilər. Kənd təsərrüfatı istehsalı obyektlərində bunlardan başqa kənd təsərrüfatı heyvanlarını və bitkilərini mühafizə xidməti də yaradılır.

Mülki müdafiə xidmətləri, qüvvələri, onların təyinatı və yaradılması Mülki müdafiə qüvvələri mülki müdafiənin qoşun hissələrindən, ştatlı qəza-xilasetmə dəstələrindən, hərbiəşməmiş mülki müdafiə dəstələrindən, həmçinin nazirliklərin, baş idarələrin və icra hakimiyyəti başçılarının tabeliyində qalmaqla xüsusi mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə cəlb olunan müxtəlif dəstələrdən, təşkilatlardan və idarələrdən ibarətdir.

Mülki müdafiə qüvvələri FH-in nəticələrini aradan qaldırarkən X və DTİ yerinə yetirmək, bu işləri təmin etmək, eləcə də mülki müdafiə üzrə başqa vəzifələri icra etmək üçündür. Mülki müdafiə qüvvələrinin əsasını hərbiəşməmiş dəstələr təşkil edir. Bunlar sülh və müharibə vaxtı yerinə yetiriləsi tədbirlərdə iştirak edən mülki müdafiə qüvvələrinin sayca ən böyük hissələridir.

Ərazi və sahə orqanları tərəfindən yaradılan hərbiəşməmiş ümumi və xüsusi mülki müdafiə dəstələri bilavasitə həmin orqan rəhbərlərinin sərəncamı ilə fəaliyyət göstərir.

Xatırladaq ki, mülki müdafiə dəstələri ərazi-istehsalat prinsipi üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasında, rayonlarda, şəhərlərdə, obyektlərdə və yaşayış məntəqələrində yaradılır.

Mülki müdafiə dəstələri əmin-amanlıq dövründə ayrı-ayrı təsərrüfat obyektlərində yaradılır. Dəstələr adamlarla, əşyalarla, texniki və nəqliyyat vasitələri ilə təşkilatın hesabına normalara uyğun olaraq təchiz olunurlar.

Hərbiəşməmiş mülki müdafiə dəstələrinə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan 18 yaşından 62 yaşadək kişilər, 18 yaşından 55 yaşadək qadınlar cəlb edilirlər. Birinci və ikinci qrup əlillər, hamilə və 8 yaşnadək uşağı olan qadınlar, həmçinin 3 yaşadək uşağı olan orta və ali tibb təhsilli qadınlar dəstələrə cəlb olunmurlar.

Mülki müdafiə dəstələri tabeliyinə və məqsədinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

Tabeliyinə görə - ərazi dəstələri və obyekt mülki müdafiə dəstələrinə bölünürlər.

Yerinə yetirdikləri vəzifələrə görə - obyektlərdə ümumi məqsədli mülki müdafiə dəstələri, xidmət dəstələri (xüsusi məqsədli dəstələr), kimyəvi təhlükəli obyektlərdə isə ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır.

Ümumi məqsədli dəstələr zədələmə ocağında xilas etmə işləri aparmaq, təbii fəlakətlərin və istehsalat qəzalarının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulur.

Yığma komandalar (qruplar), xilas etmə dəstələri (komandaları, qrupları), yığma mexanikləşdirilmiş dəstələr (komandalar) - ümumi məqsədli dəstələr sayılır.

Mülki müdafiə xidmət dəstələri - xüsusi təyinatlı dəstələr kəşfiyyat, tibbi yardım, yanğınsöndürmə, rabitə, dozimetrik və kimyəvi nəzarət və s. məhz xidmət dəstələri sayılır.

Yüksək təhlükəli obyektlərdə (AES, kimyəvi maddələrdən istifadə edən və s.) ixtisaslaşdırılmış dəstələr yaradılır. Hazırlıq dərəcəsinə görə hərbiiləşməmiş dəstələrin bir hissəsi yüksək hazırlıqla saxlanılır (6-8 saat), qalan dəstələr isə gündəlik hazırlıqda olurlar (24 saat).

Rayonun mülki müdafiə qərargahı.

Rayonun icra başçısı MM dəstələrinin işinə qərargah və xidmət rəisləri vasitəsilə gündəlik rəhbərlik edir. Qərargah Rayon İcra başçısı və onun şöbələrinin, idarələrinin və digər təşkilatların işçilərindən təşkil olunur. Qərargaha, adətən, ştatda olan işçi (qərargah rəisi) rəhbərlik edir. Qərargahın digər şəxsi heyəti öz vəzifələrini əsas işdən ayrılmadan yerinə yetirir. Rayonun icra başçısı həmin şəxslərin bilavasitə qərargahda, xidmətlərdə və obyektlərdə işləyəcəyi günləri (saatları) müəyyən edir. Bu qayda, tədbirlərin plan üzrə və məqsəduyğun yerinə yetirilməsinə imkan yaradır.

Qərargah heyətinin sayı konkret şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Qərargah 12-16 nəfərdən ibarət ola bilər: qərargah rəisi, onun müavini, operativ kəşfiyyat şöbəsi (rəis və 2-3 köməkçi); döyüş hazırlığı qrupu (rəis və 2-3 köməkçi); mühəndis-texniki və radiasiyadan mühafizə qrupu (rəis və 1-2 köməkçi); maddi və texniki təminat qrupu (rəis və 1-2 köməkçi). Rayon İcra Başçısı rayon tabeliyində olan şəhərdə yerləşirsə, belə hallarda rayonun və şəhərin birləşmiş mülki müdafiə qərargahı yaradılır, həmçinin rayonun başçısına təbə olan vahid xidmətlər təşkil edilir.

Rayon qərargahının əsas vəzifələri: rayonun mülki müdafiə planını işləyib hazırlamaq və onun yerinə yetirilməsini təşkil etmək; əhalini, xalq təsərrüfatı istehsalını qorumaq və zərər çəkmiş şəhərlərə yardım göstərmək üçün mülki müdafiənin döyüş hazırlığını daim təmin etmək; əhaliyə mülki müdafiə siqnalları vasitəsilə xəbər vermək və dəstələrin, xidmətlərin arasıkəsilmədən idarə olunmasını təmin etmək; kəşfiyyatı təşkil etmək və ona müntəzəm rəhbərlik etmək; əhalinin və xalq təsərrüfatı istehsalı obyektlərinin nüvə, kimyəvi, bakterioloji və adi silahlardan, sülh mahiyyətli FH-dan mühafizəsinə dair tədbirləri işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək; mülki müdafiə xidmətləri və dəstələri şəxsi heyətinin hazırlığını təşkil etmək və onun keçirilməsinə nəzarət etmək; rayonun ərazisində yerləşən obyektlərin mülki müdafiə hazırlığına nəzarət etməkdir.

Rayonun (şəhərin) mülki müdafiə xidmətləri. Mülki müdafiə tədbirlərini, dəstələrin hazırlığını və zədələnmiş (zəhərlənmiş) yerlərdə iş görərkən onların düzgün idarə olunmasını təmin etmək üçün, yerli şəraiti və müvafiq bazanın olmasını nəzərə alaraq rayon (şəhər) İcra Hakimiyyətinin qərarı ilə rayon xidmətləri yaradılır.

Rabitə xidməti - rayon (şəhər) rabitə təşkilatının bazası əsasında təşkil olunur. Rabitə xidmətinin işçiləri: İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsinə, idarələrin, müəssisələrin vəzifəli şəxslərinə və rayonun bütün əhalisinə fəvqəladə hadisələr təhlükəsi barədə vaxtında xəbər verir; MM siqnallarının verilməsini təşkil edir, rayonun bütün obyektləri ilə rabitə yaradır və onu daim fəaliyyətə hazır saxlayır; rayonun ərazisində fəaliyyət göstərən mülki müdafiə qüvvə və vasitələrinin idarə olunmasını təmin edirlər.

Tibb xidməti - tibb müəssisələrinin bazası əsasında yaradılır (xidmətin rəisi – rayonun baş həkimidir). Xidmət: müalicə-profilaktika, epidemiya əleyhinə və sanitariya-gigiyena tədbirlərini həyata keçirir; tibb dəstələrinin ixtisas hazırlığını təmin edir; zərərçəkmiş, zədələnmə ocağından çıxarılan adamların qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və müalicəsi üçün binaları hazırlayır.

İctimai asayiş mühafizə xidməti - rayon polis şöbəsinin bazası əsasında təşkil olunur (xidmətin rəisi - rayon polis şöbəsinin rəisidir). Xidmətə: dövlət mülkiyyətini və ictimai mülkiyyəti, habelə vətəndaşların şəxsi əmlakını qorumaq; çaxnaşmanın qarşısını almaq; nəqliyyatın hərəkətini təmin etmək; əhalinin müəyyən edilmiş davranış qaydalarını yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək həvalə olunur. Xidmət köçürülmə işlərinə, mülki müdafiə signalları üzrə əhalinin daldalanmasına yardım göstərir, zədələnmə ocağına buraxılma rejiminin və bakterioloji yoluxma ocağında karantin tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təmin edir.

Yanğından mühafizə xidməti - yanğından mühafizə təşkilatlarının bazası əsasında yaradılır (xidmətin rəisi - rayonun yanğından mühafizə şöbəsinin (idarəsinin) rəisi və ya yanğından mühafizə müfəttişidir). Bu xidmətin vəzifələri: yanğınsöndürən dəstələr hazırlamaqdan, yanğına qarşı profilaktika tədbirlərini həyata keçirməkdən, müəssisə, idarə kənd və qəsəbələrin ərazisində su hövzələri tikilməsini təşkil etməkdən ibarətdir. Yanğınlar baş verdikdə onların məhdudlaşdırılması və söndürülməsi üçün xidmət hər cür tədbir görür.

Ərzaq və paltarla təchizat xidməti - rayon istehlak cəmiyyəti və ticarət bazası əsasında yaradılır (xidmətin rəisi rayon istehlak cəmiyyətinin sədridir). Bu xidmət: anbarlarda, ictimai iaşə və ticarət müəssisələrində saxlanan malların zəhərləyici, radioaktiv maddələrdən və bakterioloji vasitələrdən mühafizəsi məsələləri ilə məşğul olur; köçürülən və zərər çəkmiş əhalinin yeməklə təmin olunmasını sahmana salır, onları ən lazımı şeylərlə təchiz edir; həmçinin rayonun mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyətini yeməklə təmin edir.

Heyvanları və bitkiləri mühafizə xidməti baytarlıq və aqronomiya idarələrinin bazası əsasında təşkil olunur. Xidmət baytarlıq tədbirlərini və heyvanların, kənd təsərrüfatı bitkilərinin, meyvə ağaclarının və meşələrin kütləvi zədələnmə vasitələrindən qorunması üçün tədbirlər həyata keçirir. Kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən müəssisələrdə bu xidmət həmçinin su mənbələrinin, taxıl, alaf və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının mühafizəsi üzrə tədbirlər görür. Heyvanları və bitkiləri mühafizə xidməti heyvandarlıq məhsullarının baytarlıq-sanitariya ekspertizasını təşkil edir, kənd təsərrüfatı müəssisələrində su mənbələrinin və ərzaq ehtiyatlarının vəziyyətinə nəzarət edir; tibb xidməti, habelə ərzaq və paltarla təchizat xidməti ilə birlikdə zəhərlənmiş məhsullardan istifadə olunması qaydalarını müəyyənəşdirir.

Lazım gəldikdə rayon (respublika) rəhbərliyinin razılığı ilə rayonda yuxarıda göstərilənlərdən əlavə başqa xidmətlər də (kommunal-texniki xidmət - rayon kommunal təsərrüfatı kombinatı bazası əsasında; mühəndis xidməti - tikinti təşkilatlarının bazası əsasında; avtomobil nəqliyyatı xidməti - avtomobil təsərrüfatları, yol idarələri və digər təşkilatların bazası əsasında; maddi-texniki təchizat, energetika və b. xidmətlər) yaradıla bilər.

Əgər xidmət bir neçə idarənin bazası əsasında yaradılsa, bu zaman həmin idarələrin rəhbərlərindən biri xidmətin rəisi, qalanları isə onun müavinləri təyin edilir. Rayon xidmətlərinin vəzifələri və fəaliyyəti əsasnamələrlə, təlimatlarla, habelə yuxarı xidmətlərin göstərişləri əsasında və rayonun xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yuxarı idarə rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir.

Öz bazası əsasında rayon xidmətləri yaradılmış təşkilatların imkanlarından asılı olaraq burada komandalar, qruplar, briqadalar, habelə xüsusi məqsədli manqalar; tibb, mühəndis, ictimai asayışı mühafizə, rabitə, kommunal-texniki, avtomobil nəqliyyatı, heyvanları və bitkiləri mühafizə manqaları təşkil edə bilər. Bundan başqa, mülki müdafiə məqsədləri üçün (ştat üzrə mövcud strukturda) rayonun rabitə, səhiyyə idarələrindən, habelə maddi və texniki təchizat, ticarət və ictimai işə idarə və müəssisələrindən istifadə olunur. Rayonun və şəhərlərdən köçürülən müalicə-profilaktika və tibb idarələrinin bazası əsasında baza xəstəxanaları idarəsi, çeşidləmə-köçürmə hos-pitalları, baş və profil xəstəxanaları, ilk yardım dəstələri və epidemiya əleyhinə dəstələr yaradılır.

Mülki müdafiə rayon mərkəzindəki komanda məntəqəsindən idarə edilir. Bu məntəqəni rabitə vasitələri ilə, məntəqənin şəxsi heyətini isə nəqliyyat vasitələri və fərdi mühafizə vasitələri ilə təmin edirlər. Komanda məntəqəsində: rəhbər heyət, qərargahın və xidmətlərin şəxsi heyəti, köçürmə komissiyası və xidmət qrupu yerləşir.

Müəssisə direktorları, rəhbərləri mülki müdafiəyə cavabdeh şəxs sayılırlar. Onlara aşağıdakı vəzifələr həvalə olunur:

- obyekt dəstələri yaratmaq, onları lazımi əmlakla təchiz etmək və bu dəstələrin döyüş hazırlığını təmin etmək;
- əhaliyə FH-ın nəticələrindən mühafizə tədbirlərinin öyrədilməsini təşkil etmək;
- mülki müdafiə dəstələri və əhali üçün xüsusi əmlak və fərdi mühafizə vasitələri əldə etmək, bunları toplayıb saxlamaq;
- vəzifəli şəxslərə, dəstələrin şəxsi heyətinə və əhaliyə FH təhlükəsi haqqında vaxtında xəbər vermək;
- əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsinə rəhbərlik etmək;
- profilaktika tədbirlərini, epidemiya, epizootiya və yanğın əleyhinə tədbirləri təşkil etmək;
- = şəhərlərdən köçürülmüş əhalini və idarələri qəbul edib yerləşdirmək;
- əhalinin köçürülməsini təşkil etmək;
- xəstəxana kollektorları açmaq üçün nəzərdə tutulmuş binaları hazırlamaq;
- dəstələri toplamaq və onların zədələnmə ocağına yürüşünü təşkil etmək;
- kənd təsərrüfatı heyvanlarının, bitkilərin, ərzaq ehtiyatlarının, yemin və su mənbələrinin radioaktiv, kimyəvi maddələr, bakterioloji vasitələrlə yoluxmadan mühafizəsi üzrə tədbirləri yerinə yetirmək;
- əkinlərin, su anbarlarının, meşələrin, otlaqların və başqa kənd təsərrüfatı sahələrinin zəhərlənməsini vaxtında aşkara çıxarmaq məqsədilə bu yerlərə nəzarəti təşkil etmək, habelə onların zərərsizləşdirilməsi işlərinə rəhbərlik etmək.

Obyekt dəstələrinin hazırlığına gündəlik rəhbərliyi təmin etmək və mülki müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq üçün obyektlərdə 3-5 nəfərdən ibarət qərargah (qərargahın heyətinə daxil edilən işçiləri öz əsas vəzifələrindən ayırmamaq şərtilə) yaradılır.

Müəssisələrində yaradılan mülki müdafiə dəstələri.

Rayonun müəssisələrində, şəhər və qəsəbələrində bu dəstələr yaradılır: xilasedici dəstələr (komandalar), kəşfiyyat qrupları (manqaları), ətraf mühitin radioaktivliyini müşahidə postları, rabitə qrupları, sanitar drujinası dəstələri və sanitar drujinalan, yanğınsöndürən komandalar (bölmələr), ictimai asayışı mühafizə dəstələri (komandaları), zərərsizləşdirici komandalar (qruplar), kənd təsərrüfatı heyvanlarını və bitkiləri mühafizə komandaları (qrupları).

Kənd yerlərindəki müalicə-profilaktika idarələrinin və şəhərlərdən köçürülən tibb idarələrinin bazası əsasında ilk tibbi yardım dəstələri, epidemiya əleyhinə səyyar dəstələr, ixtisaslı tibbi yardım dəstələri (briqadalar), həmçinin tibb xidmətinin idarələri (baza xəstəxanaları idarəsi, çeşidləmə-köçürmə hospitalları, mərkəzi və profil xəstəxanaları) təşkil edilir.

Dəstələr istehsalat prinsipi əsasında komplektləşdirilir və təlimə cəlb edirlər. Dəstələrin ştatları və əmlakla təchizat tabelləri, bu sahədə təsərrüfatların imkanları, habelə qüvvə və vasitələrə olan tələbat nəzərə alınmaqla dəstələrin nümunəvi təşkili sxemləri və təchizat norması tabellərinə uyğun olaraq obyektin qərargahı tərəfindən işlənib hazırlanır.

Xilasedici dəstə 2-4 komandadan ibarət olur, obyektin əsas mülki müdafiə dəstəsi sayılır. Xilasedici dəstə zədələnmiş adamları axtarmaq, uçqunlar altından, dağıdılmış sığınacaq və binalardan çıxarmaq, həkimə qədər yardım göstərmək, habelə onları zədələnmə ocağından aparmaq üçün nəzərdə tutulur.

Xilasedici dəstə bir iş növbəsi (8-10 saat) ərzində aşağıdakı işlərdən birini görə bilər: zədələnmiş 600-1200 nəfər adamı zədələnmə ocağından çıxarıb 250-350 m məsafəyə daşımaq; zədələnmiş 120-240 nəfəri uçqun altından, qismən uçulmuş binalardan çıxarıb 250-350 m məsafəyə aparmaq; qismən dağılmış xəndək və ya qazma tipli 60-120 daldalanacağın üstünü açıb sökmək; 18-36 sığınacaq və zirzəminin üstünü açıb sökmək.

Həmin işləri yerinə yetirmək üçün dəstə, adətən, mühəndis texnikası və kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin olunur, habelə xüsusi məqsədli dəstələr ilə gücləndirilir.

Kəşfiyyat qrupu 3-5 mənqəndən ibarət olur. Bu qrupun əsas vəzifələri - zədələnmə ocağının hüdudlarını, dağıntıların xarakterini və miqdarını, radiasiyanın səviyyələrini, zəhərləyici maddələrin və bakterioloji vasitələrin növünü müəyyən etməkdir. Kəşfiyyat bölmələri yanğınların yerini və ölçülərini, dağılmış və zədələnmiş binaların, sığınacaqların və daldalanacaqların vəziyyətini müəyyənləşdirir, texnika və nəqliyyatın hərəkəti üçün yararlı olan marşrutlar tapır, harada yaralılar olduğu barədə məlumat toplayır və başqa işləri icra edir. Kəşfiyyat qrupu adamların, texnikanın, əmlakın, ərzağın, yemin və suyun zəhərlənməsinə nəzarət etmək işinə də cəlb oluna bilər.

Zərərsizləşdirici komanda - 2-4 qrupdan ibarət olub ərazini, tikintiləri və texnikanı zərərsizləşdirmək üçün nəzərdə tutulur. Bir iş növbəsində 350-600 min kvadrat metr sahəni və ya 80-120 min kvadrat metr tikilini deqazasiya edə bilər.

Sanitar drujinaları dəstəsi - 4-5 sanitar drujinasından ibarətdir və kütləvi zədələnmə ocağında zərər çəkmiş adamlara ilk tibbi yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulur. Dəstənin şəxsi heyəti bir iş növbəsində 2200-2700 şəxsə ilk yardım göstərə bilər. Dəstə zədələnmə ocağında mülki müdafiənin xilasedici bölmələri ilə birgə işləyir.

Sanitar drujinaları - beş mənqəndən ibarətdir; kənd təsərrüfatı və orta təhsil müəssisələrinin, bazası əsasında yaradılır. Drujinalar zərər çəkmiş şəxslərə zədələnmə ocağında ilk tibbi yardım göstərmək üçündür.

Ətraf mühitdəki obyektlərin radioaktivliyini müşahidə postları müəssisə və obyektlərdə radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji vəziyyəti müşahidə etmək, sahələrdə zəhərlənmə başladığını vaxtında aşkar çıxarmaq və bu barədə obyektin mülki müdafiə qərargahına məlumat vermək üçündür.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin yaradılması üzrə hansı işlər görülmüşdür?

2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının hansı məqsədlərlə yaradılmışdır?

3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının əsas vəzifələri hansılardır?

4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının əsas funksiyaları hansılardır?

5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının hüquqları nədən ibarətdir?
6. . Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının işi hansı qaydada təşkil edilir?
7. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyası sədrinin hüquqları nədən ibarətdir?
8. Azərbaycan Dövlət Sistemi tədbirlərinin yerinə yetirilməsində Dövlət orqanlarına hansı funksiyalar həvalə olunur?
9. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə hallar üzrə Komissiyasının tərkibinə kimlər daxildir?
10. Fövqəladə halların qarşısının alınması və belə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin əsas vəzifələri nədən ibarətdir?
11. Azərbaycan Dövlət Sistemi tədbirlərin yerinə yetirilməsi üçün hansı iş rejimləri müəyyən edilmişdir?
12. Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları hansılardır?
13. Təbii mühitin və potensial təhlükəli obyektlərin monitoring sistemi hansı qüvvə və vasitələrlə həyata keçirilir?
14. Təbii mühitin və potensial təhlükəli obyektlərin monitoring sisteminin əsas vəzifələr hansılardır?
15. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üçün cəlb edilən qüvvə və vasitələrə nələr daxildir?
16. Azərbaycan Dövlət Sisteminin işinin məlumatlarla təmin edilməsi üçün informasiya-idarəetmə sistemi nədən ibarətdir?
17. Azərbaycan Dövlət Sistemi informasiya-idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları hansılardır?
18. Azərbaycan Dövlət Sistemi müxtəlif iş rejimlərində hansı tədbirləri yerinə yetirir?
19. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması işlərinə hansı komissiyalar birbaşa rəhbərlik edirlər?
20. Fövqəladə rejimdə Azərbaycan FHN qüvvələrinə hansı tapşırıqlar həvalə olunur?
21. Hansı əlamətlərə görə hərbişdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri yaradılır?
22. Hərbişdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri hansı qruplara bölünürlər?
23. Ərazi mülki müdafiə qüvvələri harada yaradılırlar və hansı dəstələr onlara aiddir?
24. Xilasetmə dəstələri hansı işləri görürlər?
25. Müəssisələrdə yaradılan mülki müdafiə qüvvələrinə hansı komandalar aiddir?
26. Hansı müəssisələrdə ştatdan kənar qəza-xilasetmə qüvvələri yaradılır?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu № 3 “Fövqəladə hallarda
yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi”.**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdiri
_____ **Elçin Əliyev**

“___” fevral 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

Mövzu № 3: “Fövqəladə hallarda yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.”

Keçirmə vaxtı: 4 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələrə radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraiti haqqında anlayışları izah etmək, onların qiymətləndirilməsi qaydaları ilə tanış etmək.

Dərsin sualları: 1. Radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraiti haqqında anlayış.
2. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları.

Ədəbiyyat: - Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərsə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

1-ci sual. Radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraiti haqqında anlayış.

Əhalinin və xalq təsərrufatı obyektlərinin fəvqəladə halların nəticələrindən qorunması tədbirləri kompleksinə radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın hadisələrinin aşkar edilməsi və şəraitinin qiymətləndirilməsi əsas yer tutur. Onların hər biri fəvqəladə hallar şəraitində ümumi qiymətləndirilmənin vacib tərkib hissəsidirlər.

Qəzalar, fəlakət və təbii hadisələr zamanı şəraitin qiymətləndirilməsi qəza-xilasetmə işlərinə təsir göstərən amillərin və səbəblərin öyrənilməsi və analiz edilməsi deməkdir.

Şərait aşağıdakı əsas elementlərlə qiymətləndirilir:

- qəzaların, fəlakətlərin və təbii fəvqəladə hadisələrinin xarakteri və miqyası, istehsalatda işləyən işkilərə və əhaliyə onların yaratdığı təhlükə dərəcəsi, təhlükəli ərazilərin (dağıntıların, partlayışların, yanğınların, radioaktiv çirklənmənin, kimyəvi və bioloji zəhərlənmələrin, daşqınların, subasmaların) sərhədlərini və yayılmalarını proqnozlaşdırılması;
- təxirəsalınmaz işlərin növləri, həcmi və yerinə yetirmə şəraiti;
- işlərin qısa müddət ərzində aparılması üçün tələb olunan qüvvə və vasitələr;
- qüvvələrin və vasitələrin miqdarı, komplektləşdirilməsi, təminatı, onların fəaliyyətə hazırlığı, onların obyektlərə (sahələrə) yeridilməsi.

Şəraitin qiymətləndirilməsi zamanı mütəxəssislər işlərin yerinə yetirməsi üçün qüvvələrə və vasitələrə olan tələbatı, onların faktiki mövcudluğunu, onların imkanlarını və onların istifadəsi üçün optimal (real) variantı seçirlər. Şəraitin qiymətləndirilməsi, qüvvələrin və vasitələrin istifadəsi barədə təkliflərini obyekt rəhbərinə müraciət edirlər.

Mütəxəssislərin təklifləri ümumiləşdirilir və qərar qəbul edildikdə istifadə olunur.

Şəraitin qiymətləndirilməsi aşağıdakı fəvqəladə hallar üçün istifadə oluna bilər:

- obyektin özündə qəzalar və fəlakətlər baş verdikdə;
- digər obyektlərdə qəzalar və fəlakətlər baş verdikdə və ya təhlükəli maddələr daşındıqda baş vermiş qəzaların və fəlakətlərin nəticələri obyektin fəaliyyətinə təhlükə yarada bildikdə;
- təbii fəvqəladə hallar baş verdikdə.

Yanğın və partlayış təhlükəli obyektlərdə şəraitin qiymətləndirilməsi fəaliyyət planının tərtibatçıları gözlənilən partlayışın parametrlərini - yəni hava dalğasının cəbhəsindəki təzyiqi və onun açıq ərazidə olan binalara, qurğulara və insanlara təsirinin dərəcəsini müəyyən etməlidirlər, proqnozlaşdırmalıdırlar. Alınmış məlumatlar əsasında baş verəcək fəvqəladə hallarda mühəndis, yanğın və tibbi şərait qiymətləndirilir.

Digər obyektlərdə qəzalar və fəlakətlər baş verdikdə və ya təhlükəli maddələr daşındıqda baş vermiş qəzalarında şərait qiymətləndirilməsi üçün həmin obyektlərə olan məsafəni, təhlükəli maddələrin daşındığı hərəkət marşrutları və onun miqdarı müəyyən edilməlidir.

Dağıntıların və itkilərin həcmi proqnozlaşdırmaq və müəyyən etmək üçün qasırğaların, tufanların dağıdıcı xarakteristikalarını - küləyin sürəti, sahənin eni və onun təsir müddətini bilmək tələb olunur.

İntensiv yağışlar nəticəsində (12 saat və daha az müddətdə yağdıqda 50 mm həcmində) böyük itkilər baş verə bilər.

Güclü yağışlar aşağıdakı nəticələrə gətirə bilər:

- sanitariya-epidemioloji şəraitin pisləşməsinə;
- su təminatı mənbələrinin çirklənməsinə;
- zirzəmilərin və texniki yeraltı sahələrin subasmasına;
- binaların deformasiyaya uğramasına, torpağın şişkinliyinə, yumşalmasına, çökməsinə;

- yeraltı suların ağır metallarla, neft məhsulları və digər kimyəvi maddələrlə çirklənməsinə;
- korroziya prosesinin güclənməsi səbəbindən boruların və digər yeraltı qurğuların dağılmasına.

Güclü qar yağması və elektrik xətlərinə yapışmış qarların donaraq, ağırışması nəticəsində elektrik xətləri qırıla bilər.

2-ci sual. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş radiasiya, kimya, mühəndis və yanğın şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları.

Şəraitin qiymətləndirilməsi-yaranmış konkret vəziyyətdə obyektin fəaliyyətinə müsbət və mənfi təsir göstərən amilləri təhlil edərək ümumi nəticə əldə etməkdən ibarətdir.

Müharibələr adi silahların (odlu silah, yandırıcı vasitələr, həcmli partlayış döyüş sursatları, kasetli döyüş sursatları) tətbiqi ilə başlanır. Adi silahlar da getdikcə təkmilləşir və onların zədələyici amillərinin təsir qüvvəsi artır və fəsadlarının miqyası genişlənir.

Müasir müharibələrdə adi silahlarla yanaşı kütləvi qırğın silahları da tətbiq oluna bilərlər. Əgər müharibə başlansa, insanların fəaliyyəti çox mürəkkəb və spesifik bir şəraitdə keçəcəkdir. Buna görə əhalinin kütləvi qırğın silahlarının zədələyici amilləri, onların təsiri nəticəsində meydana gələn zədələnmələr və yaranan kütləvi zədələnmələr ocaqlarının xarakteristikası haqqında kifayət qədər məlumatları olmalıdır.

Radiasiya təhlükəsizliyi - insanın, bütövlükdə populyasiyanın, ətraf mühit obyektlərinin ionlaşdırıcı şüalanmanın zərərli təsirlərindən qorunmasını təmin edən elmi əsaslanmış tədbirlər kompleksidir.

Bu tədbirlər insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarında ionlaşdırıcı şüalanma mənbələrinin və atom enerjisinin təhlükəsiz şəraitdə istifadəsinin yaradılmasına istiqamətlənib.

Radiasiya təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən biri ionlaşdırıcı şüalanmanın müxtəlif formalarının təhlükəliliyinin qiymətləndirilməsi kriteriyalarının işlənilib hazırlanmasıdır. Bu radiobioloji eksperimentlərin nəticələrinin analizi yolu ilə həll edilir və burada məqsəd ionlaşdırıcı şüalanmanın müxtəlif formalarının canlı orqanizmə, ayrı-ayrı sistemlərə təsirini öyrənmək və eyni zamanda radiasiya qəzaları zamanı və ya ionlaşdırıcı şüalanmanın təsiri altında işləyən sağlam insanın vəziyyəti haqqında məlumat almaqdır. Burada daha çox əhəmiyyətli olan məsələ, ionlaşdırıcı şüalanmadan şərtlənən effekt və şüalanmanın səviyyəsi arasında kəmiyyət əlaqələrinin qurulmasıdır.

Bunun üçün şüalanma səviyyəsinin qiymətləndirmə sistemi və radiasiyanın təsirinin müxtəlif yollarında onun ölçülməsi üsulları işlənilib hazırlanmışdır.

Effektin təzahürünü xarakterizə edən parametr xüsusiyyətlərində ekvivalent dozadan istifadə edilir. Qəbul edilmiş təhlükəsizlik kriteriyalarına əsasən ionlaşdırıcı şüalanmanın təsirinin icazə verilən həddinin sistemi, qanunverici sənədlərdə qeydiyyat şəkli, qismən radiasiya təhlükəsizliyinin normaları işlənilib hazırlanır.

Radiasiya təhlükəsizliyinin digər, heç də az əhəmiyyətə malik olmayan vəzifələrindən biri də əhalinin normal əmək şəraitinin və yaşayışının təmin edilməsi, eyni zamanda atom enerjisindən istifadə zamanı ətraf mühitdəki obyektlərin ionlaşdırıcı şüalanmadan qorunması məqsədilə radiasiya şəraitinin proqnozlaşdırma, qiymətləndirmə üsullarının işlənilib hazırlanmasıdır.

Bura aiddir:

- şüalanma mənbələrinin xarakteristikası, hansı ki, texnoloji proseslərin müxtəlif mərhələlərində və atom enerjisindən müxtəlif məqsədlərlə istifadə zamanı əhaliyə və heyətə təsir edə bilər;

- ionlaşdırıcı şüalanmanın səviyyəsinin dəyişməsinin tədqiqi, hansı ki, bu onların istifadə şəraitindən və iş rejimindən asılı olur;
- radioaktiv maddələrin yayılma qanunauyğunluğunun, xarakterinin, onların iş şəraitində və qəza halları baş verdikdə işçilərə, əhaliyə, ətrafdakı obyektlərə təsir həcmnin öyrənilməsi.

Bütün bunlar əlverişli əmək rejimi, sanitar - buraxılış rejimi, fərdi və qrup halında qorunma üsulları və vasitələrinin əsaslanmış seçimi və ionlaşdırıcı şüalanmadan digər qorunma tədbirlərinin seçimi üçün vacibdir. İonlaşdırıcı şüalanmanın təsirindən qorunmaq, vaxtında qərar qəbul etmək üçün radiasiya şəraitinin parametrləri haqqında obyektiv, ətraflı məlumata malik olmaq lazımdır.

Buna görə də radiasiya təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən biri də effektiv dozimetrik nəzarət sisteminin yaradılmasıdır. Bu, vəzifəli şəxslər tərəfindən müəyyənlanmış dozimetrik xidmət tərəfindən xüsusi cihazlardan, üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilə bilər. Dozimetrik xidmətin əsas vəzifəsi- ionlaşdırıcı şüalanma mənbələri ilə işləyən şəxslərin əsas radiasiya təhlükəsizliyi normalarına, sanitar qaydalara əməl edilməsinə nəzarət, istehsalat binalarında və ətraf ərazidə nəzarət üsullarının və nöqtələrinin seçilməsidir. Çox zaman qapalı radionuklid mənbələrindən istifadə edən qamma-deffektoskopik və ya qamma-terapevtik qurğuların istismarı qamma - şüalanmanın nəzarəti ilə məhdudlaşır.

Radiokimyəvi istehsalatda, çox zaman işlənmiş nüvə yanacaqlarının emal zavodlarında qamma - şüalanmanın səviyyəsini ölçməklə yanaşı, binanın səthinin və havasının radioaktiv çirklənməsinə nəzarətə də diqqət yetirilir. Nüvə reaktorlarında aparıcı radiasiya faktorlarının normal istismarı şəraitində heyətə təsir edən xarici qamma -şüalanma və neyronlar olur. Reaktorun çevrəsindən radioaktiv maddələrin sızmasını vaxtında aşkar etmək üçün işçi binanın və ətraf mühitin havasının radioaktivliyinə nəzarət etmək lazımdır. Aparılan nəzarətin sıxlığı müəssisənin iş rejimindən asılı olur.

Belə ki, qurulmuş texnoloji rejimdə işləyən AES və ya radiokimyəvi istehsalatda səthlərin radioaktiv çirklənməsi səviyyəsinin yoxlanılması sutkada və hətta həftədə bir dəfə olaraq aparılır. Çatışmamazlıqlar aşkar edildikdə, təmir işləri aparıldıqda nəzarət daha tez-tez aparılmalıdır.

Radioaktiv təhlükəsizliyin funksional vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Heyətin və əhəlinin şüalanma səviyyəsinin kompleks layihə, tibbi - sanitar, texniki - təşkilati tədbirlər əsasında reqlament həddinə endirilməsi.
2. Ətraf mühitin çirklənməsinin, heyətin şüalanması səviyyəsinin yüksəlməsini operativ surətdə qeydiyyatla almağa, tədbirlər həyata keçirməyə imkan verən effektiv radiasiya - nəzarət sisteminin yaradılması.

Texnoloji tədbirlər-hərəkətli, stasionar qoruyucu hasarların, avtomatlaşdırılmış, mexanikləşdirilmiş, texnoloji proseslərin yaradılması, radioaktiv maddələrin atılması zamanı havanın təmizlənməsi.

Tibbi - sanitar tədbirlər- sanitar-qoruyucu ərazinin yaradılması, məcburi sanitar-buraxılış rejiminin təşkili, heyətin sağlamlığına nəzarət.

Təşkilati tədbirlər -ilk növbədə ionlaşdırıcı şüalanmanın artmış səviyyəsi şəraitində əmək rejiminin təmin edilməsi aiddir.

Şüalanmanın səviyyəsini aşağı salmağa istiqamətlənmiş kompleks tədbirlər radiasiya, atom-enerji qurğuların təyinatı və tipindən, radioaktiv maddələrin əldə edilməsi, işlənməsi zamanı texnoloji proseslərin xarakterindən asılı olur. Qapalı radioaktiv maddələrlə işləyən zaman şüanın xarici axınından qorunmanın yaradılması ilə məhdudlaşdırmaq kifayətdir. Digər hallarda isə, məsələn, radiokimyəvi istehsalatda radioaktiv tullantıların emalı zamanı radioaktiv maddələrin ətraf mühitə yayılmasına və onların işçilərin orqanizminə

düşə biləcəyinə diqqət yetirmək lazımdır. Yuxarıda göstərilən funksional vəzifələrin əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, onların çatışmamazlığı heyətin, əhalinin sağlamlığına zərər verə, ətraf mühitin çirklənməsinə, iqtisadi itkilərə səbəb ola bilər.

Nüvə energetikasında işlənib hazırlanmış üsullar və zərərli istehsalat faktorlarının təhlükəliliyinin qiymətləndirilmə kriteriyalarına əsaslanan yanaşmalar istehsalatın digər sahələrində uğurla istifadə edilir.

Kütləvi qırğın silahlarına (KQS) nüvə, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) silahlar aiddir.

Tətbiq olunmuş KQS-in növündən asılı olaraq kütləvi zədələnmələr ocaqları 4 qrupa bölünürlər:

- 1) Nüvə.
- 2) Kimyəvi.
- 3) Bakterioloji.
- 4) Kombinə olunmuş zədələnmə ocaqları.

1. Nüvə zədələnmələri ocağında yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi - ərazinin radioaktiv çirklənmənin iqtisad obyektlərinə, mülki müdafiə qüvvələrinə və əhaliyə, onun fəaliyyətinə təsir edən birgə nəticələrinin müəyyən edilməsidir.

Radiasiya şəraiti miqyasından (sahələrin ölçülərindən) və radioaktiv çirklənmənin xarakterindən (çirklənmənin və radiasiyanın səviyyəsindən) asılıdır.

Radioaktiv çirklənməyə məruz qalmış ərazinin miqyası və radiasiyanın səviyyəsi insanmlar üçün yaranmış radioaktiv çirklənmə təhlükənin əsas göstəricisidir.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- radiasiya çirklənmənin (zəhərlənmənin) miqyasını və xarakterini müəyyən etmək;
- onların iqtisad obyektlərinin, mülki müdafiə qüvvələrinin və əhalinin fəaliyyətinə təsiri;
- insanların radioaktiv zədələnməyə məruz qalmaması üçün hərəkət qaydalarının məqsəduyğun variantlarının seçilməsi.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnozlaşdırma və kəşfiyyat məlumatları əsasında edilir.

Radiasiya səviyyəsi radioaktiv maddələrlə çirklənmiş ərazidə ümumi formada aşağıdakı düsturla xarakterizə edilir:

$$P_t = P_0 \left(\frac{t}{t_0} \right)^{-n},$$

- P_0 - qəzadan (partlayışdan) sonrakı vaxtda radiasiyanın səviyyəsi;
- P_t - qəzadan (partlayışdan) sonrakı baxılan vaxt t ;
- n - radiasiyanın səviyyəsinin vaxt ərzində düşməsinə xarakterizə edən və radionuklidlərin izotop tərkibindən asılı dərəcəsinin göstərici (məlumdur ki, nüvə partlayışı zamanı $n=1.2$).

Onda t_1 dö t_2 radiasiyanın dozası bərabər olasıdır:

$$D = \frac{1}{1-n} (P_2 t_2 - P_1 t_1).$$

Nüvə partlayışı üçün $n = 1.2$ olduqda D bərabərdir:

$$D = 5(P_1 t_1 - P_2 t_2)$$

Nüvə silahının istifadəsi zamanı radiasiya şəraitinin proqnozlaşdırılması üçün ilkin məlumat kimi götürülür:

- nüvə partlayışının vaxtı, koordinatları və partlayışın gücü;
- orta küləyin istiqaməti və sürəti.

Nüvə partlayışının parametrləri barədə məlumatı mülki müdafiə qərargahı nüvə partlayışını qeyd edən postlardan alırlar (həmin postlar ölkə ərazisində yaradılırlar);

Hava stansiyaları sutka ərzində orta küləyin sürəti və istiqaməti barədə məlumatları mülki müdafiə qərargahlarına göndərir.

Orta külək, istiqaməti və sürəti atmosferin bütün qatlarında yerdən radioaktiv buludun maksimal qalxdığı hündürlükdə olan orta rəqəmdir. Buludun qalxma hündürlüyü partlayışın gücündən asılı olduğu üçün, hava stansiyaları 0-2, 0-4, 0-6, 0-8, 0-10 km və s. atmosferin qatını 2 km. artırır.

Küləyin sürəti km/saat, istiqamət- dərəcələrlə verilir.

Nüvə partlayışının parametrləri barədə məlumatları ötürmək çox vaxt tələb edir. İnsanları mühafizə qurğularında yerləşdirmək və yaxud onları gözlənilən radioaktiv çirklənmə sahəsindən buludun yaxınlaşana kimi təhlükəli ərazidən çıxartmaq üçün bu məlumatları partlayışdan dərhal sonra bilmək lazımdır. Nüvə partlayışının növü barədə məlumat olduqda ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi vəziyyətini dərhal qiymətləndirmək üçün imkan verir.

Buna görə də xüsusi müəyyənləşdirmə sistemlərindən nüvə partlayışı haqqında məlumatlar daxil olana kimi parametrləri təxminən qiymətləndirməyə imkan verir.

Proqnozlaşdırma nüvə partlayışının mərkəzinin və partlayış zonalarının ellips formasında orta küləyin istiqaməti ilə xəritədə qeyd etməklə başlayır.

Orta küləyin istiqaməti və sürəti partlayışın gücünə uyğun müəyyən edilir.

Radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi və nəticələrin müəyyən edilməsi xüsusi məlumat kitabları ilə həyata keçirilir.

Nüvə partlayışı reaksiyası zamanı ayrılan nüvədaxili enerjinin zədələyici təsirinə malik olan döyüş sursatlarına nüvə silahı deyilir.

Nüvə partlayışı reaksiyaları bölünmə, sintez, yaxud da bu proseslərin hər ikisinin eyni zamanda getməsi ilə baş verə bilər.

Nüvə silahına bombaları, mərmilərə, raketlərin döyüş başlıqlarını aid etmək olar. Onlar tətbiq obyektlərinə aviasiya, raketlər vasitəsi ilə çatdırılıra bilər.

Nüvə sursatının enerjisində bərabər partlayış enerjisini özündə daşıyan adi partlayıcı maddə(trotil) kütləsinə trotil ekvivalenti deyilir.

Trotil ekvivalenti ton (T), kiloton (KT) və meqatonlarla (MT) ölçülür.

Nüvə silahı yerin (suyun) səthində, havada yaxud yerin (suyun) altında tətbiq oluna bilər.

Nüvə partlayışın zədələyici amillərinə aşağıdakılar aiddir:

- 1) zərbə dalğası;
- 2) işıq şüalanması;
- 3) nüfuzəddici radiasiya (ionlaşdırıcı şüalar);
- 4) ərazinin radioaktiv maddələrlə çirklənməsi;
- 5) elektromaqnit impulsu.

2. Kimyəvi silahın tətbiqi nəticəsində yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsi.

Müasir dövrdə insanların həyatına və fəaliyyətinə çox təhlükə yaradan nüvə silahından başqa bəzi ölkələrin ordularının təchizatında kimyəvi silah da vardır.

Zəhərli maddələrə (ZM), onların hədəfə çatdırma (nəqlətmə) və tətbiqi vasitələrinə kimyəvi silah deyilir.

ZM-lər yüksək toksiki təsirə malik birləşmələrdir. Onları insanları, heyvanları və bitkiləri zəhərləmək, həmçinin ərazini və obyektləri kimyəvi cəhətdən çirkləndirmək məqsədi ilə tətbiq edirlər.

Onları raketlərlə, aerosol generatorları ilə, aviasiya kimyəvi bombalarla, mərmilərlə, minalarla, qumbaralarla hədəfə çatdırılırlar.

ZM-in çox xarakterik xüsusiyyətləri vardır:

- xarici mühitdə asan yolla yayılması;
- davamlı zədələyici təsirə malik olması;
- zəhərlənmələrin klinikasının və inkişaf dinamikasının müxtəlifliyi;
- ZM-in bir qisminin orqanizmə tənəffüs, həzm yolu və dəri vasitəsi ilə daxil olması;
- zəhərlənmələrin inkişafı ZM-n orqanizmə daxilolma yollarından asılı olması;
- psixosomasiyalı təsirə malik olması;
- mühafizə vasitələrindən istifadə etmək zəruriyyətinin yaratması.

Kimyəvi şərait dedikdə ərazinin Güclü Təsirli Zəhərləyici Maddələrlə (GTZM) və ya Zəhərləyici Maddələrlə (ZM) kimyəvi zəhərlənmə nəticəsində obyektlərin, mülki müdafiə qüvvələrin və əhalinin fəaliyyətinə təsir edən birgə nəticələridir.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi - ərazinin kimyəvi çirklənmənin iqtisadi obyektlərinin, mülki müdafiə qüvvələrinin və əhalinin fəaliyyətinə təsir edən birgə nəticələridir.

Kimyəvi şərait Güclü Təsirli Zəhərləyici Maddələrlə (GTZM) dağılması (atılması), kimyəvi silahın tətbiqi nəticəsində kimyəvi zəhərlənmə sahələrinin, mərkəzlərinin əmələ gəlməsi səbəbindən yaranır.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- kimyəvi zəhərlənmənin miqyasını və xarakterini müəyyənləşdirmək;
- onların iqtisadi obyektlərinin, mülki müdafiə qüvvələrinin və əhalinin fəaliyyətinə təsirinə araşdırılması;
- insanların zədələnməsinə yol verməmək şərti ilə məqsəduyğun hərəkət variantlarını seçilməsi.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnozlaşdırma və kəşfiyyat məlumatları əsasında aparılır.

Xalq təsərrüfatı obyektlərində kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsini radiasiya-kimya nəzarət postları, radiasiya-kimya kəşfiyyat məntəqələri və qrupları aparır.

Kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi üçün ilkin məlumatlar aşağıdakılardır:

- Güclü Təsirli Zəhərləyici Maddələrin (GTZM) növü və miqdarı, kimyəvi silahın tətbiqi vasitəsi və Zəhərləyici Maddələrin (ZM) növü;
- Zəhərləyici Maddələrin (ZM) tullanılması (dağıdılması), kimyəvi silahın tətbiq edilmiş ərazi və vaxt;
- insanların mühafizəsinin səviyyəsi;
- zəhərli hava yayılan istiqamətdə ərazinin topoqrafik xüsusiyyətləri və tikililərin növləri;
- meteoroloji şərait - yerüstü küləyin istiqaməti və sürəti, havanın və torpağın temperaturu, havanın şaquli dayanıqlılığının dərəcəsi.

Havanın şaquli dayanıqlılığının üç dərəcəsi vardır:

- İnversiya.
- İzotermiya.
- Konvensiya.

İnversiya- axşam saatlarında günəşin batmasına 1 saat qalmış əmələ gəlir və günəşin çıxmasından bir saat sonra dağılır.

İnversiya zamanı havanın aşağı qatı yuxarı qatından soyuq olur, ki havanın yuxarı qalxmasına maneçilik törədir və zəhərlənmiş havanın yüksək konsentrasiyasının dayanıqlılığına şərait yaradır.

İzotermiya- hava şəraitinin stabil balanslılığı ilə xarakterizə olunur.

O, tutqun hava şəraitinə daha xarakterikdir, ancaq səhər və axşam vaxtı inversiyadan konvensiya keçid hal kimi (səhər) və əksinə (axşam) əmələ gələ bilər.

Konvensiya - günəş çıxandan iki saat sonra əmələ gəlir və günəşin batmasına 2-2,5 saat qalmış dağılır.

Adətən yay aylarında aydın gündə müşahidə olunur.

Konvensiya zamanı havanın aşağı qatı yuxarı qatından daha isti olur - bu zaman zəhərlənmiş hava daha tez dağılır və ZM təsirinin azalmasına kömək edir.

GTZM olan obyektlərdə kimyəvi şəraitinin qiymətləndirilməsi zəhərlənmiş ərazidə olan insanların müdafiəsini təşkil etmək məqsədi ilə görülür.

Proqnozlaşdırma üsulu ilə kimyəvi şərait qiymətləndirildikdə obyektə olan GTZM bütün həcmi dağılmış (tullanmış) hesab edilir və ZM yayılması üçün əlverişli hava şəraiti nəzərdə tutulur (inversiya. küləyin sürəti 1 m/s).

GTZM saxlanılan tutumlarda qəza baş verdikdə (tutumlar məhv olduqda) kimyəvi şəraitin qiymətləndirilməsi faktiki alınmış vəziyyətə uyğun aparılır - dağılmış ZM real həcmi və meteoshərait götürülür.

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, qaynama temperaturu $20\frac{1}{4}S$ aşağı olan ZM (fosgen, hidrogen fluoridi) GTZM dağıldıqda dərhal buxarlanmağa başlayır və havanın yeriüstü qatında əmələ gələn zəhərli buxarın həcmi dağılmış ZM həcminə bərabər olur.

Qaynama temperaturu $20\frac{1}{4}S$ yuxarı olan ZM (maye ammoniyak, xlor və oleum) buxarlanaraq, yeriüstü hava qatını zəhərləyirlər.

3. Mühəndis şəraitin qiymətləndirilməsi.

Mühəndis şəraiti dedikdə təbii fəvqəladə hadisələrin, qəzaların (fəlakətlərin), nüvə silahının birinci və ikinci zədələyici amillərinin, digər müasir sursatların tətbiqi nəticəsində binaların, qurğuların, avadanlıqların, kommunal - enerji şəbəkələrinin, rabitə və nəqliyyat vasitələrinin, körpülərin, bəndlərin, hava limanlarının dağılması nəticəsində müəssisələrin işinin dayanıqlığına və insanların həyat fəaliyyətinə təsir göstərən vəziyyət başa düşülür.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- obyektin bütövlükdə elementlərinin və onun binalarının, qurğularının, avadanlıqlarının, kommunal - enerji şəbəkələrinin, fəhlə və qulluqçuları mühafizə etmək üçün mühafizə qurğularının uçmasının miqyası;
- dağıntı sahələrinin ölçüsü, mühəndis işlərinin həcmi və mürəkkəbliyi;
- obyektin ayrıca elementlərinin və bütövlükdə obyektin iş dayanıqlığına və insanların həyat fəaliyyətinə onların təsirinin təhlili;
- qəza-xilasetmə işlərinin həcmi, vaxtını və ardıcılığını, qəza-xilasetmə işlərinin aparılması üçün tələb olan qüvvə və vasitələrin həcmi müəyyənləşdirilməsi.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnoz və mühəndis kəşfiyyatının məlumatlarının birləşməsi vasitəsilə yerinə yetirilir.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi üçün ilkin məlumatlar:

- daha çox ehtimal eedilən təbii hadisələr, qəzalar (fəlakətlər) barədə məlumatlar;
- düşmənin barədə. onun niyyəti və imkanları barədə məlumatlar;
- fəhlə və qulluqçuları mühafizə etmək üçün mövcud mühafizə qurğularının, mühəndis-texniki komplekslərin xüsusiyyətləri.

Mühəndis şəraitinin kəşfiyyat məlumatları əsasında qiymətləndirilməsinə daxildir:

- fəlakət sahəsində olan insanların xilas və evakuasiya edilməsi üçün keçirilən işlərin növü və həcmi, şəraitin olması, ikinci zədələyici amillərin təsirinin (partlayışların, yanğınların, qazlaşmanın, subasmanın) qarşısının alınması yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi müvafiq mühəndis hazırlığı olan şəxslər tərəfindən aparılmalıdır.

Obyektlərdə qabaqcadan binaların konstruksiyaları, qurğular, insanların mühafizə oluna biləcək zirzəmilər, onların xüsusiyyətləri öyrənilməli, su ehtiyatları olan mənbələr, qəza-xilasətmə işlərində istifadə edilə biləcək vasitələr olan anbarların, texnikanın yeri bilinməlidir.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsi daha effektiv olar ki, obyektin bütün mühəndis qurğularının. sığınacaqların və onların giriş və çıxışı, kommunal- enerqetik xətlərin, söndürücü vasitələr göstərilmiş obyektin planı olduqda.

Mühəndis şəraitinin qiymətləndirilməsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək tələb olunur:

- qüvvələrin zədə ocağına yeridilməsi şərtlərini qiymətləndirmək;
- dağıntıları, mühəndis işləri aparılan şəraiti. işlərin həcmi, növlərini zədə ocağında qiymətləndirmək;
- dağıntıların nəticələrini lokallaşdırmaq üçün görülməsi işlərin nəticələrini qiymətləndirmək;
- işlərin gedişatı zamanı partlayışların, yanğınların, subasmaların qarşısının alınması üzrə tələb olunan tədbirləri görülməsi.

4. Yanğın şəraitin qiymətləndirilməsi.

Yanğın şəraiti dedikdə təbii hadisələr, qəzalar (fəlakətlər), nüvə silahının birinci və ikinci zədələyici amilləri, digər müasir silahlar və əsasən alışdırıcı vasitələrin tətbiqi nəticəsində yanğınların əmələ gəlməsi, hansılar ki obyektlərin dayanıqlığına və iş fəaliyyətinə təsir göstərməsi başa düşülür.

Yanğın şəraitinin qiymətləndirilməsi proqnoz və yanğın kəşfiyyatının məlumatlarının birləşməsi vasitəsilə yerinə yetirilir.

Yanğın şəraitinin qiymətləndirilməsinə daxildir:

- yanğının miqyasını, xüsusiyyətlərini və növünü müəyyən edilməsi - yanğın mərkəzləri, bütün bir ərazini əhatə edən yanğın, dağıntılar ərazilərindəki yanğınlar, hündürlükdə baş verən yanğınlar, yerüstü. yeraltı, çöl yanğınları;
- yanğının sürəti və istiqaməti;
- tüstülənmə sahəsinin miqyası və tüstünün dayanıqlığı müddəti;
- obyektin ayrıca elementlərinin və bütövlükdə obyektin iş dayanıqlığına və insanların həyat fəaliyyətinə onların təsirinin təhlili;
- obyektin ayrıca elementlərinin və bütövlükdə obyektin alovlanmaya qarşı dayanıqlığı və onun yüksəldilməsinə dair məsləhətlər;
- yanğınsöndürənlərin və mülki müdafiə qüvvələrinin yanğının söndürülməsinə və lokallaşdırılmasına dair daha məqsədəuyğun fəaliyyət qaydalarının müəyyən edilməsi, işçilərin. əhəlinin və maddi sərvətlərin evakuasiyası üzrə məsləhətlərin verilməsi.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Qəzalar, fəlakətlər və təbii hadisələr zamanı şəraitlərinin qiymətləndirilməsinin məqsədi və nədən ibarətdir?
2. Təxirəsalınmaz işlər zamanı şəraitlərinin qiymətləndirilməsi nədən ibarətdir?
3. Qısa müddət ərzində işlərin yerinə yetirilməsinə qüvvə və vasitələrə olan tələbatın qiymətləndirilməsinə nələr daxildir?
4. Hansı fəvqəladə hallar üçün şəraitlərin qiymətləndirilməsi keçirilə bilər?
5. Fəvqəladə hallar üçün faktiki şəraitlərin qiymətləndirilməsi nəyi nəzərdə tutur?

6. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş radiasiya şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
7. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş kimya şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
8. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş mühəndis şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
9. Fövqəladə hallar zamanı əmələ gəlmiş yanğın şəraitlərinin qiymətləndirilməsi qaydaları necədir?
10. Kəşfiyyat qrupları və mənbələri nə üçündür?
11. Radioaktiv şüalanmanın nəzarət edilməsi üçün hansı üsullar var?
12. Mühəndis şəraitinin xarakteri nədən asılıdır?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu № 4: “Fövqəladə hallarda əhəlinin
mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları”.**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdiri
_____ **Elçin Əliyev**
“___” fevral 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti

Mövzu № 4: “Fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları”

Keçirmə vaxtı: 6 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: 1. Tələbələri sülh və müharibə dövrlərində fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları ilə, fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırmaq qaydaları ilə tanış etmək.
2. Tələbələri mülki müdafiənin mühafizə qurğuları, fərdi və tibbi mühafizə vasitələri ilə tanış etmək.
3. Tələbələrə fövqəladə hallarda təxliyə zamanı əhalinin davranış qaydalarını çatdırmaq.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları.
2. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları. Fərdi və tibbi mühafizə vasitələri.
3. Təsərrüfat obyektlərinin işçilərinin və onların ailə üzvlərinin fövqəladə hallarda təxliyə edilməsi.

Ədəbiyyat: - Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- “Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 dekabr 1992-ci il tarixli, 700 nömrəli Qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərslə hazırlığını yoxlayıram.

Dərsin mövzusunı, məqsədini, sualları çatdırıram.

1-ci sual. Fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları.

Azərbaycan Respublikasında müxtəlif fəvqəladə hadisələr baş verə bilər. Bu zaman respublikanın əhalisinin, ərazisinin Mülki müdafiə haqqında Qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, mühafizəsi təmin edilməlidir. Bunun üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 28 dekabr 1992-ci il də 700 nömrəli Qərar qəbul edib və bu qərarla Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri müəyyən edilib.

Bu prinsiplər nələri nəzərdə tutur.

1. Sülh və müharibə dövrlərində fəvqəladə hallarda əhalini mühafizə etmək Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiəsinin başlıca vəzifəsidir.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində respublikanın bütün dövlət, təsərrüfat, hərbi orqanları və ictimai təşkilatları, habelə hər bir vətəndaş fəal iştirak etməlidir.

2. Əhali:

- müharibə dövründə müasir basqın silahlarından və təhlükə potensialı obyektlər dağıdılarkən yaranan ikinci dərəcəli zədələyici amillərdən;
- sülh dövründə ehtimal edilən qəzalardan, təbii fəlakətlərdən və insanların həyatı üçün təhlükə törədən digər fəvqəladə hallardan mühafizə edilməlidir.

3. Əhalinin mühafizəsi - fəvqəladə hallarda insanların həyatının qorunması üçün lazımi şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Mühafizə tədbirlərində məqsəd - insanların zədələnməsinin qarşısının almaqdan, yaxud zədələnmə imkanını maksimal dərəcədə azaltmaqdan ibarətdir.

4. Bu prinsiplər:

- müharibə qurbanlarının mühafizəsi haqqında Cenevrə müqavilələrinin və bunlara əlavə edilmiş protokolun əlavə edilmiş müddəalarından, hərbi əməliyyatların ehtimal olunan xarakterindən, müxtəlif fəvqəladə hallarda maddi baza yaratmaq və əhalinin mühafizəsini təmin etmək üzrə respublikanın imkanlarından irəli gəlir;
- əhalinin mühafizəsinin ilkin müddəalarını, mühafizənin xüsusiyyətlərini, üsullarını və bunlardan istifadə etmək qaydalarını müəyyən edir;
- dövlət hüquqi - normativ aktlarının, mühəndis - texniki tədbirlər normalarının və mülki müdafiə üzrə digər normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması üçün ilkin sənəd sayılır.

2. Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri:

1. Mühafizə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ərazi-istehsalat prinsipi üzrə təşkil edilir. Respublikanın bütün əhalisi mühafizə edilməlidir, mülki müdafiənin mühafizə tədbirləri respublikanın ərazisindəki digər ölkə vətəndaşlarını da əhatə edə bilər; bu tədbirlər fasiləsiz xarakter daşıyır, həm sülh, həm də müharibə dövrlərində yerinə yetirilir.

2. Əhali yerləşən rayonların hərbi-siyasi və təbii xarakterindən, burada ehtimal edilən fəvqəladə halların növündən, təhlükənin dərəcəsindən asılı olaraq mühafizə tədbirləri fərqli sürətdə planlaşdırılır və həyata keçirilir.

Bu məqsədlə, sülh dövründə baş verə biləcək fəvqəladə halların miqyası və xarakteri barədə proqnozlar əsasında, habelə müasir müharibənin xüsusiyyətləri, başlaması variantları, müxtəlif növlü qırğın vasitələrinin işlədilməsi imkanları nəzərə alınmaqla respublikanın əraziləri zonalaraya ayrılır. Mülki müdafiə tədbirləri hərbi komandanlıq orqanları ilə sıx əlaqədə yerinə yetirilir.

3. Əhalinin mühafizəsinə müxtəlif mühafizə üsullarından kompleks halında istifadə edilməklə nail olunur ki, bu üsullardan ən əsasları- əhalinin müxtəlif mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli rayonlardan köçürülməsi və eyni zamanda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə olunmasıdır.

4. Əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlər sülh dövründə əvvəlcədən hazırlanır, iqtisadi və inkişaf planlarında nəzərdə tutulur və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir.

5. Əhalinin mühafizəsi üzrə planlaşdırılan tədbirlərin həcmi “məqsədyönlü və kifayətdir” prinsipi ilə müəyyən edilir.

“Məqsədyönlü və kifayətdir” prinsiplərdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- fəvqəladə hallarda gözlənilən nəticələrin elmi proqnozu əsasında mühafizənin optimal variantlarının seçilməsi;
- mülki müdafiə vəzifələrinin xalq təsərrufatı mənafeləri ilə əlaqələndirilməsi;
- təhlükə yaranan dövrdə qabaqcadan təşkilatı və mühəndis-texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi;
- mülki müdafiə obyektlərinin tikintisində yüksək keyfiyyətli parametrlərin tətbiq edilməsi;
- mühafizə vasitələrinin həm sülh, həm də müharibə şəraiti üçün yararlılığının təmin olunması;
- iqtisadi və sosial inkişaf planlarının tərtibində və yerinə yetirilməsində mühafizə məsələlərinə üstünlük verilməsi.

3. Əhalinin mühafizəsi üzrə mülki müdafiə tədbirlərində respublikanın bütün vətəndaşlarının iştirakı prinsipial şərtidir. Bu hər bir insandan öz təhlükəsizliyi üçün şəxsi məsuliyyət daşımağı, mülki müdafiə siqnallarını bilməyi və bu siqnallar üzrə düzgün fəaliyyət göstərməyi, kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən istifadəni bacarmağı, fəvqəladə hallarda davranış və fəaliyyət qaydalarına riayət olunmasını tələb edir.

Buna mülki müdafiə biliklərinin əhaliyə müntəzəm və fasiləsiz şəkildə öyrənməklə nail olmaq mümkündür.

3. Əhalinin mühafizəsi sistemi

1. Əhalinin mühafizəsi məsələləri daha səmərəli həll etmək məqsədilə ümumdövlət və ərazi mühafizə sistemləri yaradılır ki, onlar aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirlər:

- ehtimal olunan fəvqəladə halların və onların nəticələrinin proqnoz və təhlil edilməsi;
- fəvqəladə halların baş verməsi barədə əvvəlcədən xəbərdar edilməsi;
- kütləvi qırğın basitələri işlədilməsinin, həmçinin güclü qəzalar və təbii fəlakətlərin nəticələrinin zəiflədən qabaqlayıcı tədbirlər;
- mühafizə üsullarının və vasitələrinin hazırlanması və vaxtında istifadə edilməsi üzrə mülki müdafiə tədbirləri;
- fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda xilasetmə və təxirəsalınmaz bərpa işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi.

2. Fəvqəladə halların nəticələrini və təhlükənin dərəcəsini zəiflədən qabaqlayıcı tədbirlər əhalinin mühafizəsi üçün böyük əhəmiyyətlərə malikdir.

Belə tədbirlərin ən vacibləri aşağıdakılardır:

- yaşayış məntəqələrinin salınması və şəhər tikintisi üzrə baş planlar tərtib edilərkən təhlükə ehtimalı bölgələrdə və sahələrdə yerli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması;
- təhlükə potensialı obyektlərdə ehtimal olunan qəzaların nəticələrindən əhalinin və ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün belə obyektlərin səmərəli yerləşdirilməsi;
- binaların, qurğuların, mühəndis şəbəkələrinin nəqliyyat kommunikasiyalarının müəyyən edilmiş təhlükəsizlik normalarına müvafiq tikilməsi;
- təhlükə potensialı obyektlərin qəzasız fəaliyyətini təmin edən tədbirlərin görülməsi;
- yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrufatı obyektlərinin təhlükəli təbii hadisələrdən kompleksi mühafizə sistemlərinin işlənilib hazırlanması;
- yerlərdə fəvqəladə halların qarşısını almaq və nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədi ilə planların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- xüsusi mühəndis qurğularının (sel, sürüşmə əleyhinə) əvvəlcədən tikilməsi;

- respublika ərazisində sanitariya mühafizəsi tədbirlərinin yerinə yetirilməsi.

Bütün bunlar müvafiq səlahiyyətli təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilir və həmin işlərin icrasına mülki müdafiə orqanları nəzarət edirlər.

4. Fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin edən mülki müdafiə tədbirləri

1. Sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin etmək üçün görülməli mülki müdafiə tədbirləri kompleksinə aşağıdakılar daxildir:

- fövqəladə hallar barədə əhalinin xəbərdar edilməsi və yaranmış vəziyyət barədə ona müntəzəm məlumat verilməsi;
- ərzaq mühitin, ərzaq məhsullarının, suyun radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) zəhərlənməsinə nəzarət edilməsi;
- əhalinin təhlükəsiz rayonlara və ya sahələrə köçürülməsi (çıxarılması);
- müvafiq tibbi mühafizə tədbirlərinin görülməsi;
- əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi;
- müxtəlif fövqəladə hallarda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi, mühafizə rejimləri qoyulması və əhalinin davranış qaydaları barədə təkliflərin hazırlanması;
- zədələnmə ocaqlarında xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin (qəza işlərinin) yerinə yetirilməsi, fövqəladə hallar yaranmış rayonlarda əhalinin həyat təminatının saxlanması;
- fövqəladə hallarda mühafizə və fəaliyyət qaydalarının bütün əhaliyə öyrədilməsi.

2. Fövqəladə hallar barədə əhalinin xəbərdar edilməsi və yaranmış vəziyyət barədə ona müntəzəm məlumat verilməsinə aşağıdakı yollarla nail olunur;

- əhalini xəbərdar edən mərkəzləşdirilmiş respublika və ərazi avtomat xəbərdarlıq sistemlərini əvvəlcədən yaratmaq və daim hazır vəziyyətdə saxlamaqla;
- mərkəzləşdirilmiş ərazi xəbərdarlıq sistemlərini və xalq təsərrufatı obyektlərinin məhəlli xəbərdarlıq sistemlərini təşkilati-texniki cəhətdən bir-birinə qoşub əlaqələndirməklə;
- ehtimal olunan fəlakətli daşqın zonalarında, radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə zəhərlənmə təhlükəli müəssisələr və yüksək təhlükəli digər obyektlərdə yerləşmiş məhəlli xəbərdarlıq sistemləri yaratmaq və onları təşkilati-texniki cəhətdən müşahidə və nəzarət sistemlərinə qoşmaqla;
- ümumdövlət və sahə rabitə sistemlərindən, radio, televiziya verilişləri və yerli radio şəbəkəsindən, digər texniki informasiya vasitələrindən mərkəzləşdirilmiş surətdə xəbərdarlıq üçün istifadə etməklə.

3. Ətraf mühitə, ərzaq məhsullarına, suya müşahidə və nəzarət aşağıdakı yollarla edilir:

- sanitariya-epidemioloji stansiyaları, baytarlıq, aqrokimyəvi və obyekt laboratoriyalarını, Dövlət Hidrometeorologiya komitəsi müəssisələrini, +radiasiya və kimya müşahidə postlarını cəlb etməklə əvvəlcədən ümumdövlət və sahə müşahidə və laboratoriya nəzarət şəbəkəsi yaratmaq və daim hazır vəziyyətdə saxlamaqla;
- ətraf mühitin vəziyyəti barədə, eləcə də yeyinti məhsullarının və ərzaq xammalının, ələfin, suyun radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) maddələrlə çirklənməsi haqqında məlumatları toplamaq, təhlili etmək və yaymaqla.

4. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları (sığınacaqlar, radiasiya əleyhinə daldanacaqlar, sadə daldalanacaqlar, zirzəmilər və başqa yeraltı tikililər) respublikanın bütün əhalisinin qorunmasını təmin etməlidir.

Mühafizə qurğuları fondu aşağıdakı qayda üzrə yaradılır:

- şəhərlərdə və yaşayış məntəqələrində olan yeraltı qurğularda kompleks halında istifadə etmək hesabına; burada sosial-məişət, istehsal və təsərrufat təyinatlı otaqlar, binalar yerləşdirmək, sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda onların bir qisminin əhalinin mühafizəsi üçün uyğunlaşdırılması və istifadə edilməsini nəzərdə tutmaqla;
- mühafizə üçün yararlı yeraltı və yerüstü bina və qurğuları, dağ-mədən yerlərini təbii kəmərlər və mağaraları yoxlamaq və qeydə almaqla;

- yaranmış vəziyyəti nəzərə almaq, zirzəmiləri və digər yeraltı tikililəri daldalanacaq kimi düzəltməklə;
- xalq təsərrufatı təyinatlı ayrıca yeraltı qurğular tikmək, lazım gəldikdə onları mühafizə üçün uyğunlaşdırmaqla;
- təhlükəli dövrdə kütləvi sürətdə sadə daldalanma yerləri düzəltməklə (tikməklə);
- hökumətin qərarına əsasən əvvəlcədən sığınacaqlar və radiasiya əleyhinə daldalanacaqları tikməklə;
- bütün mülki müdafiə mühafizə qurğularını əhalinin dərhal daldalanması üçün texniki-istismar hazırlığı halında saxlamaqla.

Əhaliyə şəxsi və kooperativ mülkiyyət formasında mühafizə qurğuları tikmək, tövsiyə edilir. Belə hallarda mülki müdafiə orqanları lazımi metodiki yardım göstərir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün mövcud mülki müdafiə mühafizə qurğuları fondundan (sığınacaqlar və daldalanacaqlar) mülki müdafiə orqanlarının müəyyən etdiyi qaydalar üzrə təsərrüfat, məişət və mədəni məqsədlər üçün istifadə edilir, onların yenidən qurulmasına icazə verilmir.

5. Təhlükəli rayonlarda bütün əhali və ya əhalinin ayrı-ayrı qrupları (yaşına, məşğuliyyətinə görə) köçürülür.

Müharibə dövrü üçün səfərbərlik vəzifəsi olan şəxslər köçürülmür, onlar hərbi xidmətə çağırış və səfərbərlik xidmətinin sərəncamına gedirlər.

Əhali hər növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə qısa müddətdə kütləvi şəkildə, və ya yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq mərhələ-mərhələ, həm bütün nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə, həm də piyada surətdə köçürülə bilər.

Köçürülməyin səmərəliyi üçün:

- köçürülmə planlarını əvvəlcədən tərtib etmək;
- səhərdənkənar və məskunlaşdırma rayonlarını köçürülən əhalinin normal həyatını təmin etmək üçün hazırlamaq;
- bütün nəqliyyat vasitələrini köçürmə işlərinə hazırlamaq;
- köçürmə dövrü üçün lazımi idarəetmə strukturları və köçürmə orqanları yaratmaq;
- əhali arasında ictimai asayişin və mütəşəkkilliyin təmin edilməsi üzrə tədbirlər kompleksi həyata keçirmək lazımdır.

Əhali yerləşdiriləcək rayonlar və köçürmə qaydası hərbi komandanlıq orqanları və müvafiq idarə və müəssisələrlə razılaşdırılır.

Köçürmə tədbirlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə müəyyən edilir.

6. Əhalinin mühafizəsi üzrə tibbi tədbirlər- insanların zədələnməsinin qarşısını almaq, yaxud zədələnməni zəiflətmək, zərərçəkənlərə vaxtında yardım göstərmək və onları müalicə etmək, fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji təhlükəsizliyi təmin etmək işlərindən ibarətdir.

Bunun üçün:

- sahə tabeliyindən asılı olmayaraq, bütün mövcud səhiyyə orqanları qüvvələrinin və vasitələrinin fəaliyyətini planlaşdırmaq və onlardan istifadə etmək;
- fəvqəladə vəziyyət yaranarkən kifayət qədər tibbi müəssisələri açmaq;
- tibbi profilaktika vasitələrindən vaxtında istifadə etmək;
- ərzaq mallarına və suya nəzarət etmək;
- vaxtında ixtisaslı tibb dəstələri yaratmaq və onları fəaliyyətə hazırlamaq;
- tibbi mühafizə vasitələri ehtiyatları, tibbi və xüsusi avadanlıq və texniki ehtiyatları yaratmaq;
- tibb işçiləri hazırlamaq və bütün əhaliyə tibbi- sanitariya biliklərin öyrətmək lazımdır.

7. Bioloji yoluxma vasitələrindən mühafizə-yoluxma təhlükəsinin, yaxud faktının, yoluxmanın növü və miqyasının vaxtında aşkar edilməsindən, habelə inzibati-təsərrüfat, rejimli-məhdudlaşdırma və xüsusi tibb tədbirlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bioloji zəhərlənmə vasitələrindən mühafizə üçün:

- kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən vaxtında istifadə etmək;
- karantin və observasiya rejimləri qoymaq;
- yoluxma ocağını zərərsizləşdirmək;
- təcili və xüsusi (spesifik) profilaktika keçirmək;
- xalq təsərrüfatı obyektləri, tibb müəssisələri və əhali tərəfindən epidemiya əleyhinə rejimə riayət olunmasına nail olmaq lazımdır.

8. Əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi- radiasiya və kimyəvi şəraiti aşkar edibqiymətləndirməkdən, radiasiyadan mühafizə üzrə birtipli rejimlərin müəyyən edilməsindən, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xüsusi təmizləmə işlərinin təşkili və keçirilməsi tədbirlərindən ibarətdir.

Əhalinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi üçün:

- əvvəlcədən fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları ehtiyatları yaratmaq, bunları qoruyub işə hazır vəziyyətdə saxlamaq lazımdır- həmin ehtiyatların həcmi və saxlama yerləri mövcud təhlükəli zonalara müvafiq olaraq fərdi surətdə müəyyən edilir. Bu zaman həmin avadanlıqla ilk növbədə-mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti, zədələnmə ocaqlarında aparılan xilasetmə və təxirəsalınmaz işlərdə iştirak edən qüvvələr, habelə radiasiya və kimya təhlükəli xalq təsərrüfatı obyektlərinin işçiləri və belə obyektlərin ətrafındakı təhlükəli zonada yaşayan əhali təmin edilir;
- radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmənin miqyasını, xarakterini və nəticələrini aşkar etmək məqsədilə vaxtında kəşfiyyat aparmaq;
- düşmənin kütləvi qırğın vasitələrinin işlətdiyi, həmçinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə təhlükəli xalq təsərrüfatı obyektlərində qəzaları (dağıntıları) aşkar etmək, onların miqyasını və nəticələrini qiymətləndirmək üçün ən müasir vasitələrdən və üsullardan istifadə etmək, o cümlədən ərazidə havadan radiasiya kəşfiyyatı aparmaq üçün mülki aviasiya təyyarələrini (helikopterlərini) bu işə cəlb etmək;
- həm müharibə, həm də sülh dövrü üçün yararlı olan vahid növlü (unifikasiya edilmiş) mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları və cihaz dəstləri (komplektləri) yaratmaq;
- əhaliyə müəyyən edilmiş qaydada şəxsi istifadə üçün fərdi mühafizə vasitələri və dozimetrlər almağa imkan yaratmaq;
- zəhərlənmiş ərazidə əhalinin radiasiyadan mühafizəsi və xalq təsərrüfatı obyektlərinin fəaliyyəti üçün birtipli rejimlər işləyib hazırlamaq;
- kommunal-məişət xidməti və nəqliyyat müəssisələrini insanların sanitariya təmizlənməsi, paltarların, avadanlığın və nəqliyyatın xüsusi təmizlənmə işlərinə əvvəlcədən uyğunlaşdırmaq;
- radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə ocaqlarını vaxtında ləğv etmək, zəhərli tullantıları bu məqsədlə ayrılmış xüsusi yerlərdə basdırmaq lazımdır.

9. Zədələnmə ocaqlarında, qəza və təbii fəlakət rayonlarında xəsarət almış insanlara vaxtında yardım göstərmək məqsədilə qısa müddətdə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər təşkil edilir və yerinə yetirilir.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında kəşfiyyat aparmaq;
- zədələnmə ocağını məhdudlaşdırmaq;
- axtarış və xilasetmə kompleks tədbirləri görmək;

- zərərçəkənlərə yardım göstərmək;
- təhlükəli rayonlardan əhalini çıxarmaq və ya köçürmək;
- karantin-observasiya tədbirləri, xilasetmə işləri aparılan rayonlarda ictimai əyləşməni təmin etmək;
- zərər çəkmiş rayonlarda əhalinin həyatının təmin edilməsi üzrə ilkin tədbirləri həyata keçirmək;
- epidemiya əleyhinə və sanitariya-gigiyena tədbirləri görmək;
- zərər şəkli rayonlardakı əhalinin ruhi sabitliyini təmin etmək üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmək.

Xilasetmə və təxirəsalınmaz işlərin səmərəliliyi bu tədbirlərlə təmin edilir:

- ixtisaslı mülki müdafiə qüvvələrini (qoşun hissələri, ştatda olan qəza-xilasetmə, qəza-bərpa dəstələri və hərbi tədris edilmiş dəstələr), habelə ixtisaslı sahə dəstələri, könüllü xilasetmə qüvvələrini əvvəlcədən yaratmaq və fəaliyyətə hazırlamaq;
- sahə tabeliyindən asılı olmayaraq digər qüvvələri, müəssisələri, habelə könüllüləri lazım gəldikdə xilasetmə işlərinə cəlb etmək;
- əvvəlcədən əldə edilmiş razılaşmalar əsasında xarici ölkə mütəxəssislərini və xilasedicilərini işə cəlb etmək;
- əvvəlcədən idarəetmə orqanlarını işə hazırlamaq, xüsusi fəaliyyət planlarını tərtib etmək;
- xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri aparmaq üçün texniki avadanlıq hazırlamaq və istehsal etmək;
- zərərçəkənlərin ərzaqla, digər gündəlik tələbat əşyaları ilə təchizatı, həyati təminatını təşkil etmək;
- xilasetmə işlərində iştirak edən insanların təhlükəsizliyi üzrə tədbirlərə ciddi riayət etmək, fəlakət zonasında əhalinin davranış rejimini müəyyənləşdirmək;
- fəvqəladə halların xarakterini və miqyasını nəzərə almaqla xilasedici qüvvə və vasitələri təcridən artırmaq;
- xilasetmə işlərində iştirak edən qüvvələrin mühəndis, kimyəvi, tibbi, nəqliyyatla təminatını, maddi və texniki təminatını müntəzəm təşkil etmək.

10. Mühafizə üsulları və vasitələrindən istifadə etmək, yaralılara ilk yardım göstərmək, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə fəal iştirak etmək bacarığı işçilərə müəssisələrdə. İdarə və təşkilatlarda habelə yaşayış yerlərində yaranan biləcək real təhlükənin xarakterinə uyğun olaraq, öyrədilir. Bu zaman əhalinin lazımi məsləhət və tövsiyələr almaq üçün hər cür şərait yaradılır.

Yerlərdə ehtimal olunan fəvqəladə hallar zamanı fəaliyyət və davranış qaydaları qabaqcadan kütləvi informasiya vasitələri ilə, yaxud xüsusi yaddaş kitabçaları paylamaqla bütün əhalinin nəzər-diqqətinə çatdırılır.

5. Sülh dövründəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

1. Sülh dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını fəvqəladə halların qarşısını alan, yaxud azaldan təşkilatı, mühəndis-texniki və digər tədbirlərin yerinə yetirilməsi, əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi və insanların təhlükəli zonadan çıxarılması;

- əldə olan mühafizə vasitələrindən istifadə olunması;
- fəvqəladə hallar yaranan rayonlarda xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparmaq üçün qüvvə və vasitələrin hazırlanması təşkil edir.

Bu məqsədlə:

- Azərbaycan Respublikasının ərazısındakı müvafiq obyektlərdə işin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dünya standartlarına uyğun vahid tələblər müəyyən edilir;

- təhlükə potensialı obyektlərdə qüsurlu qovşaqları aşkar etmək məqsədilə istehsalatın təhlükəsizliyi müntəzəm surətdə araşdırılır və təhlil edilir;
- qüsurların aradan qaldırılması üzrə əməli tədbirlər planı işlənir və yerinə yetirilir;
- yeni tikilən təhlükəli istehsalatlar hesablanıb, elə yerləşdirilir ki burada qəzalar baş verərsə, onun zədələyici amilləri insanlar yaşayan sahələrə yayıla bilməsin.

2. Fövqəladə hallarda mühafizə tədbirləri sülh dövrü üçün müəyyən edilmiş xüsusi meyarlar nəzərə alınmaqla yerinə yetirilir.

3. Ehtimal edilən zəhərlənmə zonalarında yaşayan əhaliyə daimi istifadə üçün fərdi mühafizə vasitələri respublika hökumətinin və yerli icra hakimiyyəti başçılarının qərarlarına əsasən pulsuz verilə bilər. Bu məqsədlə, müharibə dövrü üçün nəzərdə tutulmuş vasitələrin bir qismindən müəyyən edilmiş qayda üzrə istifadə etmək olar.

6. Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

1. Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını mühafizə qurğuları fondu, fərdi mühafizə vasitələri, tibbi avadanlığı ehtiyatları yaradılması və onlardan istifadə olunması, təhlükəli rayonlardan və zonalarından əhalini köçürmək üzrə tədbirlərin əvvəlcədən hazırlanması və yerinə yetirilməsi təşkil edir.

2. Respublikanın iqtisadi imkanlarına müvafiq olaraq, “məqsədyönlü və kifayətdir” prinsipi əsasında əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin bir qismi (xəbərdarlıq sisteminin, sığınacaqlar və daldalanacaqlar fondunun bir hissəsinin, fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatının yaradılması) əvvəlcədən, hələ sülh dövründə həyata keçirilir, qalanı isə (kütləvi ssurətdə mühafizə vasitələrinin verilməsi) təhlükəli dövr yaranarkən və hərbi əməliyyatlar başlanarkən yerinə yetirilir.

7. Əhalinin mühafizə prinsiplərinin həyata keçirilməsi qaydaları

1. Əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli məclisin və Nazirlər Kabinetinin verdiyi müvafiq qərarlarla, habelə mühafizə məsələləri üzrə normativ sənədlər sisteminə uyğun olaraq:

- xalq təsərrufatı planlarına mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə dair xüsusi bölmə daxil edilməsi;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Azərbaycan Respublikasının digər şəhər və rayonlarında sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizə vasitəsi ilə təminatına dair xüsusi proqramlar hazırlanması və yerinə yetirilməsi (mühafizə qurğuları fondunun yaradılması, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xəbərdarlıq sistemlərinin inkişaf etdirilməsi məsələlər üzrə əməli tədbirlərlə birlikdə);

- təhlükə potensialı obyektlərdə çalışan işçilərin və belə obyektlərin yaxınlığında yaşayan əhalinin mühafizəsi üzrə birtipli planların işlənib hazırlanması;

- istehsalat-ərazi mülki müdafiə orqanlarının fəaliyyətə hazırlanması. Habelə əhaliyə mühafizənin öyrədilməsi ilə həyata keçirilir.

2-ci sual. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları. Fərdi və tibbi mühafizə vasitələri.

Mülki müdafiənin əsas üsullarından biri mühafizə qurğularından istifadə edilməsidir. Sülh və müharibə dövrlərində baş vermiş fəvqəladə hadisələr zamanı əhalinin sığınacaqlarda yerləşdirilməsi xüsusən böyük şəhərlərdə əhalinin evakuasiya edilməsi mümkün olmadıqda çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Təkcə müharibə dövründə deyil, sülh şəraitində də baş verən fəvqəladə hadisələrdə əhalinin sağlamlığı və həyatının qorunmasında mülki müdafiənin sığınacaq və qurğularından istifadə olunur.

Sığınacaqlar sığınan insanları nüvə silahının zədələyici amillərinin təsirindən, müasir adi qırğın vasitələrinin, həmçinin, bakterial, zəhərləyici maddələrin təsirindən, güclü təsirli zəhərləyici maddələrin, nüvə enerjisi qurğularında qəzalar zamanı parçalanan radioaktiv

maddələrin təsirindən və yanğınlar zamanı yanma məhsullarının və alovun təsirindən mühafizə edir.

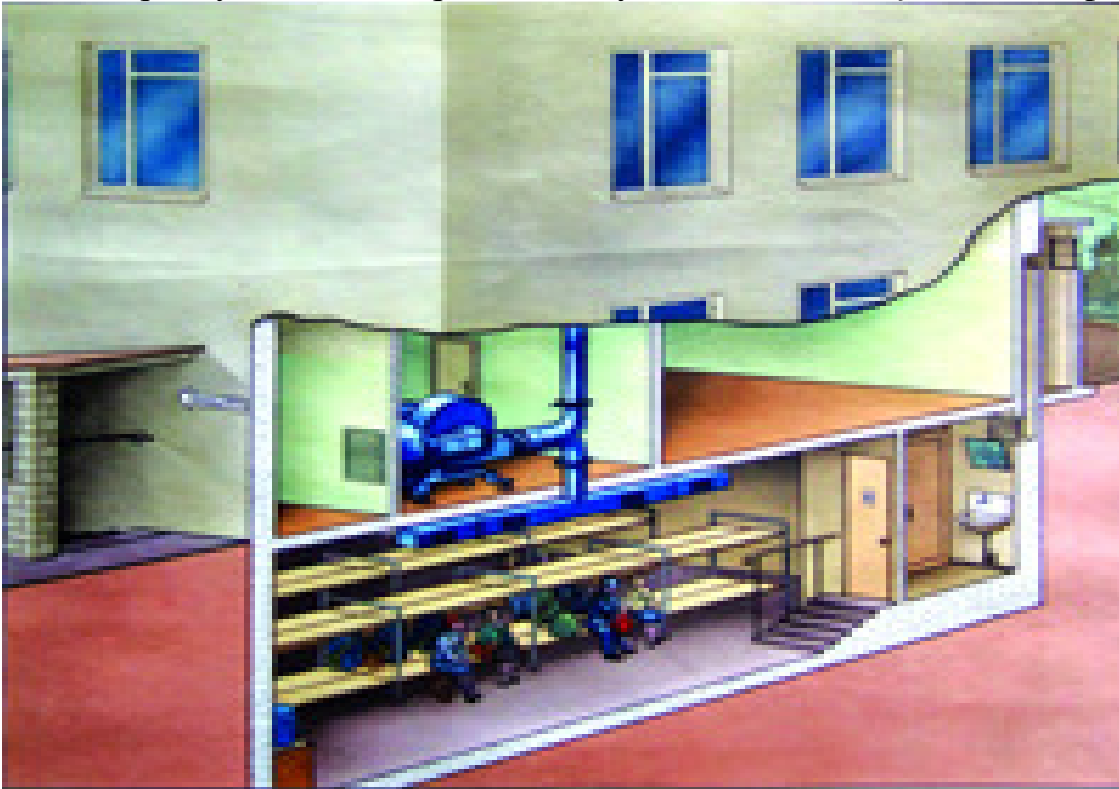
Mühafizə qurğularının təsnifatı aşağıdakı xüsusiyyətlər üzrə aparılır:

- Təyinatına görə - texnika və mülkiyyətin qorunması, əhalinin mühafizəsi (sığınacaqlar, radiasiya əleyhinə sığınacaqlar və sadə sığınacaqlar)
- Konstruksiyasına görə - açıq tipli (xəndək, boşluq), qapalı tipli (sığınacaqlar və radiasiya əleyhinə sığınacaqlar- RƏD).

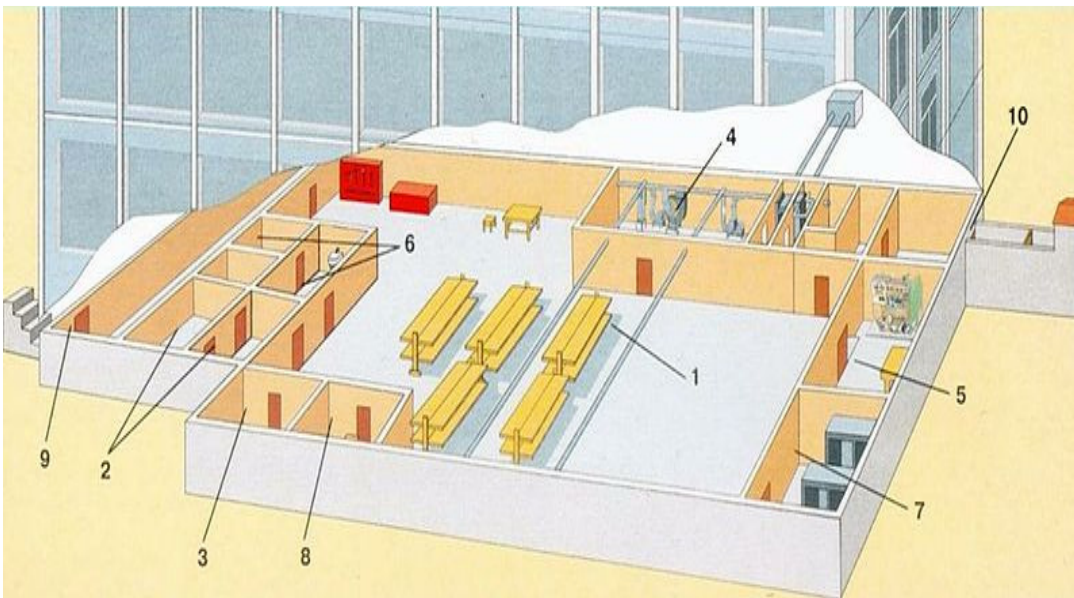
Əhalinin müharibə və sülh dövründə fəvqəladə hallar zamanı baş verən təhlükələrdən qorumaq üçün kollektiv mühafizə üsullarından istifadə olunur (mülki müdafiənin mühəndis qurğuları). Əhalinin müharibə və sülh dövründə ən etibarlı mühafizə vasitəsi sığınacaqlar hesab olunur.

Sığınacaqlar insanların qəzalardan, sülh şəraitində baş verən təbii fəlakətlərdən, həmçinin müharibə dövrü üçün xarakter fəvqəladə hadisələrin—kütləvi qırğın silahlarının və müasir adi qırğın vasitələrinin zədələyici amillərinin təsirindən qorunmaq üçün nəzərdə tutulub. Sığınacaqlar zəhərləyici maddələrdən və bakterial vasitələrdən, yanğın zamanı alovun, yüksək hərarətin və zərərli qazların təsirindən, partlayışlar zamanı dağıntılardan mühafizə edir. Bir sözlə mühafizə qurğuları insanları FH bütün zədələyici amillərindən qoruyur.

Sığınacaqlarda həyati fəaliyyətini təmin edən qəza-xilasetmə dəstələri və əhalini mühafizə edən məntəqələr yaradılır: ərzaq, ilkin tibbi yardım, zədələnmiş insanları toplayan, isidici.

Sığınacaqlar sülh dövründə yaradılır və lazım olan vasitələrlə təchiz olunur. Şəraitə uyğun olaraq sığınacaqlar binaların daxilində və kənarda quraşdırıla bilər. Daxili sığınacaqlara binaların tərkibində olan zirzəmilər, xaricdə quraşdırılanlara isə binadan kənarda quraşdırılmış sığınacaqlar aiddir.

Sığınacaqların təsnifatı.

Sığınacaqlar aşağıda sadalanan xüsusiyyətlərə görə təsnif olunur:

- mühazə xüsusiyyətlərinə görə;
- yerləşdiyi əraziyə görə;
- həcminə görə;
- tikilmə tarixinə görə;
- konstruksiya materiallarına görə;
- elektrik enerjisi ilə təminatına görə;
- filtr-ventilyasiyaların quraşdırılmasına görə;
- sülh şəraitində istifadə məqsədinə görə.

Həcminə görə sığınacaqlar:

- kiçik - 150- 600 insan yerləşən;
- orta ölçülü - 600 - 2000 insan yerləşən;
- böyük həcmli - 2000-dən çox insan yerləşə bilən növlərə.

150 nəfərdən az tutumu olan sığınacaqlar o halda inşa edilir ki, həm yerli şərait, həm də iqtisadi nöqteyi-nəzərdən sərfəli olsun. 1000-2000 nəfərlik tutumu olan sığınacaqlar inşa edilərkən tikintinin adambaşına maya dəyəri aşağı düşür.

Yerləşdiyi əraziyə görə:

- Tikililərdə (binanın zirzəmi və baza hissələrində);
- Metropolitəndə və dağ oyuqlarında;
- Kənarda yaradılanlar (bina tərkibində olmayanlar);

Tikildiyi yerinə görə:

- binanın tərkibində tikilənlər və binanın xaricində tikilənlər.

Binanın tərkibində tikilənlərə zirzəmiləri, dağ şaxtalarını aid etmək olar.

Tikilmə vaxtına görə:

- sülh dövründə əvvəlcədən tikilənlər və boş meydançalarda yaradılan tez tikilən sığınacaqlar.

Tikilmə materiallarına görə:

- meşə materiallarından tikilənlər;
- daş divarlılar;
- dəmir-betonlu (dəmir – betonlular tikiliş növünə görə bir neçə növə bölünür: dəmir-monolit, monolit və dəmir. Geniş yayılan dəmir – monolitlilərdir) və parçadan tikilənlər.

Enerji təminatına görə:

- şəhərin elektrik xəttlərilə təmin olunanlar və şəhərin elektrik xəttləri ilə yanaşı həm də qoruyucu mənbə ilə təmin olunan.

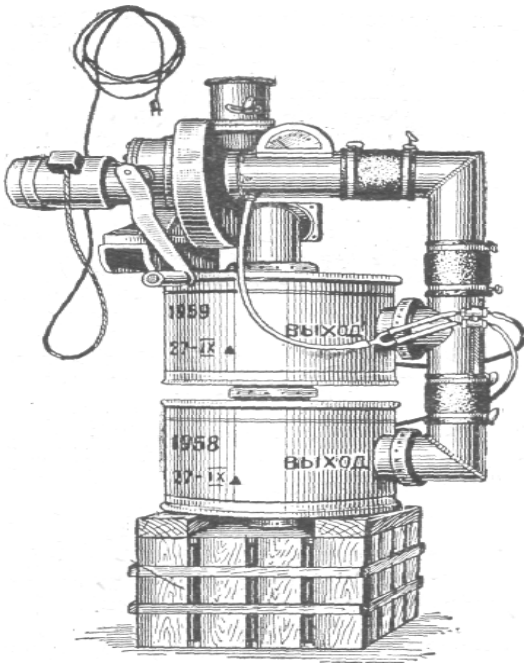
Filtr-ventilyasiyaların quruluşuna görə:

- sənaye istehsalı ventilyasiya qurğuları və sənaye istehsalına uyğunlaşdırılmış sadələşdirilmiş ventilyasiya qurğuları.

Sığınacaqların hava təminatı adətən 3 rejimdə işləyə bilər:

- təmiz ventilyasiya rejimində (I rejim);
- süzücü ventilyasiya rejimində (II rejim);
- içəridəki hava bərpa (regenerasiya) edilməklə tam təcrid olunma rejimi (III rejim).

Yerin altında quraşdırılmış (zirzəmi) sığınacaqlar ona görə etibarlıdır ki, onlar yerin alt qatına davamlı materiallarla tikilir, giriş və qəza çıxışı olur.

Çıkrılmiş havanın içəri daxil olmaması üçün sığınacaqlar hermetikləşdirilir və filtr-ventilyasiya qurğuları quraşdırılır və hava orada təmizlənilir. İnsanlar sığınacaqda bir neçə müddət qalırlar, hətta dağılmış sığınacaqlarda belə insanlar bir neçə sutka qala bilərlər. Yanğınlardan, kimyəvi maddələrdən sığınacaqda etibarlı mühafizə sığınacaqları əhatə edən bölgədən, sanitar-gigiyenik qaydalara əməl etməkdən və insanların sığınacaqda rahat yaşamasını təmin edəcək şəraitdən asılıdır.

Ən geniş yayılmış sığınacaqlar istehsal, ictimai və yaşayış binalarının zirzəmi və yarımsirzəmində quraşdırılmış sığınacaqlardır. Həmçinin binalardan kənarda da sığınacaqlar quraşdırılır. Belə sığınacaqlar üstədən və yanlardan torpaqla örtülür. Onlara yeraltı keçidlər və qalereyalar, metropoliten və dağ oyuqları daxildir.

Sığınacaqlar əhalinin çox yerləşdiyi yerlərdə quraşdırılmalıdır. Bütün sığınacaqlar giriş və çöl qapının yanında işarəylə bildirilir. İnsanların daldalanmasının təşkili, planlaşdırılması və təminatı müvafiq Mülki müdafiə xidmətlərinə həvalə edilir. Onlar əsas planlaşdırma sənədlərini hazırlayır, sığınacaq və daldalanacaqlara gedən yolları müəyyənləşdirir və yerləşdiriləcək insanlara bu barədə məlumat verirlər. Sənədləri tərtib etməzdən əvvəl qurğuların yerləşdirilməsi və müdafiə sistemləri dəqiqləşdirilir. Qurğuların çatışmazlığında isə digər zirzəmi və yeraltı əraziləri sığınacaq kimi istifadə edirlər. Tez salınan sığınacaqların yerini dəqiqləşdirirlər, əhalinin sayına uyğun sığınacaqlar hazırlanır və insanların fəlakət və ya hər hansı bir silahdan qorunması üçün tez yerləşdirilməsi planlaşdırılır.

Sığınacaqlarda əsas və köməkçi otaqlar olur. Əsas otaqlarda insanlar yerləşdirilir. Köməkçi otaqlara süzücü-ventilyasiya qurğuları yerləşən otaq, sanitariya qovşağı, dəhlizlər, ehtiyat elektrik sistemi-dizel qurğusu otağı aiddir,

Böyük ölçülü sığınacaqlarda ərzaq məhsulları və tibbi məntəqələri üçün otaqlar da olur. Sığınacağın daxili avadanlıqları.

Sığınacaq əsas və köməkçi otaqlardan ibarətdir.

Sığınacaqda insanların daldalanması üçün nəzərdə tutulan otaqların ayrı-ayrılıqda sahəsi 25 m²-dən, ümumi sahəsi 75 m²-dən az olmamalıdır.

Əsas təyinatlı otaqlar:

İnsanların daldalanması üçün otaqların sahəsi ikimərtəbəli taxtlar qoyularkən hər adam üçün 0,5 m², üç-mərtəbəli taxtlar qoyularkən isə 0,4 m² hesablanmalıdır.

Otaqlarda daxili havanın həcmi hər adam üçün ən azı 1,5 m³ olmalıdır.

Otaqların hündürlüyü onlardan sülh dövründə nə məqsədlə istifadə ediləcəyindən asılıdır, lakin döşəmədən üst örtük konstruksiyaların ən aşağı hissəsinədək məsafə 3,5 m-dən çox olmamalıdır.

Otağın hündürlüyü 2,15 m-dən 2,9 m-dək olan hallarda ikimərtəbəli taxtlar, bundan artıq olanda isə üçmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır. Sülh dövründə istismar şəraitinə görə hündürlüyü ən azı 1,85 m olan binalardan da sığınacaq kimi istifadə etməyə icazə verilir. Belə hallarda burada ancaq birmərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır.

Daldalanan insanların oturması üçün oturmaqalar hər adam üçün 0,45 x 0,45 m, yuxarı mərtəbələrdə uzanma yerləri isə 0,55m x 1,8 m hesabı ilə müəyyən edilir.

Taxtların döşəmədən hündürlüyü birinci mərtəbədə 0,45 m, ikinci mərtəbədə - 1,4 m və üçüncü mərtəbədə 2,15 m olmalıdır. Ən yuxarıdakı mərtəbədə otağın üst örtüyünə (tavanına) və ya tavan konstruksiyasının aşağı hissəsinədək məsafə ən azı 0,75 m götürülür.

Daldalanan insanların oturması və uzanması üçün yerlər stasionar ola bilər (sığınacaq tikilərkən düzəldilir). Əgər belə taxtlar sığınacaqlardan sülh dövründə təsərrüfat ehtiyacları üçün istifadə etməyə maneçilik törədirsə, onları sığınacağı mühafizəyə hazırlıq rejiminə keçirərkən düzəldirlər. Sığınacağın geniş sahəli otaqlarını 50-75 nəfərlik otaqlara bölmək lazımdır.

İdarəetmə məntəqəsi (İM) - obyektin rəhbər heyətinin MM qərargahının yerləşməsi üçündür.

Belə məntəqə ən böyük növbəsində 600 və bundan artıq insan yerləşməsi üçün otaq işləyən müəssisələrdə sığınacaqların tikilməsi layihələrində nəzərdə tutulur.

İdarəetmə məntəqəsi, adətən, mühafizəli elektrik təchizatı mənbəyinə malik olan sığınacaqlardan birində yerləşdirilir. O iş və rabitə otağından ibarət olur.

Adətən, idarəetmə məntəqəsi sığınacağın giriş yollarından birinin yaxınlığındakı otaqlarda yerləşdirilir və odadavamlılıq həddi bir saatadək olan arakəsmələrlə sığınacağın insanların yerləşməsi üçün otaq yerləşən digər otaqlarından ayırırlar.

İdarəetmə məntəqəsində işləyən şəxslərin ümumi sayı ən çoxu 10 nəfər olur, hər adam üçün 2 m² sahə hesablanır.

Bəzi iri müəssisələrdə nazirliyin və baş idarələrin icazəsi ilə idarəetmə məntəqələrində işləyənlərin sayı 25 nəfərədək artırıla bilər.

Tibb məntəqəsi (TM) – sığınacaqda daldalanan insanlara ilk tibbi yardım göstərmək üçündür. Daldalanan insanların sayı 900-1200 nəfər olanda tibb məntəqəsinin sahəsi 9 m² müəyyən edilir. 1200 nəfərdən artıq hər 100 nəfər üçün tibb məntəqəsinin sahəsi 1 m² artırılır.

Sığınacaqlarda həmçinin hər 500 nəfər adam üçün sahəsi 2 m² olan bir sanitariya qovşağı nəzərdə tutulur, lakin hər qurğuda ən azı bir belə məntəqə olmalıdır.

Tibb məntəqəsi “Müharibə dövründə MM mühafizə qurğularının istismarı” üzrə təlimata uyğun surətdə avadanlıqlaşdırılır.

Yardımcı təyinatlı otaqlar:

Süzgəcli ventilyasiya otağı (SVO) - sənaye tipli (stasionar) süzücü ventilyasiya avadanlığının yerləşdirilməsi üçündür.

Süzgəcli ventilyasiya otağı, adətən, sığınacağın xarici divarlarının yanında, giriş yollarının və ya qəza çıxış yollarının yaxınlığında yerləşdirilir. Bu otağın ölçüləri avadanlığın ölçülərindən və avadanlığa xidmət etmək üçün lazım olan sahədən asılı olaraq müəyyən edilir.

Ən vacib və məsuliyyətli məsələ bayırdakı ehtimal olunan zəhərlənmələr, yanğınlar şəraitində, eləcə də hermetik qurğuda insanların xeyli müddət qalması nəticəsində içəridəki havanın tərkibi pisləşərkən insanların tənəffüsü üçün yararlı hava ilə lazımı miqdarda təmin edilməsidir.

Yaranmış vəziyyət daldalanan insanlara uzun müddət (bir neçə sutka) sığınacaqda qalmağa vadar edə bilər. Bu isə ancaq sığınacaqda normal sanitar gigiyena şəraiti olan hallar da, yəni havanın tərkibindəki karbon qazının miqdarı ən çoxu 2%, oksigenin ən azı 15-16%, habelə temperatur ən çoxu 30° S və rütubət ən çoxu 85% olmaqla yolverilən hədlərdə saxlanılarkən mümkündür.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, adam nəfəs alarkən saatda 20-25 litr oksigen udur, 20 litrədək karbon qazı, təxminən 90 qram rütubət və 100 kkal istilik yaradır. Bunun da nəticəsində hermetik sığınacaqlarda havanın qaz tərkibi, temperatur və rütubət sürətlə dəyişir.

Havanın tərkibində oksigen və karbon qazının lazımı miqdarını habelə normal temperaturu və rütubəti saxlamaq üçün sığınacağa təmiz havanın verilməsi havaverici və ya hava verici - sorucu ventilyasiya sistemi vasitəsilə təmin olunur.

Ventilyasiya sistemi iki və ya üç rejimdə işləyə bilər:

- təmiz ventilyasiya rejimində (I rejim);
- süzücü ventilyasiya rejimində (II rejim);
- içəridəki hava bərpa (regenerasiya) edilməklə tam təcrid olunma rejimi (III rejim).

Ventilyatorlar-kənardan sığınacağa hava vermək üçündür.

Dizel elektrik stansiyası (DES) olmayan sığınacaqlarda əl elektrik ventilyatorları, DES olan sığınacaqlarda isə elektrik ötürücülü sənaye ventilyatorları tətbiq edilir. Sığınacaqların təmiz ventilyasiya rejimində FVK-1, FVK-2 süzücü ventilyasiya dəstlərinin tərkibindəki GRV 600/300 əl elektrik ventilyatorları və onlara əlavə olaraq - GRV-72-2 və GRV-72-3 əl elektrik ventilyatorları işlədilir.

Hər bir əl elektrik ventilyatorunun əks-klapanı və hava sərfi göstəricisi var. Süzücü ventilyasiya rejimində FVK-1 və FVK-2 dəstləri GRV-600/300 əl elektrik ventilyatorları ilə birlikdə işə qoşulur.

Sanitariya qovşaqları - kişilər və qadınlar üçün ayrılıqda layihələndirilir. Ayaq yolu kabinələrinin iki cərgəsi arasındakı keçid yolunun eni və ya kabinələr ilə onların qarşısındakı pisesuarlar arasındakı məsafə 1,5 m, ayaqyolunun kənar cərgəsi ilə divar və ya arakəsmə arasındakı məsafə 1,1 m olmalıdır.

Ayaqyoluna giriş özüörtülən qapalı tamburlardan (yuyunma otaqlarından) olmalıdır.

Su təchizatı. Sığınacağın və DES-in su ilə təchizatı xarici su kəməri və ya əlavə su şəbəkəsi hesabına nəzərdə tutulur, hər iki halda su borularının sığınacağa girişlərin də içəridən bağlayıcı armatur və əks-klapan qoyulur.

Qəza və zədələnmə halları üçün sığınacaqdakı qablarda hər insan üçün sutkada **3 litr hesabı ilə içməli su** ehtiyatının saxlanılması nəzərdə tutulur.

Su kəməri sistemi işləyərkən suya tələbat məhdudlaşdırılmır. Su ehtiyatı qablarının tutumu hesablama yolu ilə təyin edilir. Bu qablar adətən, axarlı olmalı və iki sutka ərzində suyun tamamilə təzələnməsini təmin etməlidir. Sığınacaqlarda vaqon tipli unitazlar tətbiq edilərkən su ehtiyatını hər adam üçün **sutkada 5 litr** hesablamaq lazımdır.

Sığınacaqlardakı **tibb məntəqəsi otaqları** su kəməri şəbəkəsindən işləyən əlüzyuyanlarla avadanlıqlaşdırılmalıdır.

Şəbəkədə su kəsilən hallar üçün səyyar **əlüzyuyan cihazlar qoyulmalı və onlar üçün sutkada 10 litr** hesabı ilə su ehtiyatı nəzərdə tutulmalıdır.

Hər bir sığınacaqda tullantı sularını xarici şəbəkəyə axıtmağa imkan verən kanalizasiya sistemi olur. Mühafizə qurğusu çox dərində yerləşdirilərkən maye vurucu stansiya düzəldilir.

Giriş yolları daldalanan insanların əsas hərəkət istiqamətləri nəzərə alınmaqla sığınacağın əks tərəflərində yerləşdirilməlidir. Tutumu 600 nəfərədək olan sığınacaqlarda qəza çıxış yolu qoruyucu başlıqları şaquli quyu (şaxta) şəklində düzəldilir və lağım vasitəsi ilə sığınacağa birləşdirilir.

Müxtəlif bina və tikililər nüfuzedici radiasiyanın təsirini müxtəlif səviyyədə azaldır:

Tikililərin növü	Radiasiyanın təsirinin azalması səviyyəsi
Texta evlərin birinci mərtəbələri	2-3 dəfə
Daş evlərin birinci mərtəbələri	10 dəfə
Çoxmərtəbəli evlərin yuxarı mərtəbələri (ən üst mərtəbə istisna olmaqla)	50 dəfə
Çoxmərtəbəli evlərin zirzəmilərinin orta hissəsi	500-1000 dəfə

Ən əlverişli yer daş binaların əsas divarları ilə əhatə olunmuş dəhlizlərdir.

Sadə sığınacaqlar.

Müasir silahlardan ən etibarlı mühafizə vasitəsi sadə sığınacaqlardır. Onlar zərbə dalğasının və radioaktiv şüalanmanın təsirini zəiflədir, işıq şüalanmasından və dağılan binaların qırıntılarından mühafizə edir, bilavasitə paltara və dəriyə radioaktiv, zəhərləyici və yandırıcı maddələrin düşməsinin qarşısını alır. Sadə sığınacaqların iki növü olur: üstü açıq və üstü örtülü.

Sadə açıq sığınacaqlar – üstü açıq yarganlardır, dərinliyi 180-200 sm, eni yuxarı hissədə 100-120 sm, dibində 80 sm-dir, giriş sığınacağın şaquli oxuna 90^0 meyli olur.

Sığınacağın uzunluğu hər adama 0,5 m hesabı ilə müəyyən edilir.

Üstü örtülü sadə sığınacağın dərinliyi 2 m-ə qədər, eni yuxarı hissədə 1-1,2 m, aşağı hissədə -0,8 m olur, tutumu isə 10-50 nəfər olur. Belə sığınacaqlar bir-birinə düz bucaq altında nisbəti ilə yerləşir.

Zərbə dalğasının zədələyici təsirini zəiflətmək üçün sadə sığınacaqlar kəsik-kəsik və ya ziqzaq xətt üzrə qazılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, örtülü sadə sığınacaqlar belə zəhərləyici və bakterioloji vasitələrdən mühafizəni təmin etmir.

Onlardan istifadə etdikdə fərdi mühafizə vasitələrini geyinmək lazımdır: açıq növlərdə həm tənəffüs üzvlərini, həm də dəriyi mühafizə vasitələrini, qapalı növlərdə isə yalnız tənəffüs üzvlərini mühafizə vasitələrini geyinmək lazımdır.

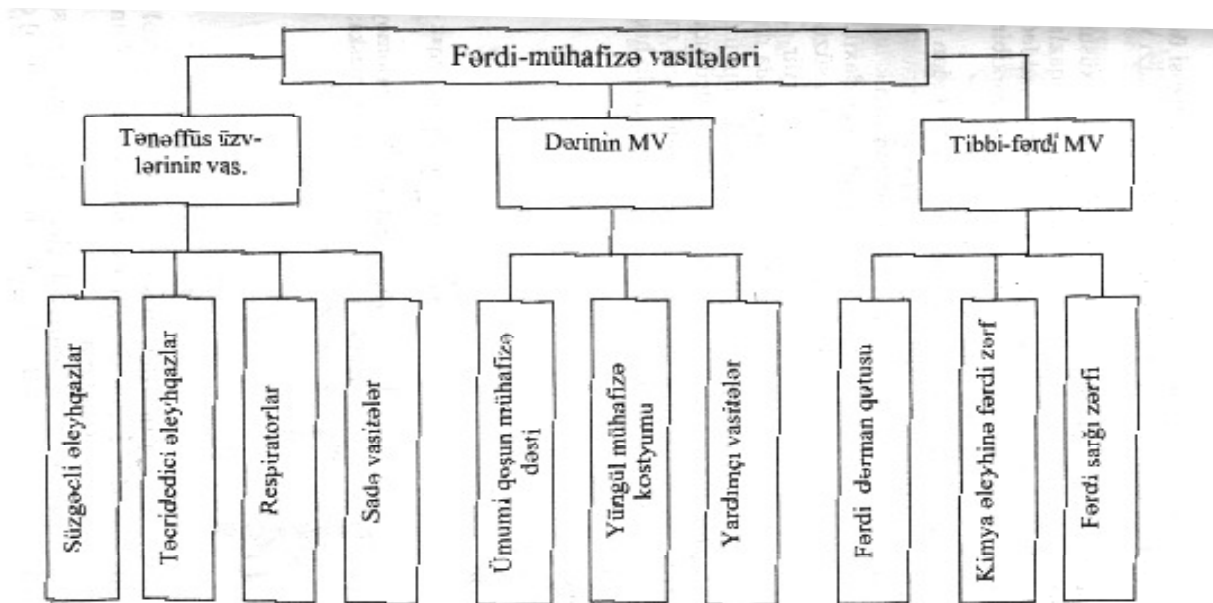
Fərdi mühafizə vasitələri (FMV)

Müasir qırğın silahlarından mühafizə məqsədilə əhalının mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli sahələrdən köçürülməsi ilə yanaşı, fərdi mühafizə və tibbi mühafizə vasitələrindən vaxtında və düzgün istifadə etməsi də çox vacib əhəmiyyətə malikdir.

Bu mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi lüzumu onunla izah edilir ki, nüvə, kimyəvi və ya bakterioloji silah işlədilərək əhali, qoşunların, mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti müəyyən müddət radiaktiv maddələr (RM), zəhərləyici maddələr (ZM), yaxud bakterial vasitələrə (BV) zəhərlənmiş sahələrdə və ya atmosferdə qalmalı, ya da burada xilasetmə işləri aparmalı olacaqlar.

Fərdi mühafizə vasitələri bunlardan ibarətdir:

- tənəffüs orqanların mühafizə vasitələri;
- dəri səthinin mühafizə vasitələri;
- tibbi mühafizə vasitələri.

Şəkil 4.15. Fərdi mühafizə vasitələrinin təsnifatı

Tənəffüs orqanlarını mühafizə vasitələrinə aiddir:

- əleyhqazlar;
- respiratorlar;
- toz əleyhinə parça maska PTM-1;
- pambıq-tənzif sarğı (VMP);
- “Lepestok” tipli ən sadə vasitələr.

Əleyhqazlar

Əleyhqaz nəfəs orqanlarını, gözləri və insanın üz hissəsini radioaktiv, zəhərləyici və bioloji maddələrdən, işıq şüalanmasının təsirindən və yandırıcı maddələrdən qoruyur.

Əleyhqazların aşağıdakı növləri mövcuddur:

- Mülki əleyhqazlar- QP-5, QP-5M, QP-7, QP-7V.
- Uşaq əleyhqazları- DP-6, DP-6M, PDF-7, PDF-7D, PDF-7Ş.
- Sənaye əleyhqazları.

- Təcridedici əleyhqazlar - (İP-4, İP-46) və ya təcridedici oksigen cihazları (KİP-5, KİP-7, KİP-8).

Süzücü əleyhqazların ümumi quruluşu:

- Süzücü-uducu qutu;
- əleyhqazın üz hissəsi (şlem-maskə);
- çanta;
- əleyhqazın üzlük hissəsindəki gözlüyün şüşələrini tərdən qoruyan tərləməyən plyonka, yaxud xüsusi qələm də daxildir.

Onların iş prinsipi- insanın nəfəs aldığı havanı çirkli maddələrdən təmizləyərək, filtrləşdirmək.

Qutu ibarətdir:

Dəmir qutunun içinə yerləşdirilmiş xüsusi uducular və tüstü əleyhinə suzgəcdən.

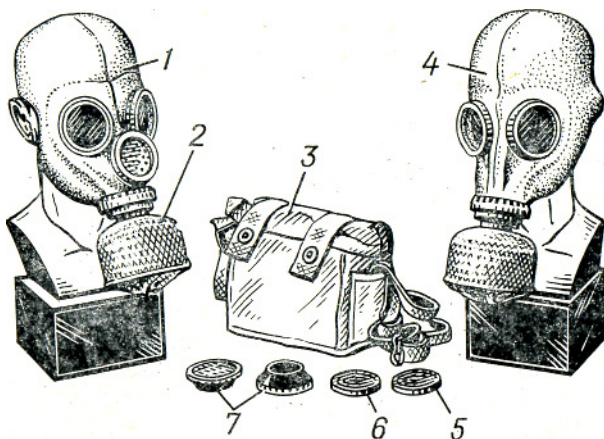
Üz hissəsi ibarətdir:

Rezin şlem-maskadan eynək qurğusu ilə.

Klapan qovşağından.

QP-5 əleyhqazları (5 ölçüdə-0,1,2,3,4), (membranlı şlemmaskalar 4 ölçüdə) buraxılır.

QP-5 əleyhqazları.

QP-5 əleyhqazı ibarətdir:

- 1, 4 - şlem-maskadan;
- 2- filtr-uducu qutudan;
- 3- çantadan;
- 5- tərləməyən plonkadan;
- 6- membrandan;
- 7- manjetlərdən.

QP-5 tipli əleyhqazların üzlük hissəsini seçərkən başı: yanaqlar-çənəaltı hissədən keçən dairəvi xətt üzrə ölçülər. Alınan nəticəni 0.5 sm-ə qədər yuvarlaqlayırlar.

Süzücü əleyhqaz QP-5-in üzlük hissəsini seçmək üçün adamın üzünün ölçülməsi qaydası.

Ölçünün nəticəsi	Şlem-maskanın ölçüsü
63 sm qədər	0
63.5-dən 65 sm-ə qədər	1
65.5-dən 68 sm-ə qədər	2
68,5-dən 70.5 sm-ə qədər	3
71 sm – dən artıq	4

QP-7 əleyhqazları.

QP-7 tipli əleyhqazlar iki növdə buraxılır: QP-7 və QP-7V, onlar bir-birindən üzlük hissələri ilə fərqlənir.

QP-7 əleyhqazı suiçmə tərtibatı olmayan MQP tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilir.

QP-7V əleyhqazı isə su içmək üçün onda xüsusi qurğunun olması ilə fərqlənir.

QP-7V

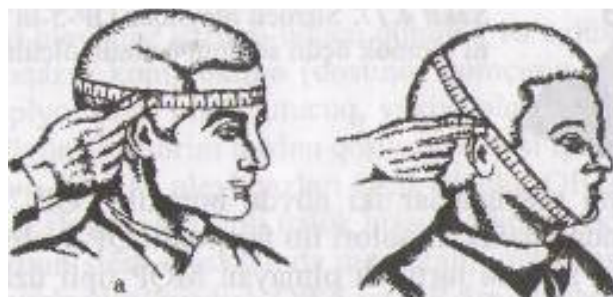

QP-7 əleyhqazları 3 ölçüdə olurlar: 1,2,3.

Şaquli çevrə - başı, kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissə üzrə keçən dairəvi xətt ilə ölçməklə müəyyən edilir.

Süzücü əleyhqaz QP-7-nin üzlük hissəsinin seçilməsi;

- a) üfüqi;
- b) şaquli.

Əgər başın şaquli və üfüqi çevrələrini ölçmə nəticələrinin cəmi:

- 118,5-121 sm-ə bərabədirsə, bu, maskanın 1-ci ölçüsünə,
- 121,5-126 sm-2-ci;
- 126,5 sm-dən artıqdırsa 3-cü ölçüsünə müvafiq gəlir.

Süzücü əleyhqazlara sənaye əleyhqazları da aid edilir. Onlar süzücü-uducu qutuları ilə fərqlənir.

Sənaye əleyhqazlarına xüsusən kimya müəssisələrində işlədilən əleyhqazlar aiddir. Bu əleyhqazların qutuları xüsusişdirilmişdir, yəni müəyyən bir zəhərli maddədən mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur, ona görə də qutunun tərkibində müxtəlif uducular və aerosol süzgəcləri ola bilər.

Uşaq əleyhqazları.

Uşaq əleyhqazları quruluşca müxtəlifdir: DP-6 uşaq əleyhqazları 1,5 yaşdan yuxarı kiçikyaşlı uşaqlar üçündür. Bu əleyhqaz DP-6M tipli yüngülləşdirilmiş süzücü-qutudan və üzlük hissə olaraq dörd (1.2.3.4) ölçülü MD-1 maskasından (uşaq maskası, 1-ci tipli) ibarətdir. müəyyən edilir.

DP-6 əleyhqazı böyük yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. İri ölçülü süzücü-uducu qutu və üzlük hissə olaraq yalnız 5-ci ölçülü MD-1 maskası ilə komplektləşdirilmişdir.

PDF-7 əleyhqazları kiçik və böyük yaşlı uşaqlar üçündür- QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq dörd (1.2.3.4) ölçülü MD-3 maskalarından ibarətdir.

PDF-Ş əleyhqazı 7 yaşdan 17 yaşa qədər olan uşaqlar üçündür; QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq iki ölçülü MD-3 maskaları və ya dörd (0.1.2.3) ölçülü şlem-maskalardan ibarətdir.

İbarətdir:

- Süzücü qutu - QP-7K
- Üz hissəsi (maska uşaq üçün 4-cü növ)
- Üz hissəst gövdə və birləşdirici borudan ibarətdir. Əleyhqazın üz hissəsi 2 ölçüdən ibarətdir - 2,3.

Uşaq əleyhqazlarının quruluşu (yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər istisna edilməklə) və iş prinsipi yaşlı adamlar üçün olan əleyhqazlarınkı kimidir.

Təcridedici əleyhqazlar- (İP-4, İP-46).

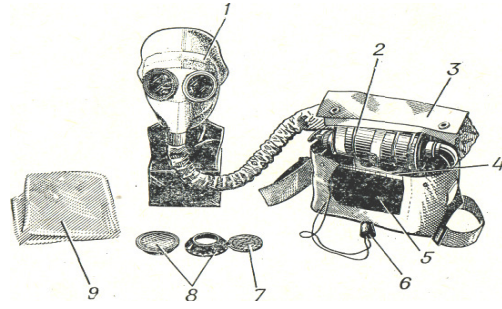
Təcridedici əleyhqazlar İP-4, İP-5 və ya təcridedici oksigen cihazları (KİP-5, KİP-7, KİP-8) adamın tənəffüs orqanlarını ətrafdakı havadan tamamilə təcrid edir; nəfəs almaq üçün regenerativ (bərpaedici) patrondan alınan, yaxud oksigen balondan verilən oksigendən istifadə olunur.

Belə əleyhqaz və cihazlar: havada ZM-in konsentrasiyası çox yüksək olduğu üçün ZM süzücü qutudan "keçmək" qorxusu yaradan və süzücü əleyhqaz etibarlı surətdə mühafizəni təmin etməyən hallarda; havada karbon 2-oksidin konsentrasiyası yüksək olduqda işlədilir.

Oksigenlə təchizetmə prinsipinə görə təcridedici əleyhqaz və cihazlar iki qrupa ayrılır:

- kimyəvi əlaqəli oksigenlə təchiz edən cihazlar
- sıxılmış oksigenlə təchiz edən cihazlar.

Birinci qrupa İP-4, İP-46 M əleyhqazları aiddir.

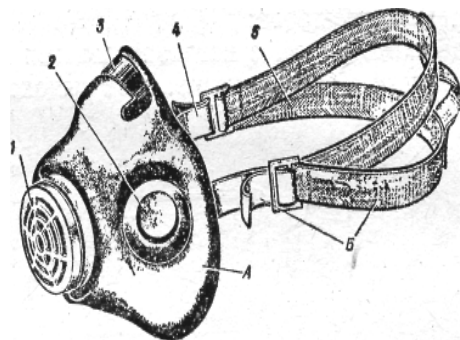
İP-4 əleyhqazı.

İP-46 əleyhqazı.

İkinci qrupa İP-5, KİP-7, KİP-8 cihazları aiddir.

Respiratorlar

Tənəffüs orqanlarını radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerosollarından (tozlarından), habelə zəhərli tüstilərdən mühafizə üçün respiratorlardan istifadə olunur. ZM buxarılarından mühafizə üçün respiratorlar yararlı deyil. Yaşlı əhali üçün R-2, növlü respiratorlar mövcuddur. R-2 respiratoru süzücü yarmarkasından ibarətdir ki, ondan dəfələrlə istifadə etmək və 12 saatadək mühafizə olunmaq mümkündür.

Respiratorlar əleyhqaza nisbətən daha yüngül, istifadə üçün daha sadə, rahat mühafizə vasitələridir. Lakin respiratorlar nəfəs orqanlarını havada zərərli maddələr yolverilən yüksək konesntrasiyasadan 10-15 dəfəyədək artıq olmayan hallarda mühafizə edir

Tənəffüs orqanlarını mühafizə edən ən sadə vasitələr.

Belə vasitələrdən əhali respirator kimi istifadə edə bilər. Bunlar quruluşca çox sadədir, ona görə də əhəlinin özü tərəfindən hazırlanan kütləvi vasitəsi olaraq işlədilməsi tövsiyə edilir. Tənəffüs orqanlarının ən sadə mühafizə vasitələrinə tozdan qoruyan parça maska PTM-1 və pambıqlı tənəffüs sargısı aiddir. Hər bir adamın iş və yaşayış yerində belə mühafizə vasitələri olmalıdır.

Tozdan qoruyan PTM-1 parça maskası iki əsas hissədən - maskanın gövdəsindən və bərkidici hissədən ibarətdir. Maskanın gövdəsi 2-4 qat parçadan hazırlanır, onun göz yerləri olur ki, buraya şüşə lövhəcikləri (və ya hər hansı şəffaf material, plyonka) salınır.

Maska başa onun yan kənarları boyu tikilmiş parça zolaq bərkidici hissə vasitəsilə geyilir. Bərkidici hissənin yuxarı tikiş yerindəki rezin və aşağı tikiş yerindəki bağlar vasitəsilə, həmçinin gövdənin yuxarı kənarı boyu eninə bənd edilmiş rezin vasitəsilə maskanın üzə kip yatması təmin edilir ki, bu da maskanın altına zəhərli hava keçməsinin qarşısını alır. Nəfəsalma zamanı parçanın bütün qatlarından keçən hava maskanın bütün səthində süzülüb təmizlənir.

Pambıqlı tənzif sarğı ölçüləri 100x50 sm olan tənzif parçasından hazırlanır. Onun orta hissəsinin üzərinə 30x20 sm sahədə qalınlığı 2 sm olan pambıq qatı döşəyir, tənzifin artıq qalan hər iki kənarını uzununa pambıq qatı üstünə qatlayır, tənzifin uclarını ortadan uzununa kəsirlər, bu zaman iki cüt bağ alınır. Sarğının taxarkən onun aşağı bağları kəllədə, yuxarı bağları isə peysərdə bənd edilir. Pambıqlı tənzif sarğı ağızı və burunu əhatə edib örtməlidir. Belə sarğılar ancaq bir dəfə istifadə üçün yararlıdır. Parça maska və ya sarğı olmadıqda dəsmaldan, şərfdən, yaylıqdan və s. istifadə etmək lazımdır.

Fərdi tibbi mühafizə vasitələri (FTMV).

FTMV - fəvqəladə hallar vaxtı zədələnmiş əhəlinin profilaktikası və ona tibbi yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu vasitələrin köməyi ilə adamların həyatını xilas etmək, zədələnmənin qarşısını almaq yaxud onu xeyli dərəcədə zəiflətmək, bir sıra zəhərləyici amillərin təsirinə qarşı orqanizmin dayanıqlığını artırmaq mümkündür.

Tabel üzrə olan fərdi tibbi mühafizə vasitələrinə aiddir:

- fərdi aptekçə Aİ-2, Aİ-3,
- kimya əleyhinə fərdi paket İPP-8, İPP-9;
- fərdi sarğı paketi (MPP).

Bunlara radioprotektorlar, antidotlar və bakteriya əleyhinə maddələr, habelə qismən sanitariya təmizlənməsi vasitələrdəxildirlər.

Radioprotektorlar – ionlaşdırıcı şüalanmanın təsir dərəcəsini zəiflədən maddələrə deyilir. Hazırda bunlardan ən çox istifadə ediləni həb şəklindəki sistamin adlı maddədir. Bu həbləri şüalanmadan 30-40 dəqiqə əvvəl qəbul etmək məsləhətdir.

Antidotlar – ZM-in təsirini qarşısını alan və ya zəiflədən maddədir. Sinir-iflicəedici təsirli, sianid turşusuna və digər sianlara, lüizitlə və qıcıqlandırıcı ZM-yə qarşı antidotlar vardır.

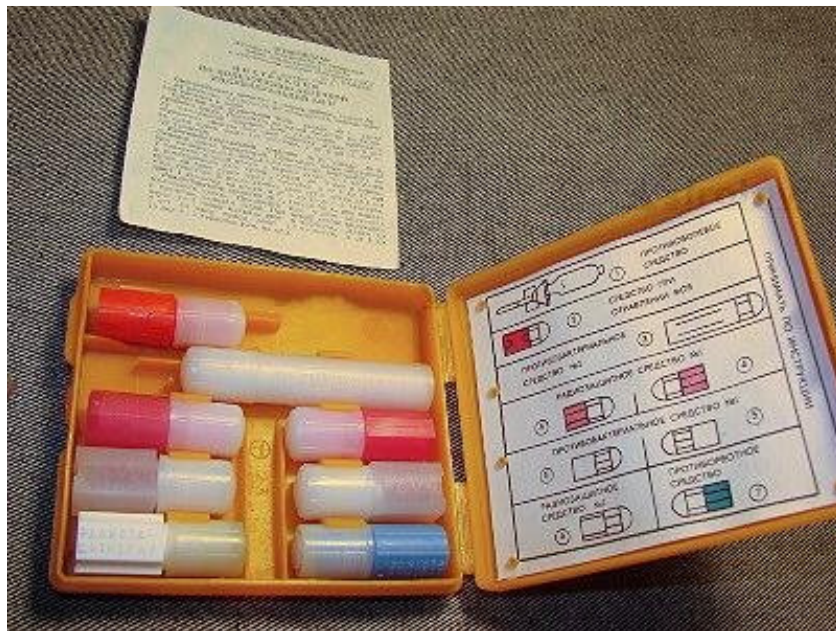
Fosforlu-üzvü maddələr (FÜM) əleyhinə – afin, taren, atropin və s. sianidlərə qarşı – amilitrit, propilnitrit adlı; lüizitə və arsin tərkibli digər maddələrə qarşı – unitol adlı antidotlar mövcuddur.

Bu antidotlardan həm profilaktika, həm də ilk tibbi yardım vasitəsi kimi istifadə etmək mümkündür.

Bakteriya əleyhinə maddələr – spesifik və qeyri spesifik profilaktika vasitələri növlərinə ayrılır. Spesifik profilaktika vasitələrinə zərdablar, vaksinlər, anatoksinlər və bakteriofaqlar aiddir.

Bu vasitələrin bəziləri fərdi aptekçədə cəmlənmişdir.

Aİ-2 fərdi aptekçə.

AI-2 fərdi aptekçəsində (fərdi dərman qutusunda) insan orqanizminə ionlaşdırıcı şüalanmaların, ZM və BV-nin təsirinin qarşısına alan və ya bu təsiri zəiflədən, habelə şok halının qarşısını alan preparatlar olur.

Aptekənin (fərdi dərman qutusunun) içərisində yanıqlar, yaralanmalar zamanı (ağrı aradan qaldırmaq üçün) öz-özünə və qarşılıqlı yardım üçün lazım olan, radioaktiv, zəhərli və qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin təsirini azaltmaq, aradan qaldırmaq və yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması üçün lazım olan vasitələr olur.

Aptekə narıncı rəngli plastik materialdan düzəldilmiş (fərdi dərman qutusu) yuvacıqlara malik, 90x100x20 mm ölçüdə, 130 qr çəkiyə malik plastmas qutudur.

Havanın soyuq vaxtı maye halında olan dərman vasitələrinin donmaması üçün onu paltarın içəri cibində saxlamaq lazımdır. Dərman qutusunun yuvacıqlarında aşağıda göstərilən dərman maddələri yerləşdirilir:

Yuvacıq № 1 - Sümüklər sınırkən, ağır yaralanma və geniş yanıqlar ağrı şokunun inkişaf etməsinə qarşı ağrıkəsən dərman – 1 ml 2%-li promedol məhlulu işlədilir; ağrıkəsici vasitə, şpris -tübikdə hazır halda olur. Sınıqlar zamanı, geniş sahəli yaralar, yanıqlarda istifadə edilir. Təcili hallarda inyeksiyanı paltarın üstündən də yeritmək olar.

Yuvacıq № 2 - fosforüzvi zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmələr zamanı istifadə olunan antidot. Zəhərlənmə təhlükəsi olduqda antidot qəbul edilir və bundan sonra əleyhqaz geyilir.

Yuvacıq № 3 - antibakterial vasitə. Preparatdan radiasiyanın təsirindən yaranan mədə-bağırsaq pozuntularında, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikasında istifadə edilir.

Yuvacıq № 4 - radiasiyadan qoruyucu vasitə. Radiasiya təhlükəsi olduqda qəbul edilir.

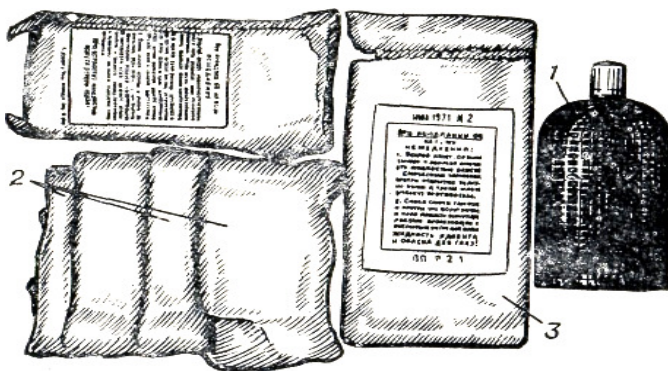
Yuvacıq № 5 - geniş təsir spektrli antibakterial vasitə. Yoluxucu xəstəliklərlə yoluxma təhlükəsi olduqda və ya yoluxma baş verdikdə, geniş ölçülü yanıq və yaralarda təcili profilaktik vasitə kimi istifadə olunur.

Yuvacıq № 6 - radiasiyadan qoruyucu vasitə. Preparat atom elektrik stansiyasında baş verən qəzadan sonra, radiasiyalı ərazidə otlayan inəyin təzə südündən içdikdə 10 gün müddətində qəbul olunur. Preparat orqanizmə südlə daxil olan radioaktiv yodun qalxanvari vəz tərəfindən tutulmasının qarşısını alır.

Yuvacıq №7 - qusmaya qarşı vasitə. Başda olan zədələnmələr, beyin silkələnmələri zamanı, eyni zamanda radioaktiv şüalanma baş verdikdə qusmanın profilaktikası məqsədi ilə istifadə olunur.

Kimya əleyhinə fərdi paket (İPP)- dəri səthinin ZM damcıları və ya dumanı ilə habelə radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerozolları ilə zəhərlənmiş açıq sahələrini və bu sahələrə toxunan paltar hissələrini qismən sanitariya təmizlənməsindən keçirmək üçündür.

İPP-8

1. Maye olan şüşə flakon;
2. 4 ədəd pambıq-tənzif salfted;
3. yaddaş.

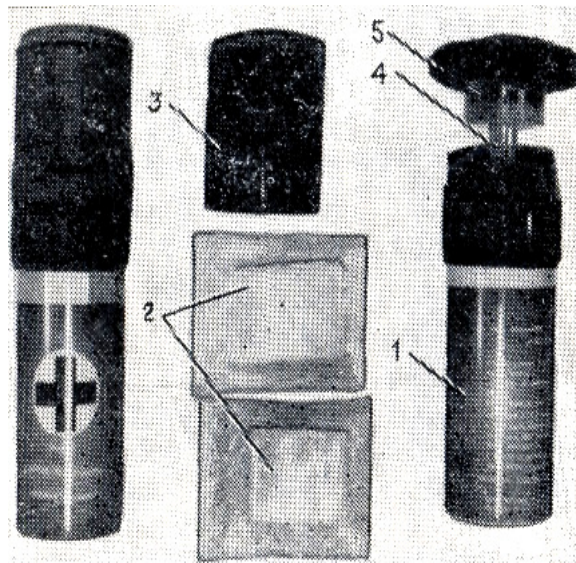

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paketlərdən insanın paltarına, bədəninə, fərdi qoruyucu vasitələrə və alətlərə düşmüş damcı- maye halda olan zəhərli, kimyəvi təhlükəli zəhərli maddələrin zərərsizləşdirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur. Paketə 125-135 ml şüşə flakonda olan deqazasiyaedici vasitə və 4 pambıq - cuna tampon daxildir. Paket sellofan kisəcikdə yerləşdirilib. İstifadə zamanı paket açılır, tamponlardan biri flakonda olan məhlulla isladılır. İsladılmış tamponla dərinin açıq sahələri, əleyhqazın şlem- maskası silinir. Yenidən isladılan tamponla paltarın yaxalığı, manjetlər təmizlənir. Maye dəriyə qısa müddətli qıcıqlandırıcı təsir edir. Amma bu iş qabiliyyətinə təsir etmir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, paketdə olan maye zəhərli və gözlər üçün təhlükəlidir. Buna görə də gözlərin ətrafını quru tamponla silib 2 %-li soda məhlulu ilə təmizləmək lazımdır.

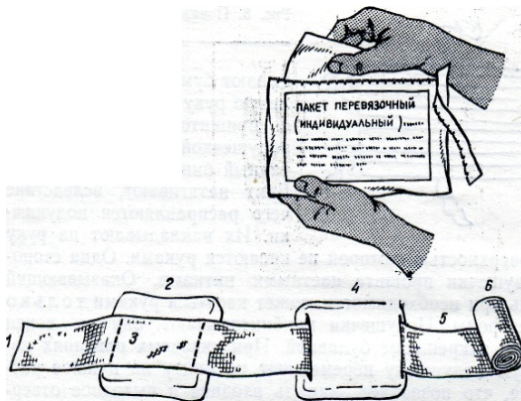
Bir sıra ZM, xüsusən fosforlu-üzvi maddələr hətta fiziki zədələnməsi olmayan dəri örtüyündən bədənə sürətlə sorula bildiyi üçün deqazasiyanın səmərəliliyi zəhərlənmədən sonra sanitariya təmizlənməsinə başlanması müddətindən bilavasitə asılı olur. Qismən

sanitiriyə təmizlənməsi ZM mühafizə edilməmiş dəri örtüyünə tə'sir göstərmədən sonrakı 5 dəqiqə müddətində keçirilsə, onda təmizlənmə son dərəcə səmərəli olacaqdır.

İPP-9

Fərdi sarğı paketi yanlara, yanıq yerlərinə sarğı qoymaq, habelə bə'zi növ qanaxmaları dayandırmaq üçün işlədilir.

Fərdi sarğı paketindən yara səthinə birincili sarğı qoyulması məqsədi ilə istifadə edilir. O, bintdən (10 sm enində, 7 m uzunluğunda) və iki ədəd pambıq -cuna yastıqçıqdan ibarətdir. Yastıqçıqlardan biri hərəkətsiz halda bintin bir kənarına tikilib, digər yastıqçıq isə bint uzununu hərəkətlidir. Adətən bint və yastıqçıqlar mumlanmış kağıza bükülmüş halda sellofan və ya perqament kağızından olan üzlüyə (çexola) qoyulmuş halda olur. Paketin içində eyni zamanda sancaq da olur. Üzlüyün üzərində paketdən istifadə qaydası yazılır.

Paketdən istifadə edərkən onu sol əldə tutub sağ əllə üzlüyün çətilmiş kənarından dartaraq yapışdırılmış hissə qoparılır və içərisində mumlanmış paket və sancaq çıxarılır. Kağız örtüyün büküşündən sancağı çıxarib müvəqqəti olaraq göz önündə paltara bərkidin. Mumlanmış kağız örtüyü ehtiyatla açıb sol əlinizdə bintin pambıq-cuna yastıqçıq tikilmiş kənarından tutun və sağ əlinizlə binti açın. Bu zaman ikinci yastıqçıq sərbəst açılır ki, onu bint boyu hərəkət etdirə bilərsiniz. Yastıqçıqların bir üzü qırmızı saplarla tikilib. Yardım göstərən vacib olduqda əlləri ilə yalnız yastıqçıqın bu üzünə toxuna bilər.

Yastıqçıqların digər tikişlər olmayan səthi yaranın üzərinə qoyulur. Kiçik yaralanmalarda yastıqçıqın biri yara üzərinə qoyulur. Böyük ölçülü yaralarda, yanıqlarda hər ikisi yanaşı qoyulur. Deşilmiş ikitərəfli yaralarda yastıqçıqın biri yaranın giriş, digəri isə çıxış hissəsinə

qoyulur. Sonra dairəvi gedişlə yara bintlənib sancaqla bərkidilir. Paketin üzlüyünün daxili səthi steril olduğu üçün hermetik sarğıların qoyulmasında istifadə edilir. Paket əleyhqazlar üçün olan xüsusi çantalarda və ya paltarın cibində saxlanılır.

Dəri səthini mühafizə vasitələri.

DSMV - bədənə açıq sahələrini, paltarları və ayaqqabıları onların səthinə zəhərləyici maddələrin (ZM) damçıları, yoluxucu xəstəlik törədiciləri, radioaktiv toz düşməsindən, həmçinin qismən də işıq şüalanmasından təsirindən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Mühafizə prinsipinə görə tabel vasitələrinin təcridedici və süzücü növləri olur.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, təcridedici mühafizə paltarlarında qalmaq müddəti məhduddur.

Tabel vasitələrinə aiddir:

- yüngül mühafizə kostyumu L-1;
- ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK);
- ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı komplekti (dəsti).

Yüngül mühafizə kostyumu L-1

L-1 kostyumu insanın bədənə açıq sahələrini, paltarlarını və ayaqqabılarını onların səthinə zəhərləyici maddələrin (ZM) damçılardan, yoluxucu xəstəliklərin törədicilərindən, radioaktiv toz düşməsindən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

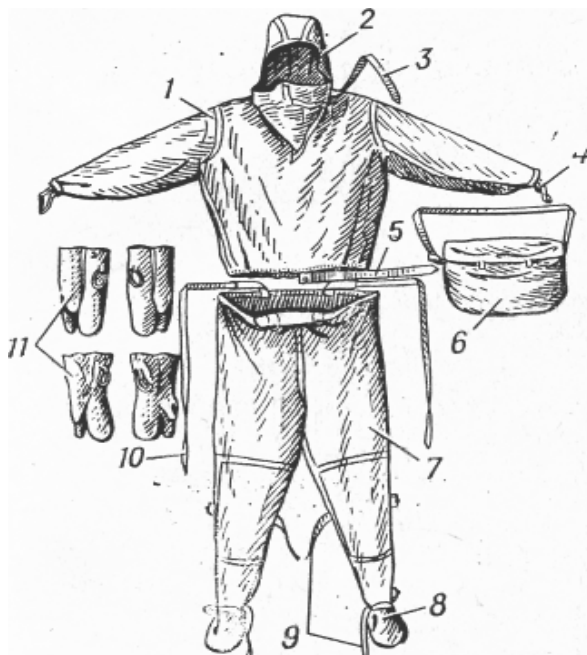
L-1 kostyumu müəyyən müddət ərzində istifadə etmək üçün nəzərdə tutulub. Zəhərləyici, radioaktiv maddələrin (ZM, RM) və bakterial vasitələrin (BV) təsirinə məruz qaldıqda L-1 kostyumu xüsusi zərərsizləşdirmədən sonra dəfələrlə istifadə edilə bilər.

L-1 kostyumu rezinləşdirilmiş materialdan və mühafizə çorabları ilə birlikdə hazırlanmış şalvardan, kapuşonlu kurtkadan, iki cüt iki barmaqlı əlcəkdən, şlemaltından və daşımaq üçün istifadə edilən çantadan ibarətdir.

L-1 kostyumu 3 ölçüdə:

- 1-ci ölçü- boyu 165 sm. olan insanlar üçün;
- 2-ci ölçü- boyu 165 sm-dən 172 sm-dək olan insanlar üçün;
- 3-cü ölçü- boyu 173 sm. və daha hündürboy insanlar üçün hazırlanır.

Yüngül mühafizə kostyumu L-1:

- 1 – pencək;
- 2 –kapuşon;
- 3 – boğaz qaytanı;
- 4 – əlin baş barmağı üçün halqa;
- 5 – ara qaytanı;
- 6 – çanta;
- 7 – şalvar;
- 8 – çəkmələr;
- 9 – qaytanlar;
- 10 – bərkidicilər;
- 11 – əlcəklər.

L-1 kostyumu üç vəziyyətdə istifadə olunur - “yürüş”, “hazır” və “döyüş”.

“Yürüş” vəziyyətində kostyum çantadaqatlanmış vəziyyətdə sol çiyindən asılaraq daşınılır.

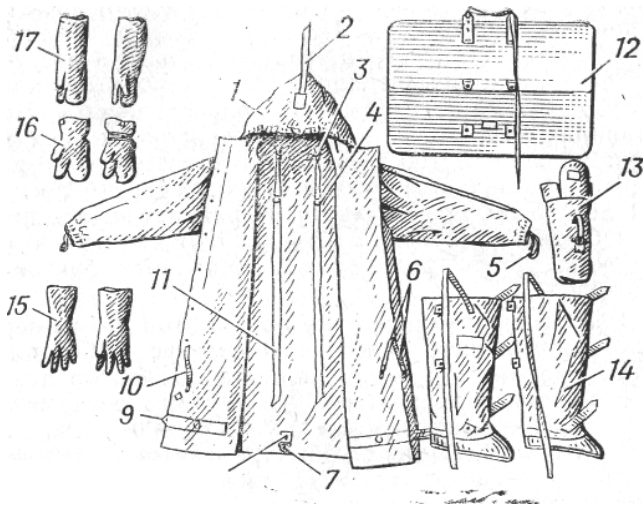
“Hazır” vəziyyətində kostyum ələyhqazsız geyilir.

“Mühafizə paltarını geyin, Qazlar” komandası ilə kostyum zəhərlənməmiş ərazidə “Döyüş” vəziyyətinə keçirilir.

Bunun üçün kostyum çantadan çıxarılaraq, yerə sərilir və müəyyən edilmiş ardıcılıqla ələyhqazla birlikdə geyilir.

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK).

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) insanın dəri səthini radioaktiv maddələrdən (RM), zəhərləyici maddələrdən (ZM), bakterial vasitələrdən (BV) qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur . Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) müəyyən müddət ərzində istifadə etmək üçün nəzərdə tutulub.

- 1 – mühafizə plaşı;
- 2 – dartıcı;
- 3–kürəyim halğası;
- 4, 7 – geydirilən çərkivələr;
- 5 – əlin baş barmağı üçün halqa;;
- 6, 10 – bərçidicilər;
- 8 – mərkəzi tutacaq;
- 9 – qaytan;
- 11 – plaşın tutacaqları;
- 12 – plaşın çexolu;
- 13 – corablar və əlcəklər üçün şexol;
- 14 – mühafizə corabları;
- 15 – mühafizə əlcəkləri (yay üçün);
- 16 – istiləşdirici manjetlər;
- 17- əlcəklər (qış üçün).

Mühafizə plaşı dörd ölçüdə hazırlanır:

- birinci - boyu 166 sm. olan insanlar üçün;
- ikinci - boyu 166 sm.-dən 172 sm.-dək olan insanlar üçün;
- üçüncü - boyu 172 sm.-dən 178 sm.-dək olan insanlar üçün;
- birinci - boyu 178 sm.-dən 184 sm.-dək və daha hündür boyu olan insanlar üçün.

Mühafizə corabları üç ölçüdə hazırlanır:

- birinci- 40 ölçüdə olan ayaqqabı üçün;
- ikinci - 42 ölçüyə kimi olan ayaqqabı üçün;
- üçüncü- 43 ölçüyə kimi olan və daha böyük ayaqqabılar üçün.

Şəraitdən asılı olaraq mühafizə plaşı və bütün komplekt müxtəlif variantlarda istifadə edilə bilər.

Kimyəvi hücum zamanı, bioloji aerozolların istifadəsi və radioaktiv maddələrin nüvə partlayışı buludundan düşməsi zamanı mühafizə plaşı örtük kimi istifadə edilə bilər.

Uzun müddət zəhərlənmiş ərazidə fəaliyyət zamanı mühafizə plaşını geyərək istifadə etmək olar.

Zəhərləyici maddələrlə (ZM), bakterial vasitələrlə (BV) və güclü toz şəraitində ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) kombinizon formasında geyərək istifadə etmək olar.

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) üç vəziyyətdə istifadə olunur - “yürüş”, “hazır” və “döyüş”.

ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı komplekti (dəsti).

Dərini mühafizə edən süzücü vasitələrə ZFO-58 markalı süzücü mühafizə paltarı komplekti (dəsti) aiddir. Bu paltar dəsti: xüsusi biçimli və xüsusi kimyəvi maddə- pasta məhlulu hopdurulmuş parça kombinezondan, habelə kişi alt paltarında (tuman və köynək), parça şlemaltlıqdan, iki cüt portyankadan (ayağa sarıyan parça zolaqları) ibarətdir ki, bunlardan bir cütünə də kombinezona hopdurulmuş pasta hopdurulur. Hopdurucu pasta məhlulu ya zəhərləyici maddə buxarlarını tutub saxlayan (adsorbsiya tipli), ya da bu buxarları neytrallaşdıran (hemosorbsiya tipli) kimyəvi maddələrdən ibarətdir. Alt paltarlar, şlemaltlıq və hopdurulmamış bir cüt portyanka insanın bədənində kombinezonun sürtünməsinin və kombinezona hopdurulmuş məhlulun dərini qıcıqlandırmasının qarşısını almaq üçündür.

Radioaktiv tozdan mühafizə olunmaq üçün əhali adi paltarları uyğunlaşdırma bilər.

Belə paltarların hermetikliyini təmin etmək üçün onlara əlavə hissələr: sinəbənd, başlıq, şalvarın yanda düymələnən yerlərinə xıştəklər tikmək lazımdır. RM-dən mühafizə üçün həmçinin dəri səthini qoruyan əlaltı vasitələrdən istifadə oluna bilər.

Süzücü materialdan tikilən mühafizə paltarı ya həmişə, ya da vaxtaşırı istifadə üçündür. Belə paltarlar adi parçadan tikilib xüsusi kimyəvi məhlul hopdurulmuş geyimlərdən ibarətdir. Özünün sanitariya-gigiyenik xassələrinə görə belə paltarlar hər gün geyinmək üçün yararlıdır.

3-cü sual. Təsərrüfat obyektlərinin işçilərinin və onların ailə üzvlərinin fəvqəladə hallarda təciliyə edilməsi.

Köçürmə (təxliyə) - adamların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılıb təhlükəsiz rayonlarda (zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir.

Köçürmə tədbirləri əvvəlcədən planlaşdırılmalı və fəvqəladə hallar ehtimal olunan rayonlarda sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən qısa müddətdə ya qabaqcadan, ya da zədələyici amillər əhaliyə bilavasitə təsir göstərərkən dərhal yerinə yetirilməlidir.

Köçürmə tədbirləri düşmən tərəfindən müasir adi silahlar və kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilməsi, həmçinin təbii fəlakətlər, güclü istehsalat qəzaları baş verməsi ehtimalları nəzərə alınmaqla çoxvariantlı planlaşdırılmalı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq köçürmə işlərinin müxtəlif variantlarda yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürmə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi tələb olunan təhlükəli rayonlara aşağıdakılar aid edilir; düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan güclü dağıntılar zonası; şəhərlərin, yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin həndəvərində yarana biləcək radioaktiv və ya kimyəvi zəhərlənmə zonaları; ehtimal olunan təbii fəlakət, güclü istehsalat qəzası rayonları

və fəlakətli daşqın zonaları; silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlar və cəbhəətrafı zolaqlar.

Təhlükəsiz zona - düşmənin basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarda əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

Əhalinin köçürülməsi istehsalat - ərazi prinsipi üzrə təşkil edilir.

Istehsalat prinsipi - fəhlələrin, qulluqçuların, digər işçilərin və onların ailə üzvlərinin, ali və orta ixtisas məktəbləri tələblərinin, texniki peşə məktəbi şagirdlərinin obyektlər üzrə təhlükəli rayonlardan çıxarılıb təhlükəsiz zonada yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Belə hallarda, təhlükəli rayonlarda fəaliyyətini davam etdirən obyektlərin işçiləri təhlükəsiz rayonlara çıxarılıb yerləşdirildəndən sonra növbələr üzrə mütəşəkkil olaraq öz iş yerlərinə gətirilir və iş növbəsindən sonra yenidən köçürüldüyü rayona aparılırlar.

Qalan əhali isə ərazi prinsipi üzrə - yaşayış yerlərindən köçürülür.

Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq əhali:

- bütünlüklə (ümumi köçürmə);

- yaxud qismən köçürülə bilər.

Ümumi köçürmə hallarında, səfərbərlik vəsiqəsi olan şəxslərdən (onlar Dövlət səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış İdarələrinə getməlidirlər), eləcə də köçürülməsi qeyri-mümkün sayılan xəstələrdən və onlara xidmət edən tibbi heyətdən başqa bütün əhali köçürülür.

Qismən köçürmə zamanı isə əmək qabiliyyəti olmayan, habelə istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhali köçürülür.

Əhalini köçürməyin əsas üsulu kombinasiyalı üsuldur, bu zaman adamların əksəriyyəti piyada, bir qismi isə əldə olan bütün nəqliyyat vasitələrində təhlükəli zonadan dərhal çıxarılır.

Hərbi dövrdə dərəcəli şəhərlərdən, onların rayonlarından və xalq təsərrüfatı obyektlərindən köçürülən əhalinin yerləşdiriləcəyi təhlükəsiz rayonlar və ya yaşayış məntəqələri əvvəlcədən təyin edilir.

Bu zaman köçürülən ərazidə işini davam etdirəcək obyektlərin fəhlə və qulluqçuların, həmçinin zədələnmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üçün qüvvə və vasitə qruplarını, mümkün qədər yaxın yaşayış məntəqələrində yerləşdirmək nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürülən əhali yerləşdiriləcək rayonlar və oraya gedən marşrutlar Azərbaycan Respublikası FHN müvafiq orqanları tərəfindən bu şəhərin (rayonların) icra hakimiyyəti başçıları ilə birlikdə dəqiqləşdirilir və hərbi komandanlıq orqanları ilə əvvəlcədən razılaşdırılır.

Köçürüləcək xalq təsərrüfatı obyektlərinin və digər təşkilatların bu yaşayış məntəqələrində yerləşdirilməsi məsələsi rəsmiləşdirildəndən sonra, əhalinin qəbul edəcək şəhər və rayonların icra hakimiyyəti orqanları həmin obyekt və təşkilatlara lazımi qaydada tərtib edilmiş məskunlaşma orderləri verir və əhalinin həyat təminatı məsələlərini həll edirlər.

Kimyəvi təhlükəli obyektlərdə qəza baş verərkən, eləcə də ərazidə radioaktiv zəhərlənmə (çirkənmə) olarkən köçürmə işləri adətən iki mərhələdə yerinə yetirilir: əhali əvvəlcə zədələyici amillərin təsir zonasının hüdudlarına çıxarılır sonra isə təhlükəsiz rayonlardakı yerləşdirmə məntəqələrinə aparılır. Bu dövrdə həmçinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə tədbirləri də görülür.

Köçürülən əhalinin qeydiyyatı üçün əsas sənədlər – şəxsiyyəti təsdiq edən pasport (vəsiqə) və iş yaxud yaşayış yerində tərtib olunmuş köçürülənlərin siyahısından ibarətdir.

Şəhərlərdən, rayonlardan və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərarları aşağıda göstərilən vəzifəli şəxslər qəbul edirlər:

- müharibə dövründə - Müdafiə Nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş Naziri;

- sülh dövründə - ərazisində fəvqəladə hallar yaranmış şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısı. Bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Baş Nazirinə məlumat verir.

Silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlardan və cəbhəətrafı zolaqlardan əhalinin köçürülməsi hərbi komandanlığın və icra hakimiyyəti başçısında birgə qərarı ilə həyata keçirilir. Bu barədə onlar - tabeliyi üzrə yuxarı idarəetmə orqanlarına dərhal məlumat verirlər.

Köçürmə tədbirlərin planlaşdırması və təşkili.

Köçürmə (qəbul etmə) tədbirlərinin planlaşdırılması, təşkili və həyata keçirilməsinə görə ərazi və sahə idarəetmə orqanlarının rəhbərləri məsuliyyət daşıyırlar.

Mülki müdafiə qərargahları, fəvqəladə hallar üzrə komissiyalar köçürmə barədə müvafiq rəhbərlik tərəfindən qəbul edilmiş qərarların yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Mülki müdafiə xidmətlərinə və digər orqanla və onların təyinatına uyğun olaraq köçürmə tədbirlərinin təminatı həvalə edilir.

Təhlükəli dövrdə respublikada köçürmə işlərinə Azərbaycan Respublikası nazirlər Kabinetinin fəvqəladə Hallar üzrə Komissiyası ümumi rəhbərlik edir.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri hansılardır?
2. Fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin əsas üsulları hansılardır?
3. Təbii fəlakətlər, texnogrın qəzalar və faciələr zamanı əhalinin və istehsalat obyektlərinin işçilərinin davranış qaydaları necədir?
4. Mühafizə qurğularının təsnifatını necədir?
5. Hansı xassələrinə görə mühafizə qurğuları xarakterizə edilirlər?
6. Radiasiya əleyhinə daldalanacaqların xarakteristikaları hansılardır?
7. Sadə daldalanacaqlar hansılardır və onlar necə hazırlanırlar?
8. Filt-ventilyasiya qurğuları nə üçündür?
9. Filt-ventilyasiya qurğularına hansı avadanlıq daxildir?
10. "Təxliyə" nədir?
11. Əhalinin müxtəlif ərazilərdə yerləşdirilməsi nədir?
12. Fərdi mühafizə vasitələri hansı xassələri vardır?
13. Fərdi mühafizə vasitələrinə nələr daxildir?
14. Dəri səthinin mühafizə vasitələrinə nələr daxildir?
15. Fərdi tibbi mühafizə vasitələrinə nələr daxildir?
16. QP-5 və QP-7 əleyhqazların şlem-maskaları necə seçilir?
17. Yüngül mühafizə kostyumu L-1 nə üçündür?
18. Yüngül mühafizə kostyumu L-1 neçə ölçüdə hazırlanır?
19. Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) nə üçündür?
20. Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) neçə ölçüdə hazırlanır?
21. Təxliyə komissiyasının əsas vəzifələri hansılardır?
22. Təxliyə olunan şəxs özü ilə nə götürməlidir?
23. Toplanmış-təxliyə məntəqəsində hansı kolonlar yaradılırlar?
24. Piyada kolonlar neçə nəfərdən ibarət olur?

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu № 5: “Fövqəladə hallarda iqtisad
obyektlərinin işinin dayanıqlığı”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdiri
_____ **Elçin Əliyev**
“___” mart 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

Mövzu № 5: “Fövqəladə hallarda iqtisad obyektlərin işinin
dayanıqlığı”

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: Mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: Tələbələrə obyektlərin işinin dayanıqlığı (sabitliyi) haqqında anlayışı, fövqəladə vəziyyət şəraitində işin dayanıqlığının əsasları, mahiyyəti, yüksəltmə yolları və üsulları barədə məlumatların çatdırılması.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə vəziyyət şəraitində obyektlərdə işin dayanıqlığının əsasları və mahiyyəti.
2. Dayanıqlığın artırılması məqsədi ilə mülki müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunması.
3. Fövqəladə hallarda obyektlərin işinin dayanıqlığının yüksəltmə yolları və üsulları

Ədəbiyyat :

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci il tarixli, 193 nömrəli Qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I .Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərse hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunı, məqsədini, sualları çatdırıram.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual. Fövqəladə vəziyyət şəraitində obyektlərdə işin dayanıqlığının əsasları və mahiyyəti - 25 dəq.

Dinc və ya müharibə dövründə mümkün olan ziyan və itkilərin həcmnin maksimum azaldılması məqsədilə təsərrüfat obyektlərində işin dayanıqlığının təmin edilməsi ölkənin iqtisadiyyatı ilə əlaqədar vacib məsələdir. Bu həmçinin mülki müdafiənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sayılır. Respublikamızın ərazisindəki hər bir obyekt, müxtəlif kortəbii hadisələrin, o cümlədən də bunlardan ən fəlakətli olan zəlzələnin təsir dairəsinə düşə bilər. Ölkəmizin ümumən hər yeri 8 baladək, ərazinin dördüdə biri qədər də 9 baladək zəlzələ ehtimallı sahələr sayılır. 9 ballıq zonada əhalinin 20%-i, sel təhlükəli rayonlarda isə 5%-dən çoxu yaşayır.

Bütün bunların nəticəsində yarana biləcək dinc və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hadisələr zamanı təsərrüfat obyektlərinin zədələnmə dərəcəsi nəinki onların hansı gücdə kortəbii hadisə rayonunda yerləşdiyindən, həm də bu obyektlərin müdafiəyə hazırlaşması dərəcəsindən asılı olacaq. Bu hazırlığın əsasını isə obyektlərin binalarının və qurğularının fiziki davamlığı da daxil olmaqla, işin sabitliyini artırmaq üçün görülən tədbirlər təşkil edir. Belə tədbirlər görülmüş obyektlər, nisbətən az zədə alacaq, fəhlə və qulluqçuların müdafiəsi etibarlı olacaq, obyekt daha qısa müddətdə yenidən iş fəaliyyətini bərps edib, məhsulların istehsalına başlayacaq.

Fövqəladə hadisələr zamanı obyektə işin sabitliyi nə deməkdir və onun yüksəldilməsi nədən ibarətdir?

Obyektə işin dayanıqlığı – obyektin qəzalara, kortəbii hadisələrə və müasir silahların zədələyici təsirinə davam gətirməsi, bunların təsiri şəraitində belə, planda nəzərdə tutulmuş həcmdə məhsul buraxması, mühəndis-texniki avadanlığı zəif, yaxud, orta dərəcədə zədələndikdə istehsalın mümkün qədər tez bərpa olunması qabiliyyətinə deyilir.

Maddi vəsaitlər istehsal edilməyən obyektlərin (nəqliyyat, rabitə, səhiyyə, tədris müəssisələri və s.) işinin dayanıqlığı dedikdə, onların fövqəladə hadisələr zamanı öz funksiyaların yerinə yetirməsi bacarığı nəzərdə tutulur. İşin sabitliyinin yüksəldilməsi isə, obyektlərin məhz bu qabiliyyətinin və imkanların artırılıb müvafiq normativ sənədlərin tələbləri səviyyəsinə çatdırılmasından ibarətdir. İşin dayanıqlığının artırılması üçün obyektlərdə hələ əvvəlcədən mühəndis-texniki texnologiyalar və təşkilati tədbirlər kompleksi işlənib hazırlanır və vaxtında həyata keçirilir.

Belə tədbirlərin görülməsində əsas konkret məqsədlər aşağıdakılardır:

- İstehsalat qəzalarının qarşısını almaq;
- qəzalar, təbii fəlakətlər vaxtı, habelə müasir silahların təsiri nəticəsində baş verə biləcək itki və zərəri azaltmaq;
- fəlakətlərin, qəzaların, eləcə də düşmən hücumu nəticələrinin tez aradan qaldırılmasına şərait yaratmaq;
- pozulmuş istehsal prosesinin qısa müddətdə bərpa olunması imkanını əldə etmək;
- ekstremal şəraitdə işçilərin, onların ailə üzvlərinin normal həyat şəraitini təmin etmək.

Fövqəladə hadisələr zamanı istehsal obyektlərində və sahələrində işin dayanıqlığının artırılması çox olduğu qədər, həm də geniş sahəli və mürəkkəb bir problemdir.

Burada:

- istehsalatların ərazidə düzgün yerləşdirilməsi;
- əvəzedici istehsalat və müəssisələrin yaradılması;
- etibarlı maddi-texniki təchizatın, nəqliyyat əlaqələrinin təmin olunması;
- əlavə yanacaq növünə, digər xammal və texnologiyalara keçmək üçün hazırlıq tədbirlərinin görülməsi;
- işçilərin müdafiə edilməsi;

- fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması.

Bunların bir qisminin hələ obyektlərin layihələşdirilməsi və tikilməsi vaxtı, digərlərinin isə sonradan yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Bütün bu tədbirlər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən təsdiq edilmiş normativ sənədlərə uyğun olaraq icra edilir.

2-ci sual. Dayanıqlığın artırılması məqsədi ilə mülki müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunması - 30 dəq.

Mülki müdafiə orqanlarının vəzifəsi istehsalatın tərkib hissələrinin - işçi qüvvəsinin, avadanlıqların, xammalın, hazır məhsulların müdafiəsinə yönəldilmiş mühəndis-texniki və digər tədbirlərin işlənilib hazırlanması və yerinə yetirilməsində iştirak etməkdir. Fəvqəladə hadisələr zamanı obyektə işin dayanıqlığını artıran tədbirlər kompleksində mühəndis texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Yuxarıda deyildiyi kimi, belə tədbirlər bina və qurğuların, kommunikasiyaların müxtəlif dağıdıcı təsirlərə fiziki davamlılığının artırmaq üçün görülür. Yeni müəssisələr, digər müxtəlif obyektlər layihələşdirilərkən və tikilərkən yerinə yetirilən mühəndis-texniki tədbirlər daha səmərəli və iqtisadi cəhətdən xeyli sərfəli olur.

Bu zaman ilk növbədə, obyektin ərazisində bina və qurğuların yerini zonalar üzrə planlaşdırmaq, yəni istehsalat qurğularını, ambarları, zavod idarəsi binalarını və digər müxtəlif məqsədli tikililəri ayrı-ayrı qruplar şəklində (zonalarla) yerləşdirmək nəzərdə tutulur.

Xüsusən partlayış təhlükəli sexləri, laboratoriyaları, güclü təsirli zəhərli maddə tutumlarını ayrıca yerləşdirmək vacib sayılır. Təcrübə göstərir ki, bütün bunlar həm də qəzalar, dağıdıcı kortəbii hadisələr, başqa kənar təsirlər şəraitində ikinci zədələyici amillər törəməsinin, uçuqun qalaqları yaranmasının xeyli dərəcədə qarşısını alır.

Obyektlər tikilən dövrdə həmçinin orada işləyəcək işçilərin müdafiəsi (mülki müdafiə qurğularının tikilməsi) məsələləri də həll edilir. Fəaliyyətdə olan obyektlərdə isə belə tədbirlər müəssisələrin yenidən qurulması vaxtı və istehsalatın təkmilləşdirilməsi qaydası ilə həyata keçirilir.

Araşdırma zamanı obyektin istehsal prosesində iştirak edən elementlərinin mövcud vəziyyəti müasir silahların bütün zəhərləyici amillərinə, ikinci amillərə, habelə ehtimal edilən kortəbii hadisələrinin təsirinə davamlıq baxımından qiymətləndirilib təyin edilir.

Bunda məqsəd – obyektin istehsal fəaliyyətində ən zəif sahələri aşkara çıxarmaq və onların etibarlılığını, eləcə də bütünlüklə müəssisənin sabit işini təmin etmək üçün tələb olunan mühəndis-texniki, texnoloji və təşkilati tədbirləri müəyyənləşdirməkdir.

Mühəndis texniki tədbirlər:

-obyektdəki binaların, qurğuların, avadanlığın və kommunikasiyaların zədələyici təsirlərə fiziki davamlılığını artırmaq üçün görülən tədbirlərdir.

Texnoloci tədbirlər:

- ikinci zədələyici amillər yaranması ehtimalının qarşısını almaq məqsədilə obyektə texnoloji rejimin dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur.

Təşkilatı tədbirlər:

- fəvqəladə hadisələr zamanı yaranan şəraitdə obyektə mülki müdafiə qərargahının, qüvvələrin, habelə işçilərin ən səmərəli fəaliyyət qaydalarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Məhz bütün bu tədbirləri konkretləşdirmək üçün aparılan araşdırmalar mütəxəssislər tərəfindən xüsusi metodika üzrə və müvafiq hesablama cədvəllərindən istifadə edilməklə aparılır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, görülməli mühəndis texniki tədbirlərin həcmi və xarakteri obyektin vacibliyindən, dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallar zamanı

yarana biləcək təhlükənin dərəcəsi baxımından harada yerləşdiyindən, işçilərin sayından və digər şərtlərdən asılı olur. Hətta eyni bir ərazidə yerləşən müəssisələr belə, özlərinin təyinatına, istehsalat prosesinin xarakterinə, iş şəraitinə görə bir birindən xeyli fərqlənirlər. Buna görə də bütün obyektlər üçün yararlı olan eyni bir həcmdə işlərin siyahısını tərtib etmək düzgün olmaz.

Hər bir müəssisədə görülməli mühəndis-texniki tədbirlər konkret şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Lakin belə tədbirlərin bir qismi bütün obyektlər üçün ümumi sayılır və bunlar hər bir obyektə yerinə yetirilə bilər.

Sülh dövründə idarəetmə üçün inzibati xidmət binalarında, dispetçer məntəqələrində və digər otaqlarda yerləşdirilmiş texniki rabitə vasitələri, nəzarət - ölçü cihazları, məsafədən idarəetmə aparatları və sair cihazlar işlədilir.

Əsas idarəetmə vasitələri sayılan bu avadanlıqlar müdafiə üçün nəzərdə tutulmamış binalarda qoyulduqda kifayət dərəcədə fiziki davamlılığa malik olmurlar. Həmin avadanlıq yerləşdirilən tikililər obyektin əsas istehsal qurğularından daha tez sıradan çıxıb bilər, bu isə müəssisədə idarəetmənin itirilməsi və istehsalın pozulması ilə nəticələnər.

Buna görə də müharibə dövründə müəssisənin fəaliyyətinin etibarlı surətdə idarə edilməsi üçün buradakı sığınacaqların birində obyektin idarəetmə məntəqəsi yaradılıb, lazımi rabitə və xəbərdarlıq vasitələri ilə təmin edilməlidir.

İdarəetmənin dayanıqlığını artırmaq məqsədilə belə mühəndis-texniki tədbirlərlə yanaşı təşkilatı tədbirlər də nəzərdə tutulur:

- işçilərin müxtəlif növbələrdə işləyəcək qruplara ayrılır, bu qrupları (növbələri) obyektə işləyərkən və təhlükəsiz sahələrdə dincələrkən idarə etmək üçün onların sayına müvafiq idarəetmə qrupları, digər operativ qruplar təşkil edilib fəaliyyətə hazırlanır.

Yanacaq, güclü təsirli kimyəvi maddələr istehsal edilən və digər yüksək təhlükəli zavodlarda bu tədbirlər obyektin dinc və müharibə dövrlərində mülki müdafiə planında nəzərdə tutulur. Burada ehtimal olunan qəzaların, habelə yarana biləcək ikinci zədələyici amillərin xarakteri və miqyası göstərilir, ainsanların və maddi sərvətlərin xilas edilməsi üzrə tədbirlər, qəza nəticələrinin aradan qaldırılması yolları və üsulları, bu zaman ixtisaslaşdırılmış qrupların, xilasedici, yanğınsöndürən dəstələrin fəaliyyət qaydası müəyyən edilir.

GTZM işlədilən və onların buxarları ilə zəhərlənmə təhlükəsi olan otaqlarda avtomat neytrallaşdırma qurğusu qoyulur. Zərərli buxarlar müəyyən təhlükəli konsentrasiyaya çatanda qurğu avtomatik olaraq işə qoşularaq deqazasiya mayesi çiləyib, zəhərli maddələri neytrallaşdırır. İstehsal obyektlərində, mürəkkəb texnoloji qurğularda qəzalar adətən yanğınlarla müşayiət olunur. Yanğın təhlükəsizliyini artırmaqdan ötrü obyektə alovlanma bilən müxtəlif binaların divarlarına, konstruksiyaların səthinə odadavamlı boyaq çəkilir, yaxud superfosfat məhlulundan suvaq vurulur.

Müharibə və dinc dövründəki fəvqəladə hallar zamanı obyektlər tamamilə güclü, orta və zəif dərəcələrdə dağıntılara məruz qala bilər. Tamamilə və güclü dağılmış obyektlərdə, xüsusən müharibə dövründə istehsalın bərpa edilməsinə cəhdlər göstərilməsi adətən məqsədəuyğun sayılmır, çünki, iqtisadi cəhətdən özünü doğrultmur. Orta və zəif dərəcədə zədələnən müəssisələrdə isə müharibə dövründə belə, məhsul buraxılışının bərpa olunması real sayılır, lakin o şərtlə ki, bu işlərə obyektin özü və onun işçiləri əvvəlcədən hazırlanmış olsun.

İstehsalatın bərpa edilməsi planları və layihələri adətən iki variantda zəif və orta dərəcələrdə zədələnmə halları üçün tərtib olunur. Bu zaman hər iki şərait üzrə ilknövbəli bərpaetmə işlərinin xarakteri və həcmi müəyyənləşdirilir, tələb ediləcək işçi qüvvəsi, materiallar, avadanlıq və s. habelə onların qiyməti hesablanır, bərpa müddətləri göstərilir. Bu zaman o da nəzərə alınır ki, bəzi hallarda obyektin bərpa edilməsi müvəqqəti xarakter

daşya bilər. Buna görə də ən vacib məhsulların qısa müddətdə istehsalına nail olmaq məqsədilə müvafiq normativ sənədlərin tələblərindən müəyyən dərəcədə kənara çıxma hallarına yol vermək mümkündür.

Bərpa müddətlərini azaltmaqdan ötrü həmçinin sadələşdirilmiş tikinti hissələrindən, yüngül karkaslardan, salamat qalmış konstruksiyalardan da geniş istifadə olunur.

Müəssisənin bərpa olunması üçün əsas şərtlərdən biri də əvvəlcədən işlənib hazırlanmış layihələrin, tikinti üzrə və texniki sənədlərin qorunub saxlanmasıdır.

Beləliklə, dinc və müharibə dövrlərində ekstremal şəraitdə iqtisadiyat obyektlərində işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər işçilərin etibarlı müdafiəsinə, xilasetmə işlərinin qısa müddətdə icrasına, istehsalın bərpa olunmasına yönəldilməklə bərabər, həmçinin dinc dövrdə də istehsalat qəzaları ehtimalının azaldılması və qəza nəticələrinin məhdudlaşdırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

3-cü sual. Fövqəladə hallarda obyektlərin işinin dayanıqlığının yüksəltmə yolları və üsulları - 25 dəq.

Fövqəladə hadisələr zamanı işin dayanıqlığını yüksəldən konkret tədbirləri müəyyən etməkdən ötrü əvvəlcə obyektə bu sahə üzrə araşdırmalar (tədqiqatlar) aparılır.

Müvafiq təşkilatlar tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərir ki, dinc dövrdə istehsalat qəzalarının xeyli bir qismi “insan amili” sayəsində baş verir, yəni səbəb işçinin öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməməsi, yaxud öz işinə, texnoloji rejimin, istehsalat təlimatı tələblərinin icrasına səhlənkarlıqla yanaşmasıdır. Buna görə də obyektlərdə hər bir işçini istehsalatda təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilməsinə məcbur edilməsi qəza ehtimalını azaltmağın və ümumiyyətlə təhlükəsizliyin artırılması yollarından biri sayılmalıdır.

Xarakterinə görə belə tədbirlər qruplaşdırılır, bunlara bəzən, işin dayanıqlığının yüksəldilməsi yolları və ya istiqamətləri deyilir.

Bunlar aşağıdakılardır:

- fəvqəladə hallar zamanı işçilərin müdafiəsinin təmin edilməsi;
- obyektin ən vacib elementlərinin möhkəmliyinin artırılması və texnoloji prosesin təkmilləşdirilməsi;
- maddi texniki təchizatın dayanıqlığının artırılması;
- ekstremal şəraitdə obyektin idarəetmə sisteminin etibarlılığının yüksəldilməsi;
- müəssisədə istehsalat qəzaları baş verməsi, ikinci zədələyici amillər törəməsi ehtimalını və onların zərərini azaltmaq üzrə tədbirlərin işlənib hazırlanması;
- obyektə istehsalın bərpa edilməsi üçün hazırlıq işlərinin görülməsi.

Bu tədbirlər əsasən əvvəlcədən işlənib yerinə yetirilir. Bilavasitə fəvqəladə hallar zamanı görülməli olan əməliyyatlar isə qabaqcadan planlaşdırılır, onların dərhal icrası üçün hazırlıq görülür.

Həmin tədbirlərin mahiyyətini nəzərdən keçirək:

A) İşçilərin müdafiəsi hər hansı bir obyektə işin dayanıqlığının yüksəltməyin ən vacib amilləridir, çünki aydındır ki, işçi qüvvəsi olmadan, heç bir istehsalatın fəaliyyəti mümkün deyil. Bu məqsədlə görülməli mühəndis-texniki tədbirlərin ən başlıcası bütün işçilərin mülki müdafiə mühafizə qurğuları ilə təmin edilməsidir. Təlimatda göstərilir ki, dərəcəli şəhərlərdə və müharibə dövründə daha ciddi təhlükə yaranan sahələrdə işini davam etdirən müəssisələrin işçiləri sığınacaqqla, qalan bütün əhali isə daldalanacaqqla təmin edilməlidir.

B) Obyektin ən vacib elementlərinin, bina və qurğuların möhkəmliyinin artırılması – buradakı avadanlığı, dəzgahları, texnogen təhlükəli xətlərin müdafiəsi üçün vacibdir. Məlum olduğu kimi tikilən sənaye binaları və qurğularının ümumi sabitliyi hissələrin ağırlığına və külək nəticəsində yaranacaq əlavə yüklərə hesablanır.

V) Maddi-texniki təchizat, obyektə təchizatın dayanıqlığı xammal, material, komplektləşdirici hissələr, avadanlıq və yanacaq ehtiyatlarını yaratmaqla artırılır. Bunlar həm istehsalı davam etdirmək, həm də fəvqəladə hallarda istehsal pozularsa, onun bərpası üçün nəzərdə tutulur. Azalmayan ehtiyatlar halında tədarük görülməsinə həmin materialların miqdarı nazirliklərin hər bir obyekt üçün təsdiq etdiyi normalar üzrə müəyyən olunur.

Müxtəlif yerlərdəki mal göndərən təşkilatlarla istehsal əlaqələrinin variantlarını hazırlamaq, digər müəssisələrdən alınan bir sıra ən vacib hissələrin, avadanlıqların obyektin özündə istehsal olunması tədbirləri də işin dayanıqlığını artırır.

Hazır məhsulların vaxtında və dərhal istehlakçıya göndərilməsi də çox vacibdir. Xüsusən, neftayırma, kimya müəssisələrində hazır məhsulun yığılıb qalması həm obyektin özü, həm də qonşu obyektlər və yaşayış sahələri üçün ciddi təhlükə yaradar, ikinci zədələyici amillərin ən qorxulu mənbəyinə çevrilə bilər.

Q) Ekstremal şəraitdə obyektə istehsal prosesinin və mülki müdafiəni idarə etmək rəhbər heyətin fəaliyyətində ən əsas və məsuliyyətli işdir. İdarəetmə prosesi hər cür hallarda işçilərə, mülki müdafiə dəstələrinə daim rəhbərlik edilməsini nəzərdə tutur, əsas tələb isə onun fasiləsizliyidir. İdarəetmənin rəhbər heyət rabitə və xəbərdarlıq vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirir.

D) Müəssisələrdə istehsal qəzalarını və ikinci zədələyici amillər ehtimalını azaltmaq üzrə tədbirlər adətən birgə hazırlanıb, yerinə yetirilir.

E) Obyektə pozulmuş istehsalın bərpa olunması üçün hazırlıq işlərinin görülməsi. Yuxarıda deyildiyi kimi, obyektin məhsul buraxmağa qısa müddətdə hazırlanması imkanı onun işinin sabitliyinin vacib göstəricisidir. Belə hazırlıq nə dərəcədə yüksəkdirsə, hər hansı bir səbəbdən zədələndikdən sonra müəssisədə istehsal prosesi bir o qədər tez bərpa olunur. Həmin işləri obyektin rəhbəri təşkil edir. Bu məqsədlə onun əmrinə əsasən müxtəlif sahələr üzrə (məsələn, bina və qurğuların, texnoloji avadanlığın, enerji təchizatının, maddi təchizat və nəqliyyatın etibarlılığını təyin etmək üçün) müvafiq araşdırma qrupları yaradılır, onların konkret vəzifələri və iş proqramları müəyyən edilir. Bu qruplara müəssisənin mütəxəssisləri ilə yanaşı elmi tədqiqat idarələrinin əməkdaşları da cəlb oluna bilər. Tədbirlər iqtisadi cəhətdən o zaman əsaslandırılmış hesab edilir ki, onlar eyni zamanda əminəamandır dövründə də obyektin qəzasız fəaliyyətinin təmin olunmasına, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Belə araşdırmalar nəticəsində iki cür plan tərtib edilir:

- birincisi, dinc dövrdə obyektə işin dayanıqlığının yüksəldilməsi üzrə tədbirlər planı;
- ikincisi, müharibə təhlükəsi yaranan dövrdə obyektə işin sabitliyini artırmaq üzrə tədbirlər planıdır.

Obyektin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilib yuxarı təşkilatlarla, nazirliklərlə razılaşdırıldıqdan sonra birinci plandakı tədbirlər obyektin iqtisadi və sosial inkişafı üzrə perspektiv planlara, ikinci sənəddəki işlər isə müəssisənin müharibə dövrü üçün mülki müdafiə planına daxil edilir.

Yekun hissə— 5 dəq.

Tələbələrə dərslərin məqsədinə nail olunmasını elan edirəm, növbəti dərs üçün tapşırıqlar verirəm.

Mövzuya aid yoxlama sualları:

1. Təsərrüfat obyektlərində hansı məqsədlə işin dayanıqlığı qiymətləndirilir?

2. Obyektdə işin dayanıqlığını qiymətləndirmək nə deməkdir?
3. İşin dayanıqlığının artırılması üçün obyektlərdə görülən mühəndis-texniki texnoloji və təşkilati tədbirlər kompleksinə nələr daxildir?
4. Təsərrüfat obyektlərinin hansı əsas elementlərinin vəziyyəti işin dayanıqlığını müəyyən edir?
5. Təsərrüfat obyektlərində işin dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə mülki müdafiə mühəndis-texniki tədbirlərinin təyinatı və tətbiq olunmasına nələr aid edilir?
6. Təsərrüfat obyektlərində işin dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə tərtib edilən tədbirlər planında hansı mühəndis-texniki göstərilir?
7. Maddi qiymətli vəsaitlər istehsal etməyən (nəqliyyat, rabitə, tibb) obyektlərdə işin dayanıqlığının artırılmasında nələr nəzərdə tutulur?
8. Nüxə silahının zərbə dalğasına qarşı dayanıqlıq hansı meyarlarla müəyyən edilir?
9. Fövqəladə hadisələr zamanı işin dayanıqlığını yüksəldən mühəndis-texniki tədbirlərin həcmi nədən asılı olur?
10. Yanma qabiliyyətinə görə tikinti materialları hansı qruplara bölünür?
11. Fövqəladə hadisə baş verdikdə qiymətli və nadir avadanlıqlarının mühafizəsi üçün hansı xüsusi mühafizə qurğularından istifadə edilir?
12. Kimyəvi xarakterli fövqəladə hadisə baş verdikdə işin dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə hansı tədbirlər nəzərdə tutulur?
13. yetirilən tapşırıqlardan asılı olaraq kəşfiyyat hansı növlərə bölünür?
14. Azərbaycan Respublikasının istehsalat dayanıqlığı nədir?
15. Hansı obyektlər potensial təhlükəli adlanırlar, sayılırlar?

Mülki müdafiə fənnini müəllimi

Neymət Lətifov

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu № 6: “Fövqəladə halların
nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri
əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri,
cəlb edilən qüvvə və vasitələr. Xilasetmə və
digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdiri
_____ **Elçin Əliyev**
“___” mart 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

Mövzu №7: “Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları”

Keçirmə vaxtı: 4 saat

Keçirmə üsulu: mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: Tələbələrə fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr barədə məlumatları çatdırıram, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları, zərərsizləşdirmənin növləri, zərərsizləşdirici vasitələr və üsullar, tam və qismən sanitariya təmizlənməsi ilə tanış etmək.

Dərsin sualları: 1 Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr.
2. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin icra üsulları.
3. Zərərsizləşdirmənin növləri, zərərsizləşdirici vasitələr və üsullar, tam və qismən sanitariya təmizlənməsi.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I. Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərslə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

1-ci sual. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasının nəzəri əsasları, bərpa işlərinin növləri, mərhələləri, cəlb edilən qüvvə və vasitələr.

Zədələnmə ocaqlarında, habelə təbii fəlakət rayonlarında insanları xilas etmək, onlara tibbi yardım göstərmək, müalicə ocaqlarına çatdırmaq və qəzaların məhdudlaşdırılması məqsədilə görülmə işlərə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər deyilir.

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz tədbirlər FH zonasında ilk növbədə yerinə yetirilən işlərin məcmusudur. İnsanların xilas edilməsi və onlara yardım edilməsi; zədələnmə ocaqlarının lokallaşdırılması və yayılmasının qarşısının alınması; ikincili zədələyici amillərin əmələ gəlməsinin qarşısının alınması; maddi və mədəni sərvətlərin xilas edilməsi və mühafizəsi; həyat fəaliyyətinin minimal ehtiyaclarının təmin edilməsi - bu işlərə aiddir.

Qəza-xilasetmə işləri dedikdə – FH baş vermiş zonada insanların, maddi və mədəni sərvətlərin xilas edilməsi, təbii mühitin mühafizəsi, FH lokallaşdırılması, FH zədələyici amillərinin təsirinin qarşısının alınması və ya minimal səviyyəyə qədər azaldılması başa düşülür.

Digər təxirə salınmaz tədbirlər dedikdə-qəza-xilasetmə işlərinin hərtərəfli təmin olunması, FH zərərçəkmiş əhaliyə tibbi yardım və başqa yardımların edilməsi, insanların sağlamlığı və həyatını, əmək qabiliyyətini təmin edən minimal şəraitin yaradılması başa düşülür.

Real şəraitdə qəza-xilasetmə və digər təxirə salınmaz tədbirləri bir-birindən ayırmaq çətindir və bu bölgü şərtidir. Qısa olaraq həmin işləri XI (xilasetmə işləri) və DTT (digər təxirə salınmaz tədbirlər) adlandırılır.

XI və DTT adətən, gecə-gündüz, hər bir havada fasiləsiz olaraq aparılır. Böyük qəzalar və fəlakətlər zamanı XI və DTT işlərinin həcmi böyük olduğu üçün işlər 2-3 növbədə təşkil olunur. Növbələr birbaşa iş yerlərində dəyişdirilir. Bu zaman ağır mühəndis texnikası ərazidən çıxarılır, yeni gələn növbəyə iş yerində təhvil verilir. FH nəticələri o zaman aradan qaldırılmış hesab olunur ki, insanların həyatına və sağlamlığına təhlükə yaradan amillər aradan qaldırılmış olsun və ya, təsiri minimal səviyyəyə qədər endirilsin. FH nəticələrinin aradan qaldırılması fəvqəladə hal zonasındakı bütün vətəndaşlar və təşkilatları üçün məcburidir.

Zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında aparılan xilasetmə işlərinin növləri.

Mülki müdafiənin ən mürəkkəb və məsul vəzifələrindən biri - dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə halların nəticələri aradan qaldırılarkən xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsidir. Bu işlər düşmənin basqını nəticəsində yaranan zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, eləcə də təbii fəlakət və güclü qəza rayonlarında adamları xilas etmək, onlara yardım göstərmək və qəzaların nəticələrini məhdudlaşdırmaq məqsədilə görülür.

Qəza-xilasetmə işlərinə daxildir:

- Hərəkət marşrutu yollarının və iş yerlərinin kəşfiyyatı;
- hərəkət ediləcək yollarda və iş yerlərində yanğınların söndürülməsi;
- xilasetmə işlərinin aparılmasına mane ola biləcək mümkün amillərin aradan qaldırılması;
- zədələnmiş, xarabalığa çevrilmiş, yanan binalardan, su basmış, qaz və tüstü ilə dolmuş, çökmüş otaqlardan zədələnmişlərin axtarışı və tapılıb çıxardılması;

- zədələnmişlərə ilkin tibbi və həkim yardımının edilməsi və onların tibb müəssisələrinə köçürülməsi;

- təhlükəli zonalarından əhəlinin çıxarılması;

- insanların sanitar təmizlənməsi, heyvanların veterinar təmizlənməsi, texnikanın, mühafizə və geyim vasitələrinin dezaktivasiyası, dezinfeksiyası və deqazasiyası, ərazinin və tikililərin, ərzağın, suyun, ərzaq xammalın və yemin zərərsizləşdirilməsi.

Qəza-xilasetmə işləri qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir. Ona görə ki, zədələnmişlərə tez bir müddətə yardım edilməlidir, əks halda ikincili zədələyici amillərin (yanğın, partlayış, subasma və s.) təsirindən dağıntılar və itkilər arta bilər.

Qəza-xilasetmə işlərinin aparılmasına şərait yaratmaq, ikincili zədələyici amillərin (yanğın, partlayış, subasma) təsirindən sonrakı dağıntı və itkilərin qarşısını almaq üçün, həm də zərər çəkmiş əhəlinin və iqtisadiyyat obyektlərinin fəaliyyətini təmin etmək üçün təxirəsalınmaz tədbirlər yerinə yetirilir.

Bura daxildir:

- Dağıntı və zərər çəkmiş zonalarda yolların, keçidlərin salınması;

- qaz, enerji, su kəməri, kanalizasiya, istilik və texnoloji sistemlərində xilasetmə işlərinin aparılması üçün təhlükəsiz şərait yaratmaq məqsədilə qəzaların lokallaşdırılması;

- dağılmaq təhlükəsi olan və xilasetmə işlərinin aparılmasına mane olan bina və tikililərin konstruksiyaların bərkidilməsi və uçurulması;

- xilasetmə işlərinin aparılmasının təmin edilməsi üçün dağılmış və zədələnmiş kommunal-enerji xətlərinin təmiri və bərpa edilməsi;

- partlamamış döyüş sursatlarının və partlayış təhlükəli predmetlərin aşkar edilməsi, zərərsizləşdirilməsi və məhv edilməsi;

- zədələyici amillərin mümkün təkrari təsirindən mühafizə məqsədilə zədələnmiş mühafizə qurğularının təmir və bərpa edilməsi;

- fəvqəladə hadisə baş verən ərazidə sanitar təmizləmə işlərinin aparılması;

- zərərçəkmiş əhəlinin həyat təminatının ilk növbədə təmin edilməsi.

Bunlardan xilasetmə işlərinə aiddir:

- insanlara bilavasitə yardım göstərməsilə əlaqədar olan işlər - fəlakət yerlərində və oraya gedən yollarda vəziyyəti öyrənmək üçün kəşfiyyatın aparılması;

- həmin sahələrdə işə başlamaq mümkün olsun deyə, yanğınları söndürmək, yaxud məhdudlaşdırmaq;

- zədələnmiş, yanan, tüstü, qaz bürümüş binalardan, uçqunlar altından insanların tapılıb çıxarılması;

- üstü çökmüş və uçqun qalaqları altında qalmış mühafizə qurğularının açılıb oradan insanların xilas edilməsi;

- süzücü-ventilyasiya sistemi zədələnmiş sığınacaqlara hava verilməsi;

- zədəlilərə ilk tibbi yardım göstərilməsi və onların müalicə müəssisələrinə göndərilməsi;

- insanların təhlükəli sahələrdən çıxarılması, lazımi hallarda sanitariya təmizliyindən keçirilməsi, həmçinin avadanlığın, ərazinin, ərzaq və suyun zəhərsizləşdirilməsi.

Fəvqəladə hadisələr zamanı həyata keçirilən digər təxirəsalınmaz işlər.

Digər təxirəsalınmaz işlər - xilasetmə işlərini sürətlə və təhlükəsiz yerinə yetirmək, habelə fəlakətin genişlənməsinin qarşısını almaq məqsədilə görülməli tədbirlərə deyilir.

Digər təxirəsalınmaz işlərə aiddir:

- uçqunlarda və zəhərlənmə baş vermiş sahələrdə maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi;

- qaz, elektrik, texnoloji şəbəkələrdə, su, kanalizasiya xətlərində qəzaların məhdudlaşdırılması;

- xilasetmə işlərinin aparılmasına mane olan və ya təhlükə törədən qurğu və konstruksiyaların bərkidilməsi;

- dağıdılmış - zədələnmiş rabitə, işıq, su xətlərinin müvəqqəti bərpa edilməsi.

Bütün bu işlər eyni zamanda yerinə yetirilir.

Hər bir konkret halda görülməli xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin həcmi və növü dağıntı (zədələnmə) ocağını törədən fəlakətin xarakterindən asılı olur.

Nüvə zədələnməsi ocağında və zəlzələ rayonlarında daha çətin və ağır işləri icra etmək lazım gələ bilər. Bu işlərin ehtimal olunan səciyyəsinə və həcmi müəyyənləşdirmək üçün zərbə dalğasının ön xəttindəki izafi təzyiqin kəmiyyətinə görə nüvə zədələnməsi ocağını, yəni izafi təzyiq $0,1 \text{ kq/sm}^2$ -dən artıq olan sahələri şərti olaraq dörd zonaya ayırırlar.

Bunlar:

- tam;
- güclü;
- orta dərəcəli;
- zəif dağıntı zonalarıdır.

Zəlzələ nəticəsində yaranan dağıntı ocaqlarını da buradakı bina və qurğuların zədələnməsinin xarakterinə görə nüvə zədələnməsi ocağı ilə müqayisə etmək mümkündür. Fərq yalnız ondan ibarətdir ki, bu zaman əsas meyar olaraq zərbə dalğasının yaratdığı izafi təzyiq deyil, zəlzələnin balla maksimal fəallığı götürülür.

Məlum olduğu kimi, maqnitudası 4-ə bərabər ($M=4$), yəni təxminən 4 ballıq zəlzələnin gücü trotil ekvivalenti 5 ton olan nüvə döyüş sursatının; 5 ballı zəlzələnin – 200 ton; 5,5 bal – 1000 ton; 8,5 ballı zəlzələnin isə trotil ekvivalenti təxminən 32 milyon ton olan nüvə sursatının gücünə bərabərdir. Buna görə də 6-7,5 bal güclü zəlzələ nüvə zərbə dalğasının $0,1-0,3 \text{ kq/sm}^2$ izafi təzyiqinə oxşar təsir göstərir, nəticədə bina və qurğuların zəif və qismən zədələnməsi baş verir. 7,5-9 bal zəlzələnin təsiri $0,3-1 \text{ kq/sm}^2$ izafi təzyiqin kimidir - bunlar orta dərəcəli və güclü dağıntılar törədir.

9 baldan güclü zəlzələ, eləcə də 1 kq/sm^2 -dən artıq izafi təzyiqə malik zərbə dalğası isə tam və güclü dağıntılar zonası yaradır, xüsusən, seysmik təsirə hesablanmış tikililərin tamamilə dağılmasına səbəb olurlar.

Zəlzələnin dağıdıcı təsirini təhlil edərkən aydın surətdə nəzərə çarpır ki, onun məhv edici nəticələri nüvə partlayışının zərbə dalğasında olduğu kimidir.

Bununla belə, onların arasında fərqlər də var. Zəlzələ zamanı işıq şüalanması, nüfuz edici radiasiya, ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi və elektromaqnit impulsu mövcud olmur, uçmuş binaların qırıntılarını, daş-kəsəyi və yerli əşyaları kənara atan qüvvə meydana çıxmır, bunun sayəsində də belə binalardan bir qədər uzaqda açıq sahələrdəki adamlar zədələnmələrə məruz qalmırlar. Zəlzələ yerində dağıdılan tikililərin hissələri kənara atılmadan aşağı çöküb qalaqlanır, yəni yerli uçqunlar yaradır, nəticədə onların sahəsi nüvə zədələnmə ocağındakına nisbətən az olur. Bu zaman adətən küçələrin orta hissəsi uçqun qalaqları ilə tutulmur, burada nəqliyyat vasitələri, xilas etmə işlərinə cəlb edilən digər texnika hərəkət edə bilər.

Bütün bu oxşarlıq və fərqlər zədələnmə ocaqlarında aparılan xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin nəinki növlərini, həcmi və ardıcılığını, eləcə də ümumiyyətlə onların təşkili və icrası qaydalarını da xeyli dərəcədə müəyyən edir.

Xilas etmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə başçılıq etmək üzrə MM rəhbərlərinin, qərargahının, dəstə komandirinin fəaliyyəti demək olar ki, bütün hallarda prinsipinə eynidir. Bu məsələlər MM-in idarə edilməsinə dair mövzularda nəzərdən keçirildiyinə görə onların üzərində dayanmadan, müxtəlif xəsarət ocaqlarında xilas etmə işlərinin icrası üsullarına diqqət yetirək.

Ən əvvəl bütün xəsarət ocaqlarında xilas etmə işlərinə mümkün qədər tez başlamaq, onları hər cür şəraitdə gecə-gündüz, bütün işlər sona çatana qədər fasiləsiz davam etdirmək

lazımdır. Bu isə MM rəhbərliyindən, qərargahlarından və dəstələrindən böyük mütəşəkkillik, şəxsi heyətdən isə yüksək mənavi-psixoloji dəyanət, fiziki dözümlü və bütün qüvvələrin səfərbərlə olunmasını tələb edir.

Dağıntı ocağında xilasətmə işlərini təşkil edən şəxs yaranmış vəziyyəti şəxsən öyrənir, insanları xilas etmək üçün görülməli işlərin həcmi və qaydasını müəyyən edir, dəstələrə tapşırıq verir və onların fəaliyyətini vahid məqsəddə yönəldir.

Dəstə komandirləri xilasətmə işlərinin aparılması haqqında sərəncamı alıb tabeliyindəki şəxsi heyəti göstərilən iş yerlərinə (uçqun altında qalmış sığınacaqların, daldalanacaqların yanına, çoxlu zədələnmiş olan digər sahələrə) aparırlar. Xilasedici dəstələrin iş qabiliyyətini artırmaq üçün onlara xüsusi texnika (buldozer, avtokran) verilir, həmçinin sanitariya-dəfəngçilik və kommunal-energetika qurğularında qəzaları aradan qaldıra biləcək mütəxəssislər təhkim edilir. Lazımi hallarda yangınsöndürən və zərərsizləşdirici dəstələr də xilasedicilərə yardım göstərilir.

Xilasətmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları.

Nüvə zədələnməsi və zəhərlənmə ocaqlarında, təbii fəlakət və qəza rayonlarında xilasətmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili mülki müdafiəni idarə etmək prosesinin tərkib hissəsidir.

Bu işlər dinc və ya müharibə dövrlərində fəaliyyət üçün əvvəlcədən tərtib olunmuş müvafiq mülki müdafiə planları əsasında təşkil edilir. Belə planlarda xilasətmə işlərinin təşkili üzrə bütün tədbirlər - MM qüvvə və vasitələrinin qruplaşdırılması, hazır vəziyyətə gətirilməsi, dəstələrin iş yerlərinə çıxarılması, onların fəaliyyətinin hərtərəfli təminatı və digər məsələlər öz əksini tapmışdır.

Uçqunlarda maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi.

Zədələnmə və zəhərlənmə ocaqlarında xilasətmə işləri aparılarkən ilk növbədə mühafizə qurğularına, uçqun altında, yanan binalarda insanlar qalmış sahələrə, digər təxirəsalınmaz iş yerlərinə getmək üçün maşın yolları və keçidlər düzəldilir. Bu məqsədlə mexanikləşdirilmiş MM dəstələrinin qüvvələrindən istifadə edilir.

Keçid yollarının düzəldilməsi yolları uçqunların növündən və ölçüsündən asılı olur. Az və qismən uçqunlar olan sahələrdə küçələrin maşın işləyən hissələrini və məhəllə daxilindəki keçidləri uçqunların üzərində düzəltmək daha asan başa gəlir.

Bu məqsədlə uçqunun üst səthini buldozer vasitəsilə təmizləyir, hamarlayır və basıb bərkidirlər.

Uçqunlarda texnikanın birtərəfli hərəkəti üçün 3-3,5 m, ikitərəfli hərəkəti üçün 6-6,5 m enində keçid düzəldirlər. Birtərəfli hərəkət üçün keçidlərdə hər 150-200 m-dən bir 15-20 m uzunluğunda yol ayırıcıları (ayırımlar) düzəldilməlidir.

İş yerinə keçidlərdə yangınları ilk növbədə söndürür, yaxud məhdudlaşdırırlar.

Hərəkət və iş vaxtı uçub tökülmək qorxusu yaradan yaxınlıqdakı zədələnmiş bina və qurğuları ya dayaqlarla, dirəklərlə bərkidir, ya da texnika vasitəsilə tamamilə dağıdıb təhlükəsiz vəziyyətə salırlar.

Xilasedici dəstələrə təhkim edilmiş müvafiq mütəxəssislər qaz və elektrik qurğularında və şəbəkələrində, kanalizasiya və su xətlərində qəzaları məhdudlaşdırır, yaxud bu şəbəkə və xətləri müvəqqəti bərpa edərək maşın yollarında, keçidlərdə və xilasətmə işləri aparılan sahələrdə təhlükəsiz şərait yaradırlar. Bütün bu tədbirlər zədələnmiş adamlara yardım göstərilməsi ilə birlikdə aparılır.

Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və insanların oradan çıxarılması.

İnsanlar özləri sığınacaqlardan çıxıb bilmirlərsə, belə sığınacaq uçqun altında qalmış qurğu hesab edilir. Onları qazıyıb açmağa başlamazdan əvvəl içəriyə qaz, su dolub-dolmadığını, ümumiyyətlə oradakı vəziyyəti öyrənirlər.

Xilasətmə işlərinin aparılması ardıcılığı bundan asılı olacaqdır.

Məsələn, aşkar edilsə ki, sığınacağı açmağa xeyli vaxt lazım gələcək, içəriyə isə hava verilmir, onda dərhal sığınacağa hava keçməsinə təmin etmək lazımdır. Bu məqsədlə ilk növbədə hava kanallarının ağzı uçqun qırıltılarından, daş-kəsəkdən təmizlənməli və ya qəza çıxış yolunun qapağını aralamağa cəhd göstərməlidir. Bu mümkün olmadıqda sığınacağın üst örtüyündə, yaxud divarında pnevmatik cihaz, burğu və ya əl alətləri işlətməklə baca açmaq lazımdır. Zəruri hallarda bu bacadan boru keçirib kompressor, səyyar ventilyator, körük vasitəsilə içəriyə hava vurulmalıdır. Sığınacağın su kəməri, kanalizasiya və elektrik xətləri zədələnən hallarda suyu müvəqəti arxlar qazmaqla kənara axıdır, elektrik xəttini bağlayırlar.

Bundan sonra qurğunu açmağa başlayırlar.

Birinci növbədə yanğın zonasında, qaz və su basan sahələrdəki sığınacaqları açmaq lazımdır. Qaz dolmuş sığınacaqları-içəriyə hava vurmaqla təmizləyir, suyu- nasoslar vasitəsilə çölə vururlar.

Üstündəki uçqunların hündürlüyündən, zədələnmə dərəcəsiindən, işlədilən texnika və mexanizmlərin imkanlarından asılı olaraq sığınacaqları bu üsullarda açmaq mümkündür:

- giriş, yaxud qəza çıxış yolunun üzərindəki uçqunu təmizləyib qapını açmaqla;
- üst örtüyün bir hissəsini uçqundan təmizləyib baca açmaqla; divarın dibini uçqundan təmizləyib çala qazaraq buradan sığınacağın divarını deşməklə;
- qonşu zirzəmidən sığınacağın divarını deşməklə.

Uçqunların altından, zədələnmiş və yanan binalardan insanların xilas edilməsi.

Daha mürəkkəb və çətin işdir. Bu işə dağıdılmış obyektin bütün sahələrini nəzərdən keçirib insanlar qalmış sahələri müəyyən etməkdən başlayırlar.

Dağıntı ocağında zədələnmişləri tapmağın əsas üsulu - uçqunlar yaranan sahədə başdan-başa axtarış aparmaqdır. Bu zaman xilasedicilər elə məsafədə hərəkət etməlidirlər ki, biri digərini görüb-eşidə bilsin, habelə bütün sahəni diqqətlə nəzərdən keçirmək mümkün olsun.

Axtarış zamanı adamların qala biləcəyi daha çox ehtimal edilən yerlərə-zirzəmilərə, binaların divarlarının dibinə, pilləkən yerlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Uçqunlarda nəzərə çarpan paltar hissələri, ayaqqabı, bədənə bir qismi, habelə uçqun altından gələn hənirti – orada adam qaldığını göstərən əlamət ola bilər.

Həmişə çoxlu insan toplaşan yerlərdəki (bazar, mağaza, vağzal, tamaşa müəssisələri, məktəb) uçqunlar xüsusən diqqətlə yoxlanmalıdır. Yanan, tüstü bürümüş binalarda yaralıları tapmaq daha çətinidir. Belə binalar sürətlə, lakin təhlükəsizlik qaydaları dəqiq gözlənilməklə araşdırılmalıdır. Tüstü dolmuş otağın qapılarını ehtiyatla və tədricən açmaq lazımdır, çünki içəriyə birdən-birə çoxlu hava keçməsi alovlanmaya səbəb ola bilər. Belə binalarda adətən aşağı əyilərək hərəkət edir, insanları səsləməklə axtarırlar, xüsusən uşaqları diqqətlə axtarmaq tələb insan olunur, onlar qorxudan ən gözlənilməz yerlərdə gizlənə bilərlər.

Uçqun altında qalmış, yaxud yanan binalardan adamları, xilas etmək üçün konkret şəraitdən asılı olaraq elə üsul seçirlər ki, işin sürətlə, təhlükəsiz aparılmasına imkan yaratsın.

İnsan uçqunun üstünə yaxın yerdə qalıbsa - uçqunu üstədən, yaxud kənardan çox ehtiyatla sökməyə başlayırlar. İri hissələri qaldıraraq kənara atmaq üçün avtomobil kranından, digər yükqaldırıcı mexanizmlərdən istifadə etmək olar.

Uçmuş binanın zirzəmisində və divarın dibində qalmış insanı arakəsmə divarda baca açaraq oradan çıxarmaq lazımdır.

Bu üsullardan istifadə etmək mümkün olmayan hallarda uçqunun üstündən onun içərisinə doğru üfüqi, yaxud şaquli lağım-keçid düzəldirlər. Lağımın ən kəsimi adətən 1x1 metr olur-

uçqun hissələri sürüşməsin və çökməsin deyə, çökə biləcək hissələrin altına dirək qoyur, lağımın üst və yan divarlarının içəridən dayaqlarla bərkidirlər.

Uçqunda insan aşkar ediləndə əvvəlcə onun başının və döşünün üstünə düşmüş qırıntıları ehtiyatla kənar edir, ilk tibbi yardım göstərir və yaralıları toplama məntəqəsinə aparırlar.

Pilləkənləri az dağılmış binanın üst mərtəbələrindən zədəlilər müvəqqəti taxta altlıq vasitəsilə düşürülür. Pilləkənlər tamamilə dağıldığı hallarda belə binaların daxili divarını hər hansı üsulla deşərək oradan insanları qonşu binaya keçirmək, söykəmə nərdivan vasitəsilə pəncərədən çıxarmaq olar.

Yuxarı mərtəbələrdən insanları asma beşiklər və səbətlər vasitəsilə də düşürmək mümkündür.

Yanan binalardakı insanları ilk növbədə xilas etmək lazımdır. Bu işi xilasedici dəstələr yangınsöndürənlərlə birlikdə yerinə yetirirlər.

Dağıntı ocaqlarında yaralılara ilk tibbi yardımını isə sanitar mənzillərin şəxsi heyəti göstərir. Belə yardım zədəli tapılan yerlərdə bilavasitə yerinə yetirilir.

Mənzillərin üzvləri xilasedici dəstələrlə birgə işləyirlər. Onlar tapılıb xilas edilmiş yaralılarda qanaxmaları müvəqqəti dafəndirir, yaraya sarğı qoyur, sınımış sümükləri tərənəmzə hala salır, lazımi hallarda süni nəfəs verir, şok halına qarşı ən sadə tədbir görürlər. Bundan sonra xilasedici mənzillər yaralıları toplanış, yaxud nəqliyyata mindirmə məntəqəsinə aparırlar.

Təbii fəlakətlər zamanı aparılan xilasetmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz tədbirlərin xüsusiyyətləri:

Təbii fəlakətlər zamanı aparılan xilasetmə işləri və digər təxirəsalınmaz tədbirlər nüvə zədə ocağında və texnogen xarakterli FH baş verən zədələnmə zonalarındakı tədbirlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Subasma zamanı görülən işləri aşağıdakı qruplara ayırd edirlər:

- kəşfiyyatın təşkili və su basmış zonaların sərhədlərinin müəyyən edilməsi;
- zədələnməmişlərin axtarışı və aşkar olunması;
- suda, dağılmış və su basmış binalarda, hündürlüklərdə və başqa yerdə olan zədələnməmişlərə çatmaq üçün yolların təmin edilməsi;
- zərərçəkmişlərin xilas edilməsi və onlara ilkin tibbi yardımın və digər yardımların göstərilməsi;
- təhlükəli zonalarından əhəlinin köçürülməsi və onların həyat fəaliyyətinin təmin olunması.

Bu tədbirlərin yerinə yetirilməsi üçün FHN-nin regional və rayon səviyyəli dəstələrinin şəxsi heyəti və axtarış-xilasetmə texnikası cəlb edilir. Ən mürəkkəb və çətin iş kəşfiyyatın aparılması, subasma zonasının sərhədlərinin təyini, zərərçəkmişlərin axtarışı və su ilə onlara çatmaq üçün yolların təmin olunmasıdır.

Kəşfiyyat və sərhədlərin müəyyən edilməsi hava kəşfiyyatı vasitəsi ilə müəyyən edilir. Helikopterlər zərərçəkmişləri axtarışı və aşkar olunması, onlara çatmaq üçün, həm də subasma zonalarından insanların, maddi sərvətlərin və müxtəlif mülkiyyət vasitələrinin təxliyyəsi üçün istifadə olunur.

Zərərçəkmişləri aşkar etmək və onlara yaxınlaşmaq üçün üzən transportyorlardan, hava yastıqlı qayıqlardan, avarlı qayıqlardan, mühərrikli katerlərdən həmçinin yerli əhəlinin müxtəlif üzümə vasitələrindən istifadə edilir. Helikopterlər ekipajı suda zərərçəkmişləri aşkar etdikdə, xüsusi qaldırıcı qurğu ilə onlara qayıq sallanır, xilasedici aşağı enərək onların helikopterlərə qaldırılmasına yardım edir.

Üzücü vasitələr zərərçəkmişə yaxınlaşdıqda səs və işıq siqnalları verilir, onlara xilasedici vasitələr atılır. Üzən transportyorların və gəmilərin göyərtəsinə trapez bərkidilir, onların

vasitəsilə zərərçəkmişlər müstəqil olaraq, ya da xilasedicilərin köməyi ilə göyertəyə qaldırılır.

Sel baş verərsə, onun ləngidilməsi, selin axma istiqamətinin dəyişdirilməsi xilasetmə işləri ilə yanaşı aparılır.

Nüvə zədə ocağında aparılan xilasetmə işləri (XI) və digər təxirəsalınmaz tədbirlər (DTT).

Nüvə zədə ocağı-elə ərazidir ki, nüvə silahının zədələyici amillərinin təsirindən binalar qurğular dağılır, yanğınlar olur, ərazinin radioaktiv zəhərlənməsi və əhalinin zədələnməsi baş verir.

Nüvə zərbələri endirildikdən sonra MM rəhbərləri və xidmətlərinin rəisləri ərazidə yaranmış vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün müvafiq işlər görülür, ocaqda xilasetmə işlərini (XI) təşkil edirlər. İşlərin görülmə ardıcılığını ərazinin və obyektlərin MM rəhbərləri müəyyən edir. Onlar XI və DTT üçün məsuliyyət daşıyan şəxsləri təyin edirlər. Qüvvələrin yeridilməsi əvvəlcədən müəyyən edilmiş və ya konkret şəraitdən, xüsusilə də hərəkət ediləcək yollarda və obyektlərdə radiasiyanın səviyyəsindən asılı olaraq, yeni marşrutlarla aparılır.

Əvvəlcə kəşfiyyat bölmələri, sonra yol hərəkəti təminatı dəstələri, yanğın söndürmə bölmələri, MM xüsusi kəşfiyyat qrupları və ya qrupları yeridilir.

Qəza kimyəvi təhlükəli maddələrlə zəhərlənmiş ərazilərdə aparılan xilasetmə və digər təxirəsalınmaz tədbirlərin xüsusiyyətləri.

Kimyəvi zədələnmə ocağında aparılan xilasetmə işlərinə aiddir:

- kimyəvi və tibbi kəşfiyyatın aparılması;
- profilaktik tədbirlərin, öz-özünə və qarşılıqlı yardımın edilməsi;
- zədələnmiş insanların axtarışı və aşkar edilməsi, onlara ilkin tibbi yardımın edilməsi və tibb müəssisələrinə göndərilməsi;
- zədələnməmiş əhalinin zədələnmə ocaqlarından köçürülməsi;
- insanların sanitar təmizlənməsi, paltarların və ayaqqabıların, mühafizə vasitələrinin, ərazinin, avadanlığın, texnikanın, nəqliyyatın deqazasiyası;
- zəhərlənmiş ərzağın və su mənbələrinin aşkar olunması;
- ərzağın, yemin zərərsizləşdirilməsi.

Kimyəvi zədələnmə ocağında aparılan xilasetmə işlərinin spesifik xüsusiyyətləri GTZM yüksək dərəcədə zəhərliliyi, zəhərlənmə əlamətlərinin tez inkişaf etməsi, zərərçəkmişlərə ilkin tibbi yardım göstərilməsinə qısa müddətdə yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar xilasetmə işlərinin effektivliyi öz-özünə və qarşılıqlı tibbi yardımın tez müddətə göstərilməsi və zərərçəkmişlərin kimyəvi zədələnmə ocağının sərhədlərindən kənar yerlərə təcili təxliyənin aparılmasından asılıdır.

Kimyəvi zəhərlənmənin aşkar olunmasını və GTZM-nin növünü laborator nəzarət və müşahidə müəssisələri, həmçinin radiasiya və kimya nəzarəti postları yerinə yetirir.

Xilasetmə işlərinin yerinə yetirilməsi üçün MM hərbi hissələrinin kimya mühafizə dəstələri, təsərrüfat obyektlərinin xüsusi radiasiya əleyhi və kimya əleyhi xüsusi mühafizə dəstələri, tibb dəstələri, həmçinin xüsusi hazırlanmış və təchiz olunmuş dəstələr cəlb olunur.

Kimyəvi zədə ocağına yeridilən dəstələrin şəxsi heyəti tənəffüs üzvlərinin və dərinin fərdi mühafizə vasitələri, antidotlar, fərdi kimya əleyhinə paketlərlə təmin olunurlar.

İlk növbədə tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri olmayan insanlar təxliyyə olunur. Sonra əleyhiqazı olan ilk tibbi yardım göstərilmişlər köçürülür. Ən son filtr-ventilyasiya qurğulu sığınacaqlarda sığınmış insanlar köçürülür. Ağır zədələnmiş insanlar tibbi heyətin müşayiəti ilə köçürülür. Zədələnmişlərin və insanların təxliyyəsi çox böyük əmək tələb edir

və çoxlu nəqliyyat lazım gəlir. Zərərçəkmişlərin axtarışı, tapılıb nəqliyyat vasitələrinə yerləşdirilməsi və köçürülməsi üçün müxtəlif təyinatlı qüvvələr cəlb olunur.

Əhalinin zərərçəkmiş hissəsi müəyyən edilmiş yollarla ya piyada, ya da mümkünsə, nəqliyyat vasitələri ilə ərazidən çıxarılır.

Kimyəvi mühafizə bölmələri, radiasiya əleyhi və kimya əleyhi dəstələr kimyəvi zədələnmə ocağında xilasetmə işləri ilə yanaşı ərazini və yolları, binaları və qurğuları deqazasiya edir, hərbi hissələrin şəxsi heyətini, fəhlə və quluqçuları, əhalini sanitar təmizləmədən keçirir, onların mühafizə vasitələrini və paltarlarını zərərsizləşdirirlər.

Kimyəvi zədə ocağından köçürülənlərin sanitar təmizlənməsi üçün təxliyyə marşrutlarının yaxınlığında, ocaqdan kənar yəndə kimya mühafizəsi bölmələri xüsusi təmizləmə məntəqələri qururlar.

Kimya zədə ocağında xilasetmə işləri əleyhqazlarda və dərinin mühafizə vasitələrində aparılır. Xilasetmə işlərinin aparılma müddəti fasiləsiz olaraq fərdi mühafizə vasitələrində yolverilən qalma müddəti ilə müəyyən edilir. Kimyəvi zədələnmə ocağı o zaman ləğv edilmiş olur ki, orada insanların müdafiə vasitələri qalması təhlükəsiz olsun.

Zədələnmə və yoluxma ocaqlarından aparılan xilasetmə işlərinin xüsusiyyətləri.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili prinsipləri və ümumi qaydaları bütün xəsarət ocaqlarında eynidir. İşlərin məzmunu, xüsusiyyətləri və ardıcılığı isə xəsarət ocaqlarını yaradan amillərin növündən və buradakı konkret şəraitdən asılı olur.

Düşmənin zəhərləyici və bakterial maddələr işlətməsi nəticəsində törəyən kimyəvi zəhərlənmə, yaxud bakterial yoluxma ocaqlarında adətən dağıntılar və yanğınlar baş vermir. Burada xilasetmə işləri - zədəlilərə ilk yardım göstərərək tibb məntəqəsinə köçürməkdən, yoluxma ocaqlarının həddlərini müəyyənləşdirərək çəpərləməkdən (giriş-çıxışı məhdudlaşdırmaq üçün), ərazini, əhəmiyyətli zərərsizləşdirmək və insanları sanitar təmizlənməsindən keçirməkdən ibarətdir.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağında işləyəcək dəstələrin şəxsi heyəti əleyhqazlarla, mühafizə paltarları, fərdi kimyəvi paket və antidotlarla təchiz edilməli, bu vasitələrdən dəqiq istifadə qaydaları onlara öyrədilməlidir.

Zəhərlənmə ocağında kəşfiyyat bölmələrinin ardınca ilk növbədə adətən sanitar məntəqələri, radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə və zərərsizləşdirmə dəstələri, ictimai asayışı mühafizə bölmələri göndərilir.

Mühafizə və zərərsizləşdirmə dəstələri məntəqələrin iş yerlərinə girməsi, insanların sahələrdən çıxarılması üçün yolları, keçidləri təmizləyir, asayişin mühafizə bölmələri müvafiq qayda-qanunların gözlənilməsinə təmin edir, tibb dəstələri zədəlilərə yardım göstərir, əleyhqaz geydirir, zəhər əleyhinə dərman vurur, onları zədələnmənin ağırlığına görə qruplaşdırıb, tibb müəssisələrinə aparırlar. Bundan sonra zəhərlənməyə məruz qalmış ərazi, qurğular, texnika və əhəmiyyətli deqazasiya edilir və dəstələrin şəxsi heyəti xüsusi təmizləmə məntəqələrində tam sanitar təmizlənməsindən keçirilir.

Yoluxma ocağında görülən əsas tədbirlər bunlardan ibarətdir:

- bakterioloji kəşfiyyat və yoluxmanı törədən bakterial vasitələrin aşkar edilməsi;
- respublika orqanlarının göstərişi üzrə karantin və ya observasiya rejiminin tətbiq edilməsi;
- ərzağın, suyun, yoluxmasına nəzarət və onların zərərsizləşdirilməsi;
- epidemiya əleyhinə tədbirlərin, sanitariya-gigiyena, xüsusi profilaktika və müalicə-köçürmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, habelə əhali arasında geniş sanitariya izahat işlərinin aparılması.

Yoluxma baş vermiş rayonda ancaq sonuncu xəstənin sağalmasından sonra xəstəliyin gizli inkişaf dövründə bərabər müddət keçdikdə yoluxma ocağı ləğv olunmuş hesab edilir.

Güclü təsirli zəhərli maddələrin törətdiyi zəhərlənmə ocağında dağıntılar, yanğınlar da ola bilər, çünki bu maddələrin ətrafa axması adətən istehsalat qəzaları nəticəsində tutumlar, texnoloji avadanlıq sıradan çıxarkən baş verir.

Belə hallarda xilasetmə işləri aparmaq üçün daha çox saylı yanğınsöndürmə qüvvələrini və vasitələrini, zəhərli buludun yayılmasını məhdudlaşdıran xüsusi texnika və avadanlığı, eləcə də, texnoloji xətləri bağlamağı, neytrallaşdırıcı maddələrlə işləməyi bacaran heyətləri cəlb etmək lazım gəlir.

Bütün bu heyət əleyhqazlarla, ya da xüsusi sənaye əleyhqazları ilə təchiz edilməlidir.

Xilasetmə işləri aparılarkən əsas səylər zədələnmiş ərazilərə tibbi yardımın göstərilməsinə, onların, habelə digər şəxslərin təhlükəsiz sahələrə çıxarılmasına, həmçinin yanğınların, qəza yerlərinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Qəzaların məhdudlaşdırılması işlərini əsasən mütəxəssislər, xüsusi hazırlıqlı işçilər yerinə yetirirlər. Hər bir sahədə belə işlərə sahənin texnologiyasını yaxşı bilən mütəxəssislər, sex, qurğu rəisləri, rəhbərlik etməlidirlər.

Zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən müvafiq təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət edilməlidir.

Bunlar əsasən aşağıdakılardır:

- işlərin icrası ilə əlaqəsi olmayan şəxslərin xilasetmə işləri aparılan sahələrdə qalmasına icazə verilmir;

- icraya başlamazdan əvvəl iş yerini diqqətlə nəzərdən keçirmək, yenidən zədələnmə qorxusu olan sahələrə nişanlar qoymaq, iş vaxtı divarların və digər hissələrin uçulması təhlükəsi olarsa, onları əvvəlcədən tamamilə dağıtmaq və ya bərkidib təhlükəsiz etmək lazımdır;

- binaların müxtəlif mərtəbələrində eyni zamanda iş aparılmasına yol verilmir;

- xüsusi ehtiyac olmadan zədələnmiş binalara, xüsusən də tək başına girmək məsləhət görülmür;

- qaz dolmuş binalarda iş aparılarkən kibritdən və digər açıq alovdan istifadə etmək, maşın və mexanizmlərin mühərriklərini işə salmaq olmaz, işdən əvvəl binalar küləyə verilməklə qazdan təmizlənməli, lazımi hallarda yalnız 12 voltluq akkumulyator-əl fənərlərindən istifadə olunmalı, qığılcım çıxarmayan metaldan düzəldilmiş, yaxud qalın yağlanmış alətlər işlədilməlidir;

- uçqunlardakı elektrik naqilləri ilə əlaqədar bütün işlər rezin əlcəklər, çəkmələr geyəndən sonra aparılmalıdır, mümkün olan hallarda işə başlamazdan əvvəl elektrik enerjisini kəsmək lazımdır;

- zəhərli sahələrdə bütün xilasetmə işləri fərdi mühafizə vasitələrində aparılmalıdır.

Burada icazəsiz əleyhqazı çıxarmaq, siqaret çəkmək, su içmək, qida qəbul etmək olmaz;

- radioaktiv zəhərlənmə sahələrində işləyən adamları şüalanması dozalarına ciddi nəzarət edilməlidir;

- deqazasiya və dezaktivasiya işləri mühafizə vasitələrini çıxarmadan və bu işlər üçün ayrılmış yerlərdə yerinə yetirilməlidir.

Təhlükəsiz iş qaydalarına düzgün əməl etməklə zədələnmə ocaqlarında əlavə bədbəxt hadisələrin qarşısına almaq olar.

Zəhərlənmələrin nəticələrinin aradan qaldırılması.

Dezaktivasiya - zəhərlənmiş sahələrin, texnikanın, əşyaların, paltarların və ayyaqqabıların səthindən radioaktiv maddələri kənar etməklə zəhərlənmənin təhlükəsiz dərəcəyədək azaldılmasıdır.

Dezaktivasiyanı 2 üsulla-fiziki və fiziki-kimyəvi üsulla aparmaq olar.

Fiziki üsul radioaktiv maddələri səthlərdən yumaq, silmək, süpürmək, zəhərli üst qatı qazımaq və çırpmaqla kənar etməkdən ibarətdir.

Fiziki-kimyəvi üsul zəhərli səthləri turşu, qələvi və ya adi yuyucu məhlulları ilə yuyub təmizləməkdən ibarətdir. Dezaktivasiya nəticəsində radioaktiv maddələr məhv olmur, onlar yalnız əşyaların səthindən kənar edilir.

Ərazini və ordakı obyektləri, nəqliyyatı və müxtəlif əşyaları 2 üsulla mexaniki və fiziki-kimyəvi üsulla dezaktivasiya etmək olar. Mexaniki üsulun mahiyyəti zəhərlənmiş obyektlərin, nəqliyyat vasitələrinin və əşyanın üzərindən radioaktiv tozu süpürərək, çırparaq, silkələyərək, su şırnağı ilə yuyaraq kənar etməkdən ibarətdir.

Zəhərlənmə dərəcəsi yolverilən həddən yüksək oluqda dezaktivasiya aparılır.

Ərazinin dezaktivasiyası aşağıdakı üsullarla aparılır:

- asfalt və beton örtüklü ərazilərdən küçəşüpürən-yığışdıran maşınların köməyi ilə süpürülməsi;
- bərk örtüklü ərazilərdən yuyucu maşınların köməyi ilə radioaktiv tozun yüksək təzyiqlə su şırnağı ilə yuyulması;
- buldozerlər vasitəsilə zəhərlənmiş qrunzun 5-10 sm qalınlığında qazılıb kənarlaşdırılması;
- zəhərlənmiş sahələrin 8-10 sm qalınlığında təmiz qrunzla örtülməsi;
- zəhərlənmiş zonanın traktorlarla 20 sm dərinliyində şumlanması;
- əgər yuxarıdakı üsulları tətbiq etmək mümkün deyilsə, o zaman zəhərlənmiş zonadan keçmək üçün xüsusi örtüklü yolların salınması;
- qış vaxtı qar və buz örtüyü 20 sm qalınlığında qazılıb bir yerə buz qalağı kimi yığılır.

Binaların və tikililərin dezaktivasiyası su ilə yuyulmaqla aparılır. Ədatən, yuyulma yuxarıdan aşağıya aparılır. Pəncərələr, qapılar, eyvanlar, karnizlər və binaların aşağı mərtəbələri xüsusilə təmiz yuyulmalıdır.

Daxili otaqların dezaktivasiyası əsgilərin, süpürgələrin və fırçaların köməyi ilə, həmçinin su ilə yumaqla aparılır.

Yaşayış otaqları aşağıdakı qaydada dezaktivasiya edilir:

Tavan yaş əsgisi ilə silinir, mebellər divarlardan kənara çəkilib və yaş əsgisi ilə silinir, yumşaq mebel xüsusi sahələrdə, həyətdərdə çırpılır, xalçalar və digər əşyalar tozsoranla təmizlənir, döşəmə isti su və sabunla yaxud, 2-3%-li sodalı su ilə yuyulur, sonra radiometrlə ölçmələr aparılır; tikililərin daxilində zəhərlənmə 90 mR/saatdan artıq olmamalıdır.

Müəssisələrin sexlərində və qarajlarda dezaktivasiya su ilə tavanların, divarların, döşəmənin yuyulması ilə aparılır. Dəzgahlar və cihazlar su və ya sabunlu-sodalı məhlulla yuyulur, hissələri benzin və ağ neftlə silinir.

Nəqliyyatın və texnikanın dezaktivasiyası radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə 180 mR/saat həddini keçdikdə aparılır. Texnika və nəqliyyat vasitələri qismən və ya tam dezaktivasiya edilə bilər. Aşağıdakı üsullarla aparılır: radioaktiv maddələrin 2-3 atmosfer təzyiq altında su şırnağı ilə yuyulması; texnikanın 0,15-0,3%-li yuyucu toz məhlulları ilə yuyulması; texnikanın benzində, ağ neftlə və dizel yanacağında isladılmış əsgisi ilə silinir.

Qismən dezaktivasiya zamanı maşınların metaldan, plastik kütlədən və taxtadan düzəldilən hissələrini yaş əski ilə silib, yuyub və fırça ilə təmizləyirlər. Brezentləri, kabinanın parçadan tikilmiş içəri örtüklərini süpürür, fırça ilə təmizləyir, çırpırlar.

Deqazasiya-zəhərləyici maddələrin neytrallaşdırılması və ya zəhərli səthlərdən kənar edilməsindən ibarətdir.

Davamlı zəhərli birləşmələrlə: iprit, zarin, zoman V-qazlarla zəhərlənmiş obyektlərin deqazasiyası aparılır.

Zəhərləyici və güclü təsirli zəhərli maddələrlə kimyəvi reaksiyalara girən, onları zərərsizləşdirən, qeyri-toksik və zəif toksiki birləşmələrə çevirən kimyəvi birləşmələrə və yaxud qarışıqlara deqazasiya maddələri deyilir.

Deqazasiya maddələri xassələrinə və hər hansı bir zəhərləyici və ya güclü təsirli maddə ilə qarşılıqlı kimyəvi reaksiyaya girməsi xüsusiyyətlərinə görə 2 qrupa təsnif olunur:

- 1) oksidləşdirici və xlorlaşdırıcı təsirli deqazasiya maddələri;
- 2) hidroliz təsirli deqazasiya maddələri.

Birinciyə aiddir- kalsium hipoxlorid, dixloramin, heksaxlormelanin, kalsium hidroksid, kalsium xlorid, kalsium karbonat.

İkinciyə aiddir- 2aş, 2bş №-li deqazasiya məhlulları, susuzlaşdırılmış kalsiumlu soda və ammonium bikarbonat.

Deqazasiya kimyəvi, fiziki-kimyəvi, fiziki üsullarla aparılır. Deqazasiyanın kimyəvi üsulu deqazasiya maddələrinin zəhərlənmiş obyektlərin üzərindəki zəhərləyici maddələrlə kimyəvi reaksiyaya girməsinə əsaslanır. Nəticədə qeyri-toksiki birləşmələr əmələ gəlir. Bu üsul zəhərlənmiş yerləri deqazasiya məhlulları (suspensiya), yaxud xlorlu əhəngin sulu sıyığı ilə təmizlənməsi ilə aparılır. Bu üsulla deqazasiya zamanı xüsusi maşınların deqazasiya məhlullarında isladılmış fırçalardan, əsgilərdən istifadə olunur.

Zəhərləyici maddənin növü müəyyən edilməmişsə, zəhərlənmiş obyektləri əvvəlcə 1№-li deqazasiya məhlul ilə təmizlənilir, sonra isə 2-aq (ammonyak-qələvi) №-li (aq) (ammonyaksız - qələvili) deqazasiya məhlulundan istifadə edirlər. 1№-li deqazasiya məhlulunun hazırlanmasında dixloretandan DT-6 (heksaxlormelanin), həm də DT-2 üçün həlledici kimi istifadə olunur. V-qaz və ipritlə zəhərlənmiş texnikanın deqazasiyası və dezinfeksiyası üçün istifadə olunur.

2-aq №-li məhlulun tərkibi 2 faiz yeyici natrium, 5% monoetanolamin və 93% ammonyaklı su təşkil edir.

2-aq №-li məhlulun tərkibi 10% yeyici natrium, 25% monoetanolamin və 65% sudan ibarətdir. Güclü qələvi xassələrinə malik olduğuna görə, zarının deqazasiyası üçün istifadə edilir. Bu məhlullar boyaları yumşaldıb yuyur, aliminium səthlərin korroziyasına səbəb olur, yun, dəri və xəz əşyaları dağıdır, insan dərisinə düşdükdə onu qıcıqlandırır.

1№-li və 2№-li deqazasiya məhlullarından istifadə olunduqda səthi deqazasiyaya dərhal nail olunur, amma dərin deqazasiyaya müəyyən vaxt tələb olunur. Məhz bundan ötrü texniuka və avadanlığın deqazasiyasından sonra müəyyən müddət ərzində təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək lazımdır.

Deqazasiyanın fiziki-kimyəvi üsulu yuyucu məhlullar, yaxud həlledicilər vasitəsilə zəhərlənmiş səthdən zəhərli maddənin yuyulmasına əsaslanır. Yuyucu məhlullar deqazasiya məhlullarına nisbətən zəifdir. Onlar vasitəsilə ancaq səthi deqazasiyaya nail olunur. Yuyucu məhlullardan deqazasiya məhlulları olmadıqda, yaxud 1№-li və 2№-li məhlullarla deqazasiya aparmaq mümkün olmadıqda (təyyarələr, optika, rabitə vasitələri) istifadə olunur.

Həlledicilərlə deqazasiya zamanı ZM zəhərsizləşmir, amma həll olunub həlledici maddələrlə səthdən xaric olunur. Həlledicilərdən benzin, ağ neft, dizel yanacağı, dixloretan, spirt daha çox işlədilir.

Deqazasiyanın fiziki üsulu yüksək temperaturlu qaz axınının təsiri şəraitində zəhərlənmiş səthlərdən ZM-nin buxarlanması və qismən parçalanmasına əsaslanır. Bu üsul istilik maşınları vasitəsilə aparılır.

Mexaniki üsulla torpağın və ya başqa müəyyən maddələrin üst qatını qazıb (kəşib) atırlar.

Nəqliyyatın və texnikanın deqazasiyasının tam aparılmasını yoxlamaq məqsədilə kimyəvi kəşfiyyat cihazından istifadə olunur.

Dezinfeksiya - xarici mühitdə infeksiyon xəstəlik törədicilərinin məhv edilməsi üçün keçirilən xüsusi tədbirlər kompleksidir.

Dezinfeksiya - müxtəlif əşyaların səthindəki xəstəliktörədiciləri mikrobların (bakteriyaların, virusların) və toksinlərin məhv edilməsidir. Geniş mənada buraya həmçinin dezinseksiya, deratizasiya daxildir.

Dezinfeksiya cari, son və profilaktik məqsədlə aparılır.

Cari dezinfeksiya xəstənin yatağı yanında yoluxmanın yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə keçirilir (xəstənin ifrazatını və onun istifadə etdiyi əşyaları).

Son dezinfeksiya yoluxma ocağında xəstə təcrid ediləndən, xəstəxanaya qoyulandan, sağalandan və ya öləndən sonra yoluxma ocağını xəstəliktörədicidən tam təmizləmək məqsədilə aparılır.

Profilaktik dezinfeksiya yoluxcu xəstəliklərin baş verməsi və ümumi istifadə olunan əşyalar vasitəsilə yoluxmanın keçməsi imkanlarının qarşısını almaq məqsədilə aparılır.

Zibil tökülən yerlər, ifrazat sularının axındığı yerlər, insanların cəmləşdiyi yerlər təmizlənir.

Dezinfeksiya əsasən 3 üsulla: mexaniki, fiziki və kimyəvi vasitələrlə aparılır. Hər bir üsul sərbəst və ya digər üsullarla birlikdə aparıla bilər.

Mexaniki - mənzilin nəm yığışdırılması, paltar, yatacaq dəstlərini çırpılması, tozsoranla yığışdırma, havaya vermə, divarların ağardılması, rənglənməsi, əllərin yuyulması aiddir. Mexaniki üsul mikrobları məhv etmir, yalnız əşyaların üzərindən, səthlərdən, havadan mikrobları uzaqlaşdırır. Bu üsulla bina və paltarlar mikroblardan 50-60% təmizlənir.

Fiziki - günəş şüalarından, ultrabənövşəyi şüalardan, qızdırılmış ütüdən, zibilin yandırılması üsulundan, quru qızmar havadan, su buxarlarından, habelə qaynatma üsulundan istifadə olunur. Bu məqsədlə dezinfeksiya kameraları və avtoklavlardan istifadə olunur. Bu üsullar sadə və effektiv olduğu üçün geniş istifadə olunur. Bağırsaqlar və yuxarı tənəffüs yolları infeksiyaları törədiciləri 60-800°S temperaturda 30 dəq. qaynatdıqda məhv olur. Qaynatma üsulu ilə mətbəx ləvazimatı, qablar, xəstəyə qulluq əşyaları, tibbi alətlər, həmçinin yataq ağları, alt paltarlar dezinfeksiya olunur. Qaynatmaq mümkün olmayan ləvazimatlar və əşyalar quru isti hava vasitəsilə dezinfeksiya olunur. Su buxarlarında 100°S hərərət olur və bundan xüsusi buxar kameralarında istifadə olunur.

Kimyəvi üsulla dezinfeksiya zamanı kimyəvi dezinfeksiyaedici maddələrdən istifadə olunur. Kimyəvi üsul - turşu, qələvi, xlorlu əhəng, xloramin, fenol, formalin məhlulları müxtəlif qatılıqlı məhlullar şəklində tətbiq edilir.

Xlorlu əhəng xlor iyi verən ağ tozdur, tərkibində 25-35% aktiv xlor vardır. Dezinfeksiya üçün 0,2-5%-li məhlullarından istifadə olunur. Əvvəlcə 10%-li məhlul hazırlanır-bunun üçün 10 litr suya 1kq və daha çox toz tökülür, qarışdırılır, bir sutka çökdürülür. Sonra məhlulun üst duru hissəsi götürülür, çöküntü hissəsi atılır. Durulaşmış məhlulundan yaşayış yerlərini, ümumi istifadə yerlərini, qablar, qida qalıqları və xəstənin ifrazatını dezinfeksiya etmək istifadə olunur. 10-20%-li məhlulundan ayaqyollarının divarlarını, zibil yeşiklərini, heyvandarlıq binalarının divarlarını ağartmaq üçün istifadə olunur.

Xlorlu əhəng metalların korroziyasına, rəngli əşyaların ağarmasına, pambıq parçaların tez yeyilib xarab olmasına səbəb olduğu üçün bunların dezinfeksiyasında istifadə olunmur.

Kimyəvi dezinfeksiya üçün kalsium hipoxlorit duzundan, neytral kalsium hipoxloritdən istifadə olunur.

Xloramin suda yaxşı həll olan, zəif xlor iyi verən ağ rəngli tozdur. 26-28% aktiv xlorla ibarətdir. 0,2-10%-li məhlullarından xəstələrin ifrazatını, qabları və qida qalıqlarını alt paltarlar və yataq ağlarını binaları dezinfeksiyası üçün istifadə olunur. Vərəm cöplərinə və sibir yarası törədicilərinə qarşı az effektivdir.

Dezinseksiya - infeksiyon xəstəlik törədicilərini yayan həşəratlar, məişət həşəratları, buğumayaqlılar, həmçinin paltar və əmlaka ziyan vuran həşəratlara qarşı aparılan xüsusi tədbirlər kompleksidir.

Məişətdə dezinseksiya milçəklərin, tarakanların, taxtabitilərin, birələrin məhv edilməsi, həmçinin ağcaqanadların, gənələrin dişləməsindən müdafiə kimi başa düşülür.

Dezinseksiya həm sərbəst həm də dezinfeksiya, deratizasiya, sanitar təmizləməsi ilə birlikdə həyata keçirilir. Mexaniki, fiziki, kimyəvi, bioloji, genetik və kombinə olunmuş dezinseksiya üsulları vardır.

Dezinseksiya tədbirləri şərti olaraq profilaktik və məhvedici növlərə ayırd olunur.

Profilaktik tədbirlərə aiddir- mexaniki dezinseksiya üsulunda yaşayış mənzillərinin, təsərrüfat və əlavə otaqların təmiz saxlanması, müntəzəm nəm yığışdırılması, pəncərə və qapılara tor setkaların çəkilməsi, qida məhsullarının xüsusi taralarda saxlanması, şəxsi gigiyenanın gözlənilməsi, bədən və yatacaq ağlarının müntəzəm yuyulub təmizlənməsi və dəyişdirilməsi, müntəzəm olaraq mənzillərdə zirzəmilərdə havanın dəyişdirilməsi, xüsusi yapışdırıcı kağızlardan istifadə olunması, xırda su hövzələrinin, arxların təmizlənməsi, xırda gölməçələrin, su çuxurlarının torpaqla doldurulması, su saxlanan sisternaların, bakların, çəlləklərin, su quyularının qapalı saxlanması. Zibil və ərzaq tullantılarının vaxtında təmizlənməsi də mexaniki dezinseksiyaya aiddir.

Məhvedici tədbirlərə aiddir:

- fiziki;
- kimyəvi;
- bioloji üsullar.

Fiziki üsullara aiddir- paltarların, yataq əşyalarının, xalçaların, pərdələrin silkələnib-çırpılması, tozsoranla tozun, həşəratların sorulub təmizlənməsi, tarakanlar və milçəklər üçün müxtəlif tələlərin, milçək və tarakanların qaynar su və dezinfeksiya kameralarının və qaynar ütünün köməyi ilə məhv edilməsi. Fiziki dezinseksiya üsulunda oddan, yüksək və aşağı temperaturdan, buxardan, quru isti havadan, dezinfeksiya kameralarından istifadə olunur. Belə ki, 500°S temperaturdan yuxarı hərarət buğumayaqlı həşəratlara öldürücü təsir göstərir. Yataq ağları, alt paltarları və başqa geyimlər 30 dəq. ərzində (1%-li soda məhlulu əlavə etməklə) qaynatmaqla həşəratlardan təmizlənir. Həşəratların çox toplandığı yerlər, əşyalar (zibil, yararsız mebel və əşyalar) yandırılır. Döşəklər, çarpayılar, kiçik şkaflar buxar vasitəsilə təmizlənir.

Dezinseksiyanın kimyəvi üsulu kimyəvi zəhərli maddələrin həşəratlara öldürücü təsirinə əsaslanır. Kimyəvi üsullara aiddir -xlorlu məhlullar-heksaxloran, DDT (dixlordifeniltrişloretan), fosforlu üzvü birləşmələr-xlorofos, karbofos kimyəvi vasitələr, yuyucu tozlar, məhlullar aerosol kimi tətbiq edilir.

Bioloji üsul – “canlıya qarşı-canlı” prinsipi ilə həyata keçirilir.

Bura aiddir -gəmiricilərin fiziki və kimyəvi metodla artımının qarşısının alınması.

Deratizasiya - epidemioloji təhlükə yaranan gəmiricilərlə mübarizəyə deyilir.

Gəmiricilər taun, tulyaremiya, quduzluq, yalançı vərəm, sibir yarası, ensefalit kimi xəstəliklərin ötürücüsü ola bilər.

Epidemioloji təhlükədən savayı gəmiricilər iqtisadi ziyan da vururlar- qida maddələrini xarab edir, yaşayış yerlərini və ərzaq anbarlarını çirkləndirir, rabitə və elektrik xətlərini gəmirir, aparatları sıradan çıxarır. Yaşayış yerlərində və onlara yaxın ərazilərdə əsasən boz siçovul və ev siçanlarına rast gəlinir. Açıq sahələrdə isə çöl və meşə siçanlarına rast gəlinir.

Deratizasiya-xalq təsərrüfatına iqtisadi zərər vuran, həmçinin insanda yolxucu xəstəlik törədən gəmiricilərin məhv edilməsidir.

Profilaktik tədbirlərə aiddir- gəmiricilərin yuva qurmasına, yemlənməsinə, artıb-çoxalmasına şərait yaranmasının qarşısını almaq -bunun üçün yaşayış evlərinə daxil

olmasına mane olmaq, buğda, un, ət məhsullarının, tərəvəzin xüsusi taralarda saxlanması, ventilyasiya yollarının xüsusi metal setkalarla örtülməsi, zirzəmilərin, çardaqların pəncərələrinin şüşə ilə örtülməsi aiddir.

Məhvətmə metoduarı-bioloji, mexaniki, kimyəvi-profilaktik tədbirlərlə yanaşı aparılmalıdır.

Bioloji metod-gəmiricilərə qarşı it, pişik, kirpildən istifadə etməklə aparılır. Təbiətdə bu məqsədlə bir çox yırtıcı heyvanların tələlər vasitəsilə ovlanması qadağan edilir-gəlinçik, qunduz, qartal, bayquş, gecə quşu bunlara aiddir.

Mexaniki vasitələr-müxtəlif tələlərin qurulmasıdır.

Kimyəvi üsul -müxtəlif zəhərlər qarışdırılmış qida maddələrin istifadə edilməsidir. Kimyəvi üsulla mübarizə aparmaq üçün sink fosfid, zookumarin, ratindin kimi maddələrdən istifadə olunur. Zəhərli qida tələləri hazırlamaq üçün çörək qırıntıları, müxtəlif yarmalardan sıyıqlar, bitki yağı, şəkər, duz, tərəvəzlər istifadə olunur. Bu məhsulları qaba qoyub üzərinə zəhərli maddə, bitki yağı qoyub qarışdırırlar və torbalarda siçan yuvaları, deşiklərə qoyulur və ya açıq şəkildə divar diblərində, mebel altında qoyub gecə saxlayıb səhər təmizləyirlər. Su şəklində olan zəhərli maddələrdən istifadə olunur. Kridid, sink fosfid, zookumarin və rafindin kimi zəhərlərin sulu məhlulu siçan yuvalarından içəri tökülür. Çöl şəraitində deratizasiya məqsədilə zəhərli dənli bitkilərdən, buğdadan istifadə olunur. Kiçik sahələr əllə, böyük sahələr isə texnika ilə deratizasiya olunur.

Tam və qismən sanitariya təmizlənməsi.

Sanitariya təmizlənməsi - insanların bədənini və paltarlarını zəhərlənmələrdən təmizləməkdən ibarətdir.

Radiasiyalı, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzalar baş verdikdə və kütləvi qırğın silahları (nüvə, kimyəvi, bioloji) tətbiq edildikdə insanların dərisi, paltarları, texniki vasitələr, binalar, mühafizə qurğuları vasitələrlə zəhərlənə bilər.

Radioaktiv maddələrin təsiri bir-neçə gün ərzində, damcı şəklində olan zəhərləyici maddələr bir-neçə gün, soyuq vaxtlarda isə bir-neçə həftə və ay davam edir. Bioloji vasitələrin təsir müddəti bir-neçə gün və ay ola bilər. İnsanlar zəhərləndikdə sanitariya təmizlənməsi, ərazilər, qurğular, binalar, texniki vasitələr xüsusi təmizləmə keçməlidirlər.

Adamların sanitariya təmizlənməsi şəraitdən asılı olaraq tam və ya qismən aparılır.

Qismən sanitariya təmizlənməsi zədələnmə sahəsində və sahədən çıxarkən hər bir adam tərəfindən müstəqil olaraq aparılır.

Qismən sanitar təmizlənməsi bədənə açıq səthlərinə, paltara, ayaqqabılara və fərdi mühafizə vasitələrinə düşmüş radioaktiv maddələrin və bakterial vasitələrin kənar edilməsindən və zərərsizləşdirilməsindən ibarətdir. Qismən təmizləmə zədələnmə ocaqlarında və yaxud onlardan çıxandan sonra vaxt az olduqda bədənə açıq hissələrini müstəqil təmizləməklə bitir.

Qismən sanitariya təmizliyi keçirərkən aşağıdakı ardıcılığa riayət dilməlidir.

Zəhərlənmə ocaqlarında:

- üst paltar, dəri müdafiə geyimləri və ayaqqabını şotka və yaxud süpürgə ilə təmizləməli;

- islanmış dəsmal (tampon) ilə əlin açıq yerlərini və əleyhqazın üz hissəsini silməli.

Zəhərlənmə ocaqlarından çıxdıqdan sonra:

- ehtiyatla üst paltar və dəri müdafiə vasitələrini çıxarmalı (əleyhqaz çıxarılmır);

- arxası küləyə qarşı durub üst paltar çırpmaq və təmizləmək;

- çüxarılmış paltar kəndirin üzərinə asıb şotka və yaxud süpürgə ilə radioaktiv tozu süpürməli, əleyhqazın çantasını təmizləməli və hissəsini islanmış əski ilə silməli;

- əleyhqazı çıxarılıb əlləri, üzü, gözləri yaş dəsmalla silməli, ağız, burun boşluğunu təmiz su ilə yaxalamalı.

Bakterioloji vasitələrlə zəhərləndikdə:

- paltarı süpürgə ilə təmizləməli və yaxud çırpmalı;
- fərdi kimyəvi paketlə əleyhqazın üz hissəsini, boyun nahiyyəsini və əlləri silməli.

Eyni vaxtda radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zədələnməyə məruz qaldaqda, birinci növbədə kimyəvi, sonra isə radioaktiv və bakterioloji zəhərlənmənin qarşısını almaq lazımdır.

Radioaktiv maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizləmə bu ardıcılıqla aparılır:

- əleyhqazı (respiratoru) çıxarmadan üst paltarları çıxarılıb silirlər, süpürürlər və çırpırlar;
- ayaqqabıları yaş əski ilə silir və yaxud yuyurlar; qışda təmiz qarla təmizləmək olar.
- əleyhqazların (respiratoru) çantasını silirlər, uzun borucuğunu, qutusunu yaş əski ilə silirlər;
- əleyhqazı (respiratoru), əlcəkləri çıxarılıb üzü, boyunu, əlləri təmiz su ilə yuyub, ağızı və boğazı qarqara edirlər.

Əgər su yoxsa dərinin açıq hissələri kimyəvi əleyhi fərdi paketin daxilindəki maye ilə silinir (qışda təmiz qarla). Daha sonra üst paltarları çıxarılıb, arxası küləyə tərəf dayanaraq onları çırpırlar, sonra kəndirdən asıb, süpürgə ilə yuxarıdan aşağıya doğru radioaktiv tozdan təmizlənir və ya çubuqla çırpırlar.

Kimyəvi maddələr və bakterioloji vasitələrlə zəhərlənmə zamanı:

- kimyəvi əleyhi fərdi paketi (İPP-8) açmalı, əski (tampon) hazırlamalı;
- dərinin açıq yerlərini, əleyhqazın üz hissəsini, paltarın yaxalarını və əl dəyən yerləri silməli (bunu bir neçə dəfə təkrar etmək lazımdır).

İnsanların dərisi və paltarında damcı-maye halında olan zəhərləyici maddə damcılarını aşkar etdikdə, bint salftəkası deqazasiya məhlulu ilə isladılır və onunla dərinin açıq hissələri, paltarlar və əleyhiqazın üz hissəsi silinir.

Kimyəvi əleyhi fərdi paket olmadıqda zəhərləyici maddə damcıları pambıq, bint, hər hansı parça ilə ehtiyatla yuxarıdan aşağı istiqamətində silinir, hər dəfə onu yenisi ilə əvəz edirlər. İmkan olan kimi isə həmin nahiyyələr dərhal su ilə sabunla yuyurlar və təmiz dəsmalla quruluyurlar.

Kimyəvi zədə ocağından çıxan kimi xüsusi ayrılmış yerdə mühafizə vasitələri çıxarılır. Sonra əleyhiqazı çıxartmadan dərinin açıq hissələri paltar və ayaqqabılar yenidən gözdən keçirilir, əgər zəhərləyici maddə damcıları aşkar olunarsa, onlar yenə də deqazasiya məhlulu ilə təmizləyirlər.

Ayaqqabılar əsgə, kağız və otlarla təmizlənir. Təmizləmə işlərini qurtardıqdan sonra, əllər və bədənənin açıq hissələri kimyəvi əleyhi fərdi paketin məhlulu ilə silinir.

Qismən sanitariya təmizləməsi sayəsində bütün radioaktiv maddələri tamamilə kənar etmək mümkün olmur. Buna görə də belə təmizləmədən keçmiş adamlar adətən fərdi dozimetrik nəzarətdən keçirilir. Əgər məlum olsa ki, paltarın və bədənənin radioaktiv zəhərlənməsi yol verilən səviyyədən artıqdır, onda tam sanitariya təmizlənməsi aparmaq lazımdır.

Tam sanitariya təmizləməsi -bütün bədənənin isti su, sabun və kisə ilə yuyulmasından, habelə gözlərin, burun və ağız boşluğunun selikli qışalarının 2%-li soda məhlulu ilə təmizlənməsindən ibarətdir.

Tam təmizləmə vaxt çox olduqda zədələnmə ocaqlarından çıxandan sonra, sanitariya yuma məntəqələrində (SUM) aparılır. Bu vaxt insanların bədənəni isti su ilə, sabunla və hamam lifi vasitəsilə yuyulur.

Tam sanitariya təmizlənməsindən keçməli olanlar:

- qismən sanitar təmizləməsindən sonra radioaktiv maddə ilə zəhərlənmə səviyyəsi yol verilən normadan (bədəndə 15mR/saat) artıq olan şəxslər;
- zəhərləyici maddələrlə və onların aerozolları ilə bilavasitə təmasda olan, bakterial zədə ocağında olan bütün əhali;
- bakterial zədə ocağında, kimya zədə ocağında zərərsizləşdirmə tədbirlərini həyata keçirən MM dəstələrinin şəxsi heyəti.

Tam sanitariya təmizləməsi mülki müdafiə qoşun bölmələrinin xüsusi təmizləmə məntəqələrində, adi hamamlarda, sanitariya buraxıcılarında düzəldilən stasionar və səyyar yuyunma məntəqələrində aparılır. Hər bir şəxsə 40 litr su və 25 mq sabun sərfi nəzərdə tutulur.

Adamların tam sanitariya təmizlənməsi ilə birlikdə paltar zərərsizləşdirən stansiyalarda alt və üst paltarlar, ayaqqabılar tam dezaktivasiya edilə bilər.

Xüsusi təmizləmə məntəqələrində nəzarət-bölüşdürmə məntəqəsi, adamların sanitariya təmizlənməsi meydançası, habelə, paltar, ayaqqabı və fərdi mühafizə vasitələrinin dezaktivasiyası meydançası düzəldilir.

Hər bir sanitariya təmizləməsi məntəqəsində insanlar ardıcıl olaraq dozimetrik postdan, soyunma yerindən, duş şöbəsindən keçirlər.

Yuyunduqdan sonra insanlar bir daha dozimetrik nəzarətdən keçirilir və yalnız bundan sonra geyinmə şöbəsinə buraxılırlar.

Bütün təmizləmə meydançıları 2 hissədən: təmiz və çirkli hissələrdən ibarət olur.

Səyyar yuyunma məntəqələrinin, paltar zərərsizləşdirən stansiyaların şəxsi heyəti tənəffüs üzvlərini mühafizə edən vasitələrdə, rezin çəkmələrdə, əlcəklərdə, döşlüklərdə və ya qoruyucu kombinezonda işləməlidir.

Tam sanitariya təmizlənməsi hamamlarda, duşxanalarda, təmiz su hövzələrində və yaxud da xüsusi düzəldilmiş yuyunma məntəqəsində keçirilir. Hökmən alt paltarını dəyişirlər.

Yuyunma məntəqəsində və ya meydançasında adətən üç şöbə olur:

- soyunma, yuyunma və geyinmə.

Lazımi hallarda paltar zərərsizləşdirmə şöbəsi də düzəldilə bilər. Soyunma şöbəsində təmiz skamyalar qoyulmalıdır. Zəhərli paltarlar rezinli parçadan olan kisələrə yığılmalıdır. Sənədlər və qiymətli əşyalar xüsusi yerdə saxlanmalıdır.

Geyinmə şöbəsində skamyalar, təmiz paltar qoyulan yer olmalıdır. Yuyunma məntəqəsinə xidmət edən heyət zəhərli paltarları, ayaqqabıları və mühafizə paltarlarını zəhərsizləşdirmə şöbəsinə aparıb orada təmizləməli, sonra geyinmə şöbəsinə gətirməlidirlər. Sanitariya təmizlənməsinə göndərilən şəxslər soyunma məntəqəsində tibbi müayinədən keçməli gözlərin, ağız/burun selikli qışalarını 2%-li çay sodası məhlulu ilə təmizləməlidirlər. Yuyunma məntəqəsində ardıcılıqla əlləri, üzü, başı və bütün bədəni iki dəfə sabunlayıb və isti su ilə yuyurlar. Yuyunma 10-15 dəq. davam etməlidir. Yuyunduqdan sonra bədənin radioaktiv tozdan tam təmizlənməsini dozimetrik cihazla yoxlamaq lazımdır. Əgər bədəne qalmış zəhərlənmə normadan artıq olarsa, yuyunma təkrar edilməlidir.

Lazım olduqda əhali sanitariya təmizlənməsini öz evlərində də təşkil edə bilərlər.

Ərzaq və sənaye mallarında mühafizəsi və zərərsizləşdirilməsi.

Zəhərlənmiş yeyinti məhsulları, yem və su insanların və heyvanların kütləvi zəhərlənməyi üçün mənbə ola bilər,

Buna görə də göstərilənlərin kütləvi zəhərlənmə vasitələrindən mühafizəsinin təşkili-müvafiq xidmət dəstələrinin, eləcə də kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesi müəssisələrinin ən mühüm vəzifəsidir. Ərzaq məhsullarının, suyun və yemin mühafizə edilməsi zəhərləndikdən sonra onları zərərləşdirməkdən asandır.

Birinci dərəcəli mühafizə tədbirlərinə ərzaq və yem ehtiyatının seyrəldilməsi, onların mümkün ola bilən radiasiya kimyəvi zəhərlənmə obyektlərindən uzaqda yerləşdirilməsi,

ərzaq saxlamaq üçün yararlı olan zirzəmiləridən istifadə edilməsi və sığınacaqların, mühit (əsas) anbarların, soyuducuların, müxtəlif anbarların hazırlanması və avadanlıqla təchiz edilməsi, yanğın təhlükəsizliyinin gözlənilməsi, ərzaq məhsulları saxlanan rayonlarda radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyat aparılması, müşahidə və laboratoriya nəzarəti daxildir.

Mühafizə üçün müxtəlif talvarlardan, kip taralardan (yeşik, kisə) və anbar binalarından istifadə edirlər. İş yerlərində (təhlükə zamanı), mağazalarda bir günlük tələbat miqdarında ərzaq saxlayır, qalan ərzağ isə sığınacaqlarda yerləşdirilir. Anbarların kipləşdirilməsi ilə əlaqədar mühafizədə tədbirləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Anbarlarda saxlanan yeyinti məhsullarını əsasən radioaktiv toz ilə, duman buxar və damcı-maye şəklində zəhərləyici (GTZ) maddələrlə, habelə bakterioloji aerosollarla zəhərlənmədən qoruyurlar. Anbarların damları axmamalı, yan divarları kip olmalıdır. Pəncərələrin çoxunu kərpiclə tikir, az hissəsini lövhə ilə kip bərkidirlər. Qapılarına rezinləşdirilmiş parça, polietilen pərdə, yaxud digər qalın material çəkirlər.

Yeyinti məhsulları və yem qəfəslərdə saxlanılır. Qalaq şəklində yığılmış məhsulun üstü brezentlə örtülür. Yeyinti məhsullarını və dənli yemi açıq yerlərdə saxladıqda üzərini polietilen pərdə/yaxud 20-25sm. qalınlığında ot və ya saman qatı ilə örtürlər.

Ərzağı daşımaq üçün divarları və damları saz olan, pəncərə lyukları kip bağlanan xüsusi nəqliyyatlardan avtorefrijitorlardan, sistemlərdən, izotermik vaqonlardan istifadə edirlər. Ümumi təyinatlı avtomobil nəqliyyatından istifadə etdikdə yeyinti məhsullarını və yemi konteynerlərə, yeşiklərə, qalın parçadan tikilmiş kisələrə doldurulmuş halda maşınlarla yığmaq məqsəduyğundur. Bunlar olmadıqda isə ərzağın üstünü brezentlə diqqətlə örtüb, kəndir ilə bağlamaq lazımdır.

Taranın da böyük əhəmiyyəti vardır. Kip metal və şüşə taralar yükü etibarlı mühafizə edir. Konsentratları, suxarını, peçenye, qənd, çayı ikiqat kağıza bükməklə radioaktiv maddələrlə zəhərlənmədən tamamilə qorumaq olur. Bağlamaları polietilen və digər pərdələrlə, sellofan kisə, rezinləşdirilmiş parça ilə sandıqda saxladıqda, yaxud bir neçə qat kağıza bükdükdə onların mühafizə qabiliyyətlərini yüksəltmək olar. Belə yolla yeyinti məhsulları zəhərləyici maddələrdən, zəhərlənmədən yaxşı mühafizə etmək olar.

Yeyinti məhsulunu bükdükdən sonra saz taralara qabladığda daha yaxşı mühafizədə etmək olar. Ən etibarlı tara - qalın kartondan hazırlanmış kip qutular, turşuya qoyulmuş tərəvəz, duzlanmış ət, balıq saxlanan taxta çəlləklər, habelə bitki yağları üçün olan dəmir boşqalar hesab edilir. Taxılı, yarmanı, unu ikiqat parçadan, yaxud kağız və qoruyucu pərdə qatı ilə kəmbinəli şəkildə tikilmiş kisələrə qabladığda mühafizə qabiliyyət yüksək olur.

Kisələri, yeşikləri və digər bağlamaları üst-üstə kip yığmaq lazımdır ki, aralarındakı boşluqlardan qalaqların içərisinə radioaktiv və zəhərləyici maddələr daxil ola bilməsin, yeyinti məhsullarının üstünü brezentlə örtükdə, brezentlə məhsulun arasına qalınlığı 10 sm-ə qədər olan ağac tircəklər qoyuvar.

Xüsusi qaydada mühafizə edilməyən yeyinti məhsulları və yem radioaktiv dumanın hərəkəti, eləcə də zəhərləyici maddələr, bakterioloji aerosol buxarlarının yayılması nəticəsində, habelə zəhərlənmiş həşərat və gəmiricilər vasitəsilə zəhərlənə bilər. Buna görə də FH təhlükəsi yaranıqda yeyinti məhsullarını, taxılı, tərəvəzi və yemi əl altında olan vasitələrlə örtür, yaxud talvarlar düzəldir, taxılı, tərəvəzi, yemi onların altına yığıb üstlərini örtürlər.

Yeyinti məhsulları ehtiyatı saxlanan anbarlar aerosolları, radioaktiv və zəhərləyici maddələri keçirmirsə, orada saxlanan ərzaqın və yemin mühafizəsi tələb olunmur. Ot tayasının səthinə xırda samanla gil qarışığında hazırlanmış məhlul çəkildə ot yaxşı mühafizə olunur. Heyvanların tövlələrində saxlanılan ot tayalarını xüsusi diqqətlə qoruyurlar.

Fərdi yeyinti məhsulları və su ehtiyatının mühafizə edilməsi.

Durğun sulu nohurların, göllərin və hovuzların zəhərlənməsi çox təhlükəlidir.

Ev şəraitində fərdi yeyinti məhsulları ehtiyatını mühafizə etmək üçün qutulardan, yeşiklərdən və digər kip bağlanan qablardan, eləcə də soyuduculardan, ev anbarlarından istifadə edirlər.

Kərə yağını, marqarini, çörəyi, əti və balığı şüşə bankalarda, yaxud kip bağlanan yeşiklərdə, sellofana, perqament, yaxud adi qalın kağıza bükülmüş halda saxlayırlar.

Maye metal, yaxud şüşə qablarda, bidonlarda, termoslarda, butulkalarda, qrafinlərdə saxlanılır. Hər bir ailənin konservləşdirilmiş minimum miqdar ehtiyatı olması məsləhət görülür.

Radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmədən sonra yeyinti məhsullarından, yemədən və sudan **istifadə edilmə qaydaları.**

RM, GTZM və BV yerləşən rayonda yeyinti məhsullarının, suyun və yeməyin zəhərlənməsində şübhə doğurur. Əgər bunlar kip bağlanan qablarda saxlanmayıbsa və zəhərlənmə əlamətləri görünürsə, belə məhsulları tədqiq edilmədən istifadə etmək olmaz.

Zəhərləndiyi şübhə edilən yeyinti məhsullarından və sudan zərərsizləşdirildikdən sonra istifadə edilməsinə tibbi xidməti, yeməyi və çiy heyvanı məhsulların istifadə edilməsinə baytarlıq xidməti icazə verir.

Yeyinti məhsullarının, yeməyi və suyun əsas zərərləşdirilməsi üsulları-dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiyadır.

Yeyinti məhsullarını və yeməyi dezaktivasiya etməzdən əvvəl onların radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcəsini müəyyənləşdirirlər. Əgər zəhərlənmə yolverilən normadan artıqdırsa, onda yeyinti məhsulunu və yeməyi dezaktivasiya, yaxud öz-özünə dezaktivasiya edirlər. Zəhərlənmə yolverilən normadan aşağı olduqda isə onları dəqiq dozimetrik yoxlamadan keçirdikdən sonra istifadə etmək olar.

Birinci növbədə daha qiymətli, eləcə də asanlıqla dezaktivasiya edilən məhsulları dezaktivasiyadan keçirirlər, iri bazalarda və anbarlarda yerləşən zəhərlənmiş, gec xarab olan məhsul ehtiyatını öz - özünə dezaktivasiya olunmaq üçün saxlayırlar. Dezaktivasiya etdikdə adətən əvvəlcə tərəni sonra isə məhsulu təmizləyirlər. Yeyinti məhsulunu zəhərlənmiş taradan (kisədən, sandıqdan, yesikdən, çəlləkdən) götürüb, təmizinə də qoymaq olar. İçərisində yarma, qənd və digər səpələnən məhsullar olan zəhərlənmiş tərəni (kisəni) radioaktiv toz əmələ gəlməsinin qarşısının almaq üçün əvvəlcə su ilə isladırırlar. Un ilə dolu kisələri əvvəlcə su ilə yuyub, qurutduqdan sonra unu təmiz kisələrə boşadırlar. Zəhərlənmiş undan yoğrulmuş xəmirin üst qatını məhv edirlər. Maye məhsulları 3-5 gün ərzində çökdürüb, sonra çökdürülmüş hissəni sifon vasitəsilə təmiz qaba axıdırırlar.

Zəhərlənmiş ət məhsullarını (mal,qoyun və donuz ətinə) bişirdikdə 1-ci 20-25 dəqiqədə radioaktivliyin təxminən 50%-i ətin suyuna keçir .Sonrakı qaynama praktik olaraq effekt vermir.

Südü emal etdikdə radioaktiv izotop emal məhsuluna qeyri-bərabər keçir. Südün daha tam təmizlənməsi üçün süd zavodlarından quraşdırılan xüsusi iondəyişən süzgəclərdən istifadə edirlər.

Zəhərlənmiş ərazidə yetişdirilmiş kartofu təmizlədikdə onun radioaktivliyi iki dəfə azalır. Şəkər çuğundurunu emal etdikdə radioaktiv maddələrin əsas hissəni çuğundur puçalarının içərisində qalır. Qənd isə praktiki olaraq həmin maddələrdən azad olur.

Miqdarından, sığınacaqların növündən, zəhərlənmə xarakteri və dərəcəsindən asılı olaraq yeməyi də dezaktivasiya edir, yaxud öz-özünə dezaktivasiya olunmaq üçün saxlayırlar. Aşağıdakı dezaktivasiya üsulları mövcuddur. (bunların hamısı zəhərlənmiş yeməyin zəhərlənməmiş yemədən ayrılmasına əsaslanır):

a) 10-15sm qalınlığında xarici qatın götürülməsi. bu qatı zəhərlənmə dərəcəsiindən və miqdarından asılı olaraq təbii dezaktivasiya üçün saxlayır, yaxud çuxur yerdə yandıraraq üzərinə torpaq tökürlər;

b) zəhərlənmiş taranın təmiz tara ilə əvəz edilməsi. Bu zaman zəhərlənmiş kisenin səthini isladır, dənin zəhərlənməmiş hissəsini təmiz kisəyə boşaldır, çirkli kiseni və bunun səthinə yaxın dən qatını yandırır. Dezaktivasiya olunmuş yemi dozimetrik və radiometrik yoxlamadan keçirirlər.

Preslənmiş ot tayasından üst və xarici zəhərlənmiş qatını götürürlər. Bir çox hallarda (xüsusilə daldalandırılmış) böyük həcmli və dənli yem ehtiyatı radioaktiv toz ilə çox dərən zəhərlənə bilməz. Bəzən yemin üst qatını götürüb, qalan hissənin zəhərlənmədiyini, yaxud yol verilən normda zəhərləndiyini müəyyənləşdirdikdən sonra təyinatına görə işlətmək olar. Başqa halda isə yemi uzun müddət, təbii yol ilə zəhərlənmə səviyyəsi aşağı düşənə qədər saxlayırlar. Bir müddətdən sonra saxlanmış yemi təkrar radiometrik yoxlamadan keçirib işlətmək olar.

Suyu müxtəlif üsullarla dezaktivasiya edirlər: çökdürməklə, süzməklə və distillə etməklə. Təbii ionitləri - gili, permutiti, qara torpağı - su ilə dolu qaba tökür və yaxşıca qarışdıraraq çökməsini gözləyirlər. Çökdükdən sonra üst təmiz su qatı 50-70% və daha artıq stronsium - 90 digər radioaktiv izotoplardan təmizlənmiş olur.

Zavod şəraitində hazırlanıqda süddəki radionuklidlərin müxtəlif süd məhlullarına payı (süddəki radionuklidlərin tərkibinə görə, % ilə).

Müxtəlif tutumlu bir neçə tip süzgəc mövcuddur. Xüsusilə gövdəsində mayenin axması üçün ayrıca olan tutumdan geniş istifadə edilir. Onun içərisinə posa, koks və antrasiti qat-qat tökürlər (qum, yerli, seolitlər yaxud ağac kömürü də tökmək olar). Su yuxarıdan süzgəc vasitəsilə bu tutuma axaraq 85-90% radioaktiv maddələrdən təmizlənir və aşağı ayrıcıdan süzülür.

Suyun çökdürülməsini süzülmə ilə eyni zamanda aparmaq yaxşı nəticə verir. Suyun distillə edilməsi ən yaxşı təmizləmə üsulludur- ancaq bu proses çox yavaş gedir.

Suyu dezaktivasiya etdikdən sonra dozimetrik yoxlamadan keçirirlər .

Şaxta quyularını dezaktivasiya etdikdə əvvəlcə qrun t qatını 5 sm dərinlikdə və 15-20m radiusda kəsir, sonra içərisindəki suyu çəkib boşaldır və dibindəki lili yaxud qumu təmizləyirlər. Eyni zamanda kəsilmiş hissənin xarici və daxili tərəflərini də dezaktivasiya edirlər

Nohurlardakı zəhərlənmiş suyu təmizləmək üçün sahildən 3-5 m aralı xüsusi xəndəklər qazırlar. Əgər sahil su keçirəndirsə onda əlavə süzücü qurğu düzəltməyə ehtiyac qalmır. Qrun t su keçirməyən olduqda süzücü lağım, yaxud boru düzəldilir, divarlarını quyunun divarları kimi (dəmir-beton borular, daş,yaxud ağac kəsmələr) edirlər. Lağıma (sugötürən yerinə) çınqıl, qum, quyunun dibinə və süzücü borunun quyuya girəcəyinə iri çınqıl tökürlər. Süzücü lağımın orta hissəsində nəzarət quyusu düzəldirlər. Bundan süzücü qatı dəyişdirib yenisi ilə doldurmaq üçün istifadə edirlər. Lazım gəldikdə buraya xüsusi əlavə süzgəc qoymaq olar.

Su qülləsini belə kipləşdirirlər: bankaların ağzını qapaqlarla bağlayır, ventilyasiya borularına süzgəclər - pambıq ,tənzif, arasına kəpitkə, mamır, yun və s. doldurulmuş təlis qoyurlar. Supaylaşdırən kolonkanı üzərinə tol, yaxud dəmir çəkilmiş qapaqlarla bağlayırlar.

Açıq nohurlardan naxır bulağı kimi istifadə etmək vacib olduqda nohuru elə düzəldirlər ki, dibinə çökmüş radioaktiv tozun bulandırılmasına yol verilməsin. Bundan sonra zərərsizləşdirilməsinin keyfiyyətini müəyyən etmək üçün dozimetrik yoxlama aparırlar.

Yeyinti məhlulunun və yemin deqazasiyası mürəkkəb prosesdir. Bəzi zəhərləyici maddələrdə zəhərlənmiş ərzaq məhsulları zərərsizləşdirilməyib məhv edilir.

Məsələn, zoman və ipritlə zəhərlənmiş bitki yağlarının, süd məhsullarının (süd, xama, kəsmik, kərə yağı və s.), tərəvəzin, çörəyin və s. içərisində bu zəhərləyici maddələrin damcıları tamamilə, yaxud qismən həll olur və bütün məhsul kütləsini zəhərləyir.

İprit buxarının təsirinə məruz qalmış ərzağı bişirməklə, yaxud uzun müddət küləyə verməklə deqazasiya aparırlar. Bərk konsistensiyalı yeyinti məhsullarının ancaq üst qatı damcı-maye şəklində ipritlə zəhərlənir. Odur ki, belə məhsullardan zəhərlənmiş üst qatı götürülür və məhv edilir. Taxıl, yarma, un damcı-maye şəklində ipritlə zəhərləndikdə zəhərlənmiş qatı götürülər, yenə də zəhərlənmə qaldıqda taxılı və yarmanı əvvəlcə isti yuyucu məhlullarla sonra təmiz su ilə yuyub qurutmaqla təmizləyirlər.

Damcı-maye şəklində zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş yemi deqazasiya etmək üçün dənin, yemin zəhərlənmiş üst qatını 10-15 sm qalınlığında, otun, samanın üst qatını isə 20-25 sm qalınlığında götürürürlər. Yemin qalan hissəsini küləyə verirlər. Öz-özünə deqzasiyanın sürətini artırmaq üçün temperaturu və rütubəti yüksəldir, habelə küləyin sürətini artırırlar. İlin isti vaxtlarında çox böyük həcmli və dənli yemin öz-özünə deqzasiyası - zərinlə zəhərlənmədə 2-4 gündən, üç xlor 3-etilaminlə zəhərlənmədə 15-40 gündən, zomanla zəhərlənmədə 20-45 gündən sonra başa gəlir.

Örtülü tikililərdə saxlanan yem dayanıqsız zəhərləyici maddələrdə, yaxud dayanıqlı zəhərləyici maddələrin buxarları ilə zəhərləndikdə qapıları, pəncərələri, ventilyasiya qurğularını açır, yaxud yemi açıq havaya çıxardıb küləyə verirlər.

Zəhərlənmiş su quyularından suyu boşaldır, dibinə xlorlu əhəng tökür, divarlarına xlorlu əhəng horrası çəkir, sonra dibindən 10 sm qalınlığında torpaq qatını çıxarırlar.

Quyu su ilə dolan kimi onu yenidən nasosla başaldırlar. Bundan sonra quyunu su ilə doldurduqda suyun zərərsizliyini yoxlayırlar.

Su quyularını təmizləmək üçün 0.5 litr suya ən azı 5% aktiv xlor hesabından, sporlu formalarla zəhərlənmə zamanı isə 1 m³ suya 4 litr hesabından xlorlu əhəng məhlullu tökürlər, sonra suyu diqqətlə qarışdırır, 10-12 saat saxladıqda sonar çəkib boşaldırlar. Bundan sonra, suyu yoxlayaraq işlədilməsinə icazə verirlər.

Suyun ən sadə zərərsizləşdirilməsi üsulu-qaynatmalıdır. Mikrobların sporlu formaları ilə zəhərlənmə zamanı suyu ən azı iki saat qaynadırlar: toksinlər və vegetativ formalı bakteriyalar 30 dəq. ərzində məhb olu. Az miqdarda suyu tez zərərsizləşdirmək üçün parça-kömür, asbest, yaxud **colloid** süzgəclərdən istifadə edilir.

Su təhçihəti sistemində suyu təmizləyici qurğularda xüsusi təlimatlara müvafiq olaraq xlorlayırlar.

Mühafizə tədbirlərinə əməl edilmədən əhalinin ixtiyarında olan ferdi yeyinti məhsulları ehtiyatı yandırılmalıdır.

Taralarda saxlanan ərzaq bakterioloji vasitələrlə zəhərləndikdə əvvəlcə taraların səthini 10%-li ammonium-sulfat məhlulu və 20%-li xlorlu əhəng məhlulu ilə yuyur, sonra həmin məhlullarda isladılmış əsgilə silirlər. Zərərsizləşdirilmiş taralardan çıxarılmış ərzağı uzun müddət yüksək temperaturda qaynadıb, laboratoriyada yoxladıqdan sonra işlədirlər. Konservləri və kip taralardakı digər məhsulları açana qədər 3%-li soda məhlulunda 100-110° S temperaturda 30-60 dəq. qaynadırlar.

Bakterioloji vasitələrlə zəhərlənmiş çörəyi, unu və suxarını mümkün olan qədər zərərsizləşdirib, ondan heyvanlara yem kimi istifadə edir, ya da məhv edirlər. Əti, balığı iki saat müddətində qaynatmaqla zərərsizləşdirirlər. Ət parçalarının çəkisi 1 kq olmalıdır. Yağları 110° S-dən aşağı olmayan temperaturda 30-60 dəq. qızdırırlar.

Dənli yemi aşağıdakı kimi zərərsizləşdirirlər: patogen mikrobların sporları ilə zəhərlənmiş ot tayası və dən qalağı səthini, ot tayası, yaxud dən qalağının 1m kvadratına 2 litr hesabından 4%-li formaldehid məhlulu ilə iki dəfə (24 saat ara verməklə) təmizləyirlər. Dənli yemi agzı qapaqlı sukeçirməyən çəlləklərdə 4% formaldehid məhlulu (1:1-ə

nisbətində) içərisinə tökmək olar, 24 saatdan sonra dəni buradan çıxarıb, preparatın iyi yox olana qədər qurudurlar.

Botulizm xəstəlik törədən mikrobları, yaxud onun toksinləri ilə zəhərlənmiş dənli yemi 1%-li natrium-hidroksid məhlulunda 4 saat isladır, sonra üç dəfə təmiz suda yuyub qurudurlar.

Zərərsizləşdirmədə yüksək temperaturdan - qızdırılma, bişirmə, dənli, kombinə edilmiş yemin, kəpəyin, jıxının və s. buğa verilməsi istifadə edilə bilər. Dən (kombinə edilmiş yem) adi parça kisələrə doldurulmuş halda olduqda kisəni açmadan 8 saat müddətində 4%-li formaldehid məhlulunda, ya alqı-satqı müddətində 6%-li hidrogen-peroksid məhlulunda, yaxud 2 saat 2%-li aktivləşdirilmiş xloramin məhlulunda saxlayırlar. Bu müddət keçdikdən sonra yem yoxlanılır və təmiz taralara boşaldır, kisələri isə 2 dəfə dezinfeksiya edirlər. Çoxqatlı kağız kisələrdə olan yemi zərərsizləşdirdikdə kisələrin xarici səthini göstərilən məhlullarla təmizləmək olar. Belə kisələri boşaltdıqdan sonra yandırırırlar.

Dənli yemi zərərsizləşdirmək üçün qaz üsulu ilə dezinfeksiyadan da istifadə edirlər. Etilen oksidi və metilbromiddən istifadə etməklə kipləşdirilmiş dən anbarlarını, kameraları, yaxud sintetik materiallardan hazırlanmış qeyri-keçirici taraları dezinfeksiya etmək olar. Kipləşdirilmiş kameralar yemlə ancaq 1/3 həcmə doldurulmuşsa, müsbət effekt əldə edilir. 300mm civə, süd, vakuum şəraitində və 20°C temperaturda 1 m kub sahəyə 1.5 kq etilen oksidi sərf etdikdə 5 saatdan sonra sporlar məhv olur.

Belə yemlərdən istifadə edilməsi ancaq laboratoriya analizindən sonra qərara alınır.

Yeyinti məhsullarının xlorlu əhəng, karbon turşusu, formalin, kreolin, lizol məhlulu, yaxud digər iyli vasitələrlə dezinfeksiya olunması **qəti qadağan edilir**.

Zərərsizləşdirilməsi mümkün olmayan, yemək üçün heyvanlara yem və texniki məqsədlər üçün yaramayan bütün məhsulları məhv edirlər. Belə məhsulları xüsusi meydançalara töküüb yandırırırlar, ya da üzərinə pis iyi verən maddələr töküüb ən azı 1.5 m dərinliyində yerə basdırırırlar. Məhv edilmiş bütün məhsullar üçün akt tərtib edirlər.

Yekun hissə - 5 dəq.

Dərsin mövzusunı təkrar edərək, qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olunmasını elan edirəm, tələbələrə ev tapşırığı verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Fövqəladə halların qarşısını almaq nəyi nəzərdə tutur və buraya hansı tədbirlər daxildir?
2. Mülki müdafiədə hansı görülən işlərə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər deyilir?
2. Qəza-xilasetmə işlərinə hansı işlər aiddir?
3. Digər təxirəsalınmaz hansı işlər aiddir?
4. Nüvə zədələnməsi ocağın hansı tədbirlər görülür?
5. Zəlzələ rayonlarında hansı tədbirlər görülür?
6. Uçqunlarda maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsinə hansı işlər aiddir?
7. Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və insanların oradan çıxarılması üçün hansı tədbirlər görülür?
8. Uçqunların altından, zədələnmiş və yanan binalardan insanların xilas edilməsi üçün hansı tədbirlər görülür?
9. Təbii fəlakətlər zamanı aparılan xilasetmə işlərinin və digər təxirəsalınmaz tədbirlərin xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?
10. Kimyəvi zədələnmə ocağında aparılan xilasetmə işlərinə hansı işlər aiddir?
11. Zədələnmə və yoluxma ocaqlarından aparılan xilasetmə işlərinin

xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?

12. Zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən müvafiq təhlükəsizlik qaydaları hansılardır?

13. Zəhərlənmələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasına hansı işlər daxildir?

14. Dezaktivasiya nədir, hansı üsulla aparılır və görülmə işləri nədən ibarətdir?

15. Deqazasiya nədir və görülmə işləri nədən ibarətdir?

16. Dezinfeksiya nədir, hansı məqsədlərlə aparılır, görülmə işləri nədən ibarətdir?

17. Deratizasiya nədir, hansı məqsədlərlə aparılır, görülmə işləri nədən ibarətdir?

18. Tam sanitariya təmizlənməsi nədir, görülmə işləri nədən ibarətdir?

19. Qismən sanitariya təmizlənməsi nədir, görülmə işləri nədən ibarətdir?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərsinin
konspekti**

**Mövzu №7: “Fövqəladə hallarda
rabitə, xəbərdarlığın təşkili və
həyat fəaliyyətinin təmini”**

“Təsdiq edirəm”

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu №7: “Fövqəladə hallarda rabitə, xəbərdarlığın təşkili və həyat
fəaliyyətinin təmini”**

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: mühazirə

Keçirmə yeri: auditoriya

Dərsin məqsədi: Tələbələrə fövqəladə hallar zamanı mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri, təşkili prinsipləri, idarəetmə və idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, növləri və vasitələri barədə məlumatlandırmaq, xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə qaydaları və vasitələri ilə tanış etmək.

Dərsin sualları: 1. Fövqəladə hallar zamanı mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri, təşkili prinsipləri, idarəetmə və idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, növləri və vasitələri.
2. Mülki müdafiə xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə üsulları və əhəlinin davranış qaydaları.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I. Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərslə hazırlığını yoxlayıram.
Dərsin mövzusunu, məqsədini, sualları elan edirəm.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual. Fövqəladə hallar zamanı mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri, təşkili prinsipləri, idarəetmə və idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, növləri və vasitələri.

Mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri və təşkili prinsipləri.

Mühafizə tədbirləri həyata keçirilərkən mülki müdafiə qüvvələrinə rəhbərlik üçün mülki müdafiə idarəetmə sistemi yaradılır. Bu sistemin məqsədi hər cür şəraitdə tabelikdəki qüvvə və vasitələrin fəaliyyətə hazırlanmasına və əməli işlərinə daimi rəhbərliyi və nəzarəti təmin etməkdir.

Rabitə idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir və onun əsas vasitələrindən biridir. Rabitə olmadan fasiləsiz və çevik idarəetmə mümkün deyil. Xüsusən fəvqəladə hadisələr yaranan dövrdə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

a) İdarəetmənin mahiyyəti, vəzifələri və ona verilən əsas tələblər.

Fəvqəladə hadisələr dövrlərində müdafiə tədbirlərinin vaxtında və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin edən başlıca şərtlərdən biri - mülki müdafiə qüvvələrinin düzgün idarə edilməsidir. İdarəetmənin mahiyyəti - mülki müdafiə rəhbər və qərargahının özlərinə tabe olan qüvvələrə daim rəhbərlik etməsindən, onların fəaliyyətini qarşıda duran vəzifələrin icrasına yönəltməkdən ibarətdir.

Mülki müdafiənin idarə edilməsi üzrə əsas vəzifələr bunlardır:

- Mülki müdafiə tədbirlərinin və qüvvələrin fəaliyyətinin əvvəlcədən planlaşdırılması, bu planların vaxtaşırı olaraq dəqiqləşdirilməsi;
- fəvqəladə hadisələr baş verərkən yaranmış vəziyyət barədə mə'lumatların fasiləsiz surətdə toplanması və öyrənilməsi;
- fəaliyyət üçün vaxtında qərar qəbul edilməsi və onun icraçılara çatdırılması;
- qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili və görülməli işlərin hərtərəfli təmin və təchiz olunması;
- iş tapşırıqlarının tabelikdəkilər tərəfindən vaxtında icra edilməsinə nəzarət və onlara lazımi yardım göstərilməsi;
- mülki müdafiə qüvvələrində və qərargahlarında şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji ovqatının saxlanması.

Mülki müdafiə - mülki müdafiə rəhbərinin qərarına əsasən idarə edilir. Qərar qəbul etmək mürəkkəb, həm də məsuliyyətli işdir və mülki müdafiə rəhbərinin əsas hüququ, başlıca vəzifəsidir. Mülki müdafiə rəhbəri tərəfindən qəbul edilmiş qərarın müddəaları mühafizə və digər tədbirlərin planlaşdırılmasına, eləcə də tabelikdəkilərə verilən iş tapşırıqlarında və başqa prinsipial məsələlərdə öz əksini tapmalıdır. Mülki müdafiə rəhbərinin qərarı yerinə yetiriləcək vəzifələrin əsas məqsədini, mahiyyətini və icra yollarını müəyyən edən ana xətt rolunu oynayır. Buna görə də belə qərarlar konkret şəraitə uyğun gəlməli, qüvvə və vasitələrdən səmərəli istifadə olunmasını təmin etməlidir.

Ehtimal olunan hərbi münaqişələrin xarakterindən asılı olaraq hazırda idarəetmə fəaliyyətinə yüksək tələblər verilir.

Bunlardan ən əsasları aşağıdakılardır:

- İdarəetmə qətiyyətli olmalıdır. Bu mülki müdafiə rəhbərlərinin inamla qərar qəbul etmək bacarığından və bu qərarın tabelikdəkilər tərəfindən icrasına qətiyyət inadla nail olmasından ibarətdir. Bu tələb - sərəncam vermə funksiyasını yerinə yetirərkən mülki müdafiə rəhbərinə verilən təkbaşına hərəkət etmək hüququndan, yəni mülki müdafiə vahid rəhbərlik prinsipindən irəli gəlir. Bu o deməkdir ki, hər bir qərar, onu mülki müdafiə rəhbəri təsdiq edib icra üçün sərəncam verənədək müzakirə oluna bilər. Bundan sonra isə o dəqiq və vaxtında həyata keçirilməlidir. İdarəetmənin qətiyyətli olması - qəbul edilmiş qərarların, planların icrasına ciddi nəzarəti, tabelikdəki heyətə yüksək tələbkarlıq göstərilməsini, icradar boyun qaçıрмаq üçün subyektiv, yaxud obyektiv bəhanələr axtarılmasına yol verilməməsini nəzərdə tutur;

- idarəetmə çevik olmalıdır. Bu vəziyyətin dəyişməsinin operativ və çevik surətdə nəzərə alınması deməkdir. mülki müdafiə rəhbəri vəziyyətin, şəraitin dəyişməsi ilə əlaqədar öz qərarını vaxtında dəyişib dəqiqləşdirməyə, yaxud yeni qərar qəbul etməyə, icraçılara əlavə tapşırıqlar verməyə hər an hazır olmalıdır. Buna nail olmaq üçün başlıca şərt yaranmış vəziyyəti bilmək, onu dərhal qiymətləndirməyi və müvafiq qərar qəbul etməyi bacarmaqdır;

- idarəetmə fasiləsiz və dayanıqlı olmalıdır, yeni bu sistem hər cür fəvqəladə hallarda tabelikdəki qüvvələrin fəaliyyətinə fasiləsiz rəhbərlik etməyə imkan verməlidir. İdarəetmə prosesinə fasilə yaranması, yaxud onun pozulması, adətən işdə nailiyyətsizliklə nəticələnir. Buna, idarəetmə məntəqələrini, rabitə qovşaqlarını əvvəlcədən yaratmaq, onların xidmətçi heyətlərini işə hazırlamaqla, habelə bütünlükdə idarəetmə sisteminin davamlı olmasını təmin edən bir sıra tədbirlər görməklə nail olmaq mümkündür.

- idarəetmə prosesində məxvilik rejiminə (xüsusən hərbi dövrdə) ciddi riayət edilməlidir, yəni operativ sənədləri işlətmək, rabitə xətlərindən, vasitələrindən istifadə etməyin rejim və qaydaları sözsüz gözlənilməlidir;

- idarəetmə işinə verilən ən əsas tələblərdən biri - onun bütün vəsilələrinin - rəhbər heyətin, idarəetmə orqanlarının digər heyətlərinin, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin fəaliyyətə daimi hazır saxlanmasıdır.

İdarəetmə sisteminin fəaliyyətə hazırlıq dərəcəsi mülki müdafiə qüvvələrinin hazırlıq dərəcəsindən bir səviyyə yüksək olmalıdır. Bu, lazım gəldikdə mülki müdafiə qüvvələrinə rəhbərliyi dərhal təşkil etməyə imkan verir.

Mülki müdafiənin idarə olunmasını təmin üçün onun idarəetmə sistemi yaradılmalıdır. Mülki müdafiənin idarəetmə sistemi – idarəetmə orqanlarının, idarəetmə məntəqələrinin, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin vahid halda birliyindən ibarətdir. İdarəetmə sistemi idarəetmə prosesinin maddi əsasını təşkil edir. Beləliklə mülki müdafiənin idarə edilməsi idarəetmə orqanlarından (qərargahlardan), idarəetmə məntəqələrindən, rabitə və xəbərdarlıq sistemindən ibarətdir.

Ərazi üzrə (respublika-şəhər-rayon-qəsəbə) mülki müdafiə idarəetmə orqanlarında müvafiq mülki müdafiə qərargahları, mülki müdafiə xidmətləri və köçürmə orqanları, sahə üzrə (nazirlik, şirkət-birlik istehsal və sosial obyektlər)

idarəetmə orqanlarına isə bunlardan əlavə həmçinin nazirliklərin, şirkətlərin struktur idarələri, şöbə və bölmələri aiddir.

Bütün hallarda əsas idarəetmə orqanı Mülki müdafiə idarəsidir. Onun başlıca funksiyası - hər cür şəraitdə fasiləsiz, idarəetmə işini, yeni mülki müdafiə rəhbərinin və yuxarı mülki müdafiə idarəsinin qərar və göstərişlərinin həyata keçirilməsini qətiyyətlə təşkil etməkdir.

İdarəetmə prosesində rabitə və xəbərdarlıq sisteminin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Mülki Müdafiənin rəhbəri özünə tabe olan qüvvələri adətən idarəetmə məntəqəsindən idarə edir.

İdarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, yerləşdirilməsi, avadanlığı və işçi heyəti.

Yuxarıda deyildiyi kimi, mülki müdafiənin idarəetmə sisteminin tərkib hissələrindən biri idarəetmə məntəqəsidir.

İdarəetmə məntəqəsi (İM) – mülki müdafiəni hərbi vəziyyətə keçirərkən və fəvqəladə hadisələr dövründə idarəedici heyətin yerləşməsi və işləməsi üçün nəzərdə tutulmuş, xüsusi olaraq avadanlıqla, texniki rabitə və xəbərdarlıq vasitələri ilə təchiz edilmiş otaqlardan, yaxud nəqliyyat vasitələrindən ibarətdir.

Bəzi hallarda bu məntəqələrdən fəvqəladə hallarda görülmə tədbirlərə də rəhbərlik etmək mümkündür.

Təyinatına və yerinə görə İM-nin əsas ehtiyat, yardımçı - şəhərlərdə və şəhərkənarı zonada yerləşən stansiyalar və səyyar növləri ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, dərəcəli şəhərlərdə və onların rayonlarında, nazirliklərdə (dövlət

komitələrində, şirkətlərdə) idarəetmə məntəqələrinin yerləri, sayı, onlara verilən tələblər respublikada hökumətinin qərarı ilə müəyyən edilmişdir. Bütün İM - ləri müvafiq olaraq nazirliklərin, yaxud ərazi hakimiyyət orqanlarının vəsaiti hesabına tikilir, avadanlaşdırılır və qorunub saxlanılır. Bu qurğular regional şöbələrin deyil, məhz müvafiq mülki müdafiə rəhbərlərinin idarəetmə məntəqəsidir, onların tabeliyində və məsuliyyətindədir.

İdarəetmə məntəqələri burada yerləşən idarəetmə heyətin fəvqəladə hallarda fasiləsiz işini, normal həyat fəaliyyətini, qidalanma, növbə üzrə dincəlmə və etibarlı müdafiəsini təmin etməlidir. İM adətən aşağıdakı otaqlardan ibarət olur:

- Mülki müdafiə rəhbərinin iş otağından;
- digər heyət, yəni operatorlar yerləşən operativ iş otağından;
- xidmət rəislərinin (mütəxəssislərin) iş otağından;
- rabitəçilər qrupu yerləşən rabitə qovşağından;
- növbələrlə dincəlmə yerindən (otağından);
- İM heyəti üçün fərdi mühafizə vasitələri, ərzaq su ehtiyatları saxlanılan yerdən (otaqdan);
- sanitariya qovşağından.

İdarəetmə məntəqəsində mülki müdafiə rəisi, onun müavinləri, xidmət rəisləri (baş mütəxəssislər) və mülki müdafiə qərargahının əsas heyəti (qərargah rəisi,

onun müavinləri, şöbə, bölmə rəhbərləri) yerləşirlər. Məntəqənin normal işini təmin etmək üçün lazımi hallarda oraya xidmətçi heyət (rabitəçilər, komendant müdafiə qrupu) verilir, nəqliyyat vasitələri təşkil edilir.

Kiçik şəhərlərdə və kənd rayonlarında mülki müdafiə rəhbərlərinin idarəetmə məntəqəsini yerləşdirmək üçün mövcud olan bina (iş yeri) uyğunlaşdırılır (yəni, bu məqsədlə əlavə qurğular tikilmir), burada işləyən heyətin mühafizəsindən ötrü yaxınlıqdakı zirzəmilərdən, yaxud digər radiasiya əleyhinə daldalanacağından istifadə edilir.

Fövqəladə hadisələr zamanı fəaliyyətini iri şəhərlərdə davam etdirən obyektlərin idarəetmə məntəqələrini sığınacağın bir otağında yerləşdirmək və orada telefon rabitəsi və radioyayım qurğusu düzəltmək məsləhət görülür. Belə otağın sahəsi adambaşına 2 kv.metr olmaqla 10 nəfər üçün nəzərdə tutulmalıdır. Həmin obyektlərin işdən sonra şəhərdənkənar zonada dincələn növbələri yerləşdiyi ictimai və digər binalarda olan rabitə vasitələrindən istifadə etməklə idarə edilir.

Kiçik şəhərlərdəki və kənd rayonlarındakı istehsalatlarında eləcə də hərbi dövrdə işini şəhərdənkənar zonaya keçirən iri şəhərlərin obyektlərində mülki müdafiə rəhbərləri müdafiə tədbirlərinin icrasını iş yerlərindən idarə edirlər. Lakin, lazımi hallarda onların müdafiəsi üçün yaxınlıqda radiasiya daldalanacağı düzəldilməli və burada mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları veriləndən sonra da idarəetmə işlərinə imkan verən avadanlıq və şərait (rabitə, siqnal vasitələri, iş yerləri, sənədlər) olmalıdır.

Yuxarıda deyildiyi kimi, lazım gəldikdə səyyar və yardımçı idarəetmə məntəqələri də yaradıla bilər.

Səyyar idarəetmə məntəqəsi nəqliyyat vasitələrində (rabitə avadanlığı ilə təchiz olunmuş, avtobus, yaxud digər səyyar nəqliyyat maşını) düzəldilir. O, zədələnmə ocaqlarında MM qüvvələrinin yürüş marşrutlarında, hərəkət zamanı bilavasitə və operativ surətdə idarəetmə üçündür. Bütün dərəcələrdən olan mülki müdafiə rəhbəri üçün belə məntəqələr düzəldilə bilər. Səyyar İM-nə danrəhbəri və ya onun müavini başçılıq edir, ona xidmət üçün operativ qrup yaradılır. Bu zaman mülki müdafiə qərargahı rəisi stansionar idarəetmə məntəqəsində qalaraq digər tədbirlərin icrasını təşkil edir.

Yardımçı idarəetmə məntəqəsi isə bütün tədbirlərə bir (əsas) məntəqədən rəhbərlik etmək mümkün olmayan hallarda (biri digərindən uzaq sahələrdə eyni zamanda xilasetmə işləri aparılarkən) müəyyən müddət üçün yaradılır. Belə müvəqqəti idarəetmə məntəqəsinin konkret vəzifələri və işçi heyəti müvafiq mülki müdafiə rəhbəri tərəfindən təyin edilir.

Düşmən basqını təhlükəsi yaranan dövrdə idarəetmə məntəqələrində rəhbər vəzifəli şəxslərin fasiləsiz növbətçiliyi təşkil edilir. Oradakı rabitə-xəbərdarlıq vasitələri iş vəziyyətinə gətirilir. Məntəqə kəşfiyyat nəzarət cihazları və digər ştat avadanlığı ilə təchiz olunur: onun qorunması təşkil edilir və yaxınlığında radiasiya və kimya müşahidəçi postu qoyulur; işçi və xidmətçi heyətlərinin vəzifələri dəqiqləşdirilir.

c) Tabelikdəki qüvvələri idarə etmək üzrə mülki müdafiə rəhbərinin və qərargahının iş qaydası.

Mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi üzrə mülki müdafiə rəhbəri və qərargahının fəaliyyət qaydası, əsasən, yaranmış şəraitdən, qarşıya qoyulan konkret vəzifələrdən və icra verilən müddətdən asılı olur. Bununla belə bütün hallarda mülki müdafiə rəhbərliyinin idarəetmə üzrə iş prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

Alınmış tapşırığın aydınlaşdırılması.

Bu o deməkdir ki, mülki müdafiə rəhbəri yuxarı rəisdən iş tapşırığı (göstəriş) alarkən, bu konkret məsələləri özü üçün tam aydınlaşdırılmalıdır:

- qarşıda duran işlərin məqsədi və yuxarı rəisin niyyəti;
- bu işlərin icrasında özünün tabeliyindəki qüvvələrin yeri və rolu;
- icra edilməli işlərin həcmi.

Tapşırığı aydınlaşdırıb, mülki müdafiə rəisi dəstələri fəaliyyətə hazırlamaq məqsədilə dərhal görülməli tədbirləri müəyyənləşdirməli, tabelikdəkilərə bu barədə ilkin sərəncam verməli və qərar qəbul etmək üçün lazımi məlumatları cəmləşdirməyi mülki müdafiə qərargahına və xidmət rəislərinə (mütəxəssislərə) tapşırılmalıdır.

Vəziyyətin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi.

Yaranmış vəziyyəti qiymətləndirərkən (fövqəladə hadisələr dövründə isə vəziyyəti proqnoz edərkən) mülki müdafiə rəhbəri bu məsələləri araşdırıb dəqiq öyrənməlidir:

- Tapşırılmış işləri hansı şəraitdə yerinə yetirmək lazım gələcəkdir (radiasiya və kimyavi şərait, hava şəraiti), bu şərait işlərin gedişatına necə təsir göstərə bilər?
- Tabeliyindəki qüvvələrin imkanları (heyəti, miqdarı, təchizatı, iş qabiliyyəti) necədir?
- Hansı qüvvələrlə qarşılıqlı fəaliyyətdə olacaqdır və onların imkanları nədən ibarətdir?

Bu məsələləri aydınlaşdırmaqdan ötrü mülki müdafiə rəhbəri lazımi hallarda mülki müdafiə qərargahı və xidmətləri rəislərinin (baş mütəxəssislərin) məlumatlarını dinləyə bilər.

Beləliklə, mülki müdafiə rəhbəri alınan tapşırığı aydınlaşdırmaq və vəziyyəti qiymətləndirməklə sanki, qarşıda duran vəzifələri öz imkanlarını müqayisə edir və çıxardığı nəticə əsasında müəyyən bir qərara gəlir.

Qərar qəbul edilməsi MM rəhbəri tapşırığın icrasını təşkil etmək üçün qərar verərkən (qərar qəbul edərkən) aşağıdakıları müəyyənləşdirir:

- tabeliyindəki qüvvələrin fəaliyyətinin əsas mahiyyətini (görüləcək işlərin həcmi və icrasının ardıcılığı, işə hansı qüvvə və vasitələr cəlb olunacaq, hansı məsələyə xüsusən diqqət yetirilməlidir);
- hər bir dəstənin, bölmənin konkret vəzifələri və onun icra müddətləri;
- digər qüvvələrlə qarşılıqlı fəaliyyət qaydası;
- işlərin təchizatı və təminatı üzrə görülməli tədbirlər;

- iş prosesində idarəetmə necə təşkil ediləcək.

Bütün bunlar mülki müdafiə rəhbərinin idarəetmə üzrə zəhin işindən ibarətdir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, qərar qəbul etmək idarəetmə prosesinin ən çətin və çox məsuliyyətli mərhələsidir. Obyekt rəhbərinin sahə üzrə bilikləri, təşkilatçılıq bacarığı, iş təcrübəsi və təzahürünü məhz bu mərhələdə tapır.

İdarəetmə həmçinin irəlini görmək məharətidir. Mülki müdafiə rəhbəri icra üçün qərar qəbul edərkən, icranın nəticələrini də əvvəlcədən görməyi, yaranacaq şəraiti proqnozlaşdırmasını bacarmalıdır: çalışmalıdır ki, onun qəbul etdiyi qərar tabelikdəki işçilərin fəaliyyətini tamamilə məhdudlaşdırmasına və yerlərdə təşəbbüs göstərilməsinə imkan qalsın. Təcrübə göstərir ki, idarəetmənin aşağı pillələrində qəbul edilən qərarlar daha dəqiq olur və vaxtında yerinə yetirilir.

Həmin cəhətləri bacarıq dairəsində nəzərə almaqla qərar qəbul edəndən sonra rəhbər icraçıları əməli işə cəlb etmək üçün öz qərarını onlara sərəncam (əmr) formasında elan edir.

Tabelikdəkilərə iş tapşırığının verilməsi.

Vəziyyətdən asılı olaraq, tabelikdəkilərə iş tapşırığı əmr və ya sərəncam formasında yazılı, yaxud, şifahi olaraq, şəxsən ya da qərargah vasitəsilə çatdırılır. Mülki müdafiə rəhbərinin verdiyi bütün şifahi əmr, sərəncam yaxud göstərişlər mülki müdafiə qərargahında yazılı surətdə rəsmiləşdirilib qeydə alınır.

Əmr və ya sərəncamların mümkün qədər aydın, konkret və qısa olması məsləhət görülür. Bu məqsədlə həmin sənədlərin prinsipcə, vahid forması müəyyən edilmişdir.

Qısa və aydın olsun deyə, əmr müəyyən edilmiş ardıcılıqla yazılır, onun hər bir bəndində konkret göstərişlər verilir.

Əmri mülki müdafiə rəhbəri imzalayır (tədris məqsədilə tərtib olunan belə sənədin variantını yaxud onun forması göstərilən plakatı dinləyicilərə nümayiş etdirmək olar).

Məsələn, fəvqəladə hadisələr dövründə təbii fəlakət və istehsalat qəzalarının nəticələri aradan qaldırılarkən xilasetmə işlərinin təşkili üçün verilən əmrdə bəndlərin ardıcılığı və onların məzmunu belə ola bilər - sənədin adı, sayı, verildiyi yer, tarixi (gün və saat) yazıldıqdan sonra:

1-ci bənddə – baş vermiş təbii fəlakətin (istehsalat qəzasının) növü, yeri, miqyası və nəticələri.

2-ci bənddə – fəlakətin nəticələrini aradan qaldırmaq və işçilərə yardım göstərmək üçün cəlb olunan qüvvələrin tərkibi və sayı. Xilasetmə işlərinin başlanması müddəti.

3-cü bənddə – «Əmr edirəm» ifadəsindən sonra, mülki müdafiə qərargahına, hər bir mülki müdafiə xidmətinə, qüvvəsinə tapşırıq verilir və icra müddətləri göstərilir.

4-cü bənddə – işlər aparılan dövrdə MM rəhbərlərinin harada yerləşəcəyi (İM-in yeri) və icra barədə məlumat təqdim etmək qaydası.

5-ci bənddə – icra dövründə mülki müdafiə rəhbərinin müavinləri kimlər təyin edildiyi göstərilir və əmr imzalanır.

Əmr icraçılara çatdırıldıqdan sonra mülki müdafiə rəhbərinin və qərargahının ən vacib vəzifələri – tabelikdəkilərin işlərini hərtərəfli təmin və təchiz etmək, müxtəlif dəstələrin qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil etmək, eləcə də tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət etməkdir.

Texnikanı yanacaqla, şəxsi heyəti su və isti yeməklə, dəstələri rabitə, mühafizə vasitəsilə və alətlərlə, işlərin aparılmasına cülbəcür lazımı materiallarla və s. təmin etmək bilavasitə mülki müdafiə xidmətlərinin (mütəxəssislərin) məsuliyyət daşdığı sahələrdir.

Qarşılıqlı fəaliyyət dedikdə, müxtəlif təyinatlı dəstələrin eyni yerdə və eyni vaxtda birgə işləyərək eyni məqsədə nail olmaq üçün bir-birinə yardım göstərməsi nəzərdə tutulur.

Bu hər bir qüvvənin fəaliyyətinin daha da səmərəli etmək üçündür. Qarşılıqlı fəaliyyət adətən, ən əsas vəzifəni (məsələn, adamların xilas edilməsi işlərini) yerinə yetirən bölmələrin dəstəklənməsinə yönəldilir. Qarşılıqlı fəaliyyəti mülki müdafiə rəhbəri təşkil etməli və bunun üçün qüvvələrin fəaliyyəti qaydaların, onlar arasında rabitə, məlumat mübadiləsi üsullarını, ümumi siqnalları və s. bütün qüvvə komandirlərinə izah etməlidir.

İcraya nəzarət zamanı ilk növbədə elə tədbirlərin həyata keçirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır ki, bütün tapşırığın yerinə yetirilməsi daha çox onlardan asılıdır.

Nəzarət, həmçinin qabaqlama xarakteri daşmalıdır ki, sərəncam və göstərişlərin başdansovda, yanlış icrasının qarşısı vaxtında alınsın, eləcə də, icraçılara kömək göstərilsin.

Mülki müdafiə rəhbəri icraya şəxsən və özünün mülki müdafiə qərargahı vasitəsilə nəzarət edir. Bütün hallarda və ən öncə mülki müdafiə qərargahının borcu – tabelikdəki şəxslərin sərəncam, göstəriş və siqnalların vaxtında aldığına, düzgün başa düşüklərinə- tədbirlərin vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirilməsinə icraçıların qərar və fəaliyyətinin verilən tapşırıqlara uyğun gəlməsinə nəzarət etməkdir.

Mülki Müdafiə sistemində rabitənin və xəbərdarlığın təşkili. Mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri və təşkili prinsipləri.

Mühafizə tədbirləri həyata keçirilərkən Mülki müdafiə qüvvələrinə rəhbərlik üçün mülki müdafiə idarəetmə sistemi yaradılır. Bu sistemin məqsədi hər cür şəraitdə tabelikdəki qüvvə və vasitələrin fəaliyyətə hazırlanmasına və əməli işlərinə daimi rəhbərliyi və nəzarəti təmin etməkdir.

Rabitə - idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir və onun əsas vasitələrindən biridir.

Rabitə olmadan fasiləsiz və çevik idarəetmə mümkün deyil. Xüsusən fəvqəladə hadisələr yaranan dövrdə, çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də mülki müdafiənin bütün vasitələrində, obyektlərdə, rayon və şəhərlərdə,

respublikada onların rəhbərlərinin qərarları ilə müvafiq rabitə və xəbərdarlıq sistemləri təşkil edilir.

Mülki müdafiənin rabitə sistemi mövcud olan bütün rabitə qüvvələri və vasitələrinin, o cümlədən də obyekt daxili rabitə şəbəkəsinin vahid təşkilati-texniki birliyinə deyilir.

Belə sistem ümumdövlət və sahə rabitə xətlərindən, radio, radio-rele və məftilli rabitə qovşaqlarından və stansiyalarından eləcə də mülki müdafiə qərargahlarının tabelli texniki rabitə avadanlığından, səyyar və signal vasitələrindən istifadə edilməklə yaradılır.

Bütün səviyyələrdən olan rabitə sisteminin əsas vəzifələri - tabelikdəkilərin fasiləsiz idarə edilməsini, qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil olunması və saxlanmasını həmçinin sərəncəmlərin, signalların məlumatların vaxtında verilməsi və qəbul olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Rabitə - yuxarı təşkilatın rəhbəri, tabelikdəki qüvvələr və qoşunlar, həmçinin qarşılıqlı fəaliyyət göstərən orqan və qüvvələr arasında təşkil edilir.

Rabitə sistemi işə daim hazır vəziyyətdə saxlanmalı, informasiyanın etibarlı surətdə fasiləsiz, dəqiq və tez çatdırılmasına imkan verməlidir.

Buna nail olmaq üçün idarəetmə məntəqələrində rabitə qovşaqlarını əvvəlcədən yaratmaq, bütün rabitə vasitələrindən kompleks halında istifadə etmək, eləcə də rabitə vasitələrinin ehtiyatlarını yaratmaq lazımdır. Fövqəladə hallarda rabitə sisteminin sabitliyini artıran tədbirlərin həyata keçirilməsi, qərargah və xidmət işçilərinə texniki rabitə vasitələrini dəqiq işlətmək, onlara vaxtında və düzgün xidmət göstərmək qaydalarının öyrədilməsi, şəxsi heyətin və avadanlığın etibarlı müdafiəsinin təmin olunması da bu sahədəki əsas tədbirlərdəndir.

Rabitənin təşkili üçün radio-telefon (məftilli rabitə), səyyar və signalla rabitə vasitələrindən istifadə olunur. Bunlara rabitənin növləri deyirlər.

Radio və telefon növü ən mürəkkəb şəraitdə belə istənilən məsafədəki bir çox orqanlarla eyni zamanda və dərhal rabitə yaradıb əlaqə saxlamağa imkan verir. Məftilli rabitə vasitələrindən isə fövqəladə hadisələr dövründə Mülki müdafiənin bütün strukturlarında geniş istifadə olunur.

Səyyar rabitə vasitələri xüsusən xilasetmə işləri aparılan vaxt cürbəcür operativ sənədləri, şifahi sərəncəmləri, məlumat və xəbərləri icraçılara, eləcə də yuxarı qərargahlara çatdırmaq üçündür. Səyyar rabitə vasitəsi kimi təyyarələrdən, helikopterlərdən, avtomobillərdən və digər nəqliyyat vasitələrindən, bir sıra hallarda isə hətta piyadalardan da istifadə edilə bilər.

Signalla rabitə vasitələrindən - əhalini xəbərdar etmək, habelə göstəriş və signalları təkrar vermək məqsədilə istifadə olunur. Signal vasitələri elektrik və əl sirenalarından, signal raketlərindən, yeni işıq və səs signalı verən vasitələrdən ibarətdir.

Mülki müdafiənin xəbərdarlıq sistemi də rabitə vasitələri əsasında təşkil olunmuşdur.

Xəbərdarlıq sistemi dedikdə, mülki müdafiə orqanlarına əhaliyə signal və göstərişləri çatdıran üsul və vasitələrin vahid sistemi nəzərdə tutulur.

Bu sistemə mərkəzləşdirilmiş xəbərdarlıq aparatları, radio-yayım (translyasiya) şəbəkəsi və sirenalar daxildir.

Sistemin əsas vəzifəsi mülki müdafiənin rəhbər heyətinə, qərargahlar və xidmətlərə idarəetmə orqanlarını, mülki müdafiə qüvvələrini, obyektləri müxtəlif hazırlıq səviyyələrinə keçirmək haqqında sərəncamları vermək, eləcə də bütün əhaliyə düşmən hücumu təhlükəsi, yaxud havadan basqın, zəhərlənmə, təbii fəlakət və qəzalar barədə signalları, xəbər və məlumatları qısa müddətdə çatdırmaqdır.

Xəbərdarlıq müvafiq mülki müdafiə rəhbərinin, yaxud yuxarı qərargahın göstərişlərinə əsasən təşkil edilir. Xəbərdarlıq signalları bütün rabitə və yayım vasitələri ilə növbədənəknar verilir və yerli mülki müdafiə qərargahları tərəfindən təkrar etdirilir.

Rabitənin və xəbərdarlığın təşkilində MM qərargahlarının rolu.

Qərargah bütün mühafizə işlərinin təşkilatçısı, mülki müdafiənin əsas idarəetmə orqanıdır. Etibarlı rabitə sisteminin yaradılmasına və xəbərdarlığın vaxtında təşkil edilməsinə məhz qərargah cavabdehdir. Bu, onun ən vacib vəzifələri sırasına daxildir.

Qərargah rabitəni və xəbərdarlığı mülki müdafiə rəhbərinin qərarı və yuxarı qərargahın rabitə haqqında sərəncamı əsasında təşkil edir. Rabitənin təşkilinə ümumi rəhbərlik şəxsən mülki müdafiə qərargahının rəisinə həvalə olunur.

O özünün tabeliyindəki rabitə qüvvələri və vasitələrinin vəziyyətini və imkanlarını bilməyə, rabitənin təşkili üzrə vəzifələri vaxtında müəyyənləşdirməyə və tabelikdə qərargahlara, qüvvələrə rabitənin yaradılması barədə sərəncam verməyə borcludur.

Rabitəni və xəbərdarlığı bilavasitə təşkil etmək və həyata keçirməkdən ötrü şəhərlərdə (rayonlarda, obyektlərdə) sülh dövründə mövcud olan müvafiq qüvvə və vasitələrdən istifadə etməklə rabitə xidməti və hərbişədirilməmiş rabitə dəstələri yaradılır. Xidmətin rəisi vəzifəsinə xidmət yaradılan müəssisənin, bölmənin (rabitə qovşağı, telefon stansiyası) rəhbəri təyin olunur. Belə xidmət yaratmaq üçün baza (rabitə qovşağı, telefon stansiyası) olmayan obyektlərdə rabitə və xəbərdarlığın təşkil vəzifəsi mülki müdafiə qərargahı rəisinin köməkçilərindən birinə həvalə edilə bilər. Xidmətin rəisi rabitə və xəbərdarlıq üzrə tədbirlərin planlaşdırılması, vaxtında həyata keçirilməsi, qüvvə və vasitələrin daim hazır vəziyyətdə saxlanması, avadanlığın təmir olunması üçün cavabdehdir.

Rayonda, obyektə rabitənin və xəbərdarlığın təşkili.

Şəhərin (rayonun) ərazisində vahid mülki müdafiə rabitə sistemi yaradılmalıdır. Buna bütün mövcud qüvvə və vasitələri, o cümlədən də dolayı rabitə xətlərini bir mərkəzdə (mülki müdafiə rabitə xidmətlərində) cəmləşdirmək onlara rəhbərliyi mərkəzləşdirilmiş halda planlaşdırmaq və rabitənin bütün növlərindən kompleks halında istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Şəhərin (rayonun) rabitə xidməti imkan verməlidir ki, mülki müdafiə rəhbərləri öz idarəetmə məntəqələrindən tabelikdəki təşkilatların və mülki müdafiə xidmətlərinin başçıları ilə yuxarı və qarşılıqlı fəaliyyət göstərən mülki müdafiə qərargahları ilə, eləcə də ərazi mülki müdafiə dəstələrinin komandirləri, kəşfiyyat orqanları, əhalini köçürmə (qəbuletmə), nəqliyyata mindirmə (düşürmə) məntəqələri ilə etibarlı əlaqə saxlaya bilsin, həmçinin, hər cür təhlükəli hallar barədə vəzifəli şəxsləri və bütün əhalini vaxtında xəbərdar etmək mümkün olsun.

Obyektlərdə də rabitənin rolu və əsas vəzifələri mahiyyətə şəhərdə (rayonda) olduğu kimidir. Burada rabitə sistemi konkret olaraq müəssisənin rabitə qovşağını (rabitə vasitələrini) və mülki müdafiə dəstələrinin rabitə vasitələrini özündə cəmləşdirir. İri müəssisələrin rabitə qovşaqlarında adətən, istehsalat avtomat-telefon stansiyası (İATS), radioyayım qovşağı, texnoloci rabitə xətləri (sexlərlə, şöbələrlə dispetçer rabitəsi) olur.

Obyektlərin idarəetmə məntəqələrindəki rabitə qovşağında isə kommutator (telefon stansiyası), radiorabitə vasitələri (əsasən ultraqısadalğa radiostansiyaları), signal vasitələri, vacib obyektlərdə isə həmçinin son bloku xəbərdarlıq aparatı olmalıdır.

Mülki müdafiə qüvvələrinin rabitə vasitələri-müxtəlif tipli telefon aparatlarından, telefon kabelindən, ultraqısadalğa radiostansiyalarından və tabel üzrə verilən digər avadanlıqdan ibarətdir.

Obyektlərdə də rabitənin adları çəkilən bütün dörd növündən aşağıdakı qaydada istifadə olunur:

- məftilli rabitə – rayonun (şəhərin) nazirliyin (yuxarı idarənin) rəhbərliyi ilə:
- obyektin sığınacaqları, müşahidə postu, öz iş yerlərindəki sex və şöbə rəisləri və obyektin mülki müdafiə xidmətləri ilə əlaqə saxlamaq mümkündür.
- radiorabitə - obyektə, adətən mülki müdafiə rəhbərinin radioşəbəkəsi təşkil edilir, buraya dəstə komandirlərinin radiostansiyaları qoşulur.

Obyekt mülki müdafiə rəhbərlərinin radiostansiyası isə şəhər (rayon) rəhbərinin radioşəbəkəsinə daxil edilir. Radiorabitədən xüsusən yürüş zamanı və zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən istifadə olunur.

- səyyar rabitədən - texniki rabitə avadanlıqları olan əsas istiqamətlərdə əlavə vasitələr kimi, belə avadanlıq olmayan hallarda – əsas rabitə növü kimi istifadə edilir.

- siqnalla rabitə vasitələri - sirenalar, signal raketləri və bayraqçıları həm xəbərdarlıq üçün, həm də mülki müdafiənin sərəncam və komandalarını çatdırmaqdən ötrü yardımçı vasitələr kimi işlədilir.

Rabitə xidmətini icra etmək üçün obyektlərdə, eləcə də mülki müdafiə qüvvələrində rabitə qrupları və məntəqələri yaradılır. Bunlardan təşkilati strukturu, şəxsi heyətinin sayı və avadanlıqla təchizat normaları yuxarı mülki müdafiə rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir. Obyektin rabitə sistemi mülki müdafiənin bütün fəaliyyət mərhələlərində - yəni müəssisənin daimi yerləşdiyi

yerdə və xilasetmə işləri aparılan sahələrdə obyekt rəhbərini etibarlı rabitə ilə təmin etməlidir.

Müəssisənin daimi yerində mülki müdafiə hazırlıq səviyyələrinə keçirilərkən rabitə burada əvvəlcədən hazırlanmış iş idarəetmə məntəqəsindən təşkil edilir.

Məntəqədə aşağıdakı rabitə vasitələri olmalıdır:

- obyektin xəbərdarlıq vasitələrini idarə edən aparatlar;
- nazirliyin (şirkətin) eləcə də rayonun (şəhərin) mülki müdafiə qərargahı digər təşkilatları ilə telefon rabitəsi;
- müəssisənin sığınacaqları, «Hava həyacanı» signalı üzrə işini dayandırmayan sexləri, eləcə də mülki müdafiə qüvvələri, o cümlədən də müşahidə postu ilə bilavasitə, yaxud, obyektəki ATS vasitəsilə telefon rabitəsi;
- rayonun köçürmə (qəbuletmə), toplanış, nəqliyyata mindirmə (düşürmə) məntəqələri ilə şəhərin ATS-i vasitəsilə telefon rabitəsi;
- obyektin şəhərdənkənar zonadakı operativ qrupu ilə sifariş sistemi qaydasında telefon rabitəsi;
- yerli mülki müdafiə qərargahı və fəaliyyətdə olan kəşfiyyat bölmələri ilə radio rabitəsi. Digər hallarda da rabitənin müxtəlif növlərindən kompleks surətdə istifadə edilir.

MM sistemində siqnalların və xəbərlərin verilməsi qaydası belədir:

- xəbərdarlıq siqnallarının həm respublika Mülki müdafiə idarəsi tərəfindən verilib, regional şöbələrə, şəhərlərə və rayon mərkəzlərinə çatdırılması mümkündür, həm də signal, məlumat və xəbərlər şəhər, rayon və obyekt mülki müdafiə qərargahlarının özləri tərəfindən verilə bilər.

Birinci halda - respublika Mülki müdafiə idarəsindən, yaxud onun regional şöbələrindən, rayon mərkəzlərinə çatdırılan siqnallar yerli qərargah tərəfindən təkrar olunmalı, ərazidəki bütün obyektlər və əhali xəbərdar edilməlidir.

Rəhbər-heyət iş və mənzillərdəki telefon vasitəsilə xəbərdar edilir. Əhaliyə signal, xəbər və məlumatlar iş və yaşayış yerlərindən müvafiq mülki müdafiə rəhbərləri tərəfindən, eləcə də yerli radioyayım şəbəkəsi ilə çatdırılır. İstehsal, sosial və digər təşkilatların rəhbərlərinə rayonun, bir sıra hallarda isə paralel nazirliyin mülki müdafiə qərargahları xəbər verirlər. Obyektlərdə isə öz növbəsində əvvəlcədən avadanlıqla təchiz edilmiş xəbərdarlıq sistemi yaradılır, eləcə də rabitə və xəbərdarlıq sxemi tərtib edilir.

Xəbərdarlıq sxemi obyektə rəhbər heyətin, mülki müdafiə qüvvələrinin və digər işçilərin iş və qeyri iş vaxtı xəbərdar edilməsi qaydasını müəyyən edən sənəddir.

Signal və sərəncamları tez çatdırmaq üçün vacib obyektlərin mülki müdafiənin mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminə qoşurlar. Belə sistem obyektin özündə də yaradıla bilər.

Mərkəzləşdirilmiş avtomat xəbərdarlıq sisteminin tərkibi S-40 və S-28 elektrik sirenalarından məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış aparatlarından (MN-MÇA) və rabitə xətlərindən (kanallarından) ibarətdir.

S-40 elektrik sirenası küçələrdə qoyulmaq üçündür, səsi 300-700 metrəndən eşidilir.

S-28 sirenası isə sənaye müəssisələrinin səs-küylü sexlərində qoşulur. Məsafədən idarəetmə və məcburi çağırış P-160 aparatı elektrik sirenalarının mərkəzdən işə qoşulmasını, xəbərdarlıq signalları vermək üçün radioyayım qovşağı proqramının məsafədən məcburi surətdə dəyişdirilməsini, eləcə də rəhbər heyətin iş və mənzil telefonlarına çağırış signallarının məcburən verilməsini təmin edir.

Aparatı saz telefon şəbəkəsinin danışmaq gedən və ya baş xətləri üzrə işləyir.

Beləliklə, bütün bu vasitələrdən istifadə rayonlarda, obyektlərdə təhlükə yarandığı barədə «Hamının diqqətinə!» xəbərdarlıq signalını əhaliyə çatdırmağın vahid sistemi yaradılır.

Təbii fəlakət və qəza baş verən, yaxud, belə təhlükə yaranan hallarda, habelə düşmənin basqını barədə əhalini xəbərdarlığın əsas üsulu radio və televiziya vasitəsilə şifahi xəbərlərin verilməsidir. Belə xəbərlərdən əvvəl hökmən «Hamının diqqətinə!» signalı elan edilməlidir. Əldə olan xəbərvərmə vasitələrindən – elektrik və əl sirenalarından, yaxud bu signallar yazılmış maqnit məlumat daşıyıcılardan istifadə etməklə signalı, eləcə də «Hava həyəcanı», «Hava həyəcanı qurtardı», «Kimya həyəcanı», «Radiasiya təhlükəsi», həmçinin müxtəlif təbii fəlakət və istehsalat qəzaları barədə xəbərlərin məzmununu dinləyicilərə çatdırır, belə hallarda əsas davranış qaydalarına riayət olunmalıdır.

Təhlükə potensialı obyektlər yerləşən sahələrdə, əlavə olaraq, lokal (məhəlli) xəbərdarlıq sistemi də yaradılmalıdır. Bu sistem obyektlərin və ərazinin vahid bir struktura birləşdirilmiş xəbərdarlıq vasitələrindən ibarətdir. Məqsədi - fəvqəladə hallar yarandığı barədə həmin obyektin işçilərini, habelə ehtimal olunan zəhərlənmə, yaxud fəlakətli subasma zonalarında yerləşən müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərini, eləcə də əhalini vaxtında xəbərdar etməkdir.

Lokal xəbərdarlıq sisteminin quraşdırılması sxemi və iş prinsipi, kimyəvi təhlükəli müəssisələrdə belə ola bilər:

- kimyəvi təhlükəli obyektin radiotranslyasiya (radioyayım) qovşağı-buradan yaşayış məntəqəsinə əvvəlcədən çəkilmiş xüsusi kabel xətti və son xəbərvərmə vasitələri – elektrik sirenaları, küçələrdəki səsucaldan cihazlar və mənzillərdəki radio reproduktorlar. Burada elektrik sirenaları ancaq «Hamının diqqətinə!» signalını vermək, küçə və mənzil radio reproduktorları isə hadisə şifahi xəbər və məlumatları, eləcə də davranış qaydalarını elan etmək üçündür.

Təhlükə barədə signal və məlumatlar obyektin radioyayım qovşağından ya bilavasitə, ya da şəhərin (rayonun) mərkəzi radioyayım qovşağı vasitəsilə verilir. Güclü qəzalar zamanı şəhərin lokal xəbərdarlıq sistemi ilə əhatə olunmamış rayonlarda əhalini xəbərdar etmək və onların zəhərli zonaya girməsinin qarşısını almaq məqsədilə səs ucaldan səyyar vasitələrdən də istifadə etmək mümkündür.

Vəzifəli şəxslərə isə operativ məlumatları obyektin və şəhərin avtomat-telefon stansiyalarında quraşdırılmış məcburi çağırış telefon dayağı vasitəsilə çatdırmaq daha məqsədə uyğundur.

Lokal xəbərdarlıq sistemindən istifadə qaydası belədir: “kimyəvi təhlükəli obyektə güclü, təsirli, zəhərli maddələrin ətrafa yayılması ilə baş verən qəza hallarında növbətçi dispetçerin fəaliyyət qaydası haqqında birtipli təlimat” mövcuddur. Bu sənədə görə, belə obyektlərdə fəvqəladə hallar yaranarkən müəssisənin növbətçi dispetçeri obyektəki bütün işçilərə, həmçinin 2.5 km-dək radiusda yerləşən digər müəssisələrin, idarə və təşkilatların rəhbərlərinə, eləcə də əhaliyə xəbər vermək üçün müstəqil olaraq qərara gəlmək səlahiyyətinə malikdir.

Deməli, o, belə hallarda heç bir əlavə göstəriş gözləmədən müəssisənin rəhbərliyinə, işçilərinə, qəza xidmətlərinin (qazdan xilasetmə, yanğınsöndürmə, tibb xidmətlərinin) növbətçilərinə mülki müdafiə qüvvələrinə, digər idarə və təşkilatların rəhbərlərinə yerli hökumət orqanlarına, şəhərin (rayonun) fəvqəladə hallar komissiyası və mülki müdafiə qərargahlarının növbətçisinə, habelə əhaliyə xəbər verməlidir.

Mülki müdafiə qərargahı əvvəlcədən yazılmış signalı və xəbərlərin mətnlərini texniki vasitələrlə elan edərək, bundan sonrakı davranışı nizama salır. Adətən, xəbər və göstərişlərin mətnlərini proqnoz məlumatları əsasında müxtəlif variantlarda tərtib edib qərargahların operativ növbətçilik otaqlarında saxlayırlar.

Mülki müdafiə İdarəsi idarəetmə prosesində məlumatların toplanması və sistemləşdirilməsi, sərəncamların, signalların tez və dəqiq çatdırılması üçün texniki vasitələrdən geniş istifadə etməyə çalışmalıdır. Kiçik şəhərlərin, kənd rayonlarının və obyektlərin mülki müdafiə qərargahlarında bu məqsədlə vahid formalı formalaşdırılmış sənədlərdən, operativ vəziyyətin dəyişməsi, göstərilən maqnit əsaslı iş xəritəsindən kodlaşdırılmış danışq və signal cədvəllərindən, zəhərlənmə zonaların xəritələrdə qeyd etmək üçün şablonlardan, müxtəlif sənədlərin blanklarından və idarə prosesini sürətləndirən digər sadə vasitələrdən istifadə olunur.

Fəvqəladə hadisələr zamanı idarəetmənin təşkili.

FH komissiyası Respublikanın inzibati-ərazi bölgüsünə və sahə idarəetmə orqanlarının strukturuna müvafiq olaraq ərazi üzrə respublikanın şəhər, rayon və digər yaşayış məntəqələrini, istehsalat sahələri üzrə bütün nazirlikləri, baş idarələri və hər cür sosial obyektlərini əhatə edir:

- rəhbər orqanlar;
- gündəlik idarəetmə orqanları;
- ətraf mühitə və təhlükə potensialı obyektlərə nəzarət və müşahidə edən qüvvə və vasitələr: fəvqəladə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün qüvvə və vasitələr rabitə və xəbərdarlıq sistemi və digər lazımi maddi-texniki vəsaitlər müəyyən edilmişdir.

Komissiyanın əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Fövqəladə halların qarşısını almaq və onların nəticələrini zəiflətmək məqsədilə tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək;
- ətraf mühitə və təhlükə potensialı obyektlərdə daimi müşahidə və nəzarətin təşkil edilməsi, fövqəladə hallarda baş verə biləcək vəziyyətin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi;
- fövqəladə hallar yaranarkən idarəetmə orqanlarının, qüvvə və vasitələrin fəaliyyət göstərməyə daim hazır olmasını təmin etmək;
- fövqəladə hallara qarşı profilaktika tədbirləri görmək, qüvvə və vasitələri saxlamaq və təchiz etmək, xilasetmə işləri aparmaq və zərər çəkmiş əhaliyə yardım göstərmək üçün lazımi maliyyə, maddi-texniki vəsait ehtiyatları yaratmaq;
- fövqəladə hallar ehtimalı barədə xəbər və məlumatlar toplamaq, elə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına kömək göstərmək, sahəsində digər rayonların, regionların fövqəladə komissiyaları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etmək;
- fövqəladə hallar yaranarkən və onların nəticələri aradan qaldırılarkən fəaliyyətə rəhbərlik etmək.

Fövqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət Sisteminin gündəlik idarəetmə orqanları aşağıdakılardan ibarətdir:

- fövqəladə hallara görə bütün səviyyədə onlar ərazi komissiyalarının növbətçi xidmətlərindən (deməli, bütün komissiyalar yanında növbətçi xidmətlər olmalı, onlar fəaliyyətə daim hazır halda saxlanmalıdır);
- nazirliklərin, baş idarələrin, sənaye və sosial təyinatlı obyektlərinin növbətçi-dispetçer xidmətlərindən (belə xidmətlər təhlükə potensialı bütün obyektlərdə olmalıdır);
- bütün səviyyədə olan Mülki müdafiə qərargahlarından;
- respublikanın əhəmiyyətli xilasetmə qüvvələrinin və digər qüvvələrin növbətçi xidmətlərindən.

Beləliklə, fövqəladə hallarda fəaliyyət üzrə Azərbaycan Dövlət sisteminin rəhbər orqanları (komissiyalar) və saydığımız bu gündəlik idarəetmə orqanları onun idarəetmə sistemini təşkil edir.

2-ci sual. Mülki müdafiə xəbərdarlıq signalları, onların verilmə üsulları və əhalinin davranış qaydaları.

Signalın adı	Nə məqsədlə verilir	Verilmə üsulu	Mülki müdafiə signalı ilə əhalinin fəaliyyəti
1. "Diqqət hamıya"	Əhalinin diqqətini cəlb etməli.	Sirenaların, isteh-salın və nəqliyyat vasitələrinin fitlə-rinin səslənməsi.	Radionöqtələri, rsdioqəbulediciləri və televizorları qoşmalı.
2. "Hava	Düşmən	Radiotranslyasiya	<u>Əgər signalı eşitmisinizsə</u>

həyacanı”	hücumu təhlükəsinin bilavasitə yaranması barədə əhaliyə xəbərdarlıq etməli.	şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları, səyyar səsucaldan qurğular vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	1. İşdə. Müəssisənin(sexin) xüsusi təlimatı ilə bu hal üçün nəzərdə tutulmuş tədbirləri yerinə yetirməli, dərhal sığınacağa girməli. Fasiləsiz texnoloji prosesə görə iş yerindən yayılmaq olmaz, iş yeri yaxınlığında xüsusi sığınacaqdan istifadə etməli. 2. Evdə. İşıqları, qıxdırıcı cihazları, qaz və suyu kəsməli. Özünüz ilə ərzaq ehtiyatı, dərmanlar, içməli su, sənədlər, fərdi mühafizə vasitələri götürməli. 3. Şəhər nəqliyyatında. Dayanacaqda düşməli və polis işçisinin göstərişinə əsasən hərəkət etməli. 4. Xidmətdə. Təlimata və müdiriyyətin göstərişi üzrə hərəkət etməli. 5. İctimai yerlərdə. Müdiriyyətin və polis postlarının göstərişinə əsasən hərəkət etməli. Bütün hallarda yaxın sığınacaqlarda gizlənməyə imkan tapmayan vətəndaşlar kanal, təpə, dəre, xəndək və s. istifadə etməli. Siqnalın verildiyi vaxtdan düşmənin hücumunadək cəmi bir neçə dəqiqə keçə bilər, ona görə də cəld və mütəşəkkil hərəkət etmək lazımdır.
3. “Hava həyacanı keçdi”	Əhaliyə “Hava həyacanı” signalı ilə kəsilmiş vəzifələri yerinə yetirməklə da-	Radiotranslyasiya şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları, səyyar səsucaldan qurğular vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	Əhali sığınacaqlardan çıxır və vəzifələrinin yerinə yetirməkdə davam edir. Əgər nüvə zərbəsi endirilmişsə, “Hava həyacanı keçdi” signalı verilmir.

	vam etdir-məyə icazə verməli.		
4. Radiasiya təhlükəsi"	Radioaktiv maddələrdən mühafizə tədbirləri qəbul etməyin zəruriliyi barədə əhaliyə xəbərdarlıq etməli.	Radiotranslyasiya şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları, səyyar səsucaldan qurğu-lar vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	Bütün vətəndaşlar tənəffüs orqanlarını mühafizə vasitələrinin geyməli, ərzaq məhsulları, su ehtiyatı götürməli və sığınacaqlara, radiasiya əleyhinə daldalanacaqlara, zirzəmilərə, sadə tipli örtüklərə, xəndəklərə keçilməlidirlər.
."Kimyəvi təhlükə"	Zəhərləyici maddələrdən mühafizə tədbirləri qəbul etməyin zəruriliyi barədə əhaliyə xəbərdarlıq etməli.	Radiotranslyasiya şəbəkələri, radio və televiziya stansiyaları vasitəsi ilə mətnin verilməsi.	Dərhal əleyhqaz, mühafizə paltarlarını və sığınacağa girməli. Çıxmaq üçün xüsusi icazə alınanadək orada qalmalı. Sığınacaqlardan kənarda qalan bütün vətəndaşlar dərhal əleyhqazları, qoruyucu paltarları geyməli və Mülki müdafiə postlarının göstərişlərini rəhbər tutaraq, zəhərlənmiş sahədən tezliklə çıxmağa çalışmalıdırlar.

Yekun hissə - 5 dəq.

Dərsin mövzusunı təkrar edərək, qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olunmasını elan edirəm, tələbələrə ev tapşırığı verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət sistemində fəvqəladə hallarda xəbərdarlıq sistemi nədir?
2. Mülki müdafiə rabitə və xəbərdarlıq sisteminin vəzifələri nədən ibarətdir?
3. Mülki müdafiənin idarə edilməsi üzrə əsas vəzifələr hansılardır?
4. İdarəetmə fəaliyyətinin qarşısında qoyulan tələblər hansılardır?
5. Mülki müdafiənin idarəetmə məntəqələri, onların təyinatı, yerləşdirilməsi?
6. Mülki müdafiənin idarəetmə məntəqələri, onların avadanlığı və işçi heyəti?

7. Mülki müdafiə sahəsində tabelikdəki qüvvələri idarə etmək üzrə MM rəhbərinin və qərargahının iş qaydası necədir?
8. Mülki müdafiə rabitə və onun təyinatı nədən ibarətdir?
9. Mülki müdafiə sahəsində rabitənin və xəbərdarlığın təşkili qaydaları hansılardır?
10. Mülki müdafiə sistemində siqnalların və xəbərlərin verilməsi qaydası necədir?
11. Mülki müdafiə xəbərdarlıq siqnalları, onların verilmə üsulları və əhalinin həmin siqnallar üzrə davranış qaydaları?
12. Sülh dövründə təbii fəvqəladə hadisələr və istehsalat qəzaları barədə xəbərdarlıq siqnallarını kim verir?
13. Müharibə dövründə düşmənin hücumu barədə xəbərdarlıq siqnallarını kim verir?
14. Mülki müdafiənin hansı signalı ilə əhali mühafizə qurğularına daxil olur?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov

**Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən
Mülki müdafiə dərslərinin
konspekti**

**Mövzu №8: “Fövqəladə hallardan
mühafizə sahəsində əhəlinin
hazırlanmasının əsasları.”**

“Təsdiq edirəm”
Mülki müdafiə
kafedrasının müdiri
_____ **Elçin Əliyev**

“___” yanvar 2015-ci il

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
tələbələri ilə keçirilən Mülki müdafiə dərsinin
konspekti

Mövzu № 8: “Fövqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhalinin
hazırlanmasının əsasları.”

Keçirmə vaxtı: 2 saat

Keçirmə üsulu: mühazirə

Keçirmə yeri: sinif otağı

Dərsin məqsədi: Ali məktəblərin tələbələrinə Fövqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydaları, barədə onları məlumatlandırmaq.

Dərsin sualları: 1 Fövqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının əsasları.
2. Fövqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının, mülki müdafiə təlimlərinin prinsipləri, forma və metodları.

Ədəbiyyat:

- Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanunu;
- “Mülki müdafiənin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarı;
- H.Ocaqov - “Mülki Müdafiə”
- Fövqəladə hadisələr zamanı necə davranmalı;
- Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qəzetləri.

I. Giriş hissə - 5 dəq.

Tələbələrin dərslə hazırlığını yoxlayıram. Dərsin mövzusunı, məqsədini, sualları elan edirəm.

II. Əsas hissə - 80 dəq.

1-ci sual. Fövqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanmasının əsasları.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1998-ci tarixli, 193 nömrəli qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikasında fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması Qaydaları müəyyən edilib.

Bu qaydalarda aşağıdakilər öz əksini tapıb.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması mülki müdafiənin əsas vəzifələrindən biridir.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiəyə respublikanın bütün əhalisi hazırlanır.

Bu zaman 6-17 yaşlı şəxslərə - sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hadisələrdən mühafizə üsulları, 17 yaşından yuxarı şəxslərə isə bundan əlavə, belə hadisələrin nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyət qaydaları da öyrədilir.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiə qaydalarının və mülki müdafiənin əhaliyə öyrədilməsi respublikanın bütün ərazisindəki nazirlik, komitə, idarə, müəssisələrin, təşkilatların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir, kadrların hazırlanması sistemində işçilərin əsas vəzifələri ilə yanaşı mülki müdafiə üzrə vəzifələr də nəzərə alınmaqla, fərdi və fasiləsiz yerinə yetirilir.

Obyektlərdə mülki müdafiənin öyrədilməsi işləri tədris qruplarında məşğəl aparmaq, mühafizə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək üsulları ilə, məşq və təlimlər vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Məşğələlərin mövzuları, keçirilməsi qaydası və vaxtı (iş vaxtı və ya işdən sonra) yerli şərait, istehsalın xüsusiyyətlərini və öyrədilən şəxslərin hazırlıq dərəcəsini nəzərə almaqla müəyyən edilir.

İşçilər fəaliyyətə hazırlanarkən onlara «Mülki müdafiə» mövzularının öyrədilməsi nəzərdə tutulur, həmçinin təhlükəsizlik texnikası üzrə ilkin təlimat proqramlarına, müəssisədə işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mülki müdafiə məsələləri də daxil edilir.

Dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində şagirdlərin, tələbələrin və dinləyicilərin mülki müdafiə hazırlığı proqramları, mövzuları və tədris saatlarının miqdarı müvafiq nazirlik, dövlət komitələri, baş idarələr, təhsil müəssisələri tərəfindən yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanır və Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi ilə razılaşdırılır.

Əməli məşğələlər, mülki müdafiə təlimləri və məşqləri - sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə bütün əhali qruplarını hazırlamağın əsas forması hesab edilir.

Respublikanın əhalisinə mühafizə biliklərinin öyrədilməsində mülki müdafiə təbliğatına geniş yer verilir.

Mülki müdafiə təbliğatı sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallarda mühafizənin üsul və qaydalarını bütün əhaliyə öyrətməyin formalarından biridir.

Obyektlərdə müəyyən edilmiş qaydada və vaxtlarda mülki müdafiənin əməli məşğələləri, təlimləri və məşqləri keçirilir.

Obyektlərdə keçirilən əməli məşğələlərin, mülki müdafiə təlimləri və məşqlərinin əsas növləri bunlardır:

- mülki müdafiə normativlərinin yerinə yetirilməsi - normativlər adətən ayda bir dəfə mülki müdafiə məşğələsi zamanı öyrədilir;

- rəhbər heyətin mülki müdafiə məşqləri - ildə bir dəfə keçirilir və belə məşqlər zamanı rəhbər heyət obyektin mülki müdafiə planına əsasən özünün xidməti vəzifələrini dəqiq öyrənir; məşqə obyektin MM qərargahı, MM xidmətlərinin rəhbər heyətləri və hərbişdirilməmiş dəstələrin komandir-rəis heyəti cəlb edilir;

Kompleks mülki müdafiə təlimləri - hər üç ildən bir, 2-3 gün ərzində aşağıdakı obyektlərdə keçirilir:

- işçilərinin sayından asılı olmayaraq, mülki müdafiə üzrə dərəcəli obyektlərdə və kimyəvi, partlayış-yangın təhlükəli digər obyektlərdə;

- işçilərinin sayı 300 nəfərdən artıq olan dərəcəsiz obyektlərdə;

- çarpayılarının sayı 200-dən artıq olan müalicə-profilaktika müəssisələrində.

Təlimə obyektin rəhbər, komandir-rəis heyətləri, hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti, dəstələrə cəlb olunmayan işçilər cəlb edilir. Habelə obyektin ətrafında yaşayan əhali də təlimlərə cəlb edilə bilər.

Qalan obyektlərdə, o cümlədən təhsil müəssisələrində (ümumtəhsil məktəbləri, texniki peşə, orta ixtisas məktəbləri və onlara bərabər tutulan digər məktəblərdən başqa) üç ildən bir 8-10 saat davam edən obyekt mülki müdafiə məşqləri keçirilir.

Məşqlərə obyektin rəhbər, komandir-rəis heyətləri, hərbişdirilməmiş MM dəstələrinin şəxsi heyəti, dəstələrə cəlb olunmayan işçilər və təhsil alan gənclər cəlb edilir;

Hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələri ilə əməli məşğələlər - yüksək hazırlıqlı dəstələrlə ildə bir dəfə, qalan dəstələrlə üç ildən bir - kompleks təlim və ya obyekt məşqi 8 saat həcmində keçirilir;

Ümumtəhsil məktəblərində, texniki peşə, orta ixtisas məktəblərində və onlara bərabər tutulan digər təhsil ocaqlarında isə hər il «Mülki müdafiə» günü keçirilir və bu tədbir həmin məktəblərin illik tədris planlarında da nəzərdə tutulur;

Hər bir hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstəsi ilə xəbərdarlıq toplanış üzrə məşq ildə iki dəfə keçirilir.

Obyekt işçilərinə mülki müdafiə bilikləri aşağıdakı qaydalarla öyrədilir:

Obyektin rəhbər heyəti, xidmət rəisləri, hərbişdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin komandir-rəis heyəti və hərbişdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin üzvləri 15 saatlıq proqram həcmində hazırlıq keçirlər.

İdarə, müəssisə, təşkilat və digər obyektlərdə işləyən, lakin hərbişdirilməmiş mülki müdafiə dəstələrinin, xidmətlərinin heyətinə cəlb olunmayan işçilərə mülki müdafiə bilikləri hər il iş yerində, istehsalatdan ayrılmadan 12 saatlıq proqram həcmində öyrədilir.

Bu əhali qrupu üçün hazırlığın aşağıdakı növləri müəyyən edilir:

- mülki müdafiə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək və hər ay sex, sahə, şöbə və digər bölmə rəhbərlərinin keçirdiyi mülki müdafiə məşqlərində iştirak etmək;

- tədris qrupunun tərkibində, xüsusi hazırlanmış qrup rəhbərlərinin, yaxud bilavasitə öz rəhbərinin başçılığı ilə müntəzəm məşğələ keçmək.

Obyektin ştatlı mülki müdafiə işçiləri belə məşğələ rəhbərləri ilə və ya təlimatçılarla tədris ilinin əvvəlində bir iş günlük metodik toplanış keçirirlər.

Ştatlı mülki müdafiə işçiləri olmayan obyektlərdə belə toplanışlar zona, şəhər, rayon mülki müdafiə icra orqanlarında və kurslarında təşkil edilir.

İstehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhaliyə mülki müdafiə bilikləri yaşayış yerlərində, kütləvi informasiya vasitələrinin, mənzil idarələrində yerli icra hakimiyyəti orqanlarının yaratdığı məsləhət məntəqələrinin yardımı ilə müstəqil surətdə və təsərrüfat müəssisələrində, mənzil istismarı orqanlarında keçirilən əməli məşğələlərə, mülki müdafiə məşqlərinə cəlb edilməklə 12 saatlıq proqram həcmində öyrədilir.

Dövlət və qeyri-dövlət ali, orta ixtisas məktəbi tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə mülki müdafiə aşağıdakı qaydalarla öyrədilir:

Mülki müdafiə - ali məktəblərdə əyani, qiyabi və axşam şöbələrinin bütün tələbələrinə öyrədilməsi məcburi olan fənn sayılır və tədris planlarına xüsusi fənn kimi daxil edilir.

Ali məktəblərin tələbələrinə mülki müdafiə fənni qüvvədə olan proqramlara müvafiq tədris edilir.

Tələbələrə mülki müdafiənin öyrədilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək və ali məktəblərdə aldıkları ixtisasa müvafiq olaraq, obyektlərin sabit işinin təmin edilməsi üsullarını öyrənmək;

- tibbi biliklərin əsaslarına yiyələnmək və fəvqəladə hallarda əməli olaraq ilkin tibbi yardım göstərməyi bacarmaq;

- ümumtəhsil məktəblərinin II, V, VI siniflərində mülki müdafiə hazırlığı fənni üzrə məşğələlər aparmağı bacarmaq.

Ali pedaqoji məktəb tələbələrinə təcrübə keçən dövrdə onlarla mülki müdafiə fənni üzrə məşğələlər aparılması planlaşdırılır.

Mülki müdafiə fənni imtahan verməklə qurtarır.

Ümumtəhsil, texniki peşə, orta ixtisas və onlara bərabər tutulan məktəblərin 10-11 sinif şagirdlərinə, tələbələrinə mülki müdafiə «Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq proqramı»na bölmə kimi daxil edilir və proqramda nəzərdə tutulan miqdarda hərbi rəhbər tərəfindən tədris olunur.

Mülki müdafiə fənni 2-ci sinifdə 6 saat, 5-ci sinifdə 8 saat və 6-cı sinifdə 8 saat tədris olunur. Saatlar bədən tərbiyəsi fənninin tədris saatlarına daxil edilir və sinif rəhbərləri tərəfindən tədris olunur.

Mülki müdafiəni tədris edən sinif rəhbərləri tədris ilinin əvvəlində yerli mülki müdafiə qərargahlarının nəzdində 3 günlük kurs keçirlər.

2-ci sual. Fəvqəladə hallardan mühafizə sahəsində əhəlinin hazırlanmasının, mülki müdafiə təlimlərinin prinsipləri, forma və metodları.

Əhəlinin fəvqəladə hallardan qorunması sahəsində hazırlığı

Əhəliyə düşmən tərəfinin istifadə edə biləcək kütləvi qırğın silahlarının və digər hücum vasitələrinin təsirindən qorunmasının öyrədilməsi Mülki Müdafiə orqanlarının ümdə vəzifələrindən biridir.

Tədris işi Mülki Müdafiə və onun qərargahları rəhbərlərinin, eləcə də mülki müdafiə məsələləri üzrə yerli orqanların göstərişləri əsasında təşkil edilərək keçirilir. Bu məsələ bu gün də olduqca aktualdır.

Yerlərdə Mülki Müdafiənin rəhbər tərkibinin, eləcə də bu və ya digər obyektlərin fəhlə və qulluqçularının, idarə evində yaşayan əhəlinin öyrədilməsinə məsuliyyət obyektin Mülki Müdafiə rəisinin üzərinə qoyulmuşdur. Mülki Müdafiə qərargahı vasitəsilə o, tədris

tədbirlərini təşkil və təmin edir, məşğələlərin, təlimlərin vaxtlı-vaxtında və yüksək keyfiyyətlə keçirilməsinə rəhbərlik edir.

Fəhlə və qulluqçular obyektəki mülki müdafiə üzrə funksional vəzifələrinə uyğun şərti olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünürlər: mülki müdafiənin rəhbər tərkibi; fəhlə və qulluqçular; istehsalatda və xidmət sahələrində məşğul olmayan və idarə evində yaşayan əhali. Hər bir kateqoriya xüsusi hazırlanmış proqram əsasında öyrədilir.

Əhalinin mülki müdafiə əsaslarına öyrədilməsinin təşkilində və keçirilməsində əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

- Elmilik;
- Hərbi zaman şəraitinə uyğun zəruri biliklərin tədrisi;
- Sistemlilik və ardıcılıq;
- Şüurluluq və fəallıq;
- Əyanilik və anlaşıqlılıq;
- Biliklərə və təcrübəyə mükəmməl yiyələnmə;
- Tədrisə kollektivlilik və fərdilik nöqtəyi - nəzərindən yanaşma;
- Mənəvi-psixoloji dayanıqlığın tərbiyələndirilməsi.

Əhalinin mülki müdafiəyə öyrədilməsi keyfiyyətli tədrisin düzgün istifadə edilən forma və metodlarından asılıdır.

Tədrisin forması tədris prosesinin təşkilati tərəfini ifadə edir.

Tədrisin formaları aşağıdakılardır:

- Sınıf məşğələsi;
- Məşqlər;
- Xüsusi taktiki təlimlər;
- Komanda-qərargah təlimləri;
- Obyekt məşqləri;
- Kompleks təlimlər.

Proqramın öyrənilməsi rəhbəredici tərkibin mülki müdafiə üzrə kompleks təlimdə iştirakı ilə bitir. Bu təlimin gedişatında alınan nəzəri və praktik biliklər müxtəlif şəraitdə bir daha təkmilləşdirilir və cıalanır.

Komanda heyətinin hazırlanmasında seminarlardan, sınıf qrup və praktik məşğələlərdən, eləcə də qərargah məşqlərdən və komanda-qərargah təlimlərindən, sırası tərkibin hazırlanmasında isə praktik məşğələlərdən istifadə edilir.

Praktik məşğələlər aşağıdakı bilik və vərdislərə yiyələnmə məqsədlərini güdür:

- radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazları ilə işləmə və onlardan düzgün istifadə;
- radioaktiv çirklənməyə və şüalanmaya nəzarət;
- düşmən tərəfin tətbiq etdiyi kütləvi qırğın silahlarının, təbii fəlakətlərin, iri qəzaların və faciələrin nəticələrinin ləğv edilməsi üzrə işlərinin aparılması;
- kütləvi qırğın silahlarından qorunmaya aid praktik tədris üzrə normativlərin işlənilib hazırlanması.

Obyektə mülki müdafiə üzrə hazırlığın planlaşdırılması zamanı aşağıdakı sənədlərin işlənilib-hazırlanması tövsiyə edilir:

1. Obyektin MM rəisinin mülki müdafiə üzrə hazırlığın nəticələrinə dair ötən ilin yekunlarına və yeni tədris ilinin vəzifələrinə aid əmri;
2. Rəhbər tərkibin, fəhlə və qulluqçuların hazırlanması, istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən və idarə evində yaşayan əhalinin öyrədilməsinin əsas tədbirlər planı;
3. Hər bir tədris qrupu ilə məşğələ cədvəli; MM üzrə qərargah məşq və təlimlərin mövzu siyahısı;
4. Yeni tədris ilində MM kurslarında rəhbər və komanda heyətinin hazırlığı üzrə sifariş planı.

Göstərilən sənədlərdən əlavə obyektə digər sənədlər də tərtib edilə bilər. Bunlar:

- obyektin tədris-maddi bazasının istifadə cədvəli və obyektin Mülki Müdafiə qərargahının aylıq fəaliyyət planıdır.

Mülki Müdafiə üzrə əmr, plan, proqram, rəhbəredici sənədlər əsasında struktur bölmələrdə tədris qrupları yaradılır və hər bir tədris qrupu üçün məşğələlər cədvəli tərtib edilir.

Yekun hissə - 5 dəq.

Dərsin mövzusunı təkrar edərək, qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olunmasını elan edirəm, tələbələrə ev tapşırığı verirəm.

Mövzuya aid yoxlama suallar:

1. Mülki müdafiə üzrə əhalinin hazırlanmasında məqsəd nədir?
2. Mülki müdafiə üzrə əhalinin hazırlanmasında hansı rəhbər sənədlər istifadə olunur?
3. Mülki müdafiə üzrə əhalinin hazırlanmasında əsas üsullar hansılardır?
4. Hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinin təyinatı nədən ibarətdir?
5. Nə vaxt və kimlərdən hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələri komplektləşdirilir?
6. Azərbaycan Respublikasında hansı yaşa kimi kişilər hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinə təyin edirlər?
7. Azərbaycan Respublikasında hansı yaşa kimi qadınlar hərbiləşdirilməmiş mülki müdafiə qüvvələrinə təyin edirlər?
8. Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hansı Qaydalarla hazırlanırlar?
9. Mülki müdafiənin əməli məşğələləri, təlimləri və məşqləri, onların keçirilmə müddəti və həcmi?
10. İşçilərə və işləməyən əhaliyə mülki müdafiə biliklərinin öyrədilməsi qaydaları nədən ibarətdir?
11. Mülki müdafiə sahəsində əhali kimlər tərəfindən hazırlanır?
12. Təsərrüfat obyektlərinin rəhbərləri mülki müdafiə sahəsində işçilərin hazırlanması, öyrədilməsi üçün nələri bilməlidirlər?
13. Təsərrüfat obyektlərində işçilər mülki müdafiə sahəsində hazırlanarkən, hansı qruplara bölünməlidirlər?
14. Təsərrüfat obyektlərində işçilərin mülki müdafiə sahəsində hazırlanmasını təşkil etmək və həyata keçirmək üçün hansı sənədlər tərtib edilir?
15. Təsərrüfat obyektlərində işçilərin mülki müdafiə sahəsində hazırlanmasında hansı tədris formasından istifadə olunur?
16. Təsərrüfat obyektlərində işçilərlə mülki müdafiə dərslərini kimlər keçirlər?

Mülki müdafiə fənninin müəllimi

Neymət Lətifov